

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

На правах рукопису

КВАСОВСЬКИЙ Олександр Романович

УДК 336.22

**ОПОДАТКУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ:
ФІСКАЛЬНИЙ І СТИМУЛЮЮЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Спеціальність 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник
Андрущенко Володимир Леонідович
доктор економічних наук, доцент

Тернопіль - 2003

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Сутнісно-типологічні, соціально-економічні та фіскальні засади малого підприємництва	11
1.1. Сутнісно-типологічні основи малого підприємництва	12
1.2. Малий бізнес як фактор економічного розвитку і соціального добробуту	26
1.3. Принципи та функціональне призначення оподаткування малого бізнесу	38
Висновки до розділу 1	58
Розділ 2. Реалії оподаткування малого бізнесу	60
2.1. Становлення сучасної підсистеми оподаткування малого підприємництва	60
2.2. Класична й альтернативна спрощена технології оподаткування суб'єктів малого підприємництва – юридичних осіб	73
2.2.1. Загальновстановлений порядок справляння податку на додану вартість	74
2.2.2. Справляння податку на прибуток на загальних підставах	85
2.2.3. Спрощений спосіб оподаткування для малих підприємств	95
2.3. Особливості і соціальна роль податків з підприємців – фізичних осіб	119
Висновки до розділу 2	145
Розділ 3. Оптимізація фіскального режиму у сфері малого бізнесу	148
3.1. Модернізація підсистеми оподаткування малого бізнесу в контексті зарубіжного фіскального досвіду	149
3.2. Моделювання вибору оптимального варіанта оподаткування для суб'єктів малого підприємництва	179
Висновки до розділу 3	203
Висновки	206
Список використаних джерел	213
Додатки	230

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АМБ	– Адміністрація у справах малого бізнесу США;
ВВП	– валовий внутрішній продукт;
ВДВ	– валова додана вартість;
ВНП	– валовий національний продукт;
ЄС	– Європейський Союз;
КОРО	– книги обліку розрахункових операцій;
МБ	– малий бізнес;
МП	– малі підприємства;
МСП	– малі та середні підприємства;
НД	– національний дохід;
НТП	– науково-технічний прогрес;
ОЕСР	– Організація Економічної Співпраці та розвитку;
П(С)БО	– національні Положення (стандарти) бухгалтерського обліку;
ПФУ	– Пенсійний фонд України;
РК	– розрахункові книжки;
РРО	– реєстратори розрахункових операцій;
РФ	– Російська Федерація;
СМП	– суб'єкти малого підприємництва;
ТАНГ	– Тернопільська академія народного господарства;
ФССУ	– Фонд соціального страхування України.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток малого та середнього приватного бізнесу – важливий фактор формування повноцінного ринкового середовища, реструктуризації і підвищення ефективності суспільного виробництва, поліпшення матеріального добробуту громадян, вирішення соціально-політичних проблем. Тому наріжним каменем даного етапу економічних реформ в Україні повинно стати перетворення малого бізнесу в потужний сегмент ринкової економіки, забезпечення форсованих темпів його розвитку шляхом всебічної державної підтримки.

Незначна роль малого бізнесу в народногосподарському комплексі України, формуванні державної казни свідчать про те, що стимулюючий і фіскальний потенціал оподаткування щодо вітчизняної малої економіки не використано належним чином. Це пояснюється недостатньою розробленістю теоретичних і нормативних положень та емпіричних досліджень щодо оподаткування сфери малого підприємництва, відсутністю цілісної науково обґрунтованої концепції податкової політики у цьому секторі економіки в умовах ринкової трансформації, автоматичне поширення податкових технологій на всі господарюючі суб'єкти та імплементація зарубіжного фіскального досвіду без врахування специфіки функціонування суб'єктів малого підприємництва і реалій вітчизняного господарювання. Таким чином, наукова задача створення раціонально-ефективної підсистеми оподаткування малого бізнесу набуває особливої значущості на сучасному етапі структурної перебудови економіки України.

Значний вклад у розвиток сучасної фіскальної теорії, у вирішення складних проблем фінансової підтримки підприємництва в період кардинальних ринкових перетворень внесли вітчизняні вчені (В. Л. Андрущенко, В. В. Буряковський, З. С. Варналій, О. Д. Василик, В. П. Вишневецький, А. І. Даниленко, М. І. Долішній, С. В. Каламбет, А. І. Крисоватий, І. О. Луніна, П. В. Мельник, А. М. Соколовська, В. М. Суторміна, В. М. Федосов, Л.М. Шаблиста, С. І. Юрій та багато ін.), російські науковці (Д. Д. Бутаков, В. Г. Князев, О. Б. Крутік, О. С. Лазарев, М. Г. Лапуста, О. І. Муравйов, Ю. В. Старостін, Д. Г. Чернік, Є. В. Шкрібела, Т. В. Юткіна та ін.) та зарубіжні економісти (Ш. Бланкарт, Г. Богйон, М.Гяде, Я. Корнаї, Д. С. Любік, Дж. Ю. Стігліц, Н.Л. Стюбен, У. Тіссен, У.М. Хассі та ін.).

Віддаючи належне високому рівню наукових робіт перелічених авторів, хочемо зазначити, що в їх рамках дослідження теоретичних аспектів, світової (особливо позитивного досвіду постсоціалістичних країн) і вітчизняної прагматики оподаткування малого бізнесу здебільшого мають фрагментарний характер. Крім цього, на сьогодні практично відсутній комплексний аналіз фіскальної і стимулюючої ефективності загальноприйнятого порядку та альтернативних радикально спрощених схем оподаткування суб'єктів малого підприємництва в Україні, на що, зокрема, вплинула обмеженість адекватних офіційних статистичних даних.

Об'єктивна необхідність творчого розвитку теорії взаємовідносин між фіском та малим підприємництвом, а також потреба в розробках прикладного характеру, спрямованих на модернізацію оподаткування сфери малого бізнесу з метою максимальної реалізації його фіскального і стимулюючого потенціалу, обумовлюють актуальність теми дослідження та доцільність її вибору.

Провідна ідея, котрій підпорядкована дисертаційна робота, в тому, що на етапі генезису та становлення малого бізнесу стратегічним напрямом фіскальної політики у цьому секторі перехідної економіки повинно бути широке використання методів податкового патронажу, що забезпечить високі стійкі темпи його розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною науково-дослідних робіт, що виконуються колективом кафедри фінансів Тернопільської академії народного господарства (ТАНГ) відповідно до комплексної планової теми наукових досліджень “Удосконалення фінансових відносин в умовах становлення економіки ринкового типу” (державний реєстраційний №0101U002355), у межах якої для розділу “Розвиток підприємництва” розроблено економіко-математичну модель вибору оптимального режиму оподаткування суб'єктів малого підприємництва – юридичних осіб, а також складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри податків і фіскальної політики ТАНГ за комплексною темою “Фіскально-податкове адміністрування: прагматика, проблематика та перспективи розвитку” (державний реєстраційний № 0101U005699). Особисто здобувачем у рамках розділу “Фіскальний потенціал України та ефективність справляння податків” запропоновано концепцію модернізації підсистеми оподаткування малого бізнесу, спрямовану на під-

силення її стимулюючого впливу та покращення фіскальної віддачі.

Мета і задачі дослідження. Мета роботи – поглибити теоретичні засади щодо конструювання оптимального податкового режиму для сектора малого бізнесу в період ринкової трансформації й обґрунтувати цілісну систему практичних рекомендацій, спрямованих на комплексне підвищення фіскальної і стимулюючої ефективності оподаткування малих підприємницьких структур. Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких дослідницьких задач:

- з'ясувати й проаналізувати головні сутнісно-типологічні проблеми малого підприємництва, характерні для зарубіжної і вітчизняної економічної теорії та юридичної практики, що забезпечує ідентифікацію об'єкта дослідження;

- розглянути місце, роль і механізми комплексного впливу сектора малого бізнесу на різні сторони соціально-економічного життя сучасного суспільства;

- уточнити функціональне призначення та обґрунтувати спеціальні принципи конструювання раціонально-ефективного оподаткування сфери малого підприємництва;

- відстежити еволюцію оподаткування малого бізнесу з моменту проголошення Україною незалежності, дати оцінку оптимальності фіскального клімату в даному секторі економіки;

- проаналізувати фіскальну та стимулюючу ефективність традиційної й альтернативних спрощених (моноподаткових) технологій для суб'єктів малого підприємництва;

- довести доцільність використання спрощених методів розрахунків суб'єктів малого підприємництва з бюджетом в умовах ринкової трансформації;

- обґрунтувати можливість адаптації зарубіжного податкового досвіду до вітчизняних соціально-економічних реалій і сформулювати пропозиції щодо модернізації оподаткування малих підприємницьких структур;

- розробити економіко-математичну модель вибору оптимального режиму оподаткування для малих підприємств.

Об'єкт дослідження – сектор малого бізнесу – важливий фактор соціально-економічного розвитку та покращення наповнення дохідної частини бюджетів і державних цільових фондів.

Предметом дослідження є оподаткування малого бізнесу в умовах ринкових пе-

ретворень з позицій його оптимальності, фіскальних і стимулюючих можливостей.

Методи дослідження. Теоретичну базу дисертаційної роботи становлять універсальні принципи оптимального оподаткування, виведені в рамках фіскальної теорії та висвітлені в роботах класиків світової економічної і фінансової думки А. Вагнера, Дж. М. Кейнса, Й. М. Кулішера, К. Маркса, Дж. Ст. Мілля, Ф. Нітті, І. Х. Озерова, У. Петті, Д. Рікардо, А. Сміта, М. І. Тургенєва, І. І. Янжула та ін., конкретизовані в наукових працях провідних сучасних вітчизняних і зарубіжних учених-фінансистів. У роботі використовувалися законопроекти, законодавчо-нормативні акти, статистична інформація і матеріали Держкомстату України, Держкомпідприємництва України, ДПА України та інші матеріали, необхідні для проведення аналізу дії податкового законодавства на практиці.

Методологічним фундаментом дослідження став діалектичний метод наукового пізнання та системний підхід до вивчення механізму оподаткування малого бізнесу як макрокомпонента загальнонаціональної системи фіску, в рамках яких застосовувались наукові методи аналізу та синтезу, загального й особливого (перший розділ); історичний метод, метод наукової абстракції і статистичні прийоми групування, динамічних порівнянь, графічного зображення (другий розділ), а також методи моделювання, формалізації та аналогії (третій розділ).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних підвалин для конструювання оптимального оподаткування сектора малого підприємництва в Україні та розробці системи заходів практичного характеру щодо модернізації податкових технологій, спрямованих на реалізацію прихованих фіскальних і стимулюючих резервів. На захист виносяться такі головні наукові результати, що містять наукову новизну та відображають квінтесенцію проведеного дослідження:

– розкрито та розмежовано за семантичним значенням поняття “малий бізнес” і “мале підприємництво”; запропоновано авторський підхід до визначення категорії “суб’єкт малого підприємництва (бізнесу)” за ознаками галузевої приналежності, чисельності персоналу та обсягу річного господарського обороту;

– уточнено функціональне призначення податків у сфері малого підприємництва в перехідний період; визначено спеціальні прагматичні вимоги-орієнтири для кон-

струювання ефективно-раціонального податкового режиму в секторі малого бізнесу на стадії становлення, котрі дають змогу компенсувати різні аспекти його підвищеної фінансової вразливості;

– обґрунтовано доцільність використання спрощених методів оподаткування, сконструйованих за принципом інтегрування сукупності податків і зборів у єдиний фіскальний платіж, тільки в ролі інструменту податкового стимулювання малого бізнесу на етапі ринкової трансформації економіки і за наявності адекватної соціально-економічної кон'юнктури;

– відстежено та системно проаналізовано процес еволюції вітчизняної системи оподаткування в контексті впливу на розвиток малого бізнесу, на цій основі запропоновано її періодизацію за критерієм стимулювання сектора малого підприємництва через податковий механізм. Підтверджено існування достатньо вираженої детермінаційно-кореляційної залежності між інтенсивністю застосування різноцільових спеціальних фіскальних преференцій для малих підприємницьких структур і темпами їхнього розвитку на макрорівні, а також властивої їм оперативнішої реакції на зміни рівня податкового навантаження;

– доведено, що чинні методики справляння найважливіших за фіскальним значенням податків і зборів у межах звичайної та спрощеної систем оподаткування недостатньо враховують специфіку функціонування і формування фінансових ресурсів суб'єктів малого підприємництва, що стримує активізацію підприємницької діяльності в малих формах та зростання їх ролі у наповненні державної скарбниці. Все це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення вітчизняної податкової системи;

– вперше обґрунтовано комплекс практичних заходів щодо модернізації діючого порядку оподаткування малого бізнесу, котрий враховує світовий і вітчизняний досвід, шляхом: спрощення регулятивних процедур та послаблення прямого фіскального навантаження; поступового зменшення кількості спеціальних преференцій від найдрібніших до більших за розмірами суб'єктів малого підприємництва; гармонізації традиційної і радикально спрощених схем оподаткування; узгодження спрощених методів оподаткування за рахунок їх об'єднання в єдину податкову технологію тощо;

– розроблено економіко-математичну модель вибору оптимального варіанта

оподаткування малих підприємств, що дає змогу з високим ступенем достовірності визначити доцільність та економічну вигоду від переходу на сплату єдиного податку для конкретного платника.

Практичне значення одержаних результатів. Головні висновки та пропозиції дисертаційного дослідження можуть бути використані органами ДПА України та Держкомпідприємництва України у процесі вдосконалення стратегії і тактики податкової політики держави у сфері малого підприємництва; при розробці нормативно-правових актів з питань оподаткування; у роботі науково-дослідних установ; у діяльності консалтингових та аудиторських фірм; у навчальному процесі.

Запропоновані алгоритми оцінювання обсягів сплачених малими підприємствами ПДВ і податку на прибуток та розроблена автором економіко-математична модель вибору оптимального режиму оподаткування малих фірм зі статусом юридичної особи використовуються органами Міністерства фінансів України при здійсненні аналізу фінансової ефективності діючого податкового законодавства та прогнозуванні податкових надходжень від малого бізнесу на загальнодержавному та регіональному рівнях (довідки № 2.2-01/26 від 19.12.2002 р. і № 050-037 від 29.01.03 р.). Обґрунтований комплекс практичних заходів з модернізації вітчизняних загальноприйнятої і спрощеної систем оподаткування суб'єктів малого підприємництва використаний при підготовці відповідних рекомендацій ДПА України щодо вдосконалення чинного податкового законодавства (довідка ДПА у Тернопільській області № 8029/15-132 від 20.12.2002 р.). Авторське уточнення окремих дефініцій та отримані результати інтелектуального аналізу статистичних даних знайшли практичне застосування в роботі Науково-дослідного центру з проблем оподаткування Академії державної податкової служби України відповідно при формуванні понятійного і термінологічного апарату віртуальної бібліотеки для системи електронної освіти та в частині розробки інструментів інтерактивного оперативного аналізу податкової інформації (акт про впровадження від 29.01.03 р.). Окремі положення та результати дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі ТАНГ при викладанні навчальних дисциплін: “Податкова система”, “Податкові системи зарубіжних країн”, “Фінанси підприємств” (довідки ТАНГ № 126-33/1135 від 12.12.2002 р. та № 126-01/1154 від 23.12.2002 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою працею, де поглиблено теоретичні положення щодо оптимального фіскального режиму для малого бізнесу, проведено комплексну оцінку ефективності діючої вітчизняної підсистеми оподаткування суб'єктів малого підприємництва та науково обґрунтовано пропозиції щодо її модернізації з метою посилення стимулюючого ефекту та підвищення фіскальної віддачі. Наукові положення, розробки прикладного характеру, висновки та пропозиції, що виносяться дисертантом на захист, одержані самостійно. Про особистий внесок автора в одній праці, опублікованій у співавторстві, зазначено окремо.

Апробація результатів дисертації. Основні науково-практичні результати дисертаційного дослідження оприлюднено у вигляді виступів і доповідей на науково-практичній конференції за комплексною темою “Ринкова інфраструктура: суть, функції та побудова”, що відбулась 27–28 березня 2001 р. на базі Львівської комерційної академії; Другій міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми та перспективи розвитку економіки України в умовах ринкової трансформації”, проведеної 31 травня – 1 червня 2001 р. на базі Національної гірничої академії України (м. Дніпропетровськ); науково-практичній конференції “Бюджетно-податкова політика в Україні (проблеми та перспективи розвитку)”, що відбулась 19–20 грудня 2001 р. на базі Академії ДПС України (м. Ірпінь); Третій міжнародній конференції молодих учених на комплексну тему “Україна – Польща: шлях до європейської співдружності”, проведеної 16–17 травня 2002 р. на базі ТАНГ; міжрегіональній науково-практичній конференції “Оподаткування в промисловому регіоні: теорія, практика і перспективи розвитку”, присвяченій 6-річчю з дня створення ДПА в Донецькій області, що відбулась 21–23 листопада 2002 р.

Крім цього, зазначені результати доповідались і обговорювались на тематичних наукових семінарах кафедри фінансів Тернопільської академії народного господарства.

Наукові публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано в 11 наукових працях, в тому числі одній – у співавторстві. Загальний обсяг публікацій становить 4,4 друк. арк. (особисто автору належить 4,2 друк. арк.), з них: 7 статей у наукових фахових виданнях обсягом 3,3 друк. арк., з яких 6 написані індивідуально (авторський внесок становить 3,1 друк. арк.); 4 публікації за матеріалами науково-практичних конференцій (1,1 друк. арк.).

РОЗДІЛ 1

СУТНІСНО-ТИПОЛОГІЧНІ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ФІСКАЛЬНІ ЗАСАДИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

В останні десятиліття набуває сили загальносвітова тенденція розвитку малого та середнього бізнесу, перетворення його в потужну і невід’ємну ланку повноцінної ринкової економіки. Своєрідний “бум” малого підприємництва характерний не лише для індустріально розвинутих країн. Перші економічні успіхи окремих постсоціалістичних країн Східної Європи та Прибалтики без сумніву пов’язані зі швидкими темпами відродження малих форм господарювання, збільшення їх чисельності та розширення масштабів їх діяльності. Змінилось і ставлення науки до цього особливого сектора ринкового господарства – від ідеї незворотного відмирання дрібного товарного виробництва, висунутої знаменитим Дж. Шумпетером, до концепції менш відомого сучасного американського економіста П. Дракера, яка, на наш погляд, дещо абсолютизує значимість невеликих фірм в економічному житті країни. Жодною мірою не заперечуючи важливість малого бізнесу в умовах ринку, підвищення його суспільної ролі, вважаємо, що сучасна розвинута економіка ринкового типу – це складний синтез найрізноманітніших за видами власності, організаційно-правовими формами, масштабами фінансово-господарської діяльності та розмірами суб’єктів підприємництва – від компаній-гігантів до індивідуальних підприємців. Ефективна дія ринкових механізмів залежить від гармонійного поєднання всіх структурних компонентів цієї економічної системи. Правда, дана теза стосується поки що тільки розвинутих держав світу.

Дещо по-іншому розглядається малий бізнес у країнах з перехідною економікою, які лише закладають фундамент ринкових відносин, в числі яких і Україна. Тут дійсно важко не оцінити величезний потенціал та важливу роль малого підприємництва у трансформаційних процесах, які стосуються не тільки економічної сфери конкретної країни, а й її соціально-політичного устрою. Яскравий приклад і практичний досвід Польщі, Чехії, Угорщини та Словенії, котрі в свій час зіткнулись із проблемами, аналогічними вітчизняним, переконливо доводять вірність такого висновку. За нашим переконанням, для України розвиток сектора малого бізнесу – найдешевший, найреальніший і

швидкий шлях до ринку, який закладає фундаментальні основи ринкового механізму, здорової конкуренції, ресурсозберігаючого економічного зростання та піднесення соціального добробуту. Цим пояснюється особливий інтерес вітчизняних науковців до вирішення проблем та створення умов розвитку малого підприємництва в Україні, одна з найсерйозніших серед них – створення ефективної системи його оподаткування.

1.1. Сутнісно-типологічні основи малого підприємництва

Термін “малий бізнес”, який сьогодні широко використовується в засобах масової інформації та на сторінках наукових видань, запозичений із західної економічної літератури, в першу чергу англомовної. В країнах Західної Європи, а також в Японії частіше зустрічається словосполучення “малі та середні підприємства (компанії)”. У чинному вітчизняному законодавстві визначення цього терміну поки що відсутнє.

Цілий ряд вітчизняних і зарубіжних учених не розмежовують у своїх публікаціях категорій “малий бізнес” та “мале підприємництво”, вживаючи їх як ідентичні за змістом (синоніми). Проте, діалектика розвитку наукової думки передбачає існування і протилежних поглядів з цього приводу. Можна виділити два основних моменти, які служать відправною точкою в аргументації специфіки та відмінності термінів “бізнес” та “підприємництво”, а також похідних від них – “малий бізнес” і “мале підприємництво”.

Так, вищеперелічені поняття інколи розмежовують, виходячи з ширини смислового діапазону слів. У сучасному тлумаченні слово “бізнес” (від англ. “business” – справа, угода, заняття, комерція; від дієприкметникової форми “busy” – зайнятий) дуже багатостороннє за своїм змістом. Воно використовується для означення ділових відносин між людьми або учасниками справи, ділового життя, ділових кіл, заняття, професії, джерела заробітку, підприємництва тощо. Звідси випливає, що бізнес і підприємництво співвідносяться як загальне і часткове. Бізнес “охоплює відношення між учасниками ринкової економіки, включаючи дії не тільки підприємств, але й споживачів, найманих працівників, державних структур” [1, С.5], а підприємництво – лише діяльність господарюючих суб’єктів з метою отримання прибутку (підприємницького доходу).

Інший якісний момент, покладений в основу розмежування вказаних термінів,

швидше за все викликаний “ренесансом” підприємницької активності малих господарських структур. Суть його полягає в тому, що значна частина західних і вітчизняних економістів – дослідників проблем малої економіки (зокрема, Р. Кантільйон, Дж. Шумпетер, З. С. Варналій, М. І. Долішній, М. А. Козоріз, В. П. Мікловда) вважають, що підприємництво більше пов’язано з ризиковою господарською діяльністю; з новаторством, запровадженням різного роду інновацій, “ноу-хау”, нових передових технологій, обладнання; випуском нових видів продукції, наданням нових видів послуг; пошуком та освоєнням нових ринків збуту і т.д. Іншими словами підприємництво ототожнюється з рушійною силою економічного та науково-технічного прогресу. Тоді як бізнес, на їх думку, виконує репродуктивні функції (виробництво традиційних видів продукції та послуг) і переслідує лише прагматичні цілі отримання високих доходів та інших вигод. Слід зазначити, що така точка зору має певне реальне підґрунтя в умовах переходу до ринкової економіки, і цю якісну відмінність необхідно враховувати при розробці політики державної підтримки малих форм підприємницької діяльності, надаючи перевагу тим із них, які стимулюють прогрес. У той же час в умовах розвинутого ринку жорстка конкуренція та підвищена чутливість до впливу деструктивних факторів змушує суб’єкти малого бізнесу постійно знаходитись у стані пошуку шляхів зниження собівартості, підвищення його ефективності, зростання якісних характеристик продукції, відкривати та освоювати нові “ніші” на ринках збуту і сировинних ресурсів, що неможливо здійснити без творчого підходу, новаторського мислення, нетрадиційних рішень, інноваційних процесів, ризику і т.д.

Відзначаючи наявність раціонального зерна і логіки в обґрунтуванні розглянутих наукових підходів щодо визначення специфіки понять “мале підприємництво” і “малий бізнес”, вважаємо: відмінність між ними полягає в тому, що ці терміни вживаються в дещо різних контекстах і несуть різне смислове навантаження (але не за принципом “частина – ціле”). Так, науковцями, які схильні розрізняти вказані категорії, словосполучення “мале підприємництво”, на наш погляд, частіше застосовується для позначення:

- самостійної, систематичної (для окремих вчених – ще й інноваційної та ризикової) господарської (підприємницької або економічної) діяльності малих підприємств та громадян-підприємців [2, С.86; 3, С.6] або “малих” суб’єктів ринкової економіки [4, С.5];
- особливої форми економічної активності малих форм господарювання [5; 6, С.36];

– особливого стилю та типу економічної поведінки малих господарських структур [7, С.328-329] і т.п.

Тоді як термін “малий бізнес” частіше вживають у значенні:

– особливого сектора (сегмента) національної економіки чи ринкового господарства, який складається з таких малих форм підприємницької діяльності [8, С.20];

– цілої системи або сукупності малих підприємств незалежно від форми власності і організаційно-правового виду та громадян-підприємців [1, С.48; 9, С.27] тощо.

Малі підприємства (фірми) та громадяни-підприємці виступають основними елементами, котрі формують середовище малого бізнесу (вітчизняні економісти, зокрема, Л. Воротіна, А. Виноградська, Г. Дзись, сюди зараховують також невеликі кооперативні утворення та фермерські господарства). До класу “малих” підприємств (фірм) відносять у разі їх відповідності певним встановленим критеріям (показникам). Існує велика кількість варіантів підбору таких обмежень та вимог, бо майже кожна країна розробляє їх окремо. Складність розробки вітчизняного понятійного апарату наглядно ілюструє наявність різних поглядів стосовно самого поняття “мале підприємство”.

Так, одні економісти (наприклад Ю. Спальвіш) вважають, що до категорії суб’єктів малого підприємництва відносяться всі малі підприємства чи фірми незалежно від форми їх організаційної структури та типу власності. Інші (зокрема, З. С. Варналій) – вважають, що відповідність кількісним показникам ще не є для цього достатньою підставою, бо “державні, комунальні (муніципальні) та некомерційні малі підприємства по суті не є підприємницькими, незважаючи на те, що і вони можуть здійснювати підприємницьку діяльність, яка для них не являється основним видом діяльності” [3, С.6].

Така позиція, на нашу думку, пояснюється тим, що панування державних підприємств в умовах командно-планової економіки сьогодні часто асоціюється з негативними явищами: відчуженням робітників та управлінців від засобів виробництва та кінцевих результатів діяльності, слабою мотивацією до праці через “зрівнялівку” в її оплаті, утриманськими настроями, зумовленими сумнозвісною практикою дотування з бюджету збиткових підприємств та галузей і т.п. Крім того, в країнах із розвинутою ринковою системою державні інтереси у сфері малого бізнесу переважно проявляються у регулюванні та протекціоністській політиці його підтримки, чим створюється широка

податкова база для формування дохідної частини бюджетів. Дуже рідко держава виступає у ролі засновника малих форм підприємництва, проявляючи хист підприємця хіба що в пріоритетних, найбільш економічно і соціально важливих сферах та напрямках господарської діяльності. Тому тут малий бізнес, головним чином, базується на відносинах приватної власності, яка найповніше реалізує свої переваги саме в даному секторі економіки, усуваючи суперечність між відчуженням та привласненням.

У процесі розвитку в Україні ринкових відносин, посилення дії ринкових механізмів, створення умов жорсткої конкуренції відмінності у функціонуванні малих підприємств, пов'язані з формою власності будуть нівелюватись, і в процесі відбору “сильних” малих підприємств однаковою мірою будуть задіяні державні, муніципальні та приватні малі фірми, бо основною метою їх діяльності буде отримання максимального прибутку.

У вітчизняній та російській науковій літературі дискусійним також є питання з'ясування економічної сутності категорії “мале підприємство”. Досить поширеною серед науковців є думка, “нібито мале підприємство – особлива організація, заснована на специфічній формі власності” [10, С.18]. Хоча, опоненти такого трактування (наприклад, О. І. Муравйов, О. І. Ігнат'єв, О. Б. Крутік) твердять, що специфіка зводиться лише до масштабів виробництва, чисельності персоналу і т.п. Поділяючи позицію останніх, ми переконані, що розміри підприємства зумовлюють суттєві особливості виробничого процесу, управління, фінансування, взаємовідносин з банківськими установами та державою тощо.

Ще одна важлива форма малого підприємництва, яка займає значну питому вагу у секторі малого бізнесу, – громадяни-підприємці без створення юридичної особи. Слушною, на нашу думку, є пропозиція З. С. Варналія доповнити понятійний апарат вітчизняної науки особливою категорією – дрібне підприємництво, до якої відносити систематичну (зареєстровану) діяльність вищевказаних суб'єктів господарювання [3, С.7-8]. Однак, автор пропозиції не врахував, що самих громадян-підприємців можна розділити на дві групи:

- індивідуальних підприємців, в тому числі осіб так званих вільних професій, що не використовують найманої праці;
- підприємців – фізичних осіб, які використовують найману працю. Вважаємо,

що до суб'єктів дрібного бізнесу слід відносити лише представників першої групи, які займають початкову сходинку підприємництва (у Великобританії їх ще називають “селф-імплойд” – той, що сам зайняв себе роботою [11]), а також тих, що надають роботу не більш як двом найманим працівникам.

Отже, критичний огляд сучасних тлумачень та наукових поглядів стосовно суті окремих термінів, що позначають малі форми підприємництва, ще раз підтверджують влучний вислів одного з видатних представників російської фінансової науки професора Й. М. Кулішера: “Поняття в науці украй спірне, точно виразити його, не викликаючи на практиці сумнівів і непорозумінь, надзвичайно важко...” [12, С.261].

У даному контексті важливою є проблема пошуку оптимальних критеріїв віднесення певних форм господарювання до суб'єктів малого підприємництва (бізнесу). Встановлення якісно-кількісних обмежень, що застосовуються для градації суб'єктів підприємницької діяльності на малі, середні та великі об'єктивно обумовлене необхідністю врахування притаманних кожній з перелічених груп особливостей при здійсненні державної регуляторної політики, включаючи створення оптимального режиму оподаткування. Аналіз сучасної світової та вітчизняної літератури й практики дозволяє виділити два рівні і три підходи у визначенні критеріїв, які констатують сутність поняття “суб'єкт малого бізнесу” (додаток А, рис. А.1).

Яскравий приклад застосування кількісного підходу на міжнародному рівні – проста градація підприємств, яка використовується в рамках ОЕСР. В основу такого поділу покладено лише один, хоча і найуживаніший у світовій практиці кількісний показник – чисельність працюючих (додаток А, табл. А.1). Однак, слід погодитися зі значною частиною вітчизняних і російських економістів, котрі мають сумнів щодо доцільності використання тільки одного вказаного критерію для визначення статусу суб'єкта малого підприємництва. Адже чисельність персоналу не охоплює багатьох надзвичайно важливих характеристик господарюючого суб'єкта: фондозабезпеченості, фондоозброєності та ефективності використання основних фондів; складності технологічного процесу (циклу); масштабів та розмірів виробництва і реалізації та ін.

Більш універсальною є система показників, яка використовується з 1 січня 1995 р. в ЄС, але в ній також не враховано жодного якісного критерію (додаток А, табл. А.2).

Різні методологічні підходи щодо визначення критеріїв малого підприємництва існують і в рамках однієї міжнародної організації. Для прикладу, Комісія ЄС пропонує власний варіант віднесення фірм до категорії малих підприємств: чисельність зайнятих працівників не більше 100 осіб, розмір власних основних засобів до 75 млн. ЄВРО, при умові, що частка великої компанії в статутному капіталі не перевищує третину. Комісією також вводяться поняття мікропідприємства (з числом працюючих до 9 чол.) та дрібного підприємства (від 10 до 99 осіб) [4, С.6], для яких, за аналогією, з класифікаційною шкалою ОЕСР єдиним критерієм є кількість працівників.

Таким чином, можна виділити такі характерні риси або ознаки типологічних методик, які застосовуються на міжнаціональному рівні: 1) використання переважно кількісних показників, тобто домінування кількісного підходу; 2) обмежений перелік застосовуваних критеріїв (не більше трьох); 3) достатньо високі граничні параметри показників для суб'єктів малого підприємництва.

Другий рівень встановлення критеріальних обмежень, що регламентують статус суб'єкта малого бізнесу, – рівень окремих національних держав. За оцінками експертів Світового банку на цьому ступені кількість таких показників перевищує 50, тобто багато країн застосовують свої критерії і майже кожна – власну методику поділу суб'єктів господарювання на розряди. Ця різноманітність додатково ускладнюється тим, що зовсім альтернативні та оригінальні методики градації можуть закріплюватись у законодавчих актах, визначатись державними органами та фінансово-кредитними і банківськими установами, пропонуватись чи обговорюватись у наукових виданнях, законопроектах (додаток А, табл. А.3). Крім цього, в окремих країнах Західної Європи (Німеччині, Швеція) та Японії не прийнято розмежовувати малий та середній бізнес, вони розглядаються як цілісний сектор національної економіки. Зокрема, в німецькій економічній літературі поширений спеціальний термін “середній прошарок” (Mittelstand), рамки якого обмежуються певними фінансово-господарськими кількісними показниками та якісними критеріями, тобто застосовується комбінований підхід (додаток А, рис. А.2), хоча на практиці застосовується й інша детальніша класифікація (див. додаток А, табл. А.3).

На наш погляд, заслуговує уваги гнучка, детально продумана і обґрунтована система критеріальних показників, розроблена Адміністрацією у справах малого бізнесу

Сполучених Штатів Америки. Так, поряд із діючим федеральним Законом про малий бізнес США, з метою здійснення диференційованої державної підтримки малих підприємницьких структур АМБ запропонувала власний порядок класифікації підприємств за категоріями. По-перше, за чисельністю працюючих усі вони поділені на п'ять груп. По-друге, на підставі та відповідно до стандартного промислового класифікатора за галузевою належністю, видами діяльності, іншими особливостями конкретного виробництва й територіальним розташуванням детально розбито кількісні розміри таких нормативних показників як чисельність зайнятих та обсяг товарообігу. При цьому в деяких галузях та сферах економіки основним є показник чисельності персоналу, а в інших – об'єм річного господарського обороту. По-третє, крім вище названих якісних критеріїв, враховуються й інші, пов'язані зі становищем на ринку та поєднанням функції власності і управління (див. додаток А, табл. А.3).

Отже, на сьогодні в світовій науці та практиці не існує єдиного методологічного підходу у віднесенні господарюючих суб'єктів до сфери малого бізнесу. Окремі вітчизняні економісти розцінюють це як недолік, з чим слід погодитись, оскільки наявність єдиної методики мала б теоретичне і практичне значення. Хоча, з іншого боку, на сучасному етапі розвитку людства створити систему універсальних критеріїв і нормативних показників, яка б ідеально підходила для кожної окремо взятої країни, просто нереально.

Проведений аналіз світового досвіду дає можливість об'єктивніше оцінити вітчизняне законодавство, яке визначає сутність поняття “суб'єкт малого підприємництва (бізнесу)”.

У діючому законодавстві сьогодні можна знайти визначення малого підприємства, суб'єкта малого підприємництва і мікропідприємства, які будуть розглянуті в хронологічному порядку прийняття законодавчих актів, що їх встановлюють. Так, відповідно до пункту 2 статті 2 Закону України “Про підприємства в Україні” від 27 березня 1991 р. № 887-ХІІ (з внесеними змінами та доповненнями) підприємства відносяться до категорії малих на підставі двох нормативних кількісних показників – обсягу господарського обороту і чисельності працівників (незалежно від форми власності). Але насправді до новостворених і діючих підприємств застосовується один показник – чисельність працюючих, диференційований за якісним критерієм галузевої приналежності (табл. 1.1), що вже суперечить попередній викладці Закону [15, С.125-126].

Таблиця 1.1

Критерії віднесення до категорії малого підприємства в Україні
(згідно Закону України “Про підприємства в Україні”)

№ з/п	Галузь або сфера діяльності	Чисельність працюючих, чол.
1.	У промисловості та будівництві	до 200
2.	В інших галузях виробничої сфери	до 50
3.	У науці і науковому обслуговуванні	до 100
4.	У галузях невиробничої сфери	до 25
5.	У роздрібній торгівлі	до 15

У цілому застосований комбінований підхід відповідає міжнародній практиці. Однак, як зазначалось вище, ефективність практичного використання єдиного кількісного показника – чисельності зайнятих – для регламентування статусу малого підприємства викликає сумніви. Наприклад, завод із найсучаснішим технологічним обладнанням, що майже повністю автоматизує трудомісткі процеси, при великих масштабах виробництва може за кількістю персоналу бути зарахованим до розряду малих підприємств і користуватись передбаченими для них формами державної підтримки. І, навпаки, технологічно слабке підприємство може залучати велику кількість працівників при незначних обсягах випуску продукції і бути позбавленим будь-якої допомоги з боку держави. Крім цього, в умовах ринкової трансформації економіки дещо завищеними здаються критеріальні обмеження стосовно окремих галузей. По-перше, це підтверджується тим, що встановлена шкала (див. табл. 1.1), продубльована із Постанови Ради Міністрів СРСР від 08 серпня 1990 р. № 790 “Про заходи по створенню та розвитку малих підприємств”, тобто розроблена для економічної системи, в якій переважали підприємства-гіганти державної і колективної форм власності, а приватний сектор лише зароджувався. Сьогодні в зв’язку з процесами роздержавлення та малої приватизації ситуація кардинально змінилася. Так, станом на 01.01.2001 р. питома вага функціонуючих малих підприємств, заснованих на колективній, приватній, державній і комунальній власності і власності міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав відповідно склала 62,9; 32,4; 4,2 та 0,5% від їх загальної кількості [16, С.18].

По-друге, це доводять прості статистичні розрахунки (додаток Б), згідно з якими

в останні роки в Україні середня кількість зайнятих на одному малому підприємстві у розрізі основних видів економічної діяльності була меншою від законодавчо встановлених меж у 2–18 раз. До того ж у період з 1991 р. до 2001 р. відбулось зменшення середнього розміру малого підприємства (за показником чисельності працюючих) із 25 до 8 осіб, тобто більше, ніж у 3 рази. Інакше кажучи, в 1990-х роках в Україні спостерігалася тенденція до деконцентрації малого підприємництва та наближення його за цим показником до європейського рівня.

Вважаємо, що в перехідний період українська держава має обмежені фінансові можливості для здійснення заходів підтримки як у вигляді прямої фінансової допомоги, так і шляхом надання значних податкових преференцій широкому загалу суб'єктів малого підприємництва, бо це може призвести до тимчасового скорочення фінансування важливих соціальних заходів та посилення соціального напруження в суспільстві. Тому доцільно обмежити коло господарюючих суб'єктів справді невеликими, які найбільше потребують такої державної допомоги. Для цього потрібно знизити ліміти чисельності працюючих на малих підприємствах в промисловості, будівництві, у сфері науки та наукового обслуговування. Що ж стосується якісних критеріїв, то їхня кількість повинна бути обмеженою (не більше двох-трьох), щоб істотно не ускладнювати контроль за їх дотриманням.

Цілком прийнятним з цієї точки зору є варіант визначення суб'єктів малого підприємництва, розроблений раніше Держкомстатом України. Згідно із запропонованою методикою до них відносяться підприємства та організації, середньооблікова чисельність в яких (з врахуванням сумісників та працюючих за договорами цивільно-правового характеру) у промисловості та сільському господарстві не перевищує 50 осіб, крім харчової та поліграфічної галузей (відповідно до 40 і 20 осіб); у будівництві до 40 осіб, за винятком організацій, які займаються проектними, вишукувальними та проектно-вишукувальними роботами, де цей критерій становить до 20 осіб, а також капітальним ремонтом і реставрацією будівель та споруд виробничого (невиробничого) призначення, ремонтом і будівництвом житла (квартир) на замовлення населення – до 25 осіб; у житлово-комунальному господарстві – до 30 осіб; транспорті, зв'язку, заготівлях, науці та науковому обслуговуванні – до 20 осіб; у торгівлі та громадському харчуванні, матеріально-технічному постачанні та збуті – до 15 осіб; в інших галузях – до 10 осіб [17].

Шкала обмежень чисельності зайнятих для малих фірм, яку донедавна використовували органи статистики, розроблена на підставі опрацювання статистичних даних про середню кількість працюючих на підприємстві у розрізі галузевої структури народного господарства України за ряд останніх років. Тому, на нашу думку, вона об'єктивніше враховує специфіку малих підприємств у різних галузях та видах діяльності, а, отже, є більш науково обґрунтованою в порівнянні із законодавчо прийнятою. Хоча також не позбавлена такого недоліку як застосування єдиного кількісного показника.

Спочатку нормативне визначення суб'єкта малого підприємництва було дано в Указі Президента України “Про державну підтримку малого підприємництва” від 12 травня 1998 р. № 456/98. Починаючи з 22.11.2000 р. в зв'язку з набранням чинності Закону України “Про державну підтримку малого підприємництва” від 19 жовтня 2000 р. № 2063-III, воно було частково модифіковане. Слід зазначити, що в обох згаданих нормативних актах застосовано однаковий комбінований підхід до підбору регламентуючих критеріїв – три кількісних та один якісний (додаток А, табл. А.4).

Незважаючи на значну подібність наведених визначень, вважаємо, що останнє є більш вдалим. Серед його безспірних переваг можна назвати:

- встановлення більш обґрунтованого розміру обсягу річного валового доходу, що приблизно відповідає параметрам відповідного показника, встановленого для країн – членів ЄС (див. додаток А, табл. А.2), звичайно, скоректованого на рівень розвитку продуктивних сил України. Оскільки реальний ВВП на душу населення в Україні становив в останні роки близько 10–11% від аналогічного показника в країнах ЄС [20, С.82], то й обсяг валового доходу суб'єкта малого підприємництва в Україні повинен визначатись із врахуванням цього співвідношення (4 млн. ЄВРО зменшити в 9–10 раз);

- визначення розміру обмежувального вартісного показника в “твердій” валюті – в ЄВРО, що дозволяє значною мірою застрахуватись від інфляційного знецінення;

- уточнення звітного періоду, за який обраховуються критеріальні показники (календарний рік);

- розширення переліку типів підприємницьких структур, котрі не підпадають під категорію суб'єкта малого бізнесу, що дозволяє сконцентрувати увагу на підтримці насамперед виробників та реалізаторів матеріальних благ першої необхідності і

виробничого призначення.

У той же час новий варіант дефініції “суб’єкт малого підприємництва” також має свої слабкі сторони, частина котрих успадкована від попереднього трактування:

- не враховує галузеву специфіку підприємницької діяльності;
- не уточнено, який саме обсяг валового доходу маєтсья на увазі, визначений згідно бухгалтерського чи податкового обліку, з врахуванням ПДВ чи без нього;
- відсутні кількісні обмеження стосовно чисельності найманих осіб та обсягів річного валового доходу для підприємців – фізичних осіб;
- у визначенні поняття мікропідприємства, яке поки що зберігає юридичну силу, ліміт обсягу виручки встановлено в національній валюті, котра зазнає значного впливу інфляційних факторів, внаслідок чого коло мікроформ господарювання може істотно звужуватись.

Крім цього, у зв’язку з розширенням Указом Президента України “Про внесення змін до Указу Президента України від 03 липня 1998 р. № 727/98 “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва” від 28 червня 1999 р. № 746/99 (далі – Указ № 746/99 від 28.06.99 р.) меж чисельності зайнятих та обсягу виручки для суб’єктів малого підприємництва, які можуть перейти на спрощену систему оподаткування, обліку і звітності (для фізичних осіб відповідно – 10 чол., за винятком самого підприємця, і 500 тис. грн.; для юридичних – 50 чол. і 1 млн. грн.), існування поняття мікропідприємства фактично втратило своє значення.

Порівнявши визначення малого підприємства та суб’єкта малого підприємства у вітчизняному законодавстві, можна виявити суперечність. Друге з перерахованих понять є значно ширшим від першого за рівнем узагальнення, тому підприємство, віднесене за чисельністю працюючих до розряду “малих” згідно із Законом, може не бути “суб’єктом малого підприємництва” відповідно до вимог Указу.

Альтернативні підходи у пошуку оптимальних критеріїв віднесення фірм до малого бізнесу існують у вітчизняній та російській науковій літературі. Суть одного з них полягає у доповненні типологічних методик рядом якісних критеріїв, серед яких, зокрема, можна виділити: власність на засоби виробництва та повну відповідальність за результати господарювання; особисту трудову участь власника в процесі виробництва

та у виконанні комерційно-управлінських функцій; невелику частку на ринку та нездатність суттєво на нього впливати [7, С.331; 21, С.528]. Однак, в умовах недостатньої розвиненості ринкових відносин та приватного сектора введення таких якісних вимог є дещо передчасним і лише ускладнюватиме діючі методики.

За другим підходом ряд російських вчених пропонують замість показника обсягу господарського обороту використовувати для градації суб'єктів господарювання величину балансового прибутку. Це дозволить уникнути необхідності диференціації обсягів обороту за галузевою ознакою та враховуватиме рівень рентабельності, який різко коливається в умовах економічної нестабільності. При цьому кількісні межі балансового прибутку встановлюють у російських рублях [8, С.18]. На нашу думку, застосування в даний час в Україні такого підходу є неможливим з декількох причин. По-перше, він розрахований лише на юридичних осіб, бо фізичні особи – підприємці згідно чинного законодавства ведуть простіший облік (різні форми книг обліку доходів та витрат) або взагалі від нього звільнені (перейшли на сплату фіксованого податку). По-друге, в той час як одним із напрямків стимулювання малого бізнесу в перехідний період є запровадження спрощеного оподаткування, обліку та звітності, визначення балансового прибутку вимагає збереження громіздкої і складної бухгалтерії. По-третє, складність алгоритму його визначення утруднює здійснення контролю з боку відповідних державних органів за правильністю віднесення господарюючого суб'єкту до класу “малих”. Крім цього, як вже зазначалось, встановлення вартісних показників у національній валюті для країн, що знаходяться на стадії трансформації економічних систем, є недоцільним.

Ще одна група науковців пропонує доповнювати основні критерії для визнання суб'єктом малого підприємництва показниками розміру земельної ділянки, якою вони володіють, площі приміщення, котре вони займають, торгової площі і т.п. У окремих випадках навіть пропонується конкретний порядок градації підприємств за їх розмірами [9, С.26]. Враховуючи позитивні моменти такого підходу, все ж вважаємо таке ускладнення методики недоцільним з наступних міркувань. В українському та російському законодавстві, на відміну від західного, визначення поняття суб'єкта малого підприємництва головним чином пов'язано з такою формою непрямой державної підтримки як створення пільгового податкового режиму. Впровадження ж багатокритеріальної типологічної методики

зумовить значне ускладнення контролю за правильністю вирахування та сплати податків малими господарськими структурами та необхідність залучення в окремих випадках фахівців зі сторони (наприклад, для обміру площі). До того ж, є побоювання, при низькій податковій культурі населення та значній корумпованості держслужбовців це сприятиме збільшенню правопорушень з боку платників податків і представників державних органів.

Інтерес представляють визначення суб'єкта малого та середнього підприємництва в проекті Закону України “Про державну підтримку малого та середнього підприємництва” (автор – професор В. Костицький). За змістом вони дуже нагадують офіційне визначення суб'єкта малого підприємництва, відрізняючись лише кількісними параметрами кваліфікаційних обмежень та введенням поняття “суб'єкт середнього підприємництва” [22, С.6]. Тобто цей варіант також не позбавлений викладених вище недоліків.

З метою усунення суперечностей та недоліків діючого законодавства та практики, при розробці Закону про малий бізнес в Україні та внесенні відповідних змін і доповнень до вищезгаданих нормативних актів пропонуємо.

По-перше, при встановленні критеріїв віднесення до категорії “суб'єкт малого бізнесу (підприємництва)” за основу взяти визначення даної категорії, яке застосовувалось в 1998 р. статистичними органами, доповнивши його показником обсягу річного господарського обороту. Даний показник повинен бути науково обґрунтованим і диференційованим за галузевою ознакою. Багатопрофільні суб'єкти господарювання відносяться до малого бізнесу за параметрами того виду діяльності, який займає найбільшу питому вагу в об'ємі реалізації. Необхідно чітко обумовити методики обрахунку критеріальних показників, що виключало б можливість різних трактувань. Такий підхід не тільки відповідає кращим аналогам світової практики (див. додаток А), але й одночасно враховує особливості національної економіки та підприємництва в Україні, специфіку різних сфер та видів діяльності. Крім того, шляхом встановлення обґрунтовано високих граничних обсягів обороту для виробничої та наукової діяльності у поєднанні з “пом'якшенням” оподаткування можна зупинити “відтік” капіталу в сферу торгівлі і громадського харчування та прискорити відродження малого вітчизняного товаровиробника.

По-друге, враховуючи економічну ситуацію в Україні, необхідно вищевказаний вартісний показник встановлювати в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян

чи мінімальних заробітних платах або ж запровадити його щорічну індексацію з врахуванням рівня інфляції.

По-третє, для забезпечення гнучкості та диференціації у проведенні заходів державної підтримки найдрібніших форм бізнесу доцільно зберегти поняття “мікропідприємства” з визначенням обсягу виручки від реалізації, аналогічно, в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян чи мінімальних заробітних платах або у гривневому виразі, але із регулярною його індексацією. При цьому передбачити для мікропідприємств додаткові форми державної допомоги та стимулювання (наприклад, податкові розрахунки з державою обмежити придбанням спецпатенту).

По-четверте, залишити та чіткіше викласти положення щодо обмеження у віднесенні до малого бізнесу окремих видів підприємницьких структур (розшифрувати фрази “інші фінансово-кредитні та небанківські фінансові установи” та “суб’єкти підприємницької діяльності, які провадять діяльність у сфері грального бізнесу” [19]). Це необхідно для усунення можливості незаконно скористатись перевагами, наданими малим формам господарювання у рамках здійснення комплексної державної програми сприяння їх розвитку. Крім цього, з метою стимулювання в перехідний період створення в першу чергу малих підприємницьких структур, заснованих на одноосібному або сімейному володінні, можна, за аналогією з російським законодавством, додатково обмежити частку державної та муніципальної власності у їх статутному капіталі (див. додаток А, табл. А.3).

У Законі про малий бізнес в Україні доцільно було б також дати коротке визначення (трактування) понять “малий бізнес” та “мале підприємництво”. Тому зі свого боку пропонуємо такі варіанти тлумачення цих термінів.

Малий бізнес – особливий сектор ринкової економіки, сукупність суб’єктів підприємницької діяльності незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, котрі відповідають певним критеріям (показникам), що регламентують суть цього поняття і встановлюються законодавством.

Мале підприємництво – самостійна систематична фінансово-господарська діяльність, що здійснюється малими суб’єктами господарювання на власний ризик з метою отримання прибутку та забезпечення матеріального добробуту засновників і працівників цих господарських структур та членів їх сімей.

1.2. Малий бізнес як фактор економічного розвитку і соціального добробуту

Перші міркування щодо впливу малого бізнесу на різні сторони соціально-економічного життя суспільства можна зустріти вже у класиків політичної економії. Зокрема, в епоху зародження капіталістичних ринкових устоїв Адам Сміт наголошував, що “сума прибутків, щорічно отримуваних дрібними крамарями і торговцями будь-якого роду, повсюдно дуже велика і складає дуже значну долю річного продукту” [23, С.633]. Що ж стосується сучасної вітчизняної та російської наукової думки, то останнім часом дослідженням функціонального призначення малого бізнесу та його значимості в прискоренні трансформації перехідних економік надається підвищений інтерес.

Обґрунтування того, що прискорене формування сектора малого бізнесу є одним з ключових чинників економічного розвитку і матеріального добробуту населення в перехідний період, вимагає дослідження таких соціально-економічних категорій як економічний розвиток і зростання, матеріальний і суспільний добробут, рівень та якість життя, а також факторів, які на них впливають.

Зазвичай, в економічній літературі виділяють такі укрупнені фактори економічного зростання: праця, капітал (інвестиції), земля чи природні ресурси, підприємництво або підприємницька здатність, науково-технічний прогрес [24, С.361]. На нашу думку, серед перелічених чинників економічного зростання підприємництво (аналогічно, і мале підприємництво) є найбільш абстрактним, тобто позбавленим конкретного матеріально-речового прояву. Визначити його внесок як самостійного джерела росту практично неможливо, тому що він проявляється не безпосередньо, а через збільшення залучених у виробництво трудових, сировинних (природних) ресурсів та інвестиційного капіталу, їх ефективного використання, а також – впровадження досягнень НТП у виробничий процес. Саме з цієї причини підприємницька здатність не фігурує як окремий чинник зростання в жодній із відомих виробничих функцій (Кобба-Дугласа, Леонтєва та ін.), що визначають максимальну величину потенційного випуску продукції при певних заданих величинах затрат ресурсів (факторів виробництва) [25, С.657]. Тому досліджувати вклад малого підприємництва в економічний поступ необхідно шляхом з’ясування і сумування його позитивного впливу на кожний із чотирьох інших факто-

рів даного процесу, а не як незалежного фактора економічного зростання.

На початковому етапі переходу до ринку бурхливий розвиток малого бізнесу призводить до економічних успіхів, в основному, внаслідок кількісного збільшення залучених у виробництво інвестицій, працівників, сировини, матеріалів тощо, тобто йде екстенсивне піднесення економіки. Але із формуванням “критичної маси” діючих малих суб’єктів господарювання або, інакше кажучи, такої їх кількості, яка створює умови для конкуренції та ефективної дії ринкових механізмів, мале підприємництво забезпечує переважно інтенсивний тип розвитку (зростання). Це досягається за рахунок факторів НТП, підвищення професійного рівня і кваліфікації працюючих, покращення ефективності використання виробничих ресурсів та організації фінансово-господарської діяльності.

З метою упорядкування великої кількості показників, які застосовуються у світовій практиці для оцінки ступеня економічного розвитку країни та порівняння між собою національних рівнів, пропонуємо схематичне узагальнення, яке не лише дозволяє за певними стійкими ознаками систематизувати ці показники, але й роз’яснює позицію автора щодо співвідношення макроекономічних категорій економічного розвитку та зростання (додаток В, рис. В.1). При цьому необхідно зробити застереження, що поділ на групи є умовним, а окремі показники за своїм призначенням і застосуванням можуть виходити за їх межі.

Детально проаналізувавши ряд концепцій добробуту та різних трактувань соціально-економічних категорій “рівень життя” та “якість життя” у західній, російській та вітчизняній літературі, про що, зокрема, писали С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі, Дж.Макміллан, А. Пігу, І. Літл [25, С.445-447; 26, С.147, 207, 461-462, 470], Л. Г. Пруссова, А. В. Сидорович, А. С. Булатов, Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовський, Є. Б. Стародубцева, Д. М. Розенберг та інші [7, С.28-29; 21, С.132-133, 601-603; 24, С.357-358; 27, С.35, 145, 351; 28, С.294, 364; 29, С.143], аналогічно, пропонуємо схематичне узагальнення, яке дозволяє систематизувати численні показники для оцінки згаданих понять, а також певною мірою розкриває авторське бачення їхньої економічної сутності (додаток В, рис. В.2).

Із порівняння обох схем можна зробити висновок, що показники ВВП, ВВП чи НД на душу населення та їх динаміки є досить універсальними, бо застосовуються як для характеристики рівня економічного розвитку країни загалом, так і для оцінки соціа-

льного добробуту зокрема. Це дозволяє дослідження впливу малого бізнесу на їхнє підвищення проводити паралельно і одночасно. При цьому, на відміну від економічного розвитку, який є макроекономічною категорією, аналітична робота такого плану стосовно суспільного добробуту може, на наш погляд, здійснюватись на двох рівнях: загальнонаціональному та конкретній соціальній групі (малі підприємці та члени їх сімей).

Вагомість вкладу (питомої ваги) малих та середніх підприємств окремих постсоціалістичних країн у формування показників створеного ВВП та рівня зайнятості, котрі характеризують їх вплив на загальнодержавний економічний розвиток та матеріальний добробут, ілюструє табл.1.2 (для порівняння в ній також наведено дані стосовно найбільш розвинутих країн Заходу та України).

Таблиця 1.2

Стан розвитку та значимість малого та середнього підприємництва у національних економіках деяких країн світу (середина 1990-х років) [30, С.15]

Країна	Кількість МСП, тис. од.	Кількість МСП на 1000 чол. населення	Зайнято у МСП, млн. чол.	Частка МСП у загальній кількості зайнятих, %	Частка МСП у ВВП, %
Великобританія	2630	46	13,6	49	50–53
Німеччина	2290	37	18,6	46	50–54
Італія	3920	68	16,8	73	57–60
Франція	1980	35	15,2	54	55–62
Країни ЄС	15770	45	68,0	72	63–67
США	19300	74,2	70,2	54	50–52
Японія	6450	49,6	39,5	78	52–55
Чехія [31, С.31-32]	–	12,4	–	37	35–40
Польща [31, С.31-32]	2100	51,3	–	60	50–60
Естонія [31, С.31-32]	–	16,7	–	45	40–45
Російська Федерація	836,2	5,65	8,1	9,6	10–11
Україна*	233,6	4,8	1,8	8,5	9–10

Однак, оперуючи цифровими даними під час порівняння значення сектору малого бізнесу в економіці різних країн світу необхідно враховувати, що, по-перше, статис-

* За даними Держкомстату України станом на 01.01.2002 року (кількість МСП – кількість малих підприємств; частка МСП у загальній кількості зайнятих – питома вага чисельності працюючих на малих підприємствах у кількості зайнятих у всіх сферах економічної діяльності; частка МСП у ВВП – питома вага новоствореної малими підприємствами вартості (чистого продукту) у ВВП).

тичні дані відносно МСП (за винятком сільськогосподарських) в Росії та Україні – це фактично показники, які стосуються лише малих підприємств. По-друге, вище наведена статистична інформація є неповною, бо до складу малого бізнесу відносяться також фермерські і селянські господарства, особи так званих вільних професій та приватні підприємці. Причому в окремих країнах (насамперед, у Російській Федерації та Україні), кількість фізичних осіб – підприємців і працюючих у них за наймом осіб становить значну частку від загальної чисельності зайнятих у цьому секторі економіки. По-третє, при оперуванні статистичною інформацією необхідно обов’язково враховувати, що різними експертами частка “тіньового” сектору в тих же Росії й Україні оцінюється у межах 30–60% ВВП, і завдяки більшим можливостям для приховування своєї діяльності основний обсяг “тіньового” обороту припадає саме на малий бізнес. По-четверте, слід зважати на специфіку в трактуванні поняття “суб’єкт малого підприємництва” органами статистики різних країн світу (див. додаток А, табл. А. 3).

Статистичні дані – переконливий аргумент на користь того, що економічний прогрес в окремих постсоціалістичних країнах Східної Європи, Прибалтики і, навіть, колись відсталіх країнах Південно-Східної Азії велика заслуга малого бізнесу, який набув тут неабиякого поширення. Яскравим прикладом є Польща, де в 1986 р. питома вага дрібних форм підприємництва у створенні ВВП становила лише 4,4%, у виробництві НД – 6,4%, в основних виробничих фондах – 6,4%, а вже в 1992 році приватні суб’єкти підприємницької діяльності надавали понад 67% обсягу побутових послуг населенню, 31,7% сукупного об’єму робіт [32, С.36]. Якщо врахувати, що у 1995 р. малий бізнес Польщі створив 50%, а в 1996 р. – 60% ВВП [31, С.32], а темп його приросту в третьому кварталі 1996 р., зокрема, складав 7,3% і промислового виробництва відповідно – 10,1% [30, С.17], то можна з впевненістю стверджувати, що цей сектор відіграє ведучу роль у динамічному розвитку польської економіки. Аналогічно малі підприємницькі структури очолюють процес економічного піднесення країн Південно-Східної Азії (Південної Кореї, Таїланду, Малайзії, Філіппін, Гонконгу, китайської провінції Тайвань), де вони забезпечують до 80% приросту ВВП [1, С.49].

Ефективно впливає збільшення чисельності малих господарюючих суб’єктів і на підвищення рівня зайнятості, тобто в кінцевому рахунку і на покращення соціального

добробуту в країнах, що досить успішно переорієнтували планову економіку в ринкове господарство. Так, за показником частки зайнятих у малому підприємстві Польща, Чехія та Естонія наблизились до індустріально розвинутих країн світу, і він відповідно складає 60, 37 та 45% усього зайнятого населення (див. табл. 1.2). Виходячи з того, що сьогодні середній заробіток (доход) у Польщі та Чехії орієнтовно сягає відповідно \$400 та \$ 500, малий бізнес забезпечує більш-менш пристойне існування значної частини громадян цих держав.

Враховуючи вищесказане, можна констатувати: на макрорівні швидко прогресуючий сектор малих підприємницьких структур впливає, зокрема, на такі аспекти соціально-економічного життя суспільства:

- забезпечує створення значної частки ВВП, ВВП та НД, робить відчутний внесок у нарощування обсягів і розширення асортименту якісних товарів широкого вжитку, робіт та послуг для населення;

- через залучення у сукупне виробництво додаткових ресурсів (місцевого незайнятого населення, приватних заощаджень громадян, не використовуваних локальних сировинних джерел, новітніх наукових розробок і т.д.) та їх ефективніше і раціональніше використання значною мірою визначає темпи економічного зростання;

- завдяки створенню нових робочих місць зменшує рівень безробіття і підвищує ступінь зайнятості працездатного населення регіонів та країни в цілому;

- сприяє оптимізації галузевої структури національної економіки шляхом диверсифікації пріоритетних галузей, що визначають НТП, та посилення соціальної орієнтації господарського механізму;

- за умов конкуренції стимулює покращення показників економічної ефективності як всередині сектора малого бізнесу, так і системі господарювання загалом. Для прикладу, в США в компаніях з кількістю працівників до 100 осіб показник продажу на один долар активів більший, ніж у великих фірмах [10, С.17-18];

- дозволяє розширити податкову базу і як наслідок – забезпечити казну держави значними фіскальними надходженнями, котрі можна направити на інвестування економічної сфери, фінансування витрат на соціальне забезпечення і захист населення.

Отже, достатньо потужний сектор малих підприємницьких структур, що інтен-

сивно розвивається у гармонійному співіснуванні і співпраці з великим та середнім бізнесом, не тільки допомагає в розв'язанні соціально-економічних проблем, але й виступає в ролі каталізатора загального піднесення економічної сфери та покращення матеріального стану широких суспільних верств. Його швидке становлення в економіках перехідного типу викликає значний позитивний мультиплікаційний ефект, про що свідчать статистичні дані щодо найбільш успішних у плані економічних реформ постсоціалістичних країн Східної Європи і Прибалтики.

Малі форми господарювання відіграють головну структуроутворюючу роль у формуванні ринкового господарського механізму, стають двигуном трансформаційних процесів у перехідних економіках, оскільки:

По-перше, завдяки своїй більшій гнучкості та мобільності малий бізнес оперативніше адаптується до змін кон'юнктури ринку. Це дозволяє йому швидше і повніше задовольняти потреби споживачів у нових товарах (послугах) чи покращувати їх якісні характеристики, що вимагає реорганізації, оновлення та розширення виробництва.

По-друге, малі форми бізнесу при створенні робочих місць часто обходяться меншими капіталовкладеннями на одного працівника (насамперед, це стосується сфери послуг). Так, за оцінками російських вчених створення одного робочого місця шляхом державних інвестицій коштує десь близько \$ 100 тис. А малий бізнес для цього вимагає затрат коштів у значно меншому розмірі – приблизно \$ 10 тис. на рік [33]. Виходячи з майже однакових стартових умов та подібності економічних ситуацій в Росії та Україні, можна в цілому вважати такі оцінки прийнятними і для вітчизняної економіки, що дає можливість проводити прості, але дуже показові розрахунки.

Наприклад, за даними Держкомстату України, на початок 2002 р. кількість зареєстрованих службою зайнятості безробітних складала 1008,1 тис. осіб або близько 5% працюючого населення. Отже, для вирішення проблеми зайнятості хоча б офіційно безробітних громадян необхідно здійснити державні інвестиції на суму понад \$ 100 млрд., що, вочевидь, нереально. Тоді як малий бізнес для цього потребує не більше \$ 10 млрд., що, враховуючи значні приватні заощадження населення, є набагато реальнішим. На наш погляд, існують два цілком здійсненні шляхи вивільнення таких фінансових ресурсів: 1) створення сприятливих умов для реалізації і розвитку підприємницької

ініціативи населення у дрібних її формах та надійного захисту приватної власності; 2) широкомасштабне впровадження іпотечного кредитування житла. Вивільнені другим способом кошти також необхідно спрямувати на розвиток малого бізнесу, забезпечивши його вільний доступ до кредитних коштів та зробивши процес кредитування вигідним. У комплексі це дозволить не лише створити нові робочі місця для найбільш вразливого соціального прошарку громадян, а також згідно з визначенням виробничої функції щонайменше забезпечить екстенсивне зростання сукупного виробництва на 5%.

По-третє, малому бізнесу властиві: більша зацікавленість власника і колективу в інноваціях через вищу особисту відповідальність, морально-психологічну і матеріальну мотивацію в досягненні успіху; нижчі організаційні витрати при впровадженні нововведень; краща координація дій, вища оперативність і самостійність у прийнятті рішень в порівнянні з інертнішими великими фірмами.

По-четверте, розгортання діяльності малих суб'єктів підприємництва у сфері послуг і торгівлі пояснюється їх вузькою спеціалізацією на певному сегменті ринку товарів (послуг), майже безпосереднім зв'язком і персоніфікованим характером відносин між конкретним виробником (продавцем) і покупцем, що дозволяє краще враховувати і задовольняти індивідуальні побажання та потреби.

По-п'яте, малі форми господарювання ефективніше мобілізують і використовують локальні джерела матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, які б за інших обставин залишились не залученими до господарського обороту.

На відміну від розвинутих країн Заходу, а також Польщі, Чехії, прибалтійських держав, сектор малого бізнесу в Україні поки що не перетворився у дієвий фактор економічного розвитку та підвищення суспільного достатку, в русійну силу позитивних трансформаційних перетворень економічного базису та надбудови суспільства. За даними Держкомстату України та урядових організацій (зокрема, ДПА і Держкомпідприємництва України) в 2001 р. в Україні діяло 233,6 тис. малих підприємств, на яких було зайнято з врахуванням договірників та сумісників 1,8 млн. чол.; близько 5,0 тис. невеликих спільних підприємств з прямими іноземними інвестиціями, де працює приблизно 95,0 тис. чол.; майже 40,0 тис. фермерських господарств з 70,0 тис. працюючих, а також понад 1,3 млн. індивідуальних підприємців. Таким чином, на 1000 чол. населення

в середньому припадало 5 малих підприємств, а з врахуванням громадян-підприємців понад 30 суб'єктів малого підприємництва. Питома вага всіх зайнятих у цьому секторі економіки складає приблизно 12% у трудових ресурсах держави (населенні працездатного віку) або майже 16% від кількості фактично зайнятих в народному господарстві, а внесок малого бізнесу у створення ВВП оцінюється приблизно в 10–15%. Взнявши до уваги, що, за офіційними статистичними даними, душовий ВВП в 2001 р. рівнявся лише 4,1 тис. грн. [34, С.21], можна зробити висновок, що величина ВВП на одного жителя України, створеного в сфері малого підприємництва, була мізерною. В останні роки надходження платежів до місцевих бюджетів від суб'єктів малого бізнесу також були невеликими і коливалися в межах 7–20% в залежності від регіону [35, С.24].

Однак, інформація з офіційних джерел навряд чи достовірно відображає реальний стан речей, бо не враховує наявність “тіньової” економіки. Напевно, цей факт врахований експертами Світового банку, які значно оптимістичніше оцінюють внесок малого бізнесу у ВВП України, а саме в 40–50% [31, С.32]. Аналогічно, ряд науковців вважає, що в Україні кількість діючих суб'єктів малого бізнесу є набагато більшою. Зокрема, дехто з них стверджує, що в Україні лише індивідуальних підприємців налічується понад 3 млн., тобто більше двох третіх з них працює без реєстрації і сплати податків [36, С.6]. На наш погляд, подібна ситуація дійсно має місце у вітчизняній економіці, але прогнози слід робити більш виважено і стримано. Тим не менше, навіть після такого корегування офіційних даних величина ВВП на душу населення, створеного малими підприємницькими структурами, залишається зовсім незначною у співставленні з показниками високорозвинутих країн світу, і в декілька разів меншою, ніж у Польщі, Чехії та державах Прибалтики.

Хоча зроблені порівняння на разі не на користь України, окремі дослідження вітчизняних вчених свідчать про потужний потенціал сектору малої економіки нашої держави. За оцінками, проведеними Радою по вивченню продуктивних сил України НАН України, трудоворесурсний резерв для розвитку малого бізнесу на найближчу перспективу становить близько 1 млн. 450 тис. чоловік. Потенційна трудоворесурсна місткість з врахуванням визначеного резерву, фактично зайнятих у цій сфері та можливих зрушень у їх чисельності досягає 4 млн. 212 тис. осіб або майже 20% всіх працюючих у

народному господарстві. Крім цього, очікується, що широке розповсюдження спрощеної системи оподаткування для дрібних підприємців (мікропідприємств) спричинить подвоєння їх чисельності, внаслідок чого рівень незайнятості працездатного населення скоротиться приблизно на 7–9% [14, С.4-6].

Вітчизняним малим бізнесом вже зроблено перші кроки і досягнуто певних успіхів у структурній перебудові та переорієнтації національної економіки, втіленні в життя принципів соціального ринкового господарства, про що свідчать показники наявності та функціонування малих підприємств за основними видами економічної діяльності (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Структура чисельності малих підприємств України та їх питомої ваги у виробництві і реалізації продукції (робіт, послуг) у розрізі основних видів економічної діяльності в 2001 р.*

Основні види економічної діяльності	Кількість діючих підприємств		Доход (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)		Обсяги виробленої продукції (робіт, послуг)	
	одиниць	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку
Всього по економіці з неї:	233607	100,0	53884,4	100,0	23304,3	100,0
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	10157	4,4	1963,7	3,6	1621,3	7,0
Рибне господарство	327	0,2	–	–	25,2	0,1
Промисловість	37652	16,1	8210,9	15,2	6081,8	26,1
Будівництво	19882	8,5	4545,9	8,4	3582,9	15,4
Оптова та роздрібна торгівля (включаючи торгівлю транспортними засобами та послуги з їх ремонту)	100248	42,6	29972,9	55,6	4754,1	20,4
Готелі та ресторани	7939	3,4	906,7	1,7	743,6	3,2
Транспорт	9887	4,2	2114,1	3,9	1663,3	7,1
Фінансова діяльність	2562	1,1	413,8	0,8	307,4	1,3
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги користувачам	32031	13,7	4095,4	7,6	3485,4	15,0
Державне управління	180	0,1	34,7	0,1	29,6	0,1
Освіта	1876	0,8	598,2	1,1	181,4	0,8
Охорона здоров'я та соціальна допомога	2395	1,0	228,9	0,4	163,9	0,7
Коллективні, громадські та особисті послуги	8456	3,6	757,8	1,4	663,3	2,8

Найбільша частка малих підприємств діє у сфері торгівлі та послуг, вони ж за-

* Складено за даними Держкомстату України.

безпечують найбільшу питому вагу в показниках фінансово-господарської діяльності, що відповідає тенденціям структурних змін у економіках промислово розвинутих країн світу. Але для того, щоб структурна перебудова стала невідворотною, набрала загальноекономічних масштабів і була здійснена в стислі терміни, необхідно забезпечити досягнення малим бізнесом “критичної маси”, яка оцінюється окремими фахівцями щонайменше в 1,0–1,7 млн. лише малих підприємств. Очевидно, що при збереженні середньорічних темпів їх зростання, зафіксованих у останні роки, це є нереальним і на досить віддалену перспективу [14, С.2]. Тому держава повинна терміново здійснити комплекс заходів підтримки малого підприємництва.

Про великі потенційні можливості малого бізнесу в Україні також свідчать розрахунки окремих показників фінансово-економічної ефективності та їх зіставлення з аналогічними показниками загалом по народному господарству та промисловості (додаток Д, табл. Д.1–Д.2). Як видно з додатку Д, незважаючи на складні умови ведення підприємницької діяльності в Україні, і, насамперед, для найуразливіших дрібних її форм, малий бізнес нерідко спрацьовує ефективніше від інших секторів економіки.

У світлі соціальної психології суб’єкт малого бізнесу – дрібний підприємець, власник – ставить за мету не довгочасну експансію на ринку, отримання надприбутків чи розв’язання загальносуспільних проблем. Будучи прагматиком, він перш за все заінтересований забезпечити себе та свою родину стабільним джерелом доходів на якомога тривалішу перспективу, що дає впевненість у завтрашньому дні. Отже, на *мікро-рівні* вплив малого бізнесу на підвищення матеріального добробуту даної соціальної групи проявляється у забезпеченні кожного з її представників достатніми коштами для придбання життєвонеобхідних благ, гарантуванні соціального захисту і розвитку, а в майбутньому – і для задоволення найширшого діапазону людських потреб і створення найкомфортніших умов існування, тобто зростання якості життя. І навіть у країнах, які знаходяться на початкових етапах перебудови економіки на ринковий лад, його позиції в цьому плані постійно зміцнюються. Так, у Російській Федерації з врахуванням тимчасово зайнятих і членів сімей майже 18% населення так чи інакше були пов’язані з малим бізнесом, і близько 25–26 млн. осіб повністю або частково жили на отриманні від нього доходу [37, С.10].

В Україні на сьогодні немає ґрунтовних статистичних обстежень різних соціальних груп на предмет оцінки рівня їх добробуту. Зокрема, відсутні дані, які б відображали рівень життя осіб, що працюють у секторі малого підприємництва в порівнянні з іншими суспільними прошарками. Тому спробуємо на підставі наявних у нашому розпорядженні статистичних даних довести, що матеріальний добробут і достаток вищевказаної категорії громадян України останніми роками неухильно зростає, незважаючи на кризові явища в економічному житті суспільства та загальне погіршення матеріального становища інших верств населення (додаток Е, табл. Е.1–Е.2).

Упродовж 1995–2000 рр. простежувалася така тенденція: абсолютна величина номінальної оплати праці робітників і службовців збільшилась у 2,6 раза, в тому числі працівників малих підприємств із 1996 р. по 2000 р. (за період менший на один рік) – у 2,3 раза; доходи та інші надходження підприємців без створення юридичної особи взагалі зросли більше, ніж в 32 рази, а оплата праці працівників колективних сільськогосподарських підприємств суттєво знизилась (майже в 2,5 раза). При цьому темпи зростання номінальних доходів та інших надходжень громадян-підприємців були найвищими і стабільними, тоді як ріст зарплати всіх робітників і службовців загалом у 1997–1999 рр. сповільнився: щорічний приріст був незначним і за роками відповідно склав 8,4, 1,4 та 15,1%. А якщо врахувати, що індекс інфляції (до попереднього року) становив у 1997 р. 110,1%, в 1998 р. 120,0% і в 1999 р. 119,2%, то можна констатувати – фактично абсолютний розмір реального заробітку робітників і службовців у зазначеному періоді навіть знизився. Це спричинило його зменшення в цілому протягом 1995–2000 рр. приблизно на 7% (з врахуванням інтегрованого індексу інфляції, який в розглянутому періоді склав близько 2,8 раза). У той же час протягом 1996–2000 рр. реальний фонд оплати праці на малих підприємствах все-таки трохи зріс – на 13,7%.

До того ж реальні доходи фізичних осіб – підприємців за період 1995–2000 рр. зросли не тільки в загальній сумі в 11,6 раза, але й в розрахунку на одного підприємця з 1996 р. по 2000 р. збільшились майже у 5,8 раза (зростання у фактичних цінах, скореговане на інтегрований індекс споживчих цін). Це зумовило загальне піднесення рівня середньомісячної оплати праці основних категорій малих підприємців у 2,3 раза за фактом або близько в 1,3 раза в порівняльних цінах 1996 року (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Середньомісячна оплата праці (доходи) осіб, зайнятих на малих підприємствах та індивідуальною підприємницькою діяльністю в Україні в 1996–2000 рр.*

Показники	Роки				
	1996	1997	1998	1999	2000
Середньомісячна заробітна плата працівників малих підприємств, грн.	98,84	99,83	107,50	130,16	154,84
Ланцюгові темпи приросту (до попереднього року), %	×	1,0	7,7	21,1	19,0
Середньомісячний дохід підприємців – фізичних осіб, грн.	17,72	25,76	41,93	88,05	204,72
Ланцюгові темпи приросту (до попереднього року), %	×	43,4	62,8	110,0	132,5
Середня місячна оплата праці зайнятих малим підприємництвом загалом, грн.	66,65	84,36	75,94	113,84	175,41
Ланцюгові темпи приросту (до попереднього року), %	×	26,6	-10,0	49,9	54,1

Примітка. Інтегрований індекс зміни споживчих цін за період з 1997 р. по 2000 р. становить приблизно 2 рази ($1,101 \times 1,2 \times 1,192 \times 1,258 \approx 2,0$).

Вочевидь, офіційна статистика не зовсім достовірно відображає реальні доходи приватних підприємців та працівників малих фірм, бо не враховуються значні “тіньові” доходи і нелегально виплачена зарплата. Втім, сама виявлена тенденція до багаторазового збільшення середньомісячного доходу громадян-підприємців у період 1996–2000 рр., на наш погляд, в цілому достовірно відображає реальний стан справ.

Крім важливого соціально-економічного значення, малий бізнес має великий ефект у плані формування демократичного політичного устрою. Адже збільшення кількості дрібних власників, підприємців при перетворенні в могутній соціальний прошарок – “середній клас” – стає гарантом стабільності політичного поступу держави курсом подальшої демократизації суспільства, соціальною базою підтримки ринкових реформ. З малим підприємництвом також пов’язані окремі соціально-психологічні моменти суспільного розвитку, тому що воно сприяє ефективнішому використанню людьми своїх творчих можливостей, реалізації прихованого потенціалу, розкриттю талантів, виховує дієздатних, активних, енергійних особистостей.

У ринковій економічній системі акценти зміщуються у бік підвищення заінтересованості та відповідальності громадян за самозабезпечення матеріального достатку,

* Розраховано за даними Держкомстату та Держкомпідприємництва України.

соціального захисту та розвитку. В умовах сьогодення необхідно рішуче позбутись настроїв утриманців, очікування дармової “милості” з боку держави, за винятком окремих соціальних груп, для яких державна допомога – єдина альтернатива. Треба змінити негативне ставлення громадськості до підприємництва як способу “наживи”, що ідеологічно втовкмачувалось протягом десятиліть, на імідж чесного збагачення власною працею. На чільне місце в процесі економічних перетворень в Україні виходить завдання всебічного сприяння розвитку малого бізнесу як вирішального фактора процвітання країни, піднесення матеріального добробуту, соціального статусу найширших верств населення. Тому, відповідно з боку держави і суспільства він повинен користуватись незаперечними пріоритетами. Здійснення заходів дієвої державної підтримки малого підприємництва в Україні в першу чергу мусить базуватись на його стимулюванні через створення сприятливого податкового режиму – одного з найважливіших інструментів впливу держави на підприємницьку активність та інвестиційний клімат.

1.3. Принципи та функціональне призначення оподаткування малого бізнесу

Узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду державного патронажу малого бізнесу дозволяє виділити такі основні його напрямки: 1) допомога у формуванні стартового капіталу; 2) запровадження механізмів преференційного оподаткування; 3) здійснення програм пільгового мікрокредитування та страхування; 4) видача державних замовлень із фінансовим і матеріальним забезпеченням, розвиток субпідряду; 5) державний протекціонізм в інвестиційній та експортній політиці; 6) пріоритетне субсидування науково-технічних та інноваційних програм, підготовки кадрів, інформаційного та іншого забезпечення; 7) створення інфраструктури розвитку малого підприємництва.

Найбільш дієвими, поряд з нормативно-правовими, методами державної підтримки малого бізнесу є економічні, які базуються на використанні таких важелів, як податки, ціни, кредити, пільги, проценти тощо [10, С.48-51; 38, С.402-409]. Причому оподаткування поставлено нами в цьому переліку на перше місце, бо за обмежених можливостей для здійснення державою адресної фінансової допомоги малому підприємству в період ринкових перетворень, акцент його комплексного патронажу

зміщується в сторону опосередкованого стимулювання через податкову систему.

Недостатня розробленість на теоретичному рівні концепції побудови ефективного оподаткування малого бізнесу України не дозволяє на повну силу задіяти цей потужний інструмент фінансового стимулювання. Тому, спираючись на функціональне соціально-економічне призначення податків, уточнимо функції оподаткування у рамках підсистеми “фіска – мале підприємництво” та сформулюємо вузькоспеціалізовані принципи для конструювання оптимального оподаткування згаданого сектору вітчизняної економіки.

Функціональне призначення податків розроблялось ще видатними класиками економічної науки: Уільямом Петті, Адамом Смітом, Давідом Рікардо. Звичайно, вони не використовували термінологію “функції податку” і чітко не розмежовували ці функції. Але ознайомлення з працями цих фундаторів фінансової теорії дає можливість зрозуміти, що вже в свій час (середина XVII ст. – початок XIX ст.) вони досить глибоко усвідомлювали, що податки мають відмінні характерні ознаки, власну форму руху та прояву властивостей у дії – все те, що сьогодні вкладають у трактування поняття “функція”.

Аналізуючи весь подальший хід розвитку наукової думки стосовно теорії оподаткування, можна беззаперечно довести, що питанню функціонального призначення податків, прояву їх впливу на всі сторони економічного життя приділялась основна увага. Ґрунтовні дослідження в цьому напрямі пов’язані з іменами видатних фінансистів минулого та сучасності: перш за все, представниками італійської (Маффео Пантелеоні, Уґо Мадзоли, Джованні Монтемартіні, Енріко Бароне, Франческо Нітті) та шведської школи фінансової науки (Кнута Вікселля, Еріка Ліндаля), які, як уже доведено українськими вченими, були передвісниками й основоположниками сучасної фіскальної теорії; корифеєм вчення про державні фінанси Адольфом Вагнером (Німеччина). У пантеоні видатних теоретиків та інтерпретаторів оподаткування знаходяться також І. Х. Озеров і Й. М. Кулішер (Росія); Джон М. Кейнс (Велика Британія); лауреати Нобелівської премії Поль Самуельсон і Джеймс Б’юкенен, їх менш титуловані співвітчизники Річард Масгрейв і Артур Лаффер (США) та багато інших.

У період переходу до ринку та демократії, питання функцій податків широко дискутується вітчизняними та російськими науковцями. Це, зокрема пояснюється тим, що дослідження теоретичних проблем фіску, в тому числі питання функціонального призна-

чення оподаткування, має в сучасних умовах конкретне практичне значення. Адже розробка ефективної концепції податкової політики неможлива без чіткого розуміння прояву дії податків та їх впливу на широкий діапазон соціально-економічних процесів у державі.

Враховуючи актуальність проблеми та наявність великої кількості найрізноманітніших поглядів та підходів до визначення функцій, які виконують податки в ринковій економіці, спробуємо дати своє бачення даного питання, актуальність якого тільки підсилюється проблемами перехідного періоду.

Для західної науки фінансів не характерно акцентування уваги на виконанні податками чітко окреслених функцій, розробці понятійного апарату (присвоєння назв), обґрунтуванні значимості тієї чи іншої функції, визначенні серед них основних і допоміжних або виділенні підфункцій. Як правило, у представників класичного напрямку і сучасних науковців Заходу функціональне призначення оподаткування впливає з викладу положень податкової теорії, без застосування термінології “функції податків”.

Традиційно вітчизняна та російська фінансова наука, навпаки, значну увагу приділяє дослідженням проявів конкретних функцій податків. Наприклад, ще в “Нарисах фінансової науки”, опублікованих у 1919 р., Й. М. Кулішер, торкаючись питання функціональної субстанції оподаткування, відзначає його “фіскальне завдання” (“податок як бюджетний засіб”) і “соціальні цілі”, згадує про “додаткові властивості податку і допоміжні функції його” (“стимулюючий засіб”) тощо [39, С.83-85].

Завдяки широкому спектру впливу оподаткування на господарську і соціальну сфери життя суспільства в науковій літературі останнім часом перелік функцій податків постійно поповнюється, або ж так звані основні з них розбиваються на підфункції. Так, в окремих дисертаціях і монографіях вже виділено такі функції, як відтворювальна, соціальна, накопичувальна, політична. На наш погляд, це просто ще раз доводить багатогранність прояву розподільчо-регулюючого впливу оподаткування або, іншими словами, розподільчо-регулюючої функції.

Не вдаючись до детального розгляду всіх можливих запропонованих в економічній і фінансовій літературі варіантів, зазначимо, що найчастіше все-таки можна зустріти обґрунтування фіскального та розподільчо-регулюючого призначення оподаткування. При цьому друга з вище наведених функцій податків за тотожного трактування її суті

може носити назву регульовальної, господарської, економічної чи соціально-економічної. До того ж, за підходами до диференціації основних функцій, можна розмежувати науковців, які не підрозділяють їх на підфункції, і тих, що вважають це за потрібне.

Нам найбільше імponує позиція тих учених (насамперед, представників Тернопільської фінансової школи С. І. Юрія та А. І. Крисоватого), які переконані, що податки виконують саме дві вищеперелічені функції в їх єдності, взаємодетермінованості та взаємозв'язку, без виділення серед них пріоритетної. Проте в умовах сьогодення функціональне призначення фіску набуває особливої багатовекторності, тому є всі підстави, щоб на теоретичному рівні умовно виокремити в складі головних функцій оподаткування конкретні підфункції, виходячи з того, який з соціально-економічних ефектів податкового впливу домінує чи найбільш рельєфно проявляється в рамках основної функції (додаток Ж).

По-перше, такий підхід не ускладнює понятійний апарат фінансової науки і при подальшому розвитку вчення про оподаткування дозволяє уникнути концентрації уваги на дії податків, що має “побічні, зовнішні для фіску соціальні наслідки” [40, С.61]. По-друге, дозволяє чітко зрозуміти специфічне суспільне призначення податків як самостійної фінансової категорії. Так, суть *фіскальної функції* (від лат. “fiscus” – “кошик”, “казна”) полягає в тому, що податки, акумулюючи в бюджетних та позабюджетних фондах частину грошових коштів суспільства, забезпечують державу фінансовими ресурсами для виконання покладених на неї суспільно важливих функціональних обов'язків (або виробництва так званих “суспільних товарів”).

За нашими спостереженнями, для сучасної вітчизняної фінансової літератури властиве змішане використання марксистської і немарксистської наукової термінології – відбувається процес створення, за словами В. Л. Андрущенка, кентавривних теоретичних конструкцій. Так, для одних науковців і спеціалістів податки залишаються, за К. Марксом, частиною створеного у сфері матеріального виробництва національного доходу (вартості необхідного і додаткового продукту). Другі – перейшли на понятійний апарат західної фінансової науки, а треті – комбінують марксистські і немарксистські підходи. Таку ситуацію в фінансовій науці в перехідний період ми вважаємо об'єктивно неминучою, бо вона також переживає трансформацію.

Таким чином, держава, як учасник розподільчих процесів, примусово відчу-

жує у вигляді податкових вилучень частину вартості створених у суспільстві матеріальних благ для формування казни, що доводить тісний взаємозв'язок між функціями оподаткування. Реалізація фіскального призначення податків можлива лише при умові виконання вимоги обов'язковості внесення в централізовані фонди податків, що забезпечується через відповідні імперативні інститути держави.

Суть *розподільчо-регулюючої функції* виражається в тому, що змінюючи пропорції розподілу ресурсів в економіці, податки суттєво впливають на реальний обсяг і структуру виробництва, нагромадження капіталу, загальний платоспроможний попит та пропозицію. Отже, через оподаткування держава має можливість регулювати різні сторони соціально-економічного життя суспільства на макрорівні, а на мікрорівні її сутність полягає у впливі на конкретні аспекти діяльності платника податків. Так, вилучаючи у суб'єктів господарювання або домогосподарств частку доходів, фіск може спрямовувати їх діяльність у відповідних напрямках, тобто здійснювати регулювання з метою досягнення певних цілей. Розподільчо-регулююча функція здійснюється через конкретну податкову політику. Крім того, сприяючи підвищенню ефективності виробництва, раціональнішому використанню його факторів, зростанню ВВП, дана функція розширює податкову базу і відповідно забезпечує успішне здійснення фіскальної функції податків (збільшення податкових поступлень). І це ще один аргумент на користь взаємозв'язку та взаємообумовленості фіскального і регулюючого призначення податків.

Варто згадати про дискусію стосовно самостійної стимулюючої функції податків. Так, С. А. Терьохін, категорично заперечує стимулюючу здатність оподаткування [41, С.13], у той час як Ю. Палкін, Ю. Медведєв, С. В. Медведчук, навпаки, прагнуть обґрунтувати виконання податками окремої стимулюючої функції [42, С.48-53; 43, С.215-219]. Низка вітчизняних науковців (В. В. Буряковський, С. В. Каламбет, О. А. Данілов, А.О. Жеребних та ін.) займають компромісну позицію у цьому полемічному протистоянні, розглядаючи стимулюючий вплив оподаткування як підвид (підфункцію) регулюючої функції [44, С.19-20; 45, С.317]. Ми також підтримуємо точку зору, що стимулююча дія податків – не що інше, як один із аспектів, сторін прояву регулюючого впливу оподаткування на економіку (див. додаток Ж), виходячи з наступних міркувань.

По-перше, семантичний зміст терміну “регулювати” (від лат. “regulo” – “впо-

рядкову”) означає вносити певний порядок, систему в якусь діяльність, визначати напрямок і спрямовувати розвиток чи зміну чого-небудь. Тому, вважаємо, що “регулювання” включає в себе і стимулювання, прискорення, заохочення, підсилення, спонукання до дії чи поштовх для певних змін, процесів, явищ і, навпаки – стримування, сповільнення, послаблення, обмеження прояву чогось. Отже, в процесі виконання розподільчо-регулюючої функції податками можуть стимулюватись або стримуватись господарська (підприємницька) активність, споживання тощо, прискорюватись або сповільнюватись темпи відтворення, тобто проявляється стимулююча або дестимулююча підфункції оподаткування.

По-друге, виділення як самостійної стимулюючої функції податків, на наш погляд, зумовлене певною мірою психологічними факторами. Так, пошук вітчизняними науковцями шляхів виходу економіки з кризи, один з яких – проведення ефективних податкових реформ, продукує бажання за допомогою податкових важелів створити необхідні умови для зростання обсягів і прискорення темпів нагромадження капіталу та його інвестування у виробництво, підвищення сукупного попиту населення. Усе це повинне серйозно стимулювати процес розширеного відтворення та відродження національного економічного базису. Відсутність подібних мотивацій у наукових дослідженнях зарубіжних вчених зумовлює їх раціональніше, менш підвладне емоціям, ставлення до податків при визначенні їх регулюючого впливу на соціально-економічні сторони життя суспільства, країни. Адже циклічність розвитку розвинених ринкових економік вимагає використання податкового механізму не лише для пожвавлення економічного зростання, але й для захисту від “перегріву” господарської кон’юнктури ринку (кризи перевиробництва).

По-третє, твердити про здійснення окремої стимулюючої функції, на наш погляд, недоречно тому, що конкретні заходи податкової політики, зокрема, такі форми матеріального заохочення платників податків, як диференціація ставок, прогресивність шкали, різного виду податкові пільги, преференції та інше, впливають на економіку не прямо, а опосередковано. Між їх застосуванням і проявом результатів проходить певний період, який ще називають “часовим лагом”, оскільки вплив податків – одного з важливих інструментів державного регулювання – здійснюється не прямо, а через участь у процесах розподілу і перерозподілу вартісних пропорцій ВВП. Крім того, цей вплив

дуже часто може мати суперечливий характер. Поряд з позитивними ефектами можуть виникати і негативні явища та диспропорції в економічному середовищі. Іншими словами, економічну реакцію суб'єктів господарської діяльності на зміну податкового механізму спрогнозувати дуже важко, тому що вона знаходиться під впливом цілого ряду інших факторів, які можуть її модифікувати, суттєво віддаляючи від задуму.

Загальні функції податків можна спроектувати на процес з'ясування функціонального спрямування підсистеми оподаткування малого бізнесу. В економічно розвинутих країнах малий бізнес, створюючи значний відсоток ВВП, забезпечує формування вагомої частки державних доходів у бюджетах усіх рівнів, тобто оподаткування малого підприємництва успішно виконує своє фіскальне завдання. Що ж стосується розподільчо-регулюючого призначення, то, виходячи з поширеного в західних країнах політичного підходу “створення рівних умов”, який застосовується і при розробці доктрини державного регулювання економіки, податкова політика у сфері малого бізнесу не повинна ставити його у більш вигідне положення в порівнянні з іншими формами підприємництва. Однак, насправді в більшості цих країн, навіть тих, котрі мають багатовікові традиції приватного підприємництва, система оподаткування є більш ліберальною щодо малих форм господарювання, що можна назвати своєрідним податковим патронажем.

Особливе ставлення до малого бізнесу з боку фіску пояснюється визнанням суспільством його важливого значення у сучасній ринковій економіці, а також врахуванням його об'єктивної типової риси — меншої життєздатності, більшої вразливості до впливу деструктивних факторів, що підтверджується статистичними дослідженнями, проведеними в США та інших країнах Заходу [30, С.28; 46]. Тим не менше, податкове стимулювання малого бізнесу в економічно розвинутих країнах, не виходить за межі компенсації його “вузьких” місць в порівнянні великими та середніми формами підприємництва. Тобто воно ставить у більш-менш рівноправні умови господарювання всіх учасників виробничого процесу.

Дещо по-іншому проявляється функціональне призначення оподаткування малого бізнесу в економіках перехідного типу. Зрозуміло, що здатність нерозвинутого сектора малого підприємництва у забезпеченні держави фінансовими ресурсами на стадії його зародження і становлення є низькою. Відповідно обмежена фіскальна функція че-

рез незначну податкову базу даного сегмента економіки. Посилення ж податкового навантаження з метою збільшення фіскальних надходжень від малих господарських структур взагалі може призвести до їх повної ліквідації або втечі у “тінь”. Тому до досягнення ними необхідної “критичної маси” в комплексі патерналістських дій уряду слід передбачити конкретні заходи податкової політики, спрямовані на прискорення їхнього розвитку. При цьому ми переконані, що на даному етапі виконання податками стимулюючої підфункції у сфері дрібного приватного бізнесу є важливішим, ніж переслідування фіскальних цілей. Лише по мірі перетворення його у потужний сектор із значними обсягами виробництва податкове стимулювання можна поступово звести до необхідного мінімуму, щоб не викликати серйозних деформацій в дії ринкових регуляторів. У свою чергу постійне розширення податкової бази та звуження податкових пілг – це запорука ефективного виконання фіскальної функції оподаткування малого підприємництва в майбутньому.

Для того, щоб високоефективно виконувати іманентні податкам функції, система оподаткування повинна задовольняти сукупності загальних вимог нормативного характеру. Пошуки системи універсальних принципів, на яких повинно базуватись оптимальне оподаткування, розпочались з моменту усвідомлення податків як головного перманентного безальтернативного джерела фінансування державницької діяльності та об’єктивно існуючої дилеми оподаткування. Суть цієї суперечності полягає в тому, що, з одного боку, податки повинні забезпечити надходження в казну коштів у достатніх для задоволення державних потреб розмірах, а з іншого – надмірні фіскальні вилучення можуть спричинити занепад і руйнування матеріально-речової бази наступних податкових надходжень – сукупного виробництва, господарської діяльності. Вже протягом декількох століть наукова думка намагається вивести основоположні принципи, дотримання котрих дозволило б успішно вирішити дану дихотомію – оптимізувати оподаткування.

Наукова полеміка з приводу визначення дороговказівних орієнтирів організації ефективних податкових систем не припиняється і сьогодні. Особливо помітне пожвавлення інтересу до цієї проблеми з боку вітчизняної фінансової науки спостерігається в останні роки. Адже недосконалість діючої в Україні податкової системи зумовлюють практичну цінність та актуальність виведення принципів, дотримання котрих забезпе-

чить її високу ефективність в період кардинальних ринкових перетворень, трансформує оподаткування з суто фіскально-бюджетного засобу на інструмент стабілізації та стимулювання продуктивної господарської діяльності, піднесення благополуччя платників податків, прискорення соціально-економічного розвитку.

З метою лаконічного, концентрованого викладу об'ємного наукового матеріалу щодо основоположних засад оптимальної загальнонаціональної податкової системи теоретичне багатоголосся думок, ідей, поглядів необхідно певним чином систематизувати, згрупувати за базовою ознакою. При цьому традиційно поширені методи висвітлення вказаної амальгами фіскальної думки (за авторами, в хронологічній послідовності чи за належністю до певної наукової школи тощо) не дозволяють вирішити завдання. Тому в основу такої типології було покладено домінування державницького чи підприємницького підходу до розробки універсальних максимумів раціонального оподаткування. Йдеться про відстоювання в цих загальних правилах приватноправових чи суспільно-державницьких позицій, визнання пріоритету вузько-індивідуалістичних або солідарно-колективних, національних фінансових інтересів. Слід зазначити, що спроба наукової класифікації за обраною типологічною ознакою творчо розвиває окремі розрізнені думки вітчизняних науковців, зокрема, В. М. Мельника [47, С.28-29], С. В. Онишка [48, С.6], І. Й. Малого [49, С.79] і, особливо, В. Л. Андрущенко, який, на нашу думку, переконливо довів доцільність розгляду аксіом оподаткування і під таким кутом зору [50, С.153-154]. Підсумовуючи вищесказане, пропонуємо схематичне узагальнення, котре, як сподіваємось, дозволяє досить повно охопити основні напрямки наукових пошуків (додаток 3)*. У запропонованій схемі фігурують автори різних епох, країн, переконань, що доводить – універсальні аксіоми оподаткування нині набули статусу хрестоматійних, ставши неоціненним надбанням загальносвітової фінансової думки, котра не знає часових, територіальних та політичних кордонів.

Щоправда, розмежування підходів до розробки критеріїв оптимальності фіску є досить умовним. Перш за все, це стосується державницького бачення цих критеріаль-

* У марксистському трактуванні податку як інструменту знищення приватної власності, “експропріації експропріаторів”, а прогресивності як головного критерію “правильного” оподаткування, класичне розуміння функціональної субстанції податків кардинально змінюється і проблема оптимальності податкової системи зникає. Це обумовило відсутність такого підходу у розробленій схемі.

них вимог, якого на практиці у чистому вигляді не існує. Адже повне ігнорування інтересів сфери виробництва, підприємництва, платників податків просто може призвести до знищення податкової бази фіскальних вилучень. Примат виробничих процесів господарської діяльності щодо справляння податків беззаперечний, і з цим треба рахуватись. Аналогічно й зведення фінансування державних витрат до мінімуму може мати катастрофічні соціально-економічні наслідки. Тому можна лише говорити про переважання державницького чи підприємницького підходів, бо у більшості випадків все-таки застосовується комбінування (дифузія) критеріальних вимог, які є втіленням ідей і лесеферізму, й етатизму одночасно.

Так, відома типологічна конструкція принципів оподаткування, запропонована А.Вагнером, котра, з нашої точки зору, є однією з найбільш вдалих, глибоко продуманих і змістовних [50, С.152], включає в себе чотири критерії оптимальності, сформульовані ще класиком економічної науки А. Смітом (рівномірність, визначеність, зручність, дешевизна справляння), виходячи, насамперед, із мотивації найменшого ущемлення і захисту інтересів платника [23, С.588-589]. Незважаючи на це, видатний німецький фінансист зарахований нами не до adeptів комбінованого, а державницького підходу, тому що він на перше місце все-таки поставив критеріальні вимоги задоволення соціально-фіскальних потреб, підкреслюючи тим самим їх пріоритет над індивідуально-приватними вигодами.

Саме такі міркування (значне кількісне переважання принципів того чи іншого роду) покладено в основу типологічного розмежування авторів – прихильників конкретного наукового підходу. При цьому під час розробки даної схеми не ставилось завдання розглянути якнайбільшу кількість авторських варіантів зведень нормативних принципів оподаткування, а лише – охопити загальну картину наукових пошуків у розв'язанні проблеми його оптимізації.

Дотримання окремих принципів оподаткування може бути доцільним як з позицій державного сектора, так і з позицій підприємця (платника податку). Наприклад, всезагальність оподаткування можна розглядати двояко: в якості можливості збільшити фіскальні надходження через розширення податкової бази або ж як одну з вимог справедливості, яка дозволяє знизити рівень податкового навантаження (тиску) на платників. Указану особливість помітив ще Й. М. Кулішер: “Таким чином, не ідея рівності, не

високий принцип справедливості є, по суті, батьком всезагальності оподаткування. Вимоги фіскального характеру, потреби казенної скрині, заставляють волею-неволею по можливості більше розширювати коло платників, залучати до податку всякого, здатного платити..." [39, С.163]. Це ж стосується еластичності (гнучкості) податкової системи – властивості чутливо реагувати на зміну економічних умов, економічності (дешевизни) справляння податків і контролю за цим процесом тощо (див. додаток 3).

Особливою багатогранністю змісту відзначається останній з вище названих критеріїв. Так, з точки зору міркувань етатистського характеру економічність полягає в мінімізації витрат "уряду на розробку і забезпечення виконання регулятивних положень" [51, С.187] (витрати на створення податкового законодавства та його інформаційне поширення і роз'яснення; витрати на апарат податкових органів) з метою збільшення фінансових можливостей держави щодо здійснення своїх функцій та соціально-економічного регулювання. У приватнопідприємницькому розумінні дешевизна справляння податків та контролю за ним розглядається бінарно. З одного боку, зменшення вищезгаданих законодавчих і адміністративно-управлінських видатків уряду при збереженні статус-кво загальнодержавних витрат дає можливість понизити рівень оподаткування. З іншої сторони, економічність податкової системи – це зменшення витрат "платників податків і їхніх агентів на дотримання правових вимог, пов'язаних з оподаткуванням (крім самої сплати податків)" [51, С.187]. За оцінками Джойла Слемроу з Мічиганського університету (США), ці опосередковані витрати щонайменше в 5 разів перевищують прямі (на утримання податкового управління) [52, С.372].

Переконані, що крайні позиції у вирішенні проблеми оптимальності, які базуються на "чистому" лесеферізмі чи етатизмі, однобоко тлумачать складне співіснування вільного ринку та держави. Тільки комбінований підхід як втілення ідейної еkleктики і плюралізму думок, котрий виражається в симбіозі суперечливих критеріїв у цілісну концепцію, в компромісному поєднанні протилежних аспектів прояву одних і тих же нормативних вимог, на наш погляд, є єдино правильним і дозволяє при практичному втіленні досягти головної мети – раціональної податкової системи – гаранта успішного і стабільного економічного розвитку та підвищення суспільного добробуту в умовах ринкової економіки і демократії.

Ми зупинились тільки на фундаментальних (універсальних) принципах, розробкою котрих займається академічно-нормативна фінансова наука. Ці максими, виведені виходячи з певних морально-етичних критеріїв та ідеалів, представляють свого роду дороговкази, яких слід дотримуватись на шляху до оптимальності. Вони залишаються наднаціональними і практично незмінними протягом кількох століть. Саме це має на увазі В. Л. Андрущенко, заявляючи: “Істини фінансової науки зберігають консервативний характер, допускаючи лише деякі модернізації й модифікації. Виникає підстава думати про сталий, ледве не позачасовий характер принципів оподаткування” [50, С.153]. І справді, за кілька століть своєї еволюції фіскальна думка не зазнавала “коперніанських” переворотів чи відкриттів рівносильних теорії відносності А. Ейнштейна, що виводили б знання на якісно вищій щабель, категорично заперечивши попередні наукові погляди та уявлення.

Однак, існує і друга група податкових принципів, що представляють собою спеціальні критеріальні вимоги до побудови податкової системи, зумовлені соціально-економічною кон’юнктурою, а також розкладом політичних сил у конкретній країні. Їх можна назвати національно-прагматичними, бо вони адаптують систему оподаткування до реальних умов тієї чи іншої держави. Розробкою та обґрунтуванням доцільності застосування у певний історичний момент цих мобільних норм в основному займається “відомча наука – продукт колективних творчих зусиль спеціалістів на близьких до фінансової практики професійному й адміністративному рівнях” [50, С.241]. Оскільки нормативна і позитивна (прагматична) науки як компоненти єдиного цілого взаємодоповнюють одна одну, а нормативний і позитивний методи успішно поєднуються вченими-фінансистами в дослідженнях фіску, закономірно, що варіанти принципів оптимального оподаткування дуже часто є еkleктичною сукупністю універсально-нормативних і національно-прагматичних положень.

При цьому простежується показова закономірність. Науковці, що розглядають податки в розвинутій ринковій економіці, як правило, більшу увагу приділяють аналізу фундаментальних основ ефективної податкової системи і рідко доповнюють їх перелік спеціальними принципами, що враховують конкретну ситуацію та особливості національного економічного базису. Наприклад, так трактують базові критерії оподат-

кування С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі [25, С.380-385], М. Гяде [51, С.165-189], Дж. Ю. Стігліц [52, С.369-386], Ш. Бланкарт [53, С.204-232] та ін. А для дослідників проблем фіску в умовах ринкової трансформації та демократизації суспільства властиве доповнення максим загального характеру більш конкретними регламентуючими вимогами або ж їх деталізація і роздрібнення, акцентування уваги на певних технічних (технократичних) моментах. Це пояснюється значною мінливістю соціально-економічної і політичної ситуації, а також бажанням ліквідувати недоліки і прорахунки вже діючої системи оподаткування та уникнути їх в майбутньому.

Симптоматичними у цьому плані є набори принципів, запропонованих, наприклад, угорським економістом-реформатором Я. Корнаї [54, С.77-87], колишнім радником Верховної Ради України Н. Л. Стюбеном [55, С.6-11], вітчизняними науковцями А. І. Даниленком [56, С.157], І. І. Д'яконовою [57, С.11], У. В. Андрейчук [58, С.4, 9], В. М. Слепцем [59, С.67].

Подібний підхід можна спостерігати в законодавчих актах з податкового права, прийнятих в Україні та Російській Федерації (Законі України “Про внесення змін до Закону України “Про систему оподаткування” від 18 лютого 1997 р. № 77/97-ВР (зі змінами та доповненнями), Законі РФ “Про основи податкової системи Російської Федерації” від 27 грудня 1991 р. № 2118-І (зі змінами та доповненнями)), в котрих визначаються принципи формування їх податкових систем. Так, у вищезгаданому вітчизняному Законі кількість цих принципів доведено до одинадцяти, тлумачення яких конкретизовано таким чином, що вони більше стосуються технології оподаткування, аніж етичних оцінок. На наш погляд, класична максима рівносправедливості поділена на ряд вимог – рівнозначність і пропорційність, рівність усіх суб'єктів оподаткування та недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації і саму соціальну справедливість. Остання, до речі, трактується дещо спрощено як забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення з допомогою економічно обґрунтованого оподаткування (неоподатковуваний мінімум, диференціація і прогресивність шкали). Крім того, ряд універсальних аксіом, зокрема, еластичність, економічність справляння взагалі не включені в перелік, а про фіскальну достатність лише згадано в тлумаченні принципу економічної обґрунтованості. До того ж трактування вимоги рівномірності

сплати, на нашу думку, дещо суперечить критерію зручності здійснення платежу [60]. Вважаємо, що, якби податкова система України відповідала універсально-нормативним максимумам, то можна було б уникнути необхідності викладу окремих конкретизованих спеціальних вимог у даному Законі.

На наш погляд, проміжне місце серед універсально-нормативних та національно-прагматичних правил оптимального оподаткування займають типові принципи, сформульовані спеціалістами Гарвардського університету (США) Уордом М. Хассі і Дональдом С. Любіком в “Основах світового податкового кодексу”, опублікованих у 1993 р. в рамках Міжнародної податкової програми [61, С.6-11]. Тому що ці практичного змісту рекомендації стосуються не окремо взятої країни, а узагальнені для держав, “що прагнуть перебудувати свою економіку, надати їй рис, які зближують з існуючим світопорядком і полегшують тим самим її участь у міжнародному розподілі праці” [62, С.23]. Крім цього, вони конкретизовані (уточнені) для країн, де ринкова економіка тільки зароджується (колишні соціалістичні і ті, що розвиваються).

Підсумовуючи аналітичний розгляд систематизованих підходів до визначення принципів оптимального оподаткування, вважаємо, що при розробці і обґрунтуванні заходів податкової політики, спрямованих на підвищення ефективності податкової системи України, в першу чергу необхідно співвідносити її на відповідність фундаментально-нормативним вимогам. А основним критерієм доцільності застосування національно-прагматичних принципів, які відхиляються від узагальнених норм, може бути лише досягнення більшої вигоди (користі) для держави, економіки і суспільства як єдиної нерозривної тріади.

Незважаючи на окремі переваги малих форм господарювання над більшими за розмірами підприємницькими структурами, специфічність їх оподаткування в загальному визначається не цими позитивними рисами, а об’єктивно існуючими слабкими сторонами фінансово-господарського функціонування малого бізнесу, які явно домінують, перетворюючи його на найбільш нестійку ланку економіки перехідного типу. Тут присутня суперечливість: з одного боку – важливість малого підприємництва як рушійної сили і головного гаранта швидких ринкових перетворень, економічного піднесення, стабілізації соціально-політичного устрою та утвердження демократичних за-

сад, з іншого – його слабка життєздатність, висока підвладність (доступність) впливу деструктивних факторів, що веде в кінцевому рахунку до його занепаду. Один із основних шляхів усунення даної суперечності – податкова протекція дрібного бізнесу на стадії його зародження і становлення, надання функціональному призначенню податків стимулюючого характеру. Таким чином, головною визначальною вимогою, на котрій повинно базуватись проектування оптимального оподаткування суб'єктів малого підприємництва є *широке застосування важелів (форм) податкового заохочення для створення ліберальнішого (преференційного) податкового режиму*, що дозволяє не тільки урівноважити дію негативних факторів, але й забезпечити на початковому етапі особливо сприятливі умови для прискореного розвитку малих господарських структур.

Щоб спрямувати цей розвиток за сценарієм найбільш вигідним з позицій інтенсивного економічного зростання та якісного підвищення суспільного благополуччя, податкове стимулювання малого бізнесу необхідно здійснювати в таких основних напрямках:

- підтримка інвестиційно-виробничої і науково-технічної активності для його швидкого формування і перетворення в сучасний високотехнологічний виробничий сектор економіки;

- сприяння створенню малих форм господарювання в пріоритетних галузях, видах діяльності, котрі визначають науково-технічний прогрес та забезпечують покращення життєвого рівня населення, а також у слаборозвинутих районах з метою формування оптимальної галузево-регіональної структури народного господарства і підвищення показників добробуту населення окремих територій до рівня загальнонаціональних;

- заохочення виплати вищої зарплати, створення і розширення цільових соціальних фондів “для вирівнювання соціальних умов зайнятих у малому підприємстві з умовами соціальної захищеності і соціальних можливостей працівників нормально функціонуючих крупних підприємств” [63, С.21].

На відміну від максими, котра лежить в основі комбінованого підходу до розробки принципів оптимальної податкової системи в цілому і полягає в компромісному збалансуванні інтересів держави і платника, поєднанні фіскально-соціальних і приватнопідприємницьких аспектів, стратегічна вимога до оподаткування малого бізнесу в першу чергу задовольняє інтереси останнього. Податкові преференції для малого підп-

приємництва можна розглядати як відхилення від універсально-нормативних аксіом оподаткування. Адже, практично у жодному варіанті загальних доміант ефективної фіскальної системи податкові пільги не згадуються. Однак, якраз у даному випадку відхід від таких всеосяжних принципів цілком оправданий, тому що позитивний ефект від розвитку малої приватної економіки є сильнішим, аніж незначні втрати бюджету на стадії її формування. До того ж держава лише тимчасово жертвує невеликою часткою сьогоденних податкових надходжень заради значних майбутніх. Щодо перекручень в аллокації доходів і ресурсів та ціноутворенні, зумовлених пільгами, то слід зазначити, що в перехідних умовах ринкові саморегулятори ще нездатні ефективно і оптимально здійснювати такий розподіл, і саме потужний приватний сектор дозволить їм включитись на повну силу. Тоді державний комплексний патронаж малого бізнесу, в тому числі з допомогою податкових важелів, можна буде звести до необхідного мінімуму.

На основі аналізу проблем фінансово-господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва та узагальнення зарубіжного і вітчизняного податкового досвіду щодо їх усунення, пропонуємо більш конкретні вузькоспеціалізовані принципи його оптимального оподаткування. При цьому необхідно зазначити, що податки впливають на господарюючих суб'єктів не лише через розмір фіскальних вилучень, але й через величину витрат на дотримання регулятивних вимог, встановлених податковим законодавством (вимоги стосовно ведення податкового обліку та підготовки на його базі звітності). В. П. Вишневський назвав “перший спосіб або аспект кількісно-технічним, а другий – обліково-інформаційним” [64, С.258]. Виходячи з того, що витрати на дотримання податкових процедур та правил носять більш-менш фіксований (стабільний) характер, то можна говорити про їх регресивність у залежності від розмірів суб'єкта господарювання. Тому значення обліково-інформаційного методу податкового впливу суттєво зростає стосовно малих підприємницьких структур, що враховувалось при розробці спеціальних принципів.

Світова і вітчизняна практика доводять, що на шляху свого розвитку малий бізнес наштовхується на безліч перешкод і проблем, особливо під час перебудови економіки на ринковий лад. Майже всі науковці, що вивчають дане питання, серед найвагоміших називають проблему дефіциту фінансових ресурсів.

Таке становище малих бізнесменів пояснюється обмеженим доступом до традиційних каналів отримання фінансових ресурсів – кредитно-банківської системи та фондового ринку. За цих умов при їх функціонуванні важливими є власні джерела фінансування, зокрема, прибуток та амортизаційні відрахування. Значимість останніх підсилюється тим, що внаслідок особливої чутливості до впливу негативних макроекономічних факторів і коливання ринкової кон'юнктури малим підприємцям необхідно частіше змінювати технологію чи напрямок діяльності, проводити швидку ротацію, модернізацію обладнання в умовах жорсткої конкуренції. Тому при застосуванні уніфікованих ставок податку на прибуток (дохід) для усіх суб'єктів господарювання та однакових норм амортизації мале підприємство опиняється в найгіршому положенні, зростає ймовірність його банкрутства. Звідси випливає, що оподаткування малого бізнесу повинно відповідати критерію *особливого сприяння збільшенню (нагромадженню) внутрішніх фінансових ресурсів та їх найбільш доцільному використанню на виробничий розвиток та інновації на стадії його становлення*, коли доступ до джерел зовнішнього фінансування суттєво обмежений чи неможливий.

Ефективність подібної податкової підтримки у відродженні інвестиційної активності є вищою, ніж пряма фінансова допомога через цільові фонди, бо можливості останніх в її наданні в перехідний період дуже обмежені. Правильність даної тези доводить досвід Польщі, де на початку ринкових реформ у 1992 р. 77% інвестицій у підприємницьку діяльність було проведено за рахунок реінвестування прибутку і тільки 20% – позик, а 60% опитаних польських підприємців взагалі ніколи не чули про міжнародні і вітчизняні програми фінансової допомоги [65, С.117, 119].

Низьку конкурентноздатність малого бізнесу зумовлює ряд внутрішньо іманентних для невеликих господарських структур слабких місць у порівнянні з великими формами. Так, виходячи з відкритого ще класиками політекономії ефекту економії на масштабах виробництва та закону зростаючої продуктивності праці, малі суб'єкти підприємницькі, як правило, поступаються за останнім показником великому капіталу. Для них також характерна вища трудомісткість, а, отже, більша питома вага затрат на оплату праці та обов'язкових нарахувань на неї в собівартості продукції. Регресивний характер витрат, пов'язаних з оподаткуванням, також суттєво підвищує їх частку в загаль-

них затратах на виробництво і реалізацію. Відмова ж від високооплачуваних податково-бухгалтерських фахівців збільшує ймовірність штрафних санкцій, що можуть поставити дрібне підприємство на грань збанкрутування. Якщо сюди додати поганий маркетинг власної продукції, слабе інформаційне забезпечення, низький рівень кваліфікації менеджерів тощо, то цілком зрозуміло чому невеликі фірми програють у конкуренції з однопрофільними середніми і великими підприємницькими структурами. І, навіть, маючи відчутні переваги в окремих галузях, видах діяльності сфери послуг, де не потрібна потужна матеріально-технічна база і низька доля матеріальних затрат, дефіцит фінансових ресурсів і значні ставки універсальних акцизів змушують малих підприємців утримувати високі ціни, що знижує їх конкурентоспроможність.

Значною мірою недоліки, котрі впливають на показники конкурентоздатності суб'єктів малого бізнесу, можна розв'язати з допомогою податкових важелів. Для цього підсистема оподаткування сектора малого підприємництва повинна *сприяти зниженню відпускних цін на його продукцію шляхом звільнення (зниження ставок) від сплати податків й обов'язкових платежів до цільових фондів, які є структурними елементами реалізаційної ціни, а також через відповідне зменшення витрат на дотримання регулятивних фіскальних процедур за скасованими податками і платежами.*

При цьому виключення суб'єктів малого бізнесу із переліку платників окремих фіскальних платежів вигідне не тільки для них в плані послаблення прямого і опосередкованого податкового тиску, можливості зниження цін, але й підвищує зручність і економічність роботи органів, що займаються їх справлянням і здійснюють відповідний контроль. Враховуючи мізерні надходження від найдрібніших підприємців та їх високу потенційну здатність до ухилення від сплати податків завдяки переважанню готівкових та бартерних операцій, які важко контролюються, рентабельність витрат із виконання таких функцій є низькою. Для прикладу, в розвинутих країнах 60–70% доходів від ПДВ припадає лише на 10–15% зареєстрованих платників [56, С.162]. Це говорить про те, що концентрація зусиль та підвищення якості роботи податкової служби з великими фірмами дає більшу віддачу при стягненні універсальних акцизів.

Сформульовані вимоги до оптимального оподаткування малого бізнесу в перехідній економіці передбачають коректування традиційної податкової технології, яка засто-

совується до всіх підприємців, з метою забезпечення преференційного статусу малого підприємництва. Проте, вирішити вищезгадані проблеми, компенсувати вразливі сторони функціонування для значної кількості малих господарських структур, в першу чергу найдрібніших, можна й іншим способом – *застосуванням на альтернативній основі (на добровільний вибір платника) методів спрощеного оподаткування, обліку і звітності*. Суть такої спрощеної системи вирахування і сплати податків полягає в наступному:

- заміна для малих суб'єктів підприємництва (що відповідають передбаченим обмеженням) сукупності встановлених законодавством податків і обов'язкових платежів (всіх або частини) помірним єдиним універсальним податком;

- введення для найдрібніших підприємців (мікрофірм) презумптивного (оцінного) оподаткування – невисокого єдиного паушального (незалежного від обороту) податку чи сплати вартості патенту, диференційованих за видами діяльності та/або іншими “видимими” ознаками (кількістю працюючих, чисельністю жителів населеного пункту, торговельною площею, кількістю чи потужністю обладнання тощо);

- застосування спрощеної документації та методики ведення бухгалтерського і податкового обліку і відповідної звітності. При цьому обов'язковою умовою впровадження спрощеної податкової технології, на наш погляд, повинна бути альтернативність її вибору. Адже поряд з позитивними ефектами від її впровадження існують і негативні моменти та наслідки, що робить її застосування вигідним не для всіх платників (додаток И).

Для кращої реалізації переваг спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності (див. додаток И) на початковій стадії ринкових реформ законодавство, яким вона вводиться в дію, повинно складатись переважно з норм прямої дії, котрі не вимагають додаткових інструктивних і методичних роз'яснень, що зменшує можливість їх довільного трактування і ускладнення.

Виведені нами критерії побудови підсистеми оптимального оподаткування малого підприємництва, на нашу думку, можна також доповнити вимогами, котрі на пряму їй не стосується, але дозволяють підсилити податкове стимулювання. Так, необхідно *створити механізм податкового заохочення і заінтересованості фінансово-інвестиційної інфраструктури в наданні послуг та розширенні обслуговування малого бізнесу, а також не перешкоджати вільному переходу приватного (сімейного) ка-*

підталу з рук в руки з метою ефективнішого його використання. Цього можна досягти проведенням таких заходів податкової політики:

- пільгове оподаткування (повне або часткове звільнення) доходів спеціалізованих кредитно-банківських установ, інших інвестиційних інститутів та страхових організацій від надання кредитів (страхових послуг) суб'єктам малого підприємництва;
- зниження ставок податку на прибуток вище перелічених установ в залежності від питомої ваги кредитних проектів (послуг зі страхування) в сфері малого бізнесу;
- звільнення від оподаткування різних кооперативних заощаджувальних інститутів, кредитних спілок, створених силами самих малих бізнесменів винятково для фінансової взаємодопомоги в межах цих об'єднань як безприбуткових організацій;
- помірне оподаткування спадщини і дарувань, встановлення неоподатковуваних мінімумів на перехід капіталу в такий спосіб.

З метою чіткішого розуміння авторського бачення спеціальних вимог щодо оптимізації оподаткування малого підприємництва в умовах переходу до ринкового господарства пропонуємо їх схематичне узагальнення (рис. 1.1).

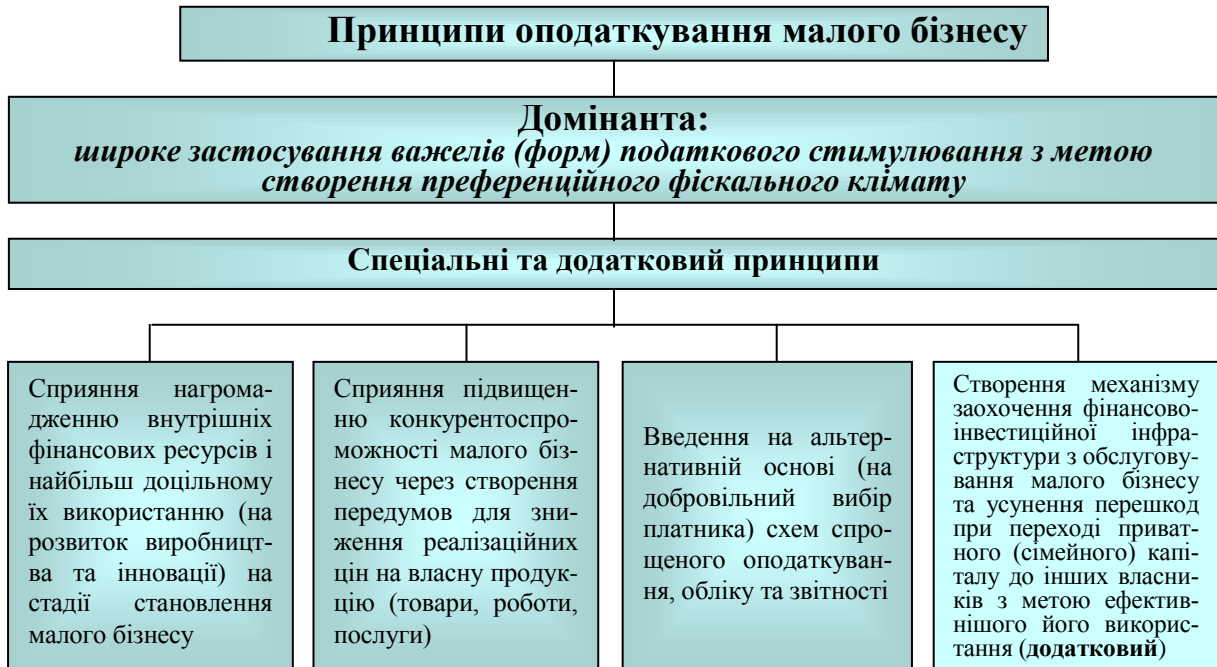

Рис. 1.1. Спеціальні принципи проектування оптимального оподаткування малого бізнесу в перехідний період.

Підсумовуючи аналіз сутнісно-функціонального призначення податків, систематизованих підходів до розробки принципів оптимальної податкової системи в ці-

лому та конкретизації теоретичних засад для оподаткування малого бізнесу зокрема, можна зробити наступний висновок.

Еклектичний плюралізм численних підходів, думок, ідей та концепцій щодо поглиблення та розвитку теоретичних основ вчення про податки в умовах переходу до ринкової економіки, їх дискутування в широких колах науковців та практиків, їх практична апробація у фіскальній політиці – все це дозволить “викристалізувати” справжні наукові істини, вивести аксіоми, постулати, закономірності та закони оптимальної податкової системи взагалі, в тому числі оподаткування малого бізнесу зокрема, логічно обґрунтовані, випробувані та практично підтвержені реаліями життя.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Всебічно дослідивши теоретико-правові основи малого підприємництва, можна зробити такі резюме:

1. Понятійний апарат, закріплений у вітчизняному законодавстві та науковій літературі, котрий застосовується для позначення підприємницької діяльності у невеликих розмірах та різновидностей конкретних її форм, характеризується відсутністю однастайності у тлумаченнях окремих термінів та серйозними суперечностями. Тоді як без надання йому логічної стрункості, системності, несуперечливого характеру неможливе створення досконалої нормативно-правової бази для комплексного регулювання сфери малої приватної економіки, в тому числі за допомогою ефективної податкової політики.

2. На відміну від окремих постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, в Україні поки що малий бізнес не став потужним структурним компонентом національної економіки, а отже – дієвим комплексним чинником подолання соціально-економічних негараздів, гарантом успішного перебігу трансформаційних процесів. Однак, офіційна статистика свідчить – його позиції у системі господарювання країни впродовж останніх років помітно зміцнились і вже доволі відчутні (наприклад, частка створеного ВВП у згаданому секторі економіки сьогодні оцінюється приблизно в 10–15%).

Навіть у складних умовах переходу до ринку вітчизняна мала економіка часто спрацьовує ефективніше, ніж середній та великий бізнес (вища продуктивність праці,

нижча питома вага збиткових підприємств тощо). До того ж у період 1995–2000 рр. реальні доходи підприємців та заробітки найманих працівників збільшились лише у цьому секторі народного господарства країни як в загальній сумі, так і в розрахунку на одного зайнятого (зокрема, для індивідуальних підприємців – відповідно в 11,6 та 5,8 раза).

Вищесказане засвідчує, що потенціал вітчизняного малого бізнесу ще належним чином нереалізований. Щоб його втілити, необхідно створити адекватні умови для розвитку малого підприємництва, одна з найважливіших серед них – сприятливий податковий клімат.

3. Сінопсис розвитку нормативної фіскальної теорії дозволяє стверджувати, що загальновідомі і загальновизнані сьогодні у всьому світі універсальні максими оптимального оподаткування – синтетичний плід наукових пошуків багатьох поколінь представників фінансової науки упродовж кількох століть. Причому заслуга окремих видатних мислителів минулого таких як У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.Ст. Мілль, А. Вагнер та інших полягає в тому, що їм вдалось систематизувати, переконливо, яскраво і ёмко виразити, можливо, тисячолітній фіскальний досвід людської цивілізації у побудові ефективно-раціональної системи справляння податків.

Загальноприйняті традиційні підходи до класифікації розмаїття думок з приводу постулатів оптимальної податкової системи (за авторами, школами, у хронологічній послідовності тощо) не дозволяють створити їх чітку і компактну типологію, в основі якої б лежав ключовий критерій розмежування.

4. Хоча єдиної особливої теорії оподаткування суб'єктів малого підприємництва не існує, вважаємо, що нормативно-фіскальні засади малого бізнесу – розуміння функціонального призначення та універсальні принципи раціонального справляння податків у цій сфері економіки – потребують уточнення з врахуванням специфіки функціонування малих форм господарювання, яка найбільш рельєфно проявляється на етапі кардинальних ринкових перетворень. Така конкретизація дозволяє закласти певне теоретичне підґрунтя під наступні дослідження комплексної ефективності діючої підсистеми оподаткування малого бізнесу в Україні та визначення стратегічних напрямків модернізації з метою підвищення її фіскального і стимулюючого потенціалу.

5. Основні наукові результати розділу опубліковані в працях [66–69].

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЇ ОПОДАТКУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ

Ознайомлення з нормативно-правовими актами з питань оподаткування, прийнятими впродовж останніх років в Україні, дозволяє стверджувати, що взаємовідносини між фіском і малим бізнесом розвиваються з особливим динамізмом. Очевидно, що таких сміливих експериментів із впровадження альтернативних податкових технологій та принципових нововведень (змін) до традиційної фіскальної системи, жоден інший із секторів народного господарства не зазнавав (крім хіба що сільського господарства). Посилена увага до реформування оподаткування малої економіки з боку законотворців і урядових інституцій пояснюється намаганням нарешті перейти від декларативної підтримки до реального її стимулювання. Однак, часте внесення змін і доповнень до податкових законів, президентських указів та підзаконних актів, які нещодавно набрали чинності, неузгодженість між ними, не завжди обґрунтоване переймання зарубіжного досвіду – свідчення того, що поки що в законотворенні домінує метод “спроб і помилок”. Тоді як успішна трансформація вітчизняної податкової системи в цілому і оподаткування малого підприємництва зокрема неможливі без глибокого вивчення та системного аналізу їх внутрішніх і зовнішніх зв’язків, закономірностей і специфіки функціонування, тенденцій розвитку.

2.1. Становлення сучасної підсистеми оподаткування малого підприємництва

Сучасна *підсистема оподаткування сфери малого бізнесу* в Україні – це своєрідна еkleктична суміш традиційного порядку взаємовідносин з бюджетом (комбінації багатьох податків і обов’язкових платежів) та кількох альтернативних спрощених податкових технологій (єдиного податку, фіксованого податку і спецпатенту) (додаток К).

Вищезгадані фіскальні методики на сьогодні недостатньо гармонізовані та уніфіковані, що робить підсистему податків і зборів для малого підприємництва досить складною і заплутаною та зумовлює серйозні проблеми при переході з однієї з них на іншу, про що буде сказано нижче.

Щоб зрозуміти, яким чином оподаткування малих підприємців набуло теперішнього вигляду, необхідно розглянути процес його зародження, розвитку і становлення, застосувавши історичний метод досліджень.

На відміну від питань становлення податкових систем постсоціалістичних країн та України в цілому, яким останнім часом традиційно приділяється значна увага з боку вітчизняних науковців (зокрема, в монографіях В. М. Мельника [47, С.38-48], В.М.Слепця [59, С.66-97], В. П. Вишневського [64, 51-65], А. І. Крисоватого [70, С.184-198], підручнику О. Д. Василика [71, С.229-236], дисертаціях С. В. Онишко [48, С.7-14], У. В. Андрейчук [58, С.10-12] та багатьох ін.), дослідження еволюції оподаткування в сфері малого підприємництва носять фрагментарний характер. Переважно вони зводяться до огляду хронології встановлення і відміни пільг із податку на прибуток (доход) для малих підприємств та розроблених на підставі нього окремих висновків [3, С.56; 64, С.242-244; 72, С.144-145]. Дещо глибше аналітичне висвітлення даного питання проводиться в дисертаційній роботі Т. П. Моряк [73, С.76-83], але і його, на наш погляд, не можна визнати достатньо вичерпним і всебічним.

З метою забезпечення ґрунтовності та високого рівня наукової аргументації подібних досліджень, намагатимемось якнайповніше охопити картину головних змін в оподаткуванні, котрі стосувались як безпосередньо малих форм господарювання, так і підприємництва взагалі, та комплексно оцінити їх макровплив на сектор малої економіки, використавши відповідний статистичний матеріал. Суть обраної для цього методики полягає в зіставленні основних показників, що характеризують динаміку розвитку малого бізнесу та його ролі в економічному житті країни (додаток Л), з періодами надання йому додаткових податкових привілеїв (додаток М, табл. М.1) та хронологією найбільш істотних трансформацій фіскальної системи в цілому (додаток М, табл. М.2).

Доцільно також обумовити, що при проведенні порівняльного аналізу говорити про чітко виражену пряму залежність, вочевидь, буде не дуже коректно. Адже, як вже згадувалось раніше, на розвиток малого бізнесу впливає багато інших факторів, які можуть нейтралізувати або навіть переважити дію важелів фіскальної політики (наприклад, такий потужний фактор як загальна фінансова криза). Крім цього, потрібно робити поправку на наявність зовнішнього лагу (періоду між прийняттям відповідних рішень і мо-

ментом прояву наслідків дії податкових регуляторів), тривалість котрого за різними оцінками коливається в межах 0,5–2 роки [44, С.478]. Тим не менше, вивести певні загальні тенденції і закономірності перебігу досліджуваних процесів цілком реально.

У перші місяці проголошення незалежності України існував досить сприятливий фіскальний режим стосовно суб'єктів малого бізнесу зі статусом юридичної особи, який в основному був успадкований від колишнього СРСР. Саме широкий перелік спеціальних пільг із податку на прибуток (податкові канікули для пріоритетних напрямків діяльності, значне зниження ставок для всіх інших), відсутність високих універсальних акцизів (ставка податку з продажів – 5%) і прийнятні розміри тарифів обов'язкових платежів, котрі відносяться на собівартість, на нашу думку, дозволили в 1992 р. за інерцією зберегти найвищі темпи приросту показників, що характеризують розвиток малих підприємств за 1991–2001 рр. За цей рік їх чисельність зросла на 43,7%, що супроводжувалось збільшенням зайнятого персоналу майже на 5%, а кількість у розрахунку на 10 тисяч осіб наявного населення збільшилась приблизно в 1,5 раза. Але, вже починаючи з 1992 р., податкова система поступово почала втрачати свою ліберальність щодо малого бізнесу і підприємництва взагалі. Відбувається поетапне скорочення вищезгаданих особливих податкових преференцій для фінансової підтримки малих фірм, аж до повної їх відміни з 01 січня 1994 р. З метою забезпечення фінансування зростаючих видатків на реструктуризацію народного господарства і соціальні програми захисту населення, життєвий рівень якого в умовах глибокої економічної кризи катастрофічно знизився, держава різко посилила фіскальний тиск на всіх господарюючих суб'єктів (див. додатки Л та М).

Замість податку на прибуток з початку 1992 р. і до кінця 1994 р. (за винятком першого кварталу 1993 р.) почав справлятися податок на доходи підприємств і організацій спочатку за базовою ставкою 18%, а пізніше 22% (для окремих видів доходів рівень оподаткування носив по суті заборонний характер) (див. додаток М, табл. М.2). Його запровадження було викликано виключно фіскальними міркуваннями. Кризові явища, підсилені гіперінфляцією, призвели до різкого зниження прибутковості фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва і перетворення більшості з них у збиткові. Звуження податкової бази було компенсовано введенням нового поряд-

ку визначення об'єкта оподаткування, котрий змушував сплачувати значний податок малорентабельні і, навіть, збиткові підприємства. В доповнення до цього, з 1994 р. було відмінено пільги інвестиційного та науково-технічного спрямування.

Запровадження з 01 січня 1992 р. податку на добавлену вартість в умовах лібералізації механізмів ціноутворення можна було б оцінити як, безперечно, прогресивний крок в реформуванні національної податкової системи. Адже ПДВ найкраще відповідає вимогам нейтральності щодо прийняття економічних рішень суб'єктами господарювання. Однак, початково встановлена частка вилучення в казну доданої вартості у розмірі 28% (діяла до 01 січня 1995 р., за винятком періоду з 06 січня по 18 травня 1993 р.) була завищеною. На наш погляд, ставки ПДВ на такому рівні доцільно застосовувати, щоб “стримувати перевиробництво товарів і стимулювати витіснення з ринку економічно неефективних підприємств” [59, С.73]. І навпаки – в ситуації різкого падіння обсягів сукупного виробництва та споживання, значної монополізації ринків збуту, катастрофічного знецінення грошової маси – це призводить до ескалації інфляційних процесів і посилення податкового тягаря на підприємницьку діяльність. Знаючи особливу чутливість малих господарських структур до вищевказаних деструктивних факторів, вважаємо, що надмірний рівень ПДВ, недосконалий і складний порядок його справляння, часті зміни методики визначення оподатковуваного обороту в 1992–1993 рр. (див. додаток М, табл. М.2) спричинили масовий “відтік” суб'єктів малого бізнесу в сектор “тіньової” економіки.

Оскільки ключова роль у механізмі соціального захисту населення належить державі, то швидке зростання в умовах економічної кризи чисельності осіб, потребуючих невідкладної матеріальної підтримки (малозабезпечених, безробітних та пенсіонерів), викликало необхідність пошуку додаткових джерел фінансування витрат на соціальну сферу. З цієї причини відрахування до Фонду соціального захисту населення і стабілізаційний податок в 1992 р. було замінено рядом нарахувань на фонд оплати праці (споживання), що справлялись за непомірно високими тарифами:

– внесками на державне соціальне страхування в розмірі 61%, які перерозподілялись до Пенсійного фонду і Фонду соціального страхування України в пропорції 91,6 та 8,4% відповідно;

– збором до Фонду здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення в розмірі 19%;

– збором до Державного фонду сприяння зайнятості в розмірі 3%. Всі вони відносились підприємствами на собівартість продукції (робіт, послуг).

Щоправда, надзвичайно високі (в порівнянні зі світовою практикою) ставки відрахувань від фактичних витрат на оплату праці (споживання) діяли недовго, бо 83-відсотковий сумарний норматив фактично забороняв виплату легальної зарплати найманим працівникам, штучно переобтяжував собівартість, стримуючи легітимну підприємницьку активність. Щоб обмежити цей негативний вплив, названі обов'язкові платежі були зменшені до відносно прийнятних розмірів: внески на соцстрах – з 61 до 37% (з 01 травня 1993 р.), збір до Фонду Чорнобиля – з 19 до 12% (з 01 березня 1992р.), збір до фонду зайнятості – з 3 до 1% (з 01 грудня 1994 р.). Такими вони залишались до липня 1997 року (окрім збору до фонду зайнятості, який з 21 квітня 1995 р. зріс до 2% від фонду споживання підприємств, а в період з 20 березня по 29 липня 1997 р. взагалі не справлявся) (див. додаток М, табл. М.2). Проте, навіть суттєво знижені нормативи цих відрахувань залишались одними з найвищих у світі і продовжували деформувати структуру собівартості.

Таким чином, у період 1992–1995 рр. вітчизняна система оподаткування суб'єктів малого підприємництва – юридичних осіб – набула яскраво вираженого фіскального ухилу і почала гальмувати темпи їх кількісного зростання та розширення масштабів господарської діяльності. Враховуючи певну інертність макроекономічної реакції сектору малого бізнесу, негативний імпульс, заданий вище описаними трансформаціями податкової системи фактично зберігся до 1997 року. Поодинокі спроби оптимізувати податкову політику, обмеживши її фіскальну орієнтацію, бажаних результатів не дали. Так, з 01 січня 1995 р. ставку ПДВ було знижено до рівня 20%, а також відновлено оподаткування балансового прибутку за досить прогресивною методикою (див. додаток М, табл. М.2). Однак, згадані позитивні корективи податкового механізму лише тимчасово стабілізували сповільнення темпів розвитку малих фірм зі статусом юридичної особи.

Зокрема, за розрахунковими даними, наведеними у додатку Л, темпи росту кількості малих підприємств та кооперативів у період 1993–1996 рр. сповільнились з 25,3% до 0,3% (практично повна стагнація). Якщо ж взяти середньооблікову чисельність працюю-

чих, то вона взагалі впродовж цих років зменшилась із 1231,7 тис. чол. до 1178,1 тис. чол. або на 4,4%, що, вочевидь, значною мірою було зумовлено надвисокими тарифами нарахувань на зарплату. Приріст числа невеликих фірм на 10 тис. чол. населення був мізерним – лише 3 одиниці. Крім цього, в даному часовому інтервалі відбулось зниження їх реальної виручки (валового доходу) від реалізації продукції (робіт, послуг) (в порівняльних цінах 2001 р.). Так, в 1993 і 1994 рр. вона становила відповідно лише 37,5 і 57,6% від рівня, досягнутого в 1992 році, і наблизилась до нього тільки в 1996 р. (91,1%). Істотно ослабла роль суб'єктів малого бізнесу – юридичних осіб – у формуванні основних макроекономічних показників (індикаторів) соціально-економічного розвитку країни:

- співвідношення виручки (валового доходу) малих підприємств і кооперативів до обсягу валового випуску за 1993–1995 рр. знизилось із 4,8 до 4,0%;

- погіршилось співвідношення їх виручки до ВВП (зменшилось з 12,2 до 9,6%).

Тим не менше, навіть в умовах інтенсивного фіскального “пресингу” малі підприємницькі структури продовжували працювати у вказаний період ефективніше від їх більших конкурентів. Зокрема, питома вага отриманого ними прибутку в загальному балансовому прибутку галузей народного господарства збільшилась з 1,6 до 8,0% (див. додаток Л). Із нашої точки зору, це перш за все свідчить про високу здатність малих форм бізнесу швидко пристосовуватись і виживати у важких умовах господарювання, а також пояснюється певною раціоналізацією оподаткування прибутку в 1995 р. і незначним зниженням паушального податкового навантаження (внаслідок зменшення розміру нарахувань на фонд оплати праці в 1993 р. та зниження ставки ПДВ у 1995 р.).

Розуміння необхідності невідкладної переорієнтації податкової системи з домінуючих фіскальних інтересів до цілей сприяння відродженню вітчизняного товаровиробника, знайшло своє втілення в прийнятті в 1997 р. ряду законодавчих актів, котрі кардинально змінили механізми справляння основних податків і зборів. Зокрема, в другій половині 1997 р. набрали чинності Закони України “Про оподаткування прибутку підприємств” (в редакції Закону України № 283/97-ВР від 22.05.97 р.) та “Про податок на додану вартість” № 168/97-ВР від 03.04.97 р. Обидва вони переслідували мету істотного ослаблення фіскального тиску при паралельному розширенні податкової бази. Зниження рівня оподаткування справді відбулось (особливо одноразово в момент впровадження

нових методик справляння ПДВ і податку на прибуток), але в цілому прогнозованої його значної лібералізації досягнуто не було. Головними причинами цього стали:

- складність для розуміння і неоднозначність багатьох положень вказаних нормативних актів, що вимагає додаткових детальних роз'яснень в інструкціях та підзаконних документах;
- різке ускладнення податкового обліку і фактично його відокремлення від фінансового та управлінського, що спричиняє значне зростання витрат на дотримання податкових процедур;
- не завжди обґрунтоване копіювання норм податкового права розвинутих країн Заходу без врахування специфіки соціально-економічної ситуації перехідного періоду, національних традицій ведення обліку та підготовки звітності;
- дуже часте внесення змін і доповнень до названих законів, що свідчить про їх прийняття без належного опрацювання.

У 1997 р. також розпочалось поетапне зниження ставки “чорнобильського” збору, який спершу був зменшений до 10% (з 12.07.97 р.), потім – у два рази (з 01.07.98 р.) і зовсім відмінений, починаючи з 1999 р., що, безумовно, сприяло зниженню відпускних цін та створювало передумови для нарощування обсягів виробництва і реалізації.

З 29 липня 1997 р. було законодавчо розмежовано збори до Пенсійного фонду і Фонду соціального страхування України. В подальшому останній ще поділився на три самостійні фонди за цільовим призначенням страхових внесків. Сумарний норматив згаданих обов'язкових платежів для юридичних осіб протягом 1997–2001 рр. коливався в межах 36,5–50,8% від суми фактичних витрат на оплату праці (див. додаток М, табл. М.2).

Оскільки у перехідний період нереально знизити фінансування важливих бюджетних видатків нижче об'єктивно необхідної межі, то відповідно – неможливо різко зменшити рівень оподаткування всіх підприємницьких структур. Проте, його можна істотно понизити для сфери малої приватної економіки на стадії її становлення, що, по-перше, не зумовить надто відчутних втрат для бюджету. По-друге, можна очікувати набагато швидшої віддачі у вигляді розширення податкової бази, враховуючи унікальну здатність малого бізнесу мобільно розгортатись при сприятливому режимі оподаткування. Напевно, подібними міркуваннями керувались владні структури, знову повернувшись до кон-

цепції його стимулювання через надання значних фіскальних преференцій.

Головним кроком у реалізації такої податкової політики стало впровадження з 01.01.1999 р. альтернативного звичайному порядку справляння податків та зборів єдиного податку для малих підприємств, котрий заміняє собою фактично більшу їх частину, а також істотно спрощує податковий облік. Позитивний ефект від масового застосування єдиного податку був би набагато сильнішим, якби не проблеми об'єктивного і суб'єктивного характеру, пов'язані з його справлянням. Причому подолати ці перепони на шляху поширення даної радикально спрощеної податкової технології до кінця не вдалось навіть після її істотного вдосконалення Указом № 746/98 від 28 червня 1999 р., який вступив в дію 19 вересня 1999 р. Тому значна частина малих фірм, які мають право працювати за вказаною спрощеною фіскальною схемою, її не використовують.

Крім цього, до переліку спеціальних фіскальних переваг отриманих малими юридичними особами в період 1997–2001 рр., можна зарахувати:

- при справлянні ПДВ – зниження періодичності звітності і сплати, право застосувати “касовий” метод розрахунку податкових зобов'язань і податкового кредиту для окремих категорій дрібних підприємств, поступове збільшення неоподаткованого “порогу”, при дотриманні якого можна не реєструватись платником податку (з 100 до 3600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);

- при справлянні податку на прибуток – надання новоствореним з 01 січня 2000 року суб'єктам, котрі відповідають встановленим кількісним і якісним обмеженням, цільового інвестиційного податкового кредиту у вигляді істотного пониження ставки протягом перших трьох років діяльності (див. додаток М, табл. М.1).

Таким чином, 1997–2001 рр. можна охарактеризувати як період зниження податкового навантаження на підприємництво в цілому і закладення перших підвалин фіскального клімату особливого сприяння малим підприємницьким структурам. Але на відміну від режиму оподаткування, що діяв в 1991 р., в якому ключове місце відводилось широким пільгам із податку на прибуток, сучасному етапу розвитку податкової підсистеми для сфери малого підприємництва властиве застосування паралельно з традиційною альтернативних радикально спрощених фіскальних технологій, що створює значні можливості для маневрування з метою вибору найбільш прийняттого варіанту

оподаткування. Тобто акцент зміщується з прямого (зменшення частки вилучених доходів) до, в основному, опосередкованого зниження рівня податкового тиску через скорочення адміністративних витрат, пов'язаних зі сплатою податків і зборів. Зменшенню таких витрат також сприяє встановлення високого початкового “порогу” для обов'язкової реєстрації платником ПДВ. Прямі ж пільги надаються дуже обмеженому колу малих підприємств, головним чином, новоствореним товаровиробникам.

Тим не менше, незважаючи на вагомі позитивні зрушення, говорити про те, що остаточно сформовано справді оптимальну комплексну модель оподаткування малих фірм, поки що зарано.

Дійсно, в 1997 р. негативну тенденцію до сповільнення приросту показників, що відображають розвиток малих форм підприємництва з юридичним статусом, було подолано і досягнуто одні з найвищих темпів росту їх кількості (41,4%), середньооблікової чисельності зайнятих на них осіб (18,5%) та їхньої кількості в перерахунку на 10 тис. чол. населення (42,1%). Значним було зростання виручки (валового доходу) від реалізації продукції (робіт, послуг), перерахованої в порівняльні ціни, – 3,7 раза (до попереднього року). До того ж вона не тільки нарешті досягла рівня 1992 року, але й перевищила його майже на 236%. У цьому ж році малі підприємства отримали найвищий балансовий прибуток – 1695,2 млн. грн. (у фактичних цінах), ланцюговий приріст його реальної величини склав 34%, а в порівнянні з 1992 р. він збільшився в 1,9 раза. Однак, вже з наступного року темпи зростання вищезгаданих показників почали досить різко знижуватись, а прибутковість взагалі катастрофічно впала – реальний прибуток в порівнянні з минулим роком зменшився більше, ніж в 14 разів (!) і склав лише 13,4% до рівня 1992 р.

Темпи приросту чисельності малих фірм і отриманої ними виручки у порівняльних цінах більш-менш стабілізувались лише в 1999–2000 рр., середньооблікова чисельність зайнятих на них працівників у вказаний період змінювалась несуттєво. Крім цього, в 2000 році кардинально покращилась прибутковість їхньої діяльності. Проте, вже наступного року рівень приросту кількості малих підприємств знизився до 7,2%, реальний розмір їх доходу (виручки) від реалізації зменшився на 64,1%, до того ж вони вперше протягом 1991–2001 рр. спрацювали збитково (див. додаток Л). Все це робить проблематичним досягнення найближчим часом сектором малих фірм “критичної маси” та

його повноцінне утвердження у вітчизняній економіці.

Зрозуміло, що пояснити ситуацію, яка склалася, зокрема, багаторазове безпрецедентне зменшення балансових прибутків малих фірм в 1998–1999 рр., дією одних лише податкових чинників було би помилковим. Припускаємо, що все-таки визначальну роль в погіршенні динаміки їхнього розвитку, і, в першу чергу, раптовому падінні загальної рентабельності фінансово-господарської діяльності зіграла фінансова криза 1998 р. Хоча не слід ігнорувати й те, що запроваджена схема розрахунку оподатковуваного прибутку методом “скоригованих валових витрат”, з нашої точки зору, є більш вигідною великим підприємницьким структурам.

Однак, незважаючи на недостатню інтенсивність, малі суб’єкти підприємництва – юридичні особи в період 1997–2001 рр. в цілому прогресували як в кількісному, так і якісному вимірах (за винятком показників прибутку). У той же час економіка України перебувала в глибокій депресії, вихід з якої розпочався тільки в 2000 році. Як результат – в цей період намітилась тенденція до зміцнення позицій малого бізнесу в народному господарстві країни – співвідношення виручки малих підприємств до валового випуску зросло з 4,7% (1996 р.) до 35,4% (2000 р.), а до ВВП – аж у 7,8 раза (з 10,6 до 83,2%). Тому, навіть, враховуючи, що згадані позиції помітно погіршились у 2001 році (див. додаток Л), можна стверджувати: структурні перетворення у вітчизняному економічному середовищі нарешті набирають потрібної сили і стають незворотними.

Трансформації податкової системи позначились і на розвитку специфічної організаційно-правової форми малого бізнесу – приватних підприємців. Звичайно, наявність лише одного статистичного показника їх чисельності не дозволяє провести настільки ж глибокий аналіз як у випадку з малими підприємствами і кооперативами. (Відсутність достатніх даних обумовлена тим, що для підприємців – фізичних осіб не передбачено статистичну звітність.) Але й цього, на наш погляд, достатньо, щоб зрозуміти в загальних рисах детермінуючу дію тих чи інших змін в оподаткуванні на процес еволюції цієї категорії суб’єктів малого бізнесу.

Слід зазначити, що відносини фіску з громадянами-підприємцями в період 1992–2001 рр. розвивались за сценарієм дуже схожим до розглянутого нами вище. Так, найвищий приріст їх чисельності було зафіксовано в 1993 році – 113%. Швидше

за все, це також було інерційним наслідком впливу досить ліберального режиму оподаткування попередніх 1990–1991 рр. – помірний прибутковий (подходний) податок з громадян, невисокий податок з продажів, невелика кількість і розмір обов’язкових платежів (зборів). До того ж у період з 01 січня 1992 р. по 07 лютого 1996 р. сумарний тариф відрахувань на державне соціальне страхування для самозайнятих осіб, котрі складала більшість серед підприємців без статусу юридичної особи, був у декілька разів нижчим, ніж для інших господарських структур (див. додаток М, табл. М.2).

Однак, вже в 1992 р. із запровадженням 28-відсоткового ПДВ почалось збільшення частки податкових вилучень у доходах підприємців – фізичних осіб. Фіскальне навантаження наростало протягом 1992–1996 рр. за рахунок посилення прибуткового оподаткування їх особистих доходів та зарплати працюючих в них за наймом осіб. Проте, на відміну від податку на прибуток підприємств головним чинником підвищення рівня прибуткового (подходного) податку для вищевказаних платників стали не зміни в методиці розрахунку об’єкта оподаткування, ліквідація пільг і встановлення високих ставок, а падіння реальної величини неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, зумовлене гіперінфляцією. Так, інтегрований індекс споживчих цін 1996 р. до 1991 р. склав майже 42396 разів (!), тоді як величина неоподатковуваного мінімуму доходів (або неоподаткованої мінімальної зарплати) збільшилась з 185 крб. в липні-листопаді 1991 р. лише до 1700000 крб. або 17 деномінованих гривень (з 01 листопада 1995 р. по даний час), тобто – тільки в 9189 разів. Отже, під прибуткове оподаткування “потрапили” навіть мізерні доходи раніше звільнені від нього, а помірні – почали оподатковуватись за максимальними прогресивними ставками. Ситуація погіршувалась також тим, що в окремі періоди прогресивність шкали ставок прибуткового податку кардинально підвищувалась. Зокрема, в період з 06.01.93 р. по 01.06.93 р. найвищий тариф податку з доходів, отриманих за місцем основної роботи (в тому числі від підприємницької діяльності) становив 50% від суми, що перевищує 30 мінімальних заробітних плат. Із 01.12.93 р. по 01.10.94 р. максимальна ставка взагалі досягла непомірного розміру 90% від доходу, що перевищує 50 неоподатковуваних мінімумів, а з 01.10.94 р. по 01.10.95 р. половина доходу (заробітку) вже вилучалась із суми, що перевищила лише 25 неоподатковуваних мінімумів [74, С.157-160].

Крім цього, внаслідок різкого підвищення з 07 лютого 1996 р. нормативу відрахувань до Пенсійного фонду України майже на 25 пунктів (з 9 до 33,6% від суми доходу) втратила привабливість така форма дрібного бізнесу як підприємницька діяльність, заснована на особистій власності і праці однієї особи (див. додаток М, табл. М.2).

У результаті вище розглянутих змін в оподаткуванні підприємців без створення юридичної особи темпи зростання їх кількості в 1994–1995 рр. щорічно знижувались приблизно наполовину. А в 1996 р. чисельність навіть зменшилась майже на 10% (див. додаток Л), що, найбільш імовірно, відбулось за рахунок різкого падіння числа офіційно зареєстрованих підприємців-одноосібників.

У 1997 р. ситуація трохи покращилась і показник чисельності повернувся до рівня 1995 року, чому поряд з іншими макроекономічними факторами сприяли окремі позитивні зміни в механізмі оподаткування:

- справляння прибуткового податку протягом досить тривалого часу (1996–1997 рр.) за найменш прогресивною шкалою оподаткування, введеною Указом Президента України від 21 листопада 1995 р. № 1082/95 “Про внесення змін до Указу Президента України від 13 вересня 1994 року № 519”;

- трохи нижчий сумарний норматив обов’язкових страхових відрахувань із сукупного доходу індивідуальних підприємців у порівнянні з іншими господарськими структурами (з 29 липня 1997 р.);

- істотне збільшення неоподатковуваного “порогу” щодо ПДВ із 100 до 600 розмірів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та виключення зі складу його платників фізичних осіб, що торгують за готівку, на умовах сплати ринкового збору.

Подальша стабілізація щорічних темпів зростання кількості громадян-підприємців у період 1998–2001 рр. на рівні 10–13% була зумовлена безпрецедентним застосуванням таких стимулюючих податкових важелів як альтернативні схеми спрощеного оподаткування. Спочатку з 01 квітня 1998 р. на окремих територіях запроваджено спецпатент. Цього ж місяця справді непересічною подією для дрібних ринкових торговців стало введення фіксованого податку. Зменшення податкового “пресу” відбулось і для інших категорій підприємців – фізичних осіб із наданням права з 01 січня 1999 року перейти на сплату єдиного податку. Невеличке “полегшення” отримали також ті, хто з об’єктивних

причин змушені працювати за традиційною фіскальною схемою:

- поступове підвищення обсягів оподатковуваних оборотів, котрі зобов'язують до обов'язкової реєстрації платником ПДВ, з 600 до 3600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- поширення з 02 червня 1999 року на приватних підприємців положень Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”, що встановлюють більш об'ємний перелік витрат виробництва і обігу для розрахунку їх оподаткованого доходу (Закон України від 23.03.99 р. № 539-XIV “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України”).

Але досить помірні темпи приросту – свідчення того, що “прориву” в легалізації діяльності громадян-підприємців ще не досягнуто. Правильність цієї тези також підтверджується даними, отриманими в результаті соціологічних досліджень, проведених Київським міжнародним інститутом соціології спільно з американськими компаніями “Менеджмент Системз Інтернейшнл” та “Девелопмент Альтернативз Інкорпорейтед”. Так, зокрема, частка зареєстрованих самозайнятих дрібним бізнесом осіб оцінюється в 24,6% від їх загальної кількості у розмірі 2651,4 тис. чол. [43, С.276-277]. Отже, оптимізацію фіску потрібно продовжувати в напрямку забезпечення таких умов господарювання для найдрібніших форм підприємництва, щоб перебування в “тіні” втратило для них свою привабливість і доцільність.

Підсумовуючи все вищесказане, суперечливий процес еволюції підсистеми оподаткування малої приватної економіки в Україні можна умовно розбити на три етапи, виходячи з критерію сприяння малому підприємництву:

- перший – 1991–1992 рр. – етап становлення самостійної податкової системи в цілому зі збереженням елементів ліберального режиму оподаткування малих господарських структур, успадкованих від колишнього СРСР;

- другий – 1993–1996 рр. – етап серйозного посилення фіскального ухилу національної системи оподаткування, в тому числі практично повного скасування спеціальних податкових преференцій для представників малого бізнесу, а також пошуку шляхів і окремих спроб відновлення її регулюючого призначення;

- третій – починаючи з 1997 р. – етап реформ, спрямованих на зниження фіс-

кального “тягаря” на підприємницьку діяльність, та закладення основ податкового клімату особливого сприяння малим приватним формам бізнесу.

Як бачимо, проведений ґрунтовний аналіз репрезентативно підтверджує достовірність виведених нами в попередньому розділі спеціальних принципів для конструювання оптимальної моделі оподаткування сфери малого бізнесу на стадії її становлення в перехідній економіці. Саме наявність різноцільових преференцій, які забезпечували комплексну реалізацію більшої кількості цих вимог, дозволила досягти найбільш інтенсивних темпів розгортання сектора малого підприємництва на першому і третьому з вище названих етапів. І навпаки – ігнорування особливих пільг і привілеїв як ключового чинника фіскального стимулювання призвело до різкого спаду і застою в його розвитку упродовж 1993–1996 рр. (другого етапу). До того ж, розуміння закономірностей екзогенної реакції малого бізнесу на ті чи інші зміни в податковому механізмі забезпечує більш виважений підхід до подальшого розгляду проблем діючих фіскальних технологій та розробки шляхів їх модернізації.

2.2. Класична й альтернативна спрощена технології оподаткування суб’єктів малого підприємництва – юридичних осіб

Незважаючи на окремі кроки в проведенні уніфікації методик справляння податків і зборів з суб’єктів підприємництва – юридичних і фізичних осіб в Україні, специфіка механізмів оподаткування цих відмінних категорій бізнесових структур змушує розглядати їх відокремлено.

Крім цього, існування поряд зі звичайним порядком оподаткування малих фірм зі статусом юридичної особи альтернативних радикально спрощених податкових технологій (див. додаток К) також вимагає роздільного підходу до оцінки їх фіскального і стимулюючого (регулюючого) потенціалу.

Оцінюючи ефективність функціонування традиційної багатоподаткової схеми відносин між фіском та суб’єктами малого бізнесу – юридичними особами в Україні, зупинимось на критичному огляді двох основних податків, на яких вона базується – податку на прибуток і ПДВ. Такий вибір цілком виправданий з огляду на те, що вищезгадані по-

датки є не тільки головними джерелами фінансових ресурсів держави, а й – ключовими інструментами реалізації цілеспрямованої фіскальної політики в сфері малого підприємництва, що впливає з результатів попередніх досліджень.

2.1.1. Загальновстановлений порядок справляння податку на додану вартість.

Судячи з матеріалів, опублікованих на шпальтах наукових економічних видань, та результатів соціологічних опитувань, саме податок на додану вартість зазнає сьогодні найбільшої критики з боку вчених і практиків (зокрема, 73,2% керівників підприємств відзначили, що для їх бізнесу він завдає найбільших труднощів [73, С.92-93]). У цьому контексті спочатку з'ясуємо роль та місце малих суб'єктів господарювання – юридичних осіб – у формуванні загальних обсягів надходжень ПДВ у бюджет.

Для державних інституцій, які, в силу функціональних обов'язків, займаються обліком надходжень податків і зборів не передбачено його ведення в розрізі суб'єктів малого бізнесу (юридичних і фізичних осіб). Тому для отримання необхідних даних стосовно сплати ПДВ малими підприємствами та кооперативами доведеться застосувати непрямі методи обчислень, виходячи з наявних макроекономічних статистичних даних (табл. 2.1). Щоб краще зрозуміти логіку проведених розрахунків, доцільно знати, як визначаються органами статистики окремі, використані для них, показники системи національних рахунків.

Згідно роз'яснень Держкомстату України, *валова додана вартість* розраховується як різниця між випуском та проміжним споживанням. *Випуск* – це вартість товарів і послуг, що є результатом виробничої діяльності господарських одиниць – резидентів у звітному періоді, тобто представляє собою обсяг виробленої продукції (робіт, послуг). *Проміжне споживання* містить витрати на товари, матеріальні і нематеріальні послуги, що використані інституційними одиницями для виробничих потреб. *Основні ціни* – це ринкові (фактичні) ціни за виключенням чистих податків на продукти (різниці між податками і субсидіями на продукти). Відповідно, податки на продукти включають податки, розмір яких безпосередньо залежить від кількості і вартості вироблених, реалізованих чи імпортованих виробником-резидентом товарів та послуг (ПДВ, акциз тощо) [75, С.37-38].

Інакше кажучи, основна ціна – це, фактично, ціна виробника.

Таблиця 2.1

Фіскальна роль малих підприємств* у забезпеченні надходжень податку на додану вартість до Зведеного бюджету України в період 1995–2003 рр.**

№ з/п	Показники	Роки																	
		1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002 (очікуване)	2003 (прогноз)									
1.	Надходження ПДВ до Зведеного бюджету, млн. грн.	4529,9	6246,2	8242,3	7460,1	8409,2	9441,4	10348,4	13471,2***	13608,0									
2.	Валова додана вартість в основних цінах (без чистих податків на продукти), млн. грн.	48743	72089	81067	86968	108465	144262	178256*** *	195500	218000									
3.	Частка ПДВ у ВДВ, %	9,293	8,665	10,167	8,578	7,753	6,545	5,805	6,891	6,242									
4.	Обсяги виробленої продукції (робіт, послуг) на МП (в діючих цінах виробника), млрд. грн.	4,6	7,8	18,4	17,6	22,9	19,4	23,3	30,3	33,8									
5.	Матеріальні та прирівняні до них витрати на виробництво продукції (робіт, послуг) МП (проміжне споживання), млрд. грн.*****	1,6	2,8	6,6	8,1	9,5	8,4	9,6	12,5	13,9									
6.	Розрахункова величина чистого продукту (ВДВ), створеного на МП, за фактом (ряд. 4 – ряд. 5), млрд. грн.	3,0	5,0	11,8	9,5	13,4	11,0	13,7	17,8	19,9									
7.	Розрахункова величина чистого продукту (ВДВ), створеного на МП, перерахована через індекс інфляції до цін 2001 р., млрд. грн.	8,8	10,5	22,5	15,1	17,9	11,7	13,7	X	X									
8.	Розрахункова величина ПДВ, сплаченого в бюджет МП, за фактом (ряд. 6 × ряд.3 ÷ 100), млрд. грн.	0,28	0,43	1,20	0,81	1,04	0,72	0,80	1,23	1,24									
9.	Розрахункова величина ПДВ, сплаченого в бюджет МП, перерахована через індекс інфляції до цін 2001 р., млрд. грн. та у % до 1995 р.	0,82	100,0	0,90	109,8	2,29	279,3	1,29	157,3	1,39	169,5	0,76	92,7	0,80	97,6	X	X	X	X
10.	Частка розрахункового ПДВ, сплаченого МП, у загальному обсязі надходжень податку (ряд. 8 ÷ ряд. 1 × 100), %	6,2	6,9	14,6	10,9	12,4	7,6	7,7	9,1	9,1									

Примітка. Частка обсягу виробленої продукції на МП в загальнодержавному випуску (в основних цінах) становила: в 1995 р. – 3,7%; 1996 р. – 4,4%; 1997 р. – 9,0%; 1998 р. – 8,0%; 1999 р. – 8,3%; 2000 р. – 5,2% та 2001 р. – 5,2%.

* Включаючи кооперативи.

** Розраховано за даними Держкомстату України (дані за період 1995–2001 рр.) і Міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції України (очікувані дані на 2002 р. та прогноз на 2003 р.).

*** Фактичні надходження ПДВ за оперативними даними Мінфіну України.

**** Попередні дані.

***** Починаючи з 2000 року, визначаються операційні витрати на виробництво продукції (робіт, послуг), в тому числі матеріальні.

Слід враховувати, що отримані результати щодо абсолютних розмірів сплаченого малими підприємствами ПДВ наближено відображають реальний стан справ. Тим не менше, проведені обчислення, на наш погляд, дають досить вірне уявлення про загальні тенденції зміни фіскального значення суб'єктів малого бізнесу – юридичних осіб – для формування даної статті доходів Зведеного бюджету України за період 1995–2003 рр., що підтверджується їх логічним взаємозв'язком та взаємодетермінованістю з динамікою питомої ваги виробленої малими фірмами продукції в загальнодержавному випуску (в основних цінах) (див. табл. 2.1) та найважливішими змінами в технології справляння ПДВ (див. додаток М). Так, упродовж 1995–1997 рр. питома вага малих підприємств і кооперативів у загальних надходженнях ПДВ зростає з 6,2 до 14,6%, тобто – майже в 2,4 рази. Це виглядає цілком закономірним із врахуванням збільшення частки обсягів їх виробництва у валовому випуску товарів і послуг у цілому по економіці із 3,7 до 9,0% або понад у 2,4 рази.

Трохи вищий відсоток фіскального внеску малих фірм у сплату ПДВ в порівнянні з їхньою долею у валовому випуску пояснюється відмінністю структури їх виручки. Продукція малого підприємництва, як правило, є менш матеріаломісткою, ніж в цілому по народногосподарському комплексу, що підтверджується статистичними даними (табл. 2.2). Відповідно і частка доданої вартості в ціні виробленої продукції буде більшою.

Таблиця 2.2

Порівняння питомої ваги матеріальних витрат в структурі операційних витрат на виробництво в цілому по економіці та на малих підприємствах* в Україні у 1995–2001 рр.
(за даними Держкомстату України)

№ з/п	Показники	Роки						
		1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1.	Частка матеріальних витрат у операційних витратах на виробництво продукції (робіт, послуг) загалом по народному господарству, %	66,4	59,8	54,2	56,2	55,3	53,8	55,9
2.	Частка матеріальних витрат у операційних витратах на виробництво продукції (робіт, послуг) на МП, %	45,3	41,9	42,4	49,6	45,2	43,3	40,4

Найвищий ланцюговий темп збільшення номінальних надходжень ПДВ від

* Включаючи кооперативи.

суб'єктів малого бізнесу – юридичних осіб, було зафіксовано в 1997 р. – в 2,8 раза в порівнянні з попереднім роком, тоді як розмір створеного ними чистого продукту (доданої вартості) збільшився приблизно в 2,4 раза. Посилення оподаткування доданої вартості було характерним не тільки для малого підприємництва, але й усієї національної системи господарювання (частка ПДВ у ВВП збільшилась з 8,7 до 10,2%). Головною причиною цього стало різке скорочення початкового переліку пільг із ПДВ у 1994–1996 рр.

У 1998 та 2000 роках відбулись найбільш відчутні зниження величини як номінальних, так і реальних (у порівняльних цінах) надходжень ПДВ від цієї категорії платників (у зіставленні з попереднім роком). Так, у 1998 р. вказані показники зменшились відповідно приблизно на 32,5 і 44,0%, а в 2000 р. – на 31,0 та 45,0%. Аналогічно, знизилась питома вага сплаченого малими фірмами податку в його загальній сумі: із 14,6 до 10,9% або 1,3 раза (1998 р.) та із 12,4 до 7,6% або 1,6 раза (2000 р.). Найімовірніше, перший подібний спад фіскальної ролі малих підприємств та кооперативів, крім фактора зменшення обсягів створеного ними чистого продукту, був також зумовлений зменшенням рівня податкових вилучень із доданої вартості (з 10,2 до 8,6%) внаслідок упровадження наприкінці 1997 р. нового більш ліберального порядку його справляння. Оновлена методика, зокрема, передбачала значно вищий в порівнянні з попереднім законодавством неоподатковуваний “пори́г”. На наш погляд, на повторне падіння вищезгаданих показників у 2000 р. поряд із вже згадуваним скороченням бази оподаткування також помітно вплинули наступні зміни в оподаткуванні: надання права суб'єктам малого підприємництва – юридичним особам – з кінця 1999 року перейти на варіант єдиного податку за ставкою 10%, що виключає необхідність сплати ПДВ; трьохкратне збільшення ліміту неоподатковуваних операцій (з 05.10.2000 р.); постійне розширення переліку пільг.

Варто відмітити, що загалом упродовж 1995–2001 рр. об'єм реального чистого продукту (доданої вартості) малих підприємств і кооперативів зріс лише на 55,7%, тоді як розрахункова величина реально сплаченого ними ПДВ (з врахуванням знецінення національної грошової одиниці) навіть знизилась на 2,4%. На нашу думку, це свідчення дещо нижчого “прямого” фіскального тиску з боку даного податку на малий бізнес у цілому протягом згаданого періоду завдяки наданню йому окремих особливих префе-

ренцій (див. табл. 2.1 і додаток М, табл. М.1).

Передбачається, що найближчим часом (2002–2003 рр.), незважаючи на помітне зростання номінальних обсягів ПДВ, сплаченого малими фірмами зі статусом юридичної особи, їх фіскальний вклад у формування загальних надходжень цього податку в державний бюджет не перевищить 10-відсоткового рівня, тобто кардинально не зміниться (див. табл.2.1).

ПДВ – фіскальний платіж, котрий вимагає досить складного адміністрування процесу його справляння на рівні податкової служби і податкового менеджменту у платника. Проте, дуже часто для дрібного суб'єкта господарювання ведення постійного скрупульозного обліку продажів і закупівель та часта подача декларацій по ПДВ є обтяжливою справою, пов'язаною з серйозними додатковими витратами. З іншого боку, затрати на організацію роботи податківців із мобілізації ПДВ і дійового контролю за повнотою оподаткування ділових операцій малих підприємців можуть “поглинати” значну частку сплаченого ними податку, враховуючи їх високі потенційні можливості з найменшим ризиком ухилитися від податкових зобов'язань. Для прикладу, в Англії приблизно 1 млн. дрібних платників ПДВ дає лише 7% від загальних його надходжень (подібна ситуація спостерігається і в Україні). У Мексиці 90% цього універсального акцизу надходить від 10% зареєстрованого контингенту платників [76, С.263-264].

Поетапне шестикратне збільшення в Україні за період 1998–2000 рр. межі неоподаткованого обороту з ПДВ (з 10200 до 61200 грн.) в умовах дефіциту фінансових ресурсів держави та досить високої інфляції в цілому розцінюємо як виправданий і потрібний крок. Хоча до недоліків зазначеного нормативу можна віднести його жорсткість. Адже навіть мізерне перевищення обороту вимагає переходу в розряд платників ПДВ, що не стимулює швидке нарощування виробничо-комерційної діяльності малими фірмами. До того ж в умовах низької фіскальної свідомості вони будуть штучно “заганяти” обсяг оподатковуваних операцій у рамки, що дозволяють уникнути ПДВ. Разом з цим, вихід із системи ПДВ вигідний не для всіх, хто формально відповідає встановленому критерію. При співпраці дрібного підприємства з партнерами – платниками податку, втрата останніми права на відшкодування “вхідного” ПДВ може означати розір-

вання зв'язків з малим постачальником. Тому навряд чи він буде ризикувати ринком збуту своєї продукції заради одних фіскальних вигод.

Ще один важливий момент, який заслуговує на увагу, – наскільки ефективна діюча ставка ПДВ в Україні в розмірі 20%. Вище вже згадувалось, що введення 28-відсоткового податку сприяло інфляційному подорожчанню продукції та погіршенню можливості її швидкої реалізації (прихований податковий тиск на підприємництво), хоча теоретично ПДВ спроектований так, щоб транзитом проходити через підприємство і бути нейтральним по відношенню до фінансової сторони його діяльності. Тому, в переважній більшості країн, де він був запроваджений, подібної цінової реакції не спостерігалось – разовий ріст цін, як правило, не перевищував 10% [76, С.270-271]. Відчутний негативний вплив ПДВ в Україні був прямим наслідком дії надмірної ставки в несприятливій кон'юнктурній ситуації, а також ігнорування зарубіжного досвіду його впровадження:

- початкове встановлення мінімальних ставок, але при максимально широкій базі оподаткування (дуже обмеженому переліку виключень);

- введенню ПДВ повинен передувати підготовчий процес: формування сприятливої громадської думки; просвітницько-навчальна робота серед широких кіл платників для чіткого засвоєння основ ПДВ-технології; формування високопрофесійного персоналу податкової служби та модернізація її організаційно-технічного забезпечення тощо.

Незважаючи на пониження ставки оподаткування доданої вартості до 20%, вважаємо, що й вона перевищує допустиму “планку”, особливо для малих підприємницьких структур. Так, на відміну від малих компаній розвинутих країн, які входять у систему висококооперованого і вузькоспеціалізованого розподілу праці, малі підприємства України переважно зорієнтовані на випуск товарів для кінцевого споживача – населення. В умовах низької купівельної спроможності широких суспільних верств повністю перенести 20-відсотковий ПДВ на покупця (замовника) через механізм ціноутворення, як цього вимагає його конструкція, вдається не завжди. Тому малі бізнесмени часто для збереження обсягів виробництва, насамперед, продукції з високою еластичністю попиту, змушені жертвувати частиною прибутків через надмірний рівень податку. Ситуація ще більше погіршується тому, що він нараховується на

собівартість, переобтяжену значними зборами до державних цільових фондів (головним чином нарахуваннями на фонд оплати праці). Внаслідок чого фінішна продукція, котра вимагає багатостадійної обробки в довгих технологічних ланцюгах, не здатна конкурувати з імпортними аналогами і її виробництво втрачає сенс.

З іншого боку – не слід забувати і про інтереси наповнення державного бюджету. Адже збереження ставки ПДВ на згаданому рівні продиктоване необхідністю достатнього фінансування суспільно важливих потреб сьогодення. В останні роки ПДВ в Україні є незмінним лідером серед податків і зборів за розміром податкової заборгованості. Наприклад, за інформацією ДПА України, за станом на 01.01.2002 р. загальна сума недоїмки до бюджету та державних цільових фондів становила 6,31 млрд. грн., з них за ПДВ – 3,76 млрд. грн. або 59,6% від всієї заборгованості. При цьому з явищем існування гіпернедоплат із ПДВ в Україні тісно переплітається серйозна проблема іммобілізації оборотних коштів, зумовлена його справами. На нашу думку, разом з об'єктивними деструктивними чинниками (нижчим в 4–6 разів у відношенні до ВВП забезпеченням економіки України монетарною масою [77, С.8], низьким рівнем платоспроможності, нестійким фінансовим станом більшості підприємств і слабкою розрахунковою дисципліною контрагентів тощо), відчутну роль в ескалації названих негативних явищ, що супроводжують вітчизняний ПДВ, зіграла й сама технічна сторона (методика) його вирахування і сплати. Так, більшість вітчизняних спеціалістів сходяться у думці, що метод визначення моменту виникнення податкових зобов'язань та кредиту по ПДВ за датою будь-якої з подій, що сталася раніше: або датою зарахування (списання) коштів на банківський рахунок чи в касу; або датою відвантаження (отримання) товарів, а для робіт (послуг) – датою оформлення документа, що засвідчує факт їх виконання (одержання) платником податку, виявився неадекватним сучасним реаліям господарювання.

Дійсно, для фінансово-господарської діяльності в трансформаційний період досить типовою є така ситуація. Підприємницька структура, придбавши матеріальні ресурси (покупний товар), сплачує постачальнику за них ПДВ. Після виготовлення і відвантаження продукції (товарів, робіт, послуг) відразу ж виникає зобов'язання перерахувати в бюджет податок на частку доданої в процесі виробництва (торгівлі)

вартості, хоча кошти за неї ще не надійшли. Тому до моменту здійснення остаточної оплати покупцем (замовником) з обороту підприємства вилучається сума “живих” грошей, еквівалентна тій, котра б сплачувалась при оподаткуванні всього господарського обороту. Тобто в умовах кризи неплатежів значні затримки в розрахунках (а інколи й взагалі неможливість розрахуватись з контрагентом) призводять до своєрідної “мутації” ПДВ, коли він на певний час може набирати окремих ознак податку з продажу. Крім цього, безпосереднє відволікання оборотного капіталу може доповнюватись “прихованим” – в результаті дії інфляції. Отже, згідно чинного законодавства з ПДВ у привілейованому становищі опиняються ті, що вперше реєструються як платники податку, бо їм надається право обрати “касовий” метод визначення дати виникнення податкових зобов’язань та кредиту (за фактом отримання (перерахування) коштів) [78, С.4], що суттєво знижує його іммобілізаційний вплив.

Ще один недолік “гібридного” методу “першої з подій” – його суперечливий характер по відношенню до традиційних базових принципів бухобліку, що склались в Україні протягом кількох останніх десятиліть. Поєднання в собі обох підходів до моменту визнання доходів чи витрат господарюючого суб’єкта, а саме “касового” способу та методу “нарахувань”, фактично, відділяє податковий облік від управлінського і фінансового. Тобто різко збільшуються витрати на його ведення, не говорячи вже про ймовірні помилки, обумовлені ускладненням розрахунків податкових зобов’язань та кредиту з ПДВ. Зрозуміло, що при багаточисленних господарських “оборудках”, часткових розрахунках, значних затримках платежів правильне визначення ПДВ до сплати – завдання не з легких, особливо для малих підприємств, де може і не бути штатного бухгалтера.

Проблема іммобілізації оборотних коштів додатково загострюється об’єктивними і суб’єктивними труднощами отримання відшкодування з бюджету від’ємного дебетового сальдо ПДВ (зайво сплаченого податку) у вигляді прямих грошових виплат на рахунок суб’єкта господарювання. Згідно чинних нормативних положень, які регламентують порядок проведення бюджетного відшкодування, така переплата може бути повернена лише, якщо сума від’ємного значення податку не погашається сумами податкових зобов’язань, що виникли протягом трьох наступних звітних періодів (за винятком опера-

цій, що оподатковуються за нульовою ставкою). При дотриманні цієї умови відшкодування здійснюється з Держбюджету України протягом місяця, що настає після подання декларації за третій звітний період після виникнення від'ємного сальдо ПДВ [78, С.3].

У силу специфіки свого функціонування найбільше потерпають від іммобілізації оборотних коштів при справлянні ПДВ дрібні фірми. Так як, по-перше, в умовах постійного дефіциту достатніх фінансових ресурсів вилучення з обороту більш-менш значної суми коштів навіть на здавалося б не надто тривалий термін може поставити питання про майбутнє існування. По-друге, для малих підприємств, як правило, властиве нагромадження непропорційно великих запасів виробничих ресурсів. Наприклад, “ремісничка майстерня може протягом значного періоду лише накопичувати товари до певного моменту – скажімо, до початку туристичного сезону чи Різдва. Тоді частина коштів залишається зв'язаною в матеріалах, закуплених за цінами, що включають ПДВ, перш, ніж бізнесмен зможе відшкодувати ці затрати при реалізації продукції” [76, С.263]. По-третє, розпочинаючи свою діяльність, особливо у сфері послуг, малі підприємницькі структури, зазвичай, несуть непомірно великі в порівнянні з наступними капітальні затрати на облаштування і технічне оснащення виробничих приміщень. При цьому, п'яту частину цих витрат складає ПДВ, відшкодування якого було б дуже доречним на початку становлення бізнесу.

Крім уперше зареєстрованих платниками ПДВ суб'єктів малого бізнесу, в Україні право на застосування “касового” методу мають дрібні торговельні фірми, які застосовують готівкову форму розрахунків з клієнтурою, за умови, що обсяг оподатковуваних операцій протягом останнього календарного року не перевищував 7200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (122400 грн.) [78, С.4]. Якраз названі групи малих підприємців мають найкращі підстави звести до мінімуму час іммобілізації оборотних коштів, пов'язаної зі сплатою податку.

До того ж законодавством передбачено, що всі невеличкі фірми, котрі не подолали вищезазначеної межі господарського обороту можуть перейти на квартальний період подачі звітності і сплати ПДВ (див. додаток М, табл. М.1). Продовження податкового періоду створює кращі шанси отримати оплату за відвантажені товарно-матеріальні цінності в межах звітного кварталу і не допустити додаткового “вилучен-

ня” коштів при сплаті ПДВ за відпущений, але не оплачений товар. Менша періодичність подачі декларації також дещо зменшує відповідні адміністративні витрати.

Стосовно відшкодування ПДВ з бюджету шляхом прямих грошових повернень на банківський рахунок малі підприємства перебувають у рівних умовах з іншими більшими платниками. А найдрібніші підприємці, добровільно зареєстровані як платники податку (не перевищили “порогу” в 3600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), взагалі отримують таке право тільки в разі досягнення такого кваліфікаційного “рубежу”. Аналогічний порядок поширюється і на тих, що торгують за готівковим розрахунком [78, С.5]. При цьому, для тих, хто має право на згадане бюджетне відшкодування, але застосовують квартальний податковий період (оборот в межах від 61200 до 122400 грн.), термін його отримання коливатиметься від понад 10 до 14 місяців. Виняток складають лише операції з продажу товарів (робіт, послуг) на митній території України, що оподатковуються за нульовою ставкою (крім експортних), для котрих повернення від’ємного сальдо ПДВ здійснюється протягом місяця після подання декларації за звітний період, у якому були здійснені такі операції [78, С.3].

На наш погляд, перераховані законодавчі положення, які спрямовані на недопущення тривалого відволікання оборотного капіталу малих господарських структур, містять в собі елементи дискримінації щодо окремих їх груп. Так, діючі неторгові малі підприємства (за винятком новозареєстрованих платників ПДВ) і невеликі фірми-дрібногуртовики, що торгують за безготівковим перерахунком, з незрозумілих причин опиняються в гіршому положенні. А ті з них, що перевищили обсяг господарських операцій у 122400 грн., взагалі не мають жодних можливостей уникнути іммобілізації. Якщо виходити із розміру середнього річного обсягу доходу (виручки) від реалізації в розрахунку на одне мале підприємство (в 2000 р. і 2001 р. склав відповідно приблизно 650 та 231 тис. грн.), то вищеназваний “пори́г” для переходу на “касовий” метод обчислення податку до сплати та квартальний податковий період здається явно заниженим. Іншими словами, заходи, передбачені в законодавстві для нейтралізації руйнівних “іммобілізаційних” наслідків ПДВ в Україні, є недостатніми, що підтверджується негативними змінами в структурі розміщення оборотних коштів малих підприємств (додаток Н). Так, на кінець 1997 р. катастрофічно збільшилась частка дебі-

торської заборгованості та зменшилась і без того низька питома вага грошових коштів, а також товарно-матеріальних цінностей. У 1998–2001 рр. структура оборотного капіталу суб'єктів малого бізнесу – юридичних осіб – за переліченими позиціями істотно не змінилась, залишаючись стабільно критичною для подальшого продовження нормальної фінансово-господарської діяльності. Показово, що прискорення формування нерациональної структури розміщення оборотних коштів співпало з впровадженням нової методики ПДВ.

І, нарешті, хочемо згадати ще одну проблему, зумовлену недосконалістю механізму справляння ПДВ при здійсненні бартерних операцій. Як показала податкова практика, норми законодавства, призначені для обмеження бартеру не спрацюють. Згідно попереднього порядку, встановленого Декретом КМУ “Про податок на добавлену вартість” від 26 грудня 1992 р. № 14-92 (діяв до 01 жовтня 1997 р.), податкове зобов'язання з ПДВ виникало лише в одного платника, котрий здійснював відвантаження товарів (робіт, послуг). Зараз же при відпуску продукції воно одразу виникає в обох сторін товарообміну. Тому до моменту повного “закриття” бартерної угоди (здійснення балансуєчої операції на повну вартість початкової поставки) штучно подвоюється величина оподаткованого обороту, що спричиняє подвійне вилучення з обороту грошових активів підприємства, а також зростання недоїмки з ПДВ. Інакше кажучи, в програші опиняються не тільки платники, що проводять бартер, але й бюджет.

Із вищесказаного випливає, що діюча в Україні ПДВ-технологія за західно-європейським взірцем слабо враховує специфіку фінансово-господарської діяльності в секторі малого підприємництва на етапі його становлення в умовах ринкових перетворень. Внаслідок цього, вона перетворилась в деструктивний фактор, що спричиняє широкомасштабне погіршення фінансового стану малих підприємств, а отже – стримує їх належний розвиток. Однак, відмовлячись від найбільш досконалої форми податку на споживання не варто, потрібно лише скоректувати механізм його справляння, враховуючи об'єктивні закономірності функціонування системи ПДВ у сфері малого бізнесу.

2.2.2. Справляння податку на прибуток на загальних підставах.

На відміну від ПДВ, котрий вже загально визнаний теоретиками і практиками фіс-ку найбільш довершеною модифікацією універсальних акцизів, питання доцільності включення до національних податкових систем податку на прибуток корпорацій (юри-дичних осіб) залишається полемічним. Так, багато представників нормативно-фіскальної наукової думки Заходу вважають оподаткування корпораційних доходів не-правильним. Адже, в кінцевому результаті – “це не корпорації платять податок, а люди: ті, хто працюють в корпорації, ті, хто вклав у неї капітал, ті, хто купив товари, вироб-лені нею” [52, С.548]. Тому найчастіше західні економісти ратують за його асиміляцію (інтеграцію) з індивідуальним податком.

Застосування податку на прибуток підприємств в Україні – аналогу західного the corporation income tax має значно більше вагомих об’єктивних і суб’єктивних підстав (крім, безумовно важливого регулюючого призначення). Суть цих аргументів, на нашу думку, зводиться до наступного:

1. Податок на прибуток юридичних осіб входить до числа найбільших джерел податкових надходжень до Зведеного бюджету України. Хоча в останні роки його фіскальна ефективність істотно знизилась (впродовж 1994–2001 років співвідно-шення до ВВП зменшилось з 11,9 до 4,1%, а питома вага у загальних доходах зведе-ного бюджету – з 27,3 до 15,3%*), вона залишається досить високою (в порівнянні з аналогічними середніми показниками промислово розвинутих держав [79, С.81]).

2. Традиційно суб’єктний склад податку на прибуток (доходи) підприємств значно ширший від встановленого переліку платників податку на прибуток корпорацій західно-європейських держав**. Протягом кількох десятиліть в економічному середовищі колиш-ньої УРСР домінували господарські структури державної і колективної форми власності. Тому значною мірою погоджуємось із вітчизняними економістами, котрі вважають, що й сьогодні “... відношення власності ще не прийняло такого рівня розвитку, щоб можна

* Розраховано за даними Держкомстату та Мінфіну України.

** В Україні до платників даного податку зараховуються всі підприємницькі структури зі статусом юридичної особи неза-лежно від організаційно-правової форми та форми власності. Тоді як прибутковий корпораційний податок на Заході стосу-ється лише фірм, організованих за принципом обмеженої відповідальності, тобто на корпоративних засадах.

було чітко визначити об'єкт оподаткування, виходячи із підходу, що застосовується в країнах із розвинутою ринковою економікою” [44, С.210]. Суть цього підходу наочно ілюструє схема, зображена на рис. 2.1. Хоча, з нашої точки зору, збереження в Україні у перехідний період розширеного трактування поняття “платник податку на прибуток підприємств” також зумовлено певними перевагами організаційно-технічної сторони його справляння в порівнянні з прибутковим (подходним) податком з громадян, про що буде сказано нижче. З іншого боку, це створює передумови для кращої реалізації податком з прибутку підприємств фіскального і регулюючого призначення.

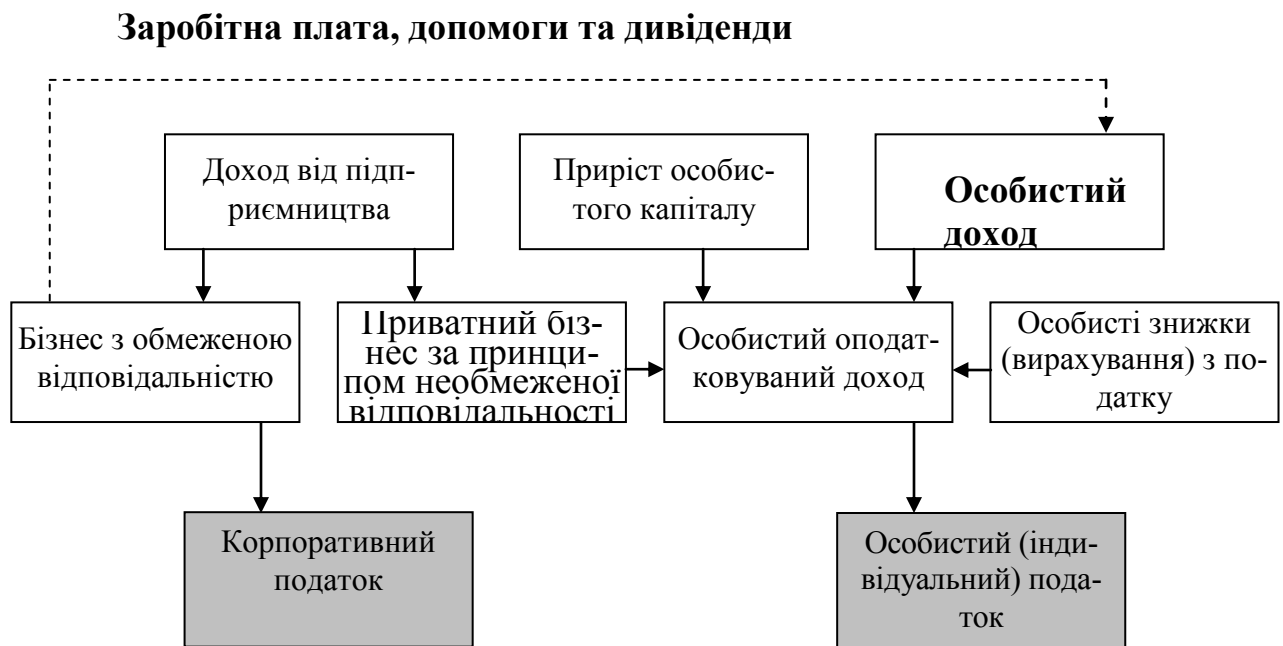

Рис. 2.1. Логічно-структурна схема прибуткового (подходного) оподаткування бізнесу в економічно розвинутих країнах [80, С.26].

3. За відсутності універсального декларування особистих доходів громадян для обчислення індивідуального прибуткового податку та надійних механізмів контролю за ним з боку податкових інституцій, масових фактів антифіскальних вчинків і поблажливого ставлення до них громадськості адміністрування податку на прибуток з найширшого кола юридичних осіб є більш зручним і дешевим.

4. Теоретично оподаткування прибутку є вигідним і для підприємства, бо податок сплачується з чистого фінансового результату від виробничо-комерційної діяльності – приросту чистих активів (капіталу), що не зачіпає самі фактори виробництва і усуває подвійний фіск.

Таким чином, виходячи із загальнотеоретичних міркувань, використання в рамках загальноприйнятої мультибазисної системи оподаткування в Україні податку на прибуток підприємств є виправданим. Однак, відкритими залишаються такі важливі питання:

– чи сприяє чинний порядок його справляння нарощуванню фіскального внеску малих фірм;

– наскільки діюча методологія вирахування і сплати податку задовольняє критерію особливого сприяння нагромадженню власних фінансових ресурсів та найбільш доцільному їх використанню на стадії становлення малого підприємства. Причому дослідження в обох визначених напрямках тісно переплітаються між собою.

Аналогічно, як і у випадку з ПДВ, для оцінки вкладу сектору малих підприємств у формування загальних надходжень податку на прибуток юридичних осіб після впровадження принципово нової схеми його обчислення скористаємось непрямыми методами розрахунків на основі макроекономічних показників.

У 1997–1999 рр. малі підприємства сплачували податок на прибуток на загальних підставах (не передбачено особливих податкових пільг). Отже, частка вилученого у вигляді податку їх балансового прибутку була приблизно рівною відповідному показнику, розрахованому для народного господарства України в цілому.

З 01 січня 1999 р. суб'єкти малого бізнесу, що відповідають встановленим кваліфікаційним вимогам, отримали право добровільно перейти на сплату єдиного податку, котрий, зокрема, заміняє собою податок на прибуток підприємств. Однак, в 1999–2000рр. питома вага дрібних фірм, які скористались цим правом, у виручці (валовому доході) від реалізації була мізерною (у 1999 р. вона склала лише 1,4%, в 2000 р. – 3,3%) і тільки в 2001 р. зросла до 14,3%. Схожа ситуація була характерною і для спецпатенту, котрий діє експериментально на надто обмежених територіях. Пільгою з податку на прибуток, введеною з 01 січня 2000 р. для новостворених суб'єктів малого підприємництва, внаслідок дуже жорстких якісних і кількісних обмежень також міг скористатися дуже незначний контингент малих підприємств (див. додаток М, табл. М.1).

Виходячи з вищенаведеного, вважаємо, що названі трансформації в оподаткуванні малого бізнесу не можуть істотно вплинути на кінцеві результати (відносні показники) проведених розрахунків щодо надходжень податку на прибуток підприємств (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Фіскальний внесок малих підприємств* у формування загальних надходжень податку на прибуток підприємств до Зведеного бюджету України в період 1997–2003 рр.**

№ з/п	Роки Показники	1997	1998	1999	2000	2001	2002		2003 (прогноз)								
							Враховано в бюджеті	Очікуване									
1.	Надходження податку на прибуток до Зведеного бюджету України, млн. грн.	5792,1	5694,4	6352,5	7698,4	8280,0	11627,0	9398,3***	10140,0								
2.	Загальний балансовий прибуток, отриманий рентабельними (прибутковими) суб'єктами господарювання (крім бюджетних установ)****, млн. грн.	22971,8	22213,2	30930,6	36124,0	39803,4	51300,0	41000,0	46000,0								
3.	Частка балансового прибутку господарюючих суб'єктів, що сплачується у вигляді податку (ряд. 1 ÷ ряд. 2 × 100), %	25,214	25,635	20,538	21,311	20,802	22,665	22,923	22,043								
4.	Балансовий прибуток, отриманий рентабельними (прибутковими) МП****, млн. грн.	2217,2	1594,7	2520,8	4655,8	3612,0	4500,0	3670,0	4094,0								
5.	Розрахункова величина податку на прибуток, сплаченого до Зведеного бюджету України МП, за фактом (ряд. 4 × ряд. 3 ÷ 100 ÷ 1000), млрд. грн.	0,56	0,41	0,52	0,99	0,75	1,02	0,84	0,90								
6.	Розрахункова величина податку на прибуток, сплаченого в бюджет МП, перерахована через індекс інфляції до цін 1997 р., млн. грн. та у відсотках до 1997 р.	0,56	100,0	0,34	60,7	0,36	64,3	0,55	98,2	0,39	69,6	X	X	X	X	X	X
7.	Питома вага розрахункового податку на прибуток, що сплачений МП, у загальному обсязі його надходжень (ряд. 5 ÷ ряд. 1 × 100), %	9,7	7,2	8,2	12,9	9,1	8,8	8,9	8,9								

У 1997–2001 рр. малі фірми з юридичним статусом відігравали малопомітну роль у забезпеченні надходжень податку на прибуток підприємств до Зведеного бюджету України – щорічно вони сплачували менше 1/10 від їх загального об'єму і лише в 2000 році трохи перевищили цей рівень. Крім цього, в період 1997–2000 рр. на фоні збільшення обсягу їх реальної виручки (валового доходу) від реалізації продукції (робіт, послуг) з 63,4 до 141,6 млрд. грн. або в 2,2 раза та зростання її співвідношення до валового випуску товарів і послуг із 16,3 до 35,4%, тобто у ті ж 2,2 раза (див. додаток Л), фіс-

* Включаючи кооперативи.

** Розраховано за даними Держкомстату України (дані за 1997–2001 рр.) і Міністерства економіки України та з питань Європейської інтеграції України (очікувані дані за 2002 р. та прогноз на 2003 р.).

*** Фактичні надходження податку на прибуток за оперативними даними Мінфіну України.

**** Починаючи з 2000 р., визначається прибуток від звичайної діяльності до оподаткування (крім бюджетних установ).

кальний вклад малих підприємств та кооперативів у формування вищевказаної статті бюджетних доходів підвищився несуттєво (з 9,7 до 12,9% або тільки в 1,3 раза). На наш погляд, така неадекватність індексу зростання долі сплаченого малими фірмами податку на прибуток темпові зростання масштабів їхньої фінансово-господарської діяльності, головним чином, зумовлена різким падінням рентабельності (з 10,8% в 1997 р. до 1,6% в 2000 р.) та погіршенням загального фінансового стану значної кількості суб'єктів дрібного підприємництва – юридичних осіб (див. додаток Д, табл. Д.2).

Виходячи із показників прибутку рентабельних (прибуткових) малих підприємств, врахованих при розробці бюджету на 2002 рік, номінальна величина перерахованого ними податку на прибуток мала б збільшитись приблизно на третину. Однак, враховуючи попередні дані, очікується, що насправді розмір фактично отриманого малими фірмами прибутку практично не зміниться, тому і сума внесеного ними до бюджету податку на прибуток залишиться приблизно на рівні минулого року. Також прогнозується, що впродовж 2002–2003 рр. питома вага вищевказаного податку, сплаченого малими підприємствами та кооперативами, не зазнає істотних змін і буде стабільно незначною (приблизно 9% від загального обсягу надходжень за даною статтею бюджетних доходів).

Про те, що запропонований алгоритм оцінки дає достатньо вірне уявлення про реальні розміри фіскального внеску малих підприємств у сплату податку на прибуток, свідчать наступні факти. Так, за інформацією Держкомстату України, в 1997, 1998 та 1999 роках з отриманого ними балансового прибутку було перераховано платежів до бюджету відповідно у сумі 556,4; 411,4 та 592,4 млн. грн. (основу цих сум складає сплачений податок на прибуток), що приблизно узгоджується з розрахунковими показниками. А в 2000 році згідно поданих малими підприємствами в органи статистики звітів про фінансові результати (форма № 2-м) обсяг нарахованого вищевказаного податку становив 1143,4 млн. грн. Враховуючи, що останніми роками значна кількість малих фірм через незадовільний фінансовий стан неспроможна вчасно погасити свої податкові зобов'язання перед бюджетом, розрахована величина сплаченого податку у розмірі приблизно 990 млн. грн. видається достатньо достовірною (див. табл. 2.3).

Використаний для обчислень емпіричний цифровий матеріал також дозволяє підтвердити виведену раніше теоретичним шляхом тезу щодо більшої вразливості малого

бізнесу до впливу зовнішніх деструктивних факторів. Так, зокрема, спад обсягів номінального прибутку рентабельних суб'єктів господарювання, який закономірно співпав у часі з фінансовою кризою серпня-вересня 1998 р., був набагато відчутнішим саме для сектора малого підприємництва. Якщо в цілому по народному господарству в 1998 р. цей показник знизився тільки на 3,3% (до попереднього року), то для малих підприємств – майже на третину (28,1%). Вважаємо, що поряд із названими причинами сама чинна методологія справляння податку на прибуток не сприяла зміцненню їх фінансового стану, а отже – підвищенню його фіскальної ефективності у сфері малого бізнесу. Для обґрунтування даної позиції вдамось до аналізу найголовніших вад цієї технології.

По-перше, діюча методика недостатньо враховує ту обставину, що на стадії становлення мале підприємство (особливо у виробничій та науково-виробничій сферах), як правило, функціонує в умовах постійного фінансового дефіциту. У той час, як навіть у найрозвинутіших країнах із потужним конкурентноздатним малим бізнесом невеликим компаніям надаються відчутні спеціальні преференції з прибуткового корпоративного податку малі підприємства України подібними податковими привілеями до останнього часу не користувались. Запровадження з 01 січня 2000 р. вищезгаданої пільги для новостворених малих фірм сфери виробництва та послуг було явно запізним заходом. Для порівняння, в Російській Федерації схожий (а в окремих моментах навіть більш вагомий) преференційний режим оподаткування прибутку малих підприємств діяв тривалий час (з 1992 р. по 2001 р.) [81, С.26-28].

По-друге, на наш погляд, сучасний варіант обчислення об'єкту оподаткування більш вигідний для великих підприємницьких структур – товаровиробників. Щоб аргументувати дане твердження, пригадаймо спрощені схеми визначення оподаткованого прибутку за методиками, чинними до і після 01 липня 1997 р., подавши їх у формалізованому вигляді:

$$ОП_p = СВД - С_{рп} - З_{мр} \pm Д_{ін} (В_{ін}),$$

$$ОП_p = СВД - (ВВ \pm У_{тмц} (П_{тмц}) + А) - З_{мр} \pm Д_{ін} (В_{ін}),$$

де ОП_p – оподатковуваний прибуток*;

* Насправді об'єкт оподаткування, обчислений за методикою, що діє з 01 липня 1997 р., суттєво відрізняється від прибутку в класичному його розумінні, визначеного за правилами фінансового обліку.

СВД – скоригований валовий дохід (до 01 липня 1997 р. – скоригована виручка від реалізації продукції);

С_{рп} – собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг);

ВВ – валові витрати;

У_{тмц} (П_{тмц}) – відповідно убуток або приріст балансової вартості покупних товарів, сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, напівфабрикатів, малоцінних предметів;

А – амортизаційні відрахування;

З_{мр} – сума переносу збитків попереднього податкового кварталу (до 01 липня 1997 р. збитки попереднього фінансового року лише новостворених і приватизованих підприємств);

Д_{ін} (В_{ін}) – відповідно інші доходи або витрати, які збільшують чи зменшують об'єкт оподаткування.

Отже, як бачимо, головна відмінність полягає в тому, що замість собівартості вводиться сума, певним чином скорегованих валових витрат та амортизаційних відрахувань.

Виходячи із законодавчого тлумачення, *валові витрати* – сума будь-яких витрат з придбання (виготовлення) товарів (робіт, послуг) незалежно від періоду їх використання у власній господарській діяльності платника податку [82, С.21]. Тому величина **ВВ + А** повинна бути більшою від **С_{рп}** “як мінімум на суму затрат в залишках виробничих запасів; незавершеного виробництва і готової невідвантаженої продукції, а також відвантаженої, але не оплаченої продукції (при касовому методі обліку реалізації)” [64, С.132].

Однак, згідно п. 5.9 останньої редакції Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” валові доходи або валові витрати коригуються відповідно на приріст (убуток) балансової вартості покупних товарів (крім тих, що підлягають амортизації, та цінних паперів), сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, напівфабрикатів, малоцінних предметів на складах, у незавершеному виробництві та залишках готової продукції. Якщо балансова вартість перелічених запасів на кінець звітнього періоду перевищує її величину на початок того ж періоду, то різниця включається до складу валових доходів. І, навпаки, коли вартість згаданих запасів на кінець звітнього періоду є меншою, різниця додається до складу валових витрат платника податку у такому звітньому періоді [82, С.28]. Щоб зрозуміти, що, реально, означає таке коректування, скорис-

таємось загальновідомою формулою балансового узгодження:

$$З_{\Pi} + Н = В + З_{К},$$

де $З_{\Pi}$, $З_{К}$ – залишки вище перелічених видів виробничих запасів (товарно-матеріальних цінностей) відповідно на початок і кінець звітного періоду;

$Н$ – надходження придбаних (виготовлених) товарно-матеріальних цінностей, призначених для використання в господарській діяльності;

$В$ – витрачання товарно-матеріальних цінностей на виробництво реалізованої продукції. Звідси випливає, що $Н + З_{\Pi} - З_{К} = В$. Неважко здогадатись, що ліва сторона рівності не що інше, як частина скоригованих валових витрат (матеріальних).

Таким чином, якщо обмежитись тільки матеріальними затратами (абстрагуватись від інших), то сума скоригованих валових витрат буде рівною собівартості реалізованої продукції. Проте, звичайно, існують інші важливі затратні статті (зарплата та нарахування на неї, амортизація, оплата послуг і операційної оренди, витрати на відрядження і т.д.), які згідно попередньої методики (до 01 липня 1997 р.) для цілей визначення об'єкту оподаткування (прибутку) пропорційно розподілялись між реалізованою продукцією та залишками незавершеного виробництва і готової продукції. Відповідно до чинної методології, перелічені затрати включаються до валових витрат повністю, а не за бухгалтерським принципом відповідності отриманим у певний період доходам (принципом собівартості). Це дозволяє товаровиробникам, що нагромаджують значні запаси незавершеного виробництва та складської продукції додатково зменшити об'єкт оподаткування, тобто – помітно знизити прямий фіскальний тиск (частку вилученого в бюджет прибутку).

На відміну від великих виробничих підприємств в умовах дефіциту фінансових ресурсів дрібні товаровиробники не можуть собі дозволити відволікання значної частини оборотного капіталу у незавершене виробництво та готову продукцію на складі. Як правило, продукція випускається невеликими партіями за конкретними замовленнями з метою швидкої реалізації. Тому її собівартість практично є рівною величині скоригованих валових витрат або не набагато меншою. Інакше кажучи, відчутну вигоду від переходу на порядок розрахунку податку на прибуток за методом “скоригованих валових витрат” малі фірми навряд чи отримали.

Крім цього, погоджуємось з О. Д. Василюком, що заохочення у подібний спосіб до утримування на складах підприємств великих обсягів продукції, на яку відсутній попит, негативно позначається на доходах бюджету [71, С.235-236].

По-третє, для малих підприємств відбулось різке збільшення адміністративних витрат на дотримання податкових процедур внаслідок розмежування податкового та фінансового обліку, серйозного ускладнення техніки розрахунку оподатковуваного прибутку.

Як вже зазначалось, сьогодні основоположні принципи фінансової і податкової бухгалтерії істотно різняться між собою. Так, згідно із Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16 липня 1999 р. № 996-XIV одним із базових є принцип *нарахування та відповідності доходів і витрат*. Суть його полягає в тому, що для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи цього періоду з витратами, що були здійсненні для отримання даних доходів (собівартістю). Причому доходи і витрати визнаються в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів [83, С.5-6] (метод нарахувань). Отже, один з головних елементів алгоритму розрахунку фінансового результату в бухобліку – визначення собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), яке регламентується П(С)БО: 3 “Звіт про фінансові результати”, 9 “Запаси” та 16 “Витрати”.

Натомість у податковому обліку застосовується метод “скоригованих валових витрат”, зміст котрого розкрито вище. А дата збільшення (виникнення) валового доходу та валових витрат визначається “за подією, що сталася раніше”. Зрозуміло, що за таких обставин прибуток, відображений у фінансовій звітності може суттєво в будь-який бік відрізнятись від об’єкту, що оподатковується. Ще один негативний момент – це розходження у принципах ведення самого податкового обліку в розрізі окремих податків. Так, малі підприємства, котрі скористались наданим правом застосовувати “касовий” метод при обчисленні ПДВ, облік валових доходів і витрат змушені здійснювати за правилом “першої з подій”. Отже, плутанина виникає і всередині фіскальної бухгалтерії, що збільшує ризик спонтанних порушень.

Таким чином, правильне визначення оподатковуваного прибутку для дрібних фірм (особливо тих, в яких немає постійного бухгалтера або його функції виконує особа,

недостатньо обізнана з тонкощами податкової бухгалтерії) може виявитись непосильним завданням, невиконання котрого потягне за собою фінансові санкції до підприємства та адміністративні стягнення на посадових осіб.

По-четверте, не до кінця усунуто проблему іммобілізації оборотних коштів, котра особливо гостро стоїть перед малими бізнесовими структурами. Так, нагромадженню оборотного капіталу не сприяє механізм сплати авансових внесків, які визначаються, виходячи із оподаткованого прибутку за результатами січня й одинадцяти місяців 2003 р. В умовах неплатежів оплата відвантаженої продукції, що вже включена до складу валових доходів і оподаткована, часто затримується без погодження з платником податку (постачальником). Однак, відшкодування такої безнадійної та сумнівної заборгованості (збільшення валових витрат) проводиться не відразу, а лише якщо відбувається будь-яка з наступних подій: а) постачальник звертається до суду з позовом (заявою) про стягнення заборгованості з недисциплінованого покупця або про порушення справи про його банкрутство чи стягнення заставленого ним майна; б) зазначена затримка в оплаті (наданні інших видів компенсації) перевищує 90 календарних днів та платник податку – продавець отримує від покупця згоду про визнання раніше надісланої йому претензії в порядку досудового врегулювання спору або не отримує в законодавчо встановлені терміни відповіді на таку претензію; в) за поданням продавця нотаріус вчиняє виконавчий напис про стягнення заборгованості з покупця або стягнення заставленого майна (крім податкового боргу) [82, С.49]. Інакше кажучи, повернення зайво сплаченої суми податку на прибуток вимагає певного часу.

Відволікання оборотних коштів відбувається також у випадках, коли постачальник отримав передоплату, але не виконав договірних зобов'язань і повернув її вже в наступному податковому періоді (після сплати податку на прибуток). Тому, як вірно зауважує О. Г. Коренєва, хоч і має місце подальше відшкодування перенарахованих (зайво сплачених) сум податку, проте фактично – це механізм короткотермінового безплатного кредитування держави за рахунок зменшення оборотних активів підприємств [84, С.115].

По-п'яте, “правила гри” в рамках чинної технології справляння податку на прибуток змінюються занадто часто. На початок 2002 року кількість законів про внесення змін і доповнень до основного нормативного акту, прийнятих Верховною Радою Украї-

ни, вже перевищила 60 (добре хоч, що переважна їх більшість стосувалась розширення переліку пільг) [85, С.303]. Враховуючи, як правило, гірше інформаційне забезпечення малі підприємства не завжди могли оперативно і вчасно внести корективи в податкову звітність, тобто уникнути незаслужених штрафних санкцій, що підриває їх бажання (насамперед, дрібних індивідуально-приватних і сімейних фірм) працювати легально.

Таким чином, методологія справляння податку на прибуток підприємств у теперішньому її варіанті, котрий мінімально відповідає критерію компенсації підвищеної фінансової вразливості малих фірм, не може повноцінно реалізувати фіскальний і стимулюючий потенціал даного податку в цій специфічній сфері транзитивної економіки.

2.2.3. Спрощений спосіб оподаткування для малих підприємств.

Найважливішою новацією у сфері оподаткування малих підприємницьких структур, створених за формою юридичної особи, було надання можливості тим з них, що задовольняють певним кваліфікаційним критеріям та обмеженням, перейти на сплату єдиного податку, починаючи з 01 січня 1999 р.

Зауважимо, що протягом чотирьох років існування єдиного податку інтерес до нього з боку науковців і фахівців практичного спрямування не згасає. Хоча переважно публікації в економічній літературі зводяться до детального аналізу змін, конкретних переваг і недоліків (швидше недопрацювань правового характеру та недосконалості методики) згаданої спрощеної фіскальної технології, діючої в Україні. Причому “ейфорія” на початках її впровадження зараз змінилась дещо скептичним ставленням до того, що єдиний податок у теперішньому його варіанті здатний стати універсальним засобом розв’язання проблем малих підприємців та стабільним помітним джерелом бюджетних ресурсів.

На наш погляд, багатьох непорозумінь і ускладнень суто технічного плану при застосуванні одноподаткової технології можна було б уникнути або звести їх до мінімуму, якби законодавство, яке її регламентує, базувалось на науково вивіреній концептуальній основі.

Сама ідея всеосяжного єдиного податку своїм корінням сягає в глиб історії людсь-

кої цивілізації. Очевидно, першим і останнім прикладом її успішного практичного втілення був єдиний загальномайновий податок, який існував деякий час у Стародавній Греції та Римі на зорі їх становлення. Однак, уже незначна диференціація ще досить примітивних господарських процесів у цих античних державах призвела до його розщеплення на цілий ряд дрібніших податків.

Своєму відродженню та отриманому статусу самостійної науково-теоретичної концепції вищезгадана ідея завдячує детальному обґрунтуванню її положень у працях відомих французьких мислителів XVI – XVIII ст.ст.: Жана Бодена, Себастьяна Вобана, П'єра Буагільбера та Джона Ло, котрі були переконаними адептами єдиного податку на всі види доходів. Однак, спроба міністра фінансів Н. Демаре запровадити у Франції в 1710 р. такий фіскальний платіж за проектом того ж С. Вобана у вигляді так званої “королівської десятини” потерпіла фіаско.

Пізніше концепцію єдиного податку, але вже на землю, підтримали фізіократи (Франсуа Кене, Анн Тюрго та ін.). Незважаючи на відсутність практичних аналогів одноподаткових національних фіскальних систем, її прихильники продовжували теоретичні пошуки оптимально-універсального об'єкта оподаткування. Так, зокрема, у своїй праці “Антифізіократ” (1780 р.) представник німецької економічної думки Йоханн Пфейффер пропонує єдиний податок на видатки. Не менш оригінальною є пропозиція Еміля де Жірдена відносно заміщення сукупності податків одним податком на капітал (“Податок”, 1857 р.). Необхідною передумовою для утвердження комуністичних ідеалів – знищення капіталістичної власності, вважали запровадження високого єдиного прогресивно-подоходного податку засновники марксистської ідеологічної доктрини (“Маніфест Комуністичної партії”, 1848 р.). Скрупульозно і переконливо доводив переваги єдиного податку з вартісної оцінки земель американський економіст Генрі Джордж (“Єдиний податок на вартість землі”, 1890) [50, С.256-262]. Наведених прикладів, на нашу думку, достатньо, щоб зрозуміти – різнобій в поглядах прибічників даної теорії свідчить про марність спроб відшукати один податок, котрий би задовольняв комплексу критеріальних вимог до ефективно-раціонального загальнонаціонального оподаткування.

Слід зауважити, що теоретична конструкція фіскальної системи, яка базується на

одному податку, зазнавала нищівної і, часто, неспростовної критики як з боку сучасників вищевказаних вчених, так і представників більш молодого покоління фінансистів-науковців (П.-Ж. Прудона, Ф. Нітті, М. Бржеського, Й. Кулішера, О. Ісаєва та ін.). Та чи не найпереконливішим контраргументом стали самі реалії фіскальної практики, котра відкинула цю ідею як абстрактно-нездійсненну.

Правда, ідея універсального замітника всіх податків інколи “реанімується” і сучасними вченими. Зразками подібного радикального підходу до реформування діючої поліподаткової системи в Україні можуть служити концепції Г. Балашова [86, С.61], Ю. С. Кононенка [87, С.180-181] та В. Сенчукова [88, С.55-60], в Російській Федерації – А. Т. Засухіна [89, С.189-191]. Однак, на наш погляд, названі реформаторські проєкти за відсутності ґрунтовних наукових розрахунків ефективності (корисності) спрощених фіскальних технологій і можливих наслідків їх застосування в найрізноманітніших детально змодельованих ситуаціях носять лише гіпотетичний характер.

Крім цього, ще вагомими сьогодні стали аргументи противників екстремального примітивізму при конструюванні національної податкової системи. Для прикладу, Дж. Ю. Стігліц та В. П. Вишневський для верифікації висновків щодо утопічності ідеї єдиного податку та доцільності полімерії податкової системи застосовують математичний апарат та методи математичної формалізації [52, С.447; 90, С.11-17].

Не вдаючись до перерахунку численних слушних доказів нереальності практичного використання єдиного всеохоплюючого податку, хочемо лише відмітити, що їх квінтесенцію можна стисло виразити словами корифея російської фінансової науки Й.М. Кулішера: “... процес податкової еволюції, як і всякої еволюції взагалі, комбінує обидві ознаки – диференціацію й інтеграцію, але в повній суперечності з цим процесом, як і взагалі з розвитком і сучасним станом суспільства, знаходиться доведене до крайності спрощення податкової системи, спричиняючий насильство над різноманітністю реального життя єдиний податок” [39, С.150].

Виходячи з вищесказаного, вважаємо, що багатуокладна трансформаційна економіка з її гетерогенним розмаїттям форм підприємницької діяльності, підвищеним динамізмом соціально-економічних процесів, різким слабо прогнозованим перепадом макроекономічних показників, від яких напряду залежить величина бюджетних над-

ходжень окремих податків, ще менше підходить для ризикованих експериментів із впровадження універсального єдиного податку, ніж більш-менш усталене розвинуте ринкове господарство.

До того ж перспектива майбутньої інтеграції постсоціалістичних країн у світовий економічний простір як рівноправних партнерів вимагає уніфікації їх податкових систем за зразком індустріально розвинутих держав Заходу, котрі явно уникають одноподаткових конструкцій системи фіску.

Проте, попри всю абстрактність *idee fixe* єдиного податку гострі дискусії навколо неї не були безплідними. Вони дали поштовх розвитку нормативної фіскальної теорії та прагматики справляння окремих податків. Крім цього, здавалось би далека від реальності концепція екстремального спрощення оподаткування набуває евентуального характеру, якщо її застосування розглядати у вузько окреслених просторово-часових рамках при умові наявності адекватної (сприятливої) соціально-економічної ситуації.

Мається на увазі, по-перше, що дана ідея може бути реалізована на практиці не на загальноекономічному рівні, а лише для окремого досить обмеженого сектору економіки (певних категорій платників податку), котрий об'єктивно найбільше тяжіє до кардинально спрощених фіскальних схем. По-друге, проведення подібної податкової політики повинно носити дискретний (тимчасовий) характер, тобто здійснюватись до досягнення конкретних, наперед визначених цілей. По-третє, повинен існувати цілий ряд об'єктивних і суб'єктивних причин.

З нашої точки зору, виходячи з притаманних специфічних особливостей функціонування малого бізнесу та впливу на нього з боку фіску (обґрунтованих в теоретичній частині роботи), він є найбільш адекватним до застосування єдиного податку, причому як з позицій платника податків, так і держави. Для підтвердження даної тези достатньо згадати потенційні позитивні ефекти, які може зумовити впровадження спрощених податкових технологій у секторі дрібного підприємництва (див. додаток І). До того ж у такому випадку ризик невіправного розбалансування дохідної і видаткової частин бюджетів через звуження податкової бази, викликане змінами господарської кон'юнктури, значно нижчий, аніж у разі розширення сфери дії монофіскальної методики на найширший загальний підприємницьких структур.

Однак, усе-таки досконало спроектована і відлагоджена традиційна мультибазисна податкова система для малого бізнесу ближча до ідеалів оптимального оподаткування, оскільки в ній взаємокомпенсуються недоліки і переваги окремих податків, що посилює загальний сприятливий вплив оподаткування на економіку. Тому ми не випадково наголосили на можливості (а не обов'язковості) заміни її сурогатом у формі єдиного податку. Звідси випливає, що впровадження радикально спрощеного оподаткування суб'єктів малого підприємництва доцільне лише за наявності комплексу умов, при котрих недоліки єдиного податку будуть перекриватись позитивним ефектом від його застосування.

На нашу думку, до таких основних передумов об'єктивного та суб'єктивного характеру можна віднести:

– перебування економіки на стадії переходу до ринкової системи господарювання, коли сектор малого приватного підприємництва тільки зароджується або ще не виокремився у повноцінну ланку народного господарства, і перебіг цих процесів відбувається без належної динаміки;

– високий (або надмірний) рівень податкових вилучень у ВВП у поєднанні з серйозними вадами та недосконалістю діючої мультиподаткової системи (громіздкість; складність методик; нестабільність законодавства і неоднозначність його інтерпретацій; монополія податкових органів на інформацію щодо роз'яснення нормативно-правових актів; “збитковість” справляння окремих податків та ін.);

– вивільнення внаслідок структурних зрушень в економіці на етапі ринкових перетворень значної частини працездатного населення. Звільнені кваліфіковані спеціалісти, більшість з яких не фахівці в галузі оподаткування і бухобліку, зможуть швидко і без зайвих затрат отримати джерело доходів для існування, започаткувавши власну “невелику справу”, тільки за умови максимальної простоти, прозорості, доступності реєстраційних і фіскальних процедур та помірною податкового тиску;

– низьку податково-розрахункову дисципліну платників, терпимість громадської думки до податкових правопорушень і зловживань, високий рівень корупції в податкових та інших контролюючих органах, швидке розростання “тіньової” економіки та її зрощування з криміналітетом;

– неспроможність слабо технічно оснащеної податкової служби забезпечити всеохоплюючий належний контроль за діяльністю малих підприємців та достатнє наповнення казни держави;

– зайві бюджетні витрати на утримання роздутого штату податкової служби й апарату управління численними цільовими державними фондами (особливо при наявності бюджетного дефіциту) тощо.

Зрозуміло, що існування тією чи іншою мірою перелічених вище проблем ще не гарантує обов'язкового впровадження методів спрощеного оподаткування малого підприємництва. Прийняття відповідних нормативно-правових актів залежить також від додаткових суб'єктивних факторів – політичної боротьби та лобіювання рішень органів законодавчої і виконавчої влади, а також від обраної економічної доктрини в конкретно взятій країні.

Що ж стосується визначення тривалості використання подібної податкової технології, то, очевидно, підставою для її відміни буде вирішення тих проблем, подолання негативних явищ і тенденцій, які, головним чином, і зумовили її впровадження. До того ж ефективне реформування і вдосконалення традиційної системи оподаткування, скомбінованої з багатьох різних податків, може супроводжуватися масовим добровільним поверненням суб'єктів малого бізнесу – платників єдиного податку до загальноствановлених фіскальних методик, що стане вагомою причиною поступової (поетапної) відмови від нього.

Повертаючись до проблеми пошуку оптимального об'єкта, з якого повинен справлятися єдиний податок для малих підприємств, хочемо відзначити, що серед вітчизняних та зарубіжних науковців немає одностайності з цього приводу. Одні з них пропонують оподатковувати виключно отримані ними фінансові результати від виробничо-комерційної діяльності. Зокрема, С. А. Стасенко (Республіка Беларусь) рахує, що для малих приватних підприємств найкраще підходить подоходний податок, аналогічний тому, який поширюється на підприємців-індивідуалів [91, С.33]. З. С. Варналій, О. В. Сергійко, П. Ю. Буряк та інші вважають доцільним законодавчо встановити єдиний сукупний податок на прибуток малих фірм за ставкою в межах 30–45% [30, С.27; 92, С.213].

Другі економісти (наприклад, С. І. Дорогунцов, Б. М. Данилишин, У. Байройтер,

У. Вайсенбургер, А. Зіденберг (троє останніх – Німеччина), Т. Вахненко, О. О. Папаїка, Ю. А. Петрушевський, О. М. Савенкова та ін.) впевнені, що критерію раціонального оподаткування дрібного бізнесу відповідає паушальний фіксований податок, котрий може бути розбитий за місяцями та диференційований за видами економічної діяльності [63, С.10; 93, С.75; 94, С.52; 95, С.139]. Проте, коло його платників обмежується лише мікропідприємствами, які, в залежності від авторів, трактуються як фірми з чисельністю до 10 осіб або з оборотом, нижчим від неоподаткованого “порогу” для ПДВ тощо.

Третя група науковців та фахівців вважає доцільним використання у якості об’єкту оподаткування виручки від реалізації, що відповідає загальноприйнятій за кордоном практиці оподаткування малого підприємництва, підтверджується досвідом успішного застосування “оборотного” податку для дрібних підприємств у СРСР у перші роки непу та результатами соціологічних опитувань представників малого бізнесу [59, С.90; 96, С.32-35].

Отже, незважаючи на те, що головна мета граничного спрощення фіскального режиму для суб’єктів малого підприємництва – стимулювання їх розвитку через механізм зниження податково-адміністративного тягаря, погляди щодо окремих структурних елементів єдиного податку (його об’єкта та суб’єкта) розходяться. На нашу думку, подібні розбіжності зумовлені тим, що різні автори при виборі універсального податку концентрують увагу на відмінних напрямках заохочення малого бізнесу, а також надають перевагу різним принципам оптимального фіску. Наприклад, критерію рівномірності (рівнонапруженості) оподаткування найбільше відповідає податок на прибуток або доходи. Однак, він вимагає детального обліку фінансово-господарських операцій, навичок здійснення записів в облікових реєстрах, періодичної подачі відповідної звітності (декларацій), тобто відсутніх накладних витрат на дотримання фіскальних процедур не уникнути. До того ж, якщо податок стягується за вираженою прогресивною шкалою (або високою пропорційною ставкою), то знижуються стимули до збільшення прибутку.

На противагу податкам безпосередньо залежним від фінансових результатів господарювання фіксований податок (патентний збір) чи податок з обороту (виторгу) дозволяє максимально спростити відносини платника – представника малого бізнесу із казною держави. Зникає потреба у здійсненні непростих облікових операцій та розрахун-

ків податкових зобов'язань, усуваються причини для конфронтації з фіскальними органами, що робить зайняття дрібним підприємництвом набагато привабливішим і доступнішим. Вказані податки (особливо у фіксованій сумі) сприяють ефективнішому використанню виробничого потенціалу (ресурсів), зниженню собівартості продукції, зростанню об'ємів виробництва і реалізації, бо отриманий додатковий прибуток повністю знаходиться у розпорядженні господарського суб'єкта. Проте вони не позбавлені дуже серйозної вади – практично ігнорується максима соціальної справедливості. Звичайно, можна частково згладити даний недолік з допомогою диференціації ставок (залежно від профілю і середньої нормативної доходності на одиницю фізичних характеристик, від яких вона залежить), але це призведе до ускладнення формул обчислення єдиного податку та зниження ефективності менеджменту його справляння.

Вищесказане ще раз доводить – “знайти податок, виблискуючий одними достоїнствами, настільки ж немислимо, як відшукати таку людину” [39, С.148]. Тому підбирати оптимальний єдиний податок потрібно таким чином, щоб він максимально сприяв досягненню цілей адекватних (найбільш бажаних) для конкретного етапу в цілому. Причому, якою би продуманою, теоретично обґрунтованою та практично відпрацьованою не була одноподаткова методика, вона навряд чи задовольнятиме всіх суб'єктів малого підприємництва. Знайдуться й ті, хто не захоче пожертвувати точністю обрахування належних до сплати податків та іншими перевагами загальноприйнятих правил оподаткування (повна інформація про фінансово-господарську діяльність, вільніший доступ до кредитних ресурсів, користування пільгами, співпраця і партнерські відносини з великими та середніми фірмами тощо) заради прозорості і простоти фіскальних схем та порядку податкового обліку. Тому з метою дотримання принципу недопущення податкової дискримінації окремих платників перехід на спрощені методи оподаткування повинен здійснюватись на добровільних засадах (за вибором платника).

Альтернативний вид оподаткування малих підприємств у формі єдиного податку з обороту (виручки та позареалізаційних доходів) в Україні запроваджений порівняно недавно – близько чотирьох років тому. Причому в чинному модернізованому варіанті він існує ще менше часу – з 19 вересня 1999 р. Тим не менше, вже можна підбити попередні підсумки його застосування.

Протягом усього періоду існування єдиного податку кількість малих підприємств – його платників перманентно зростала (табл. 2.4). Причому, на нашу думку, динаміка цього показника точно віддзеркалює головні зміни, які відбувались у механізмі його справляння. Так, незначне збільшення чисельності платників єдиного податку впродовж 9 місяців 1999 р. в порівнянні з його першим кварталом (лише на 2624 одиниці або 10%) пояснюється тим, що чинне до 19.09.99 р. законодавство дозволяло перехід на спрощену систему оподаткування протягом поточного року тільки новоствореним суб'єктам малого підприємництва, починаючи з кварталу, в котрому проведено їх державну реєстрацію. Діючі малі фірми повинні були приймати таке рішення завчасно – до початку наступного календарного року.

Таблиця 2.4

Динаміка чисельності суб'єктів малого підприємництва – юридичних осіб – платників єдиного податку в Україні в 1999–2001 рр. та першому півріччі 2002 р.
(розраховано за даними ДПА України)

№ з/п	Показники	І кв. 1999 р.	1999 р.	І кв. 2000 р.	І півр. 2000 р.	9 міс. 2000 р.	2000 р.	І кв. 2001 р.	І півр. 2001 р.	9 міс. 2001 р.	2001 р.	І кв. 2002 р.	І півр. 2002 р.
1.	Кількість платників, од.	25960	28584	48394	55452	62226	66623	68132	77634	84747	91691	92722	103773
2.	Темп росту до відповідного періоду попереднього року, разів	–	–	1,86	–	–	2,33	1,41	1,40	1,36	1,38	1,36	1,34
3.	Частка в загальній кількості малих підприємств, %	–	14,5	–	–	–	30,6	–	–	–	39,3	–	–

Найвищий темп росту числа малих підприємств, що отримали свідоцтво про право сплати єдиного податку, було зафіксовано в 2000 р. – кількість таких платників зросла на 38,0 тис. одиниць або приблизно в 2,3 рази в порівнянні з 1999 роком. Аналогічно, їх питома вага в загальній кількості діючих малих фірм збільшилась із 14,5 до 30,6%, тобто майже в 2 рази (див. табл. 2.4). Це, безумовно, було прямим наслідком істотного розширення обмежувальних критеріїв для переходу на спрощену фіскальну технологію та помітним її покращенням Указом № 746/99 від 28.06.99 р. Крім цього, згідно з ст. 4 вищезгаданого Указу можливість обрати альтернативний спосіб оподаткування, починаючи з будь-якого кварталу, одержали всі малі фірми, що відповідають встановленим обмеженням та погасили заборгованість перед бюджетом за попередній податковий пе-

ріод [97, С.10] (ця вимога була і в “старому” законодавстві).

Слід зазначити, що в 2001 році інтенсивність збільшення суб’єктів малого бізнесу із юридичною організаційно-правовою формою, що віддали перевагу радикально спрощеному методу розрахунків з казною, істотно знизилась: кількість платників зросла на 25,1 тис. і не досягла навіть 92-тисячного рубежу, що лише в 1,4 раза вище рівня попереднього року, а їх частка в загальній чисельності активних малих підприємств ненабагато перевищила третину або збільшилась тільки в 1,3 раза. Ця тенденція збереглась і в першій половині 2002 року (див. табл. 2.4). Вважаємо, що основною причиною сповільнення темпів зростання згаданих показників стало помітне зниження привабливості єдиного податку. Внаслідок чого це відбулось, ґрунтовніше пояснимо під час розгляду найважливіших проблем діючої моноподаткової технології.

Оскільки величина сплаченого податку прямопропорційно залежить від чисельності платників, то закономірно, що зміни показника надходжень єдиного податку відбувались за сценарієм, дуже схожим до описаного вище. Так, у 2000 р. надходження в державну скарбницю єдиного податку з малих підприємств збільшились у 6,1 раза, а у 2001 р. вони зросли лише в 1,8 раза (табл. 2.5). Причому, як бачимо, темпи їх зростання суттєво перевищують темпи збільшення кількості платників єдиного податку, що, на наш погляд, може свідчити про наступне. По-перше, слідом за найдрібнішими фірмами в 2000–2001 рр. спрощену систему фіску почали застосовувати суб’єкти малого бізнесу з більшими обсягами господарського обороту (звичайно, в межах 1 млн. грн.). По-друге, постійні платники єдиного податку впродовж вказаного періоду нарощували об’єми своєї виробничо-комерційної діяльності, в тому числі і за рахунок легалізації “тіньових” оборотів.

З іншого боку, незважаючи на те, що в Україні майже 40% малих підприємств працювали у 2001 році за спрощеною податковою методикою, а надходження від єдиного податку багаторазово зросли, їх частка в загальному обсязі сплачених податків і зборів, які контролюються податковими органами, не досягала навіть 2%. Це підтверджує той факт, що малі підприємницькі структури з більш-менш відчутними або наближеними до граничних обсягами реалізації та позареалізаційних операцій поки що не спішають масово переходити на спрощену систему оподаткування. Проте, понад вось-

микратне збільшення вкладу малих підприємств – платників інтегрованого “оборотного” податку – у формування державної казни впродовж 1999–2001 рр. (див. табл. 2.5) все-таки вселяє надію, що з часом вказаний податок може перетворитись у помітне джерело наповнення бюджетів усіх рівнів (особливо місцевих). Так, за прогнозними оцінками Міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції України, у 2003 році загальні надходження єдиного податку для суб’єктів малого підприємництва становитимуть 1395,4 млн. грн., в тому числі від юридичних осіб – 786,1 млн. грн., фізичних осіб – 609,3 млн. грн. Причому з цієї суми до місцевих бюджетів надійде 600 млн. грн., або 43 відсотки прогнозованої суми.

Таблиця 2.5

Динаміка надходжень єдиного податку від суб’єктів малого підприємництва – юридичних осіб – в Україні за період 1999–2001 рр.
(розраховано за даними ДПА України)

№ з/п	Показники	Роки		
		1999	2000	2001
1.	Загальна сума фактично сплаченого єдиного податку по Україні, тис. грн.	57215,99	348691,91	619830,82
2.	Збільшення надходжень єдиного податку по Україні: 1) до базового періоду (1999 р.): а) в абсолютному розмірі, тис. грн. б) відносно (темп зростання), %; 2) до попереднього періоду: а) в абсолютному розмірі, тис. грн.; б) відносно (темп зростання), %	X X X X	291475,9 609,4 291475,9 609,4	562614,8 1083,3 271138,9 177,8
3.	Частка сплаченого єдиного податку в загальній сумі надходжень до бюджету податків і зборів (обов’язкових платежів), які контролюються ДПА України, %	0,2	1,1	1,7

Проаналізуємо більш детально справляння єдиного податку на початках його запровадження та на сучасному етапі функціонування спрощеної системи оподаткування.

За інформацією податківців, у цілому в 1999 р. свідоцтво про право сплати єдиного податку отримали 28584 малих підприємства, з них:

– 27108 суб’єктів малого бізнесу або 94,8% тих, що перейшли на спрощену податкову технологію, обрали 6-відсотковий податок (у цьому випадку ПДВ сплачується на загальних підставах);

– 1476 суб’єктів малого бізнесу або 5,2% обрали варіант єдиного податку за став-

кою 10% (ПДВ входить до його складу). Незначна доля платників за варіантом “10% без ПДВ” була зумовлена об’єктивною причиною – норма Указу № 746/99 від 28.06.99 р., яка передбачала можливість такого способу оподаткування, почала діяти тільки з четвертого кварталу 1999 р.

За рік сума виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), з якої обчислюється єдиний податок, для першої з вищевказаних груп платників становила 1041,5 млн. грн., з неї було нараховано до сплати 62,5 млн. грн. податку [98, С.15]. Середній оподатковуваний “реалізаційний” оборот на одне мале підприємство склав приблизно 38,4 тис. грн. Інша група платників єдиного податку в останньому кварталі 1999 р. одержала виручку від реалізації у сумі 17,9 млн. грн., розмір нарахованого податку становив майже 1,8 млн. грн. [98, С.15]. Оподатковуваний річний обсяг реалізації на одного платника, визначений розрахунковим шляхом, дорівнював приблизно 48,5 тис. грн. (17,9 млн. грн. ÷ 1476 × 4 квартали).

Із загалом нарахованих за 1999 рік 64,3 млн. грн. єдиного податку (за обома ставками) фактично було сплачено 57,2 млн. грн. Таким чином, недоїмка дорівнювала лише 7,1 млн. грн. або 11,0% суми нарахувань, що, безумовно, є позитивним моментом на фоні постійного значного зростання недоїмки щодо податків і зборів, які сплачуються в рамках традиційної системи оподаткування.

Практично зовсім непомітний фіскальний внесок єдиного податку з малих фірм у формування фінансових ресурсів держави в перший рік його функціонування (0,2%) (див. табл. 2.5) логічно породжує питання про розміри можливих бюджетних втрат від введення його в дію. Однак, аналітичні розрахунки, проведені спеціалістами ДПА України за дорученням уряду, свідчать про протилежне. Так, за інформацією податківців, якщо в 1998 р. суб’єкти малого підприємництва (юридичні і фізичні особи), які в наступному році обрали цю кардинально спрощену форму оподаткування, віддали в державну скарбницю у вигляді податків і обов’язкових платежів (включаючи плату за патенти) 116 млн. грн., то в 1999 р. ті ж самі платники після переходу на єдиний податок перерахували вже 146,5 млн. грн. або на 24% більше [99].

Аналогічні результати було отримано від порівняльних обчислень, проведених щодо 17073 суб’єктів малого підприємництва – юридичних осіб, які перейшли на одно-

податкову схему розрахунків з казною, починаючи з 01.01.2001 р. Так, при загально-встановленому порядку оподаткування надходження податків та обов'язкових платежів (зборів) від таких платників за 9 місяців 2000 р. становили 133,6 млн. грн., у тому числі 50,2 млн. грн. – ПДВ, 19,6 млн. грн. – податок на прибуток та 63,8 млн. грн. – інші податки і збори. Після переходу на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності загальна сума надходжень за такий же період 2001 р. склала 172,2 млн. грн. (у тому числі єдиного податку сплачено 83,7 млн. грн., ПДВ – 40,0 млн. грн., інших податків і зборів, які перераховуються на загальних підставах, – 48,4 млн. грн.) [100, С.10], що на 28,9% більше в порівнянні з минулим роком.

Тоді як загальні надходження від суб'єктів малого бізнесу – юридичних осіб – до Зведеного бюджету України, пенсійного, соціальних та інших цільових фондів помітно зростали, в своєму листі від 21.11.2000 р. № 585/4/15–1310 ДПА України, тим не менше, стверджує, що певні втрати поніс держбюджет. Зокрема, у вищезгаданому листі сказано, що протягом 9 місяців 2000 року за умови отримання доходів у таких же об'ємах при загальній системі оподаткування у Державний бюджет України надійшло б податків і зборів (обов'язкових платежів), передбачених діючим законодавством, на 81,2 млн. грн. більше [101].

Основною причиною цього аналітики податкової служби вважають звільнення суб'єктів малого підприємництва, які сплачують єдиний податок за ставкою 10% (такі платники на 01.10.2000 р. склали приблизно 50% від загальної кількості), від нарахування і сплати ПДВ, котрий 100-відсотково направляється в Державний бюджет України. Хоча, на наш погляд, слід було назвати ще один не менш важливий чинник – встановлений порядок розподілу сплачених сум даного податку. Адже відповідно до ст. 3 Указу № 746/99 від 28.06.99 р. відділення Держказначейства України наступного дня після надходження коштів єдиного податку перераховують до держбюджету лише п'яту частину від загальної сплаченої суми [97, С.10].

До того ж проведені розрахунки зовсім не враховують той факт, що зниження податкового “пресу” від введення спрощеного оподаткування стимулює розгортання малого бізнесу та певною мірою сприяє виходу малих підприємницьких структур з “тіні”. Внаслідок чого розширюється податкове “поле” і зростають фіскальні надходжен-

ня. Так, за даними тієї ж ДПА України, за 9 місяців 2000 р. 6347 новостворених суб'єктів малого підприємництва зі статусом юридичної особи або 10,3% від загальної кількості тих, що одержали свідоцтво платника єдиного податку, під час реєстрації у податкових органах обрали цей альтернативний метод оподаткування [101]. У 2001 р. йому віддали перевагу 10027 новостворених фірм або 10,9% усіх платників [100, 9-10]. Вважаємо, що серед них було багато таких, що раніше діяли нелегально, однак вирішили не ризикувати і зробили свою діяльність легітимною. Хоча заради об'єктивності слід констатувати, що все-таки стрибкоподібне збільшення чисельності платників та надходжень єдиного податку в основному відбулось за рахунок "масового" переходу на нього тих, хто спочатку працював за звичайною схемою оподаткування.

Крім зростання обсягів бюджетних надходжень від малих підприємств "спрощенців", запровадження одноподаткової технології мало й інші відчутні позитивні наслідки. Неодмінною умовою для переходу на єдиний податок є повне погашення податкової заборгованості за попередній звітний період та відмова від товарообмінних операцій [97, С.9-10]. Тому протягом першого року такими платниками було ліквідовано (погашено) 1,661 млн. грн. недоїмки за податками і зборами, а від здійснення бартеру відмовились 4229 суб'єктів малого підприємництва [99]. Без сумніву, ці позитивні для перехідної економіки явища мали місце і в наступні роки.

У 2001 року в цілому правом сплачувати єдиний податок скористались 91691 мале підприємство, в тому числі:

- 38342 платники або 41,8% від загальної кількості обрали ставку 6 відсотків;
- 53349 платників або 58,2% – ставку 10 відсотків. Загальний обсяг отриманої ними річної виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за вказаний період склав 7731,9 млн. грн., з них:
 - 4384,0 млн. грн. або 56,7% від загального обсягу становить виручка, оподатковувана за ставкою 6%;
 - 3347,9 млн. грн. або 43,3% – виручка, що оподатковувалась 10-відсотковим податком.

За 2001 р. загалом надійшло єдиного податку від суб'єктів малого підприємництва – юридичних осіб – 619,8 млн. грн., в тому числі:

- за ставкою 6% – 265,3 млн. грн. або 42,8% від всієї сплаченої суми;
- за ставкою 10% – 354,5 млн. грн. або 57,2% [100, С.9-10].

Середній оподатковуваний оборот за 2001 р. на одну малу фірму, розрахований для перелічених вище груп платників єдиного податку, відповідно становив 114,3 та 62,8 тис. грн. На нашу думку, отримані значення цього умовного показника дозволяють зробити такі висновки. По-перше, варіанту спрощеного оподаткування “6% плюс ПДВ” перевагу частіше віддавали малі підприємства з більшими обсягами продажів. Це цілком логічно, якщо врахувати, що в першу чергу заінтересовані у перебуванні в системі ПДВ фірми-постачальники товарів (робіт, послуг) виробничого призначення, а також гуртовні. По-друге, в порівнянні з 1999 р., у 2001 р. на спрощену систему оподаткування почали переходити значно більші за розмірами фінансово-господарської діяльності малі підприємства (підтверджується припущення зроблене трохи раніше).

І, нарешті, спробуємо з допомогою аналізу наявних статистичних даних хоча б частково відповісти на запитання: для малих підприємницьких структур яких галузей альтернативна схема відносин із бюджетом була більш привабливою, ніж традиційна?

За інформацією податкової служби України, в 1999 р. та 2001 р. найбільша кількість суб’єктів малого бізнесу – юридичних осіб, що перейшли на сплату єдиного податку, здійснювали діяльність у торговельній сфері. У вказаних роках налічувалось відповідно 9363 (або 32,8% до загальної чисельності платників) та 27356 (або 29,8% усіх платників) таких малих підприємств [98, С.15; 100, С.9]. На перший погляд, може виникнути “ілюзія”, що спрощене оподаткування було найбільш вигідним саме цій категорії підприємницьких структур. Однак, якщо визначити окремо питому вагу торгових підприємств-“спрощенців” у загальній кількості малих фірм зі статусом юридичної особи, які діють у сфері торгівлі й громадського харчування та частку платників єдиного податку всіх інших галузей у сумарній чисельності відповідних діючих малих підприємств (за винятком торговельних), то отримаємо зовсім протилежну картину. Так, питома вага перших у 1999 р. та 2001 р. відповідно становила приблизно 9,3 та 27,3%, а частка інших (неторгових фірм) – 19,8 та 48,2%, тобто була вищою відповідно у 2,1 та 1,8 раза. Таким чином, можна підсумувати, що на спрощену систему оподаткування значно охочіше переходили саме суб’єкти малого підприємництва сфери виробництва та послуг.

Тим не менше, сукупний податок з обороту вигідний не усім підприємствам-виробникам. Як показав експеримент із впровадження паушального “оборотного” фіскального платежу для підприємств легкої та деревообробної промисловості Чернівецької області, що дуже схожий до єдиного податку для суб’єктів малого бізнесу – юридичних осіб*, для товаровиробників матеріаломісткої продукції подібний режим оподаткування виявився неефективним і навіть таким, що стримує нарощування обсягів виробництва та реалізації. Так, за даними табл. 2.6, для суб’єктів господарювання деревообробної промисловості, якій традиційно притаманна висока питома вага матеріальних та прирівняних до них витрат, пряме фіскальне навантаження в I кварталі 2001 р., порівняно з аналогічним періодом 1999 р., зросло більше, ніж у два рази. У кінцевому рахунку, поряд з іншими негативними чинниками, це призвело до зниження обсягів продажу з 7395,2 до 3054,2 тис. грн. або у 2,4 рази, а звуження податкової бази позначилось на зменшенні рівня нарахованих і сплачених податків та обов’язкових платежів (ефект, досліджений А.Лаффером), що знизило ефективність експерименту в цілому для обох галузей.

Проте, на відміну від експериментального “чернівецького” податку, єдиний податок для малих суб’єктів підприємництва, створених за юридичною організаційно-правовою формою, замінює собою ще й нарахування на фонд оплати праці. Тому на вибір найбільш вигідного фіскального режиму (спрощеного чи звичайного) буде додатково впливати фактор трудомісткості виробництва.

Щоб надати завершеності дослідженням, присвяченим системі спрощеного оподаткування малих суб’єктів підприємництва – юридичних осіб – в Україні необхідно критично розглянути хоча б найважливіші проблеми, пов’язані з її сьогоdnішнім функціонуванням. Адже без цього неможливо пояснити різке зниження останнім часом темпів зростання “рейтингу популярності” єдиного податку (див. табл. 2.4) та визначити шляхи модернізації механізму справляння з метою підвищення його фіскальної та стимулюючої ефективності в майбутньому. Найбільш раціонально і компактно ви-

* На виконання Закону України від 13.01.2000 р. № 1375–XIV “Про економічний експеримент щодо стабілізації роботи підприємств легкої та деревообробної промисловості Чернівецької області” (а до цього – однойменного Указу Президента України від 30.04.99 р.) з 01 липня 1999 р. по 01 січня 2002 р. на Буковині було експериментально запроваджено єдиний податок для всіх вищезгаданих підприємств незалежно від розміру. На відміну від єдиного податку для СМП зі статусом юридичної особи він справляється за ставкою 9% від обсягу продажів та інших доходів і заміщує лише 8 основних податків та зборів: ПДВ, податок на прибуток, плату за землю, податок з власників транспортних засобів, комунальний податок, збори в інноваційний фонд, на утримання автодоріг та спеціальне використання природних ресурсів.

класти досить об'ємний матеріал щодо вказаної проблематики дозволяє метод групування конкретних негативних моментів та недоліків чинної одноподаткової технології за основними причинами, з наведенням найбільш типових прикладів.

Таблиця 2.6

Розрахунок податкового навантаження на одиницю реалізованої продукції на підприємствах – учасниках економічного експерименту в Чернівецькій області [102, С.16]

№ рядка	Показники	I квартал 1999 р.	I квартал 2000 р.	I квартал 2001 р.
1.	Нараховано податків і зборів, усього по економічному експерименту, тис. грн.	1764,7	1893,5	2167,3
2.	Обсяг продажу товарів, усього по економічному експерименту, тис. грн.	17984,6	18012,3	17494,3
3.	Податкове навантаження, всього по економічному експерименту, рядок 1: рядок 2	0,10	0,11	0,12
4.	Нараховано бюджетних податків і зборів, усього по легкій промисловості, тис. грн.	1326,8	1433,9	1770,0
5.	Обсяг продажу товарів, усього по легкій промисловості, тис. грн.	10589,4	13936,0	14440,1
6.	Податкове навантаження, всього по легкій промисловості, рядок 4: рядок 5	0,13	0,10	0,12
7.	Нараховано бюджетних податків і зборів, усього по деревообробній промисловості, тис. грн.	437,9	459,6	397,3
8.	Обсяг продажу товарів, усього по деревообробній промисловості, тис. грн.	7395,2	4076,3	3054,2
9.	Податкове навантаження, всього по деревообробній промисловості, рядок 7: рядок 8	0,06	0,11	0,13

Першу і, з нашої точки зору, найбільш серйозну групу проблем складають ті, що виникли в результаті неузгодженості законодавства щодо спрощеного оподаткування з іншими спеціальними фіскальними законами, які регламентують порядок справляння окремих податків та зборів. У загальному суть цих проблем полягає в тому, що відповідно до ст. 6 Указу № 746/99 від 28.06.99 р. мале підприємство-“єдиноподатник” не є платником цілого ряду податків та обов’язкових платежів. Однак, ні у раніше прийнятті нормативно-правові акти з питань оподаткування, ні у нові (після введення в дію вказаного Указу) – відповідні корективи, як правило, не внесено, тобто формально, згідно положень таких законодавчих документів, воно рахується їх платником. В окремих випадках подібна суперечність призводить до болісних для малих фірм наслідків.

Так, суб’єкти малого підприємництва – “спрощенці” офіційно визнані неплат-

никами, зокрема, збору на обов'язкове соціальне страхування. Хоча, фактично названий обов'язковий платіж вони сплачували шляхом спрямування з цією метою 15% від перерахованої суми єдиного податку (в тому числі 4% – до Державного фонду сприяння зайнятості населення) [97, С.9-10].

На початку 2001 року набрали чинності Закони України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” від 18.01.2001 р. №2240-III, “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” від 02.03.2000 р. № 1533-III та “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” від 23.09.99 р. № 1105-XIV (зі змінами та доповненнями), згідно з котрими замість колишнього збору на обов'язкове соціальне страхування (у тому числі збору на випадок безробіття) запроваджено три окремі види цільових страхових відрахувань до відповідних самостійних фондів (див. додаток М, табл. М.2). Враховуючи, що жодних змін до Указу № 746/99 від 28.06.99 р. не було внесено, а прийняті нові закони не передбачають особливого порядку сплати зазначених внесків для платників єдиного податку, вони опинились у скрутному становищі. Адже, щоб уникнути штрафних санкцій та отримати право на соціальний захист своїх працівників, малі фірми, які працюють за спрощеною фіскальною схемою, змушені сплачувати всі перелічені вище страхові платежі цільового призначення, обчислені з нарахованого фонду оплати праці й окремо із заробітної плати найманих працівників та додатково – збір на обов'язкове державне соціальне страхування в складі єдиного податку (хоча такий не існує). Тобто, це – яскравий приклад неприпустимого з точки зору нормативної фіскальної теорії подвійного оподаткування, не говорячи вже про різке підвищення накладних витрат на дотримання регулятивних податкових процедур.

Щоправда, Державним комітетом з питань регуляторної політики та підприємництва підготовлено і направлено на розгляд Верховної Ради проект Закону України “Про деякі питання загальнообов'язкового державного соціального страхування суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали спрощену систему оподаткування”, котрий передбачає зберегти механізм сплати цільових страхових відрахувань через

спрямування 15% суми єдиного податку, але змінити пропорції розподілу цих коштів [103]. Тим не менше, поки що описана проблема залишається невирішеною, що суттєво дискримінує альтернативну фіскальну технологію в очах малих підприємств.

Схожі ускладнення час від часу виникають у платників єдиного податку й у відносинах з Пенсійним фондом України. Із прийняттям майже кожного законодавчого акту, яким запроваджувався новий різновид збору на обов'язкове пенсійне страхування з окремого виду господарських операцій чи з платників, що не здійснюють витрат на оплату праці своїх найманих працівників, правління ПФУ видавало листи, в котрих зобов'язувало “спрошенців” їх сплачувати [104, С.36; 105].

Однак, переважна більшість фахівців (ми також з ними солідарні) вважає таку позицію ПФУ неправомірною, бо на відміну від цільових відрахувань на соцстрах “пенсійні” збори з окремих господарських операцій та з “непрацюючих найманих робітників” – не самостійні обов'язкові платежі, а лише різні модифікації збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, який суб'єкти малого бізнесу сплачують у складі унітарного податку.

Ще одна проблема такого типу – це проблема легітимності сплати “імпортного” (“митного”) ПДВ суб'єктами малого бізнесу, що обрали спосіб спрощеного оподаткування за ставкою 10% (згідно ст. 6 Указу № 746/99 від 28.06.99 р. зазначені малі підприємства не є платниками ПДВ), щодо якої також існують протилежні думки в органів виконавчої влади [106, С.119] та незалежних експертів [107; 108, С.79].

Ми ж дивимось на цю проблему дещо по-іншому. За своєю економічною суттю “митний” ПДВ значно ближчий до мита та митних зборів, аніж до класичного ПДВ, яким оподатковується тільки додана вартість. Тобто він як субститут мита виступає одним із найголовніших інструментів митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, а точніше – імпорту. Звідси випливає, якщо виключення з переліку платників “імпортного” ПДВ малих підприємств, що застосовують спрощений метод оподаткування, не суперечить принципам оптимальної зовнішньоторговельної політики України на сучасному етапі, тоді воно є виправданим. Коли ж позитивний ефект від введення подібної фіскальної преференції явно поступатиметься негативним наслідкам (зниження вітчизняного товаровиробництва продукції, що замінює “критич-

ний” імпорт; формування нераціональної структури імпорту; зменшення податкових надходжень, в тому числі за рахунок використання великими імпортерами малих підприємців-посередників для легального ухилення від оподаткування тощо), тоді це неприпустимо. Іншими словами, розв’язання даної проблеми слід розглядати ширше, ніж просто вирішення правової колізії.

До другої групи (блоку) ми умовно віднесли проблеми, зумовлені неоднозначним (спірним) тлумаченням окремих положень основного нормативно-правового акту по єдиному податку в підзаконних документах і відомчих листах ДПА України, роз’ясненнях інших владних структур, коментарях спеціалістів. Переважна більшість згаданих суперечливих питань стосуються порядку визначення об’єкта оподаткування та переліку суб’єктів малого бізнесу, які можуть застосовувати спрощену систему розрахунків з бюджетом.

Особливо гостра полеміка розгорнулася навколо включення до об’єкту оподаткування єдиним податком позареалізаційних доходів та інших грошових надходжень на користь малого підприємства, включаючи поворотну фінансову допомогу, дотації і субсидії з бюджету. Так, відповідно до ст.ст. 1, 3 Указу № 746/99 від 28.06.99 р. оподаткуванню підлягає виручка від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) без урахування акцизного збору, якою вважається сума, фактично отримана суб’єктом малого бізнесу на розрахунковий рахунок або (та) в касу за здійснення операцій з продажу. При реалізації основних фондів до виручки прирівнюється різниця між сумою, отриманою від продажу, та їх залишковою вартістю на цей момент [97, С.9-10]. Базуючись саме на такому визначенні об’єкта оподаткування, податківцями був розроблений розрахунок сплати єдиного податку суб’єктом малого підприємництва – юридичною особою [109, С.23-24].

Однак, вже у новій редакції Порядку ведення Книги обліку доходів і витрат суб’єкта малого підприємництва – юридичної особи, яка застосовує спрощену систему оподаткування, обліку та звітності (наказ ДПА України від 12.10.99 р. № 554), передбачено відображати у дохідній частині всі надходження, отримані на розрахунковий рахунок та в касу від продажу продукції (товарів, робіт, послуг), майна, включаючи основні фонди, що належать малому підприємству й реалізовані у звітному (податковому)

періоді, позареалізаційні доходи та виручку від іншої реалізації [110, С.21]. І, хоча, у названому Порядку прямих вказівок відносно обчислення бази оподаткування єдиним податком немає, в усіх подальших роз'ясненнях податківці зайняли позицію “розширеного” тлумачення цього елемента податку (див., наприклад, листи від 30.12.99 р. №19786/7/15-1317, від 07.08.2000 р. № 10834/7/15-1317, від 07.12.2000 р. №6784/6/15-1316, від 15.05.2001 р. № 6153/7/15-1317 тощо). Більше того, податкова адміністрація у однойменних листах від 27.06.2000 р. № 8921/7/15-1317 та від 03.11.2000 р. №14517/7/15-1317 “Про застосування окремих норм Указу Президента “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва” вимагає включати до об’єкта оподаткування фінансову допомогу на поворотній основі та дотації, субсидії з бюджету на поточні потреби.

Проте, з подібним підходом не згодні Мінюст України (лист від 12.09.2000 р. №20-9-3873) та Держкомпідприємництва (лист від 18.09.2000 р. № 5-513/3395 “Про визначення виручки для цілей єдиного податку”) та значна кількість аудиторів і фахівців з питань оподаткування. Вони наполягають на тому, що розрахунок розміру податку слід проводити, керуючись виключно нормами Указу № 746/99 від 28.06.99 р., тобто без врахування позареалізаційних доходів.

Справді, ДПА України дещо перевищила свої повноваження, некоректно ввівши нові правові норми, яких не містить основний законодавчий акт. Тому в платників є всі підстави сплачувати єдиний податок тільки з виторгу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг). Хоча, на наш погляд, це порушує принцип всезагальності оподаткування і призводить до дискримінації малих фірм – товаровиробників (до речі, саме вони найбільше потребують фіскального патронажу). Адже, у виграші опиняються малі підприємницькі структури, котрі в основному “заробляють” свої доходи від так званих позареалізаційних операцій та іншої реалізації, оскільки мають можливість легітимно звільнитись від оподаткування. В такому контексті дії податківців виглядають виправданими.

З іншого боку, ми категорично не погоджуємось із включенням до об’єкту оподаткування як позареалізаційного доходу поворотної фінансової допомоги, оскільки вона взагалі не може вважатись доходом. Спірним видається також врахування при обчисленні єдиного податку дотацій та субсидій. Напевно, бюджетні асигнування на покрит-

тя втрат від зниження тарифів на оплату товарів (робіт, послуг), на котрі встановлено регульовані ціни, ще можна розцінювати як збільшення виручки від їх реалізації. Але оподаткування бюджетних дотацій та субсидій на цілі підтримки і розвитку малого бізнесу, здається нам алогічним.

Варто також відзначити, що навряд чи найближчим часом вище перелічені групи проблем будуть вирішені шляхом внесення змін до чинного податкового законодавства. Надіємось, що із прийняттям Податкового кодексу, де буде чітко розроблений розділ щодо спрощеної системи фіску для малого бізнесу, вони взагалі будуть усунені, бо нормативно-правова база з питань оподаткування набуде необхідної системності та узгодженості. Проте, вже сьогодні є можливість більшість з них розв'язати у зв'язку з набранням юридичної сили Законом України від 21.12.2000 р. № 2181-III "Про погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами", пп. 4.4.1 якого передбачає наступний механізм вирішення конфлікту інтересів. "У разі коли норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або коли норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так контролюючого органу, рішення у межах апеляційного узгодження приймається на користь платника податків" [111, С.8]. Однак, наскільки ефективно працюватиме наведена вище прогресивна законодавча норма на практиці покаже час.

Враховуючи, що на даний момент відмінено ряд обов'язкових платежів, які справлялись в рамках звичайного порядку оподаткування (збір до Фонду Чорнобиля – з 01.01.99 р., відрахування на утримання автомобільних доріг – з 01.01.2000 р. та збір до Державного інноваційного фонду – з 01.01.2001 р.), саме розглянуті проблеми, за нашим переконанням, зіграли вирішальну роль у зниженні привабливості єдиного податку в 2001 році в зіставленні з традиційним фіском. Адже завдяки їм, проголошений в Указі № 746/99 від 28.06.99 р. принцип радикального спрощення відносин між малими підприємствами та бюджетом, значною мірою дискредитований і перетворився у звичайну декларацію.

Третій блок складають проблеми, породжені неврегульованістю питань, котрі

виникають при переході з традиційного оподаткування на спрощене і навпаки. Так, у зв'язку із відмінністю об'єктів оподаткування (виручка і позареалізаційні доходи – при спрощеній системі фіску; додана вартість і оподатковуваний прибуток, обрахований способом “скоригованих валових витрат”, – при традиційній) та різними принципами визначення податкових зобов'язань (“касовий” метод – для єдиного податку; метод “події, що сталася першою” – для ПДВ і податку на прибуток) дуже часто виникає необхідність коригування розмірів нарахованих і сплачених податків з метою уникнення подвійного оподаткування або їх недоплати. Однак, чіткий законодавчо встановлений механізм проведення перерахунків для типових ситуацій, а також повернення (відшкодування) суб'єкту підприємництва зайво нарахованих (сплачених) сум податків (після того, як він перестав бути їх платником) на сьогодні відсутній.

Звичайно, є окремі офіційні (див., наприклад, листи ДПА України від 12.05.2000 р. № 6502/7/15-1317 “Про застосування окремих норм Указу Президента України “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва”, від 21.10.99 р. № 15795/7/16-1121 “Про податок на додану вартість”) та неофіційні (відповіді та публікації у “Віснику податкової служби України” [106, С.116-117; 112, С.40-41]) роз'яснення спеціалістів податкової адміністрації з цього приводу. Проте, на наш погляд, вони, по-перше, переважно спрямовані на недопущення втрат бюджету (недоплат), тоді як інтереси платників податків інколи залишаються поза увагою.

По-друге, підходи податківців та фінансово-бухгалтерських фахівців фірм, аудиторів і науковців можуть не співпадати. По-третє, роз'яснення і перших, і других носять лише рекомендаційний характер, не маючи юридичної сили. Тому не можуть братись до уваги підчас розгляду конфліктних ситуацій у суді (арбітражному суді).

Оскільки надання офіційних роз'яснень щодо Указу № 746/99 від 28.06.99 р. покладено на КМУ, вважаємо, що вищезгадані “перехідні” питання повинні бути чітко врегульовані саме постановою уряду. При цьому, щоб уникнути упередженого ставлення, для її підготовки слід залучити не тільки податківців та спеціалістів інших урядових структур, але й представників незалежних аудиторсько-консалтингових фірм, висококваліфікованих бухгалтерів підприємств та науковців.

Четверту групу формують проблеми, спричинені прорахунками та недоскона-

лістю самої методології справляння єдиного податку та ведення відповідної податкової бухгалтерії. З нашої точки зору, до недоліків такого роду, зокрема, можна віднести:

- наявність подвійного оподаткування при справлянні єдиного податку за ставкою 6%, оскільки він нараховується на суму виручки від реалізації, яка включає ПДВ;
- застосування уніфікованих податкових ставок для всіх платників, що призводить до дуже нерівномірного, насамперед, міжгалузевого розподілу фіскального навантаження;
- заборону на виписування податкових накладних для платників 10-відсоткового єдиного податку, що зумовлює небажання співпрацювати з ними контрагентів – платників ПДВ, хоча звільнення від сплати ПДВ “коштує” їм 4% господарського обороту;
- неможливість проведення товарообмінних операцій та інших видів негрошових розрахунків в умовах високого рівня “бартеризації” вітчизняної економіки, що перешкоджає укладенню вигідних контрактів і освоєнню нових ринків збуту;
- необхідність нарахування і сплати багатьох інших податків та зборів, котрі вимагають доволі трудомістких розрахунків (насамперед, прибуткового податку з громадян, збору на обов’язкове державне пенсійне страхування і різних видів відрахувань на соцстрах), що вимагає затрат на утримання в штаті малого підприємства кваліфікованих бухгалтерів;
- можливість майже легальної оптимізації оподаткування (істотного зменшення податкового навантаження) для підприємницьких структур, що не “вписуються” в рамки суб’єкта малого підприємництва – юридичної особи, шляхом створення однієї чи кількох формально незалежних, а фактично фірм-“сателітів” [113, С.9-15; 114];
- збереження (навіть після впровадження П(С)БО) суттєвого відриву податкового обліку (уніграфічний запис, “касовий” метод) від бухгалтерського (подвійний запис, метод “нарахувань”), що, фактично, вимагає ведення двох (для платників 6-відсоткового єдиного податку – трьох) різних видів бухгалтерії;
- недосконалість форми реєстру аналітично-синтетичного податкового обліку (Книги обліку доходів і витрат суб’єкта малого підприємництва), в якому передбачено заповнення графи 7 “Загальна сума витрат, здійснюваних у зв’язку з веденням господарської діяльності”, дані з котрої зовсім не використовуються при обчисленні об’єкта

оподаткування єдиним податком.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що запровадження єдиного “оборотного” податку для малих підприємств є справді прогресивним кроком фіскальної політики у сфері малого бізнесу, який приносить позитивні “дивіденди” як для самого сектора малої економіки, так і для суспільства в цілому. Однак, якщо оперативно не вирішити хоча б більшості з розглянутих нами проблем функціонування моноподаткової технології, котрі виникають в реальній практичній роботі, то вони відвернуть від неї значну частку потенційних платників унітарного податку та не дозволять досягнути поставлених перед ним завдань.

2.3. Особливості і соціальна роль податків з підприємців – фізичних осіб

Порівняння чисельності діючих малих підприємств та підприємців – фізичних осіб в Україні показує, що впродовж 1992–2001 рр. кількість останніх в окремі роки була вищою в 3–9 разів, а в середньому за десятиріччя – приблизно в 6 разів (див. додаток Л).

Вважаємо, що одним із визначальних факторів домінування підприємців – фізичних осіб стали серйозні відмінності в рівнях оподаткування та складності пов’язаних з ним регулятивних процедур. В окремі періоди податкове законодавство України явно заохочувало саме їхню реєстрацію і навіть призводило до прийняття власниками підприємств рішень про зміну організаційно-правового статусу (поділ майна і перереєстрацію у приватних підприємців) за фіскальними причинами. Останнє, на наш погляд, є неприйнятним, бо призводить до викривлення структури підприємницького середовища. Адже індивідуальне підприємництво як більш примітивна форма організації бізнесу, навпаки, повинно служити нагромадженню достатнього виробничого капіталу для створення складніших і потужніших господарських формувань.

Дослідження оподаткування суб’єктів малого підприємництва без створення юридичної особи, в порівнянні з механізмом справляння податків і зборів із малих підприємств, а також аналіз його фіскальної та економічної ефективності, дозволяє виокремити наступні особливості та відмінності.

Головна відмінність підсистеми оподаткування підприємців – фізичних осіб в ці-

лому – це існування поряд з традиційним аж трьох альтернативних способів фіскальних стягнень: 1) сплати єдиного податку у фіксованій сумі (так звана спрощена система оподаткування); 2) сплати фіксованого (патентного) податку з доходів ринкових торговців; 3) придбання спеціального торгового патенту при здійсненні торгівлі і торговельно-виробничої діяльності (громадського харчування) за готівку та наданні побутових послуг населенню (тільки на територіях окремих населених пунктів) (див. додаток К). До того ж загальноприйнятий порядок справляння податків і обов'язкових платежів є взаємосумісним із вище переліченими альтернативними схемами розрахунків із бюджетом (за винятком єдиного податку). Крім цього, податківці не заперечують проти одночасного поєднання єдиного та фіксованого податків (хоча прямих законодавчих норм щодо такого варіанту “сумісництва” немає).

Все це призводить до ускладнення, а, отже, – збільшення витрат на адміністрування і контроль з боку фіскальних органів та податковий менеджмент у платника. Недобросовісні платники податків отримують більше можливостей для розробки витончених схем ухилення від оподаткування шляхом маніпулювання різними фіскальними режимами. Тому вважаємо, що кількість радикально спрощених способів оподаткування приватних підприємців необхідно звести до мінімуму. Тим більше, що багато положень з нормативних актів, що регламентують застосування трьох самостійних методів спрощеного фіскалу значною мірою дублюються.

Аналітичний розгляд кожного з чотирьох, чинних на сьогоднішній день, методів оподаткування громадян-підприємців показує наступне.

Загальновстановлений порядок справляння податків та обов'язкових платежів (зборів). Коли брати в загальному, то традиційні системи фіскалу суб'єктів малого бізнесу – фізичних і юридичних осіб різняться, головним чином, за оподаткуванням таких фінансових показників як прибуток для підприємств і доходи для індивідуальних підприємців. Ще один відмінний момент, який після розмежування бухгалтерії на податкову, фінансову і управлінську стосується оподаткування тільки опосередковано, полягає в тому, що приватні підприємці можуть обліковувати фінансово-господарську діяльність без дотримання П(С)БО (без методу подвійного запису інформації). Безумовно, це дозволяє скоротити адміністративні видатки.

До переваг сплати громадянами-підприємцями податків і зборів у чинному загальноприйнятому порядку в порівнянні з альтернативними схемами можна віднести:

- відсутність будь-яких обмежень при його застосуванні;
- прямопропорційну залежність між величиною основних податків і обов’язкових платежів та конкретними отриманими фінансовими результатами господарювання (реалізація принципу платіжної спроможності). Однак, на фоні високого рівня сумарного фіскального навантаження та серйозних недоліків існуючого мультибазисного оподаткування зазначені переваги фактично зводяться нанівець. Більше того, приватні підприємці, котрі не в змозі винайняти досвідченого податково-бухгалтерського фахівця та забезпечити його належною інформаційною базою щодо нестабільного податкового законодавства, часто опиняються “заручниками” значних фінансових санкцій та адмінштрафів за допущені порушення.

За аналогією з традиційним оподаткуванням малих фірм, ефективність звичайної податкової технології для громадян-підприємців в основному визначають: ПДВ, податок на підприємницькі доходи та загальнообов’язкові страхові відрахування з доходу підприємця і фонду зарплати найманих ним працівників.

Сьогодні діє ідентична методика обчислення ПДВ для усіх категорій платників. Тому комплекс проблем, котрі виникають при його справлянні у малих підприємств, повністю стосується і підприємців – фізичних осіб. Зрозуміло, що повторно зупинятись на них немає сенсу. Однак, існує один специфічний момент.

Раніше приватні підприємці застосовували для визначення суми ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету, так званий метод прямого вирахування: ставка податку застосовувалась до показника доданої вартості, визначеного шляхом вирахування з валового доходу “вхідних” матеріальних та прирівняних до них витрат. При цьому підприємці, які не могли документально підтвердити свої витрати, розраховували їх нормативним методом (у відсотках до валового доходу), котрий, до речі, застосовується і тепер. Із прийняттям нового законодавства з ПДВ останній почав обчислюватись сальдовим (заліковим) методом, за яким право на податковий кредит (вирахування “вхідного” податку) обов’язково слід підтвердити податковими накладними, а встановлені норми витрат враховуються лише для обчислення податку на доходи і на розмір податкового кредиту за ПДВ не

впливають. У таких випадках ПДВ до сплати рівняється величині податкового зобов'язання, тобто податку, визначеному із загальної суми реалізації. Це змушує приватних підприємців співпрацювати виключно з постачальниками (підрядниками) – платниками ПДВ, що може бути не завжди вигідно й істотно додає бухгалтерської роботи.

Фіскальний внесок підприємців без утворення юридичної особи у формування надходжень ПДВ до державного бюджету на сьогоднішній день залишається зовсім мізерним. Так, за даними ДПА України, станом на 01 січня 2001 року налічувалось 175314 діючих номерів свідоцтв фізичних осіб – платників ПДВ (для порівняння кількість зареєстрованих платників – юридичних осіб становила 424611). У той же час сума перерахованого громадянами-підприємцями ПДВ протягом 2000 р. склала тільки 36,0 млн. грн. або менше аніж 0,4% від загальних його надходжень, тобто в середньому на одного такого платника припадало лише приблизно 200 грн. сплаченого податку.

Як зазначалось вище, основна відмінна риса загальноновстановленої технології оподаткування підприємців – фізичних осіб – порядок вирахування і сплати податку на доходи. Цей порядок регламентується Декретом Кабінету Міністрів України “Про прибутковий податок з громадян” від 26.12.92 р. № 13-92 зі змінами та доповненнями (далі – Декрет № 13-92 від 26.12.92 р.) та Інструкцією про прибутковий податок з громадян, затвердженою наказом ГДПІ України від 21.04.93 р. № 12 та зареєстрованою в Мінюсті України 09.06.93 р. за № 64 зі змінами та доповненнями (далі – Інструкція № 12 від 21.04.93 р.).

Ми погоджуємось із авторами монографії “Держава–податки–бізнес”, котрі вважають застосування терміну “прибутковий податок” для означення податку з підприємницьких доходів не зовсім вдалим [76, С.188-189]. І, справді, сукупний чистий дохід приватного підприємця, що підлягає оподаткуванню, – показник ширший як від класичного, так і законодавчого визначення оподатковуваного прибутку підприємства. Фактично він представляє собою частину доданої (новоствореної) вартості, яку тільки умовно можна розділити на винагороду (заробіток) працюючого підприємця – фізичної особи та власне прибуток від підприємницької діяльності.

Коли ж застосувати марксистську термінологію, то схематично сукупний чистий дохід до оподаткування можна подати як частину необхідного (виключно стосується

індивідуального підприємця, а не найманих ним працівників) плюс додатковий продукт. Хоча, звичайно, на практиці чіткого розмежування не існує, бо здійснити його дуже важко і, очевидно, воно не потрібне. Адже кожен громадянин-підприємець самостійно встановлює пропорцію розподілу чистого доходу, що залишається в його розпорядженні після оподаткування, на частини, одна з яких буде спрямована на особисте споживання та приватне заощадження, а друга – інвестована у розширення бізнесу чи спрямована на інші виробничі цілі. З іншого боку, не варто зовсім ігнорувати описану особливість формування та використання чистого фінансового результату при конструюванні механізмів подорожного оподаткування приватних підприємців.

Вищезгадані нормативні акти передбачають два способи обчислення сукупного чистого доходу, що підлягає оподаткуванню.

За першим він розраховується як різниця між валовим доходом (виручкою у грошовій та натуральній формі) і документально підтвердженими витратами, безпосередньо пов'язаними з одержанням доходу. Раніше вже відмічалось, що з 02 червня 1999 р. завдяки змінам, внесеним до ст. 13 Декрету № 13-92 від 26.12.92 р. Законом України від 23.03.99 р. № 539-XIV “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України”, додаток № 7 до Інструкції № 12 від 21.04.93 р., який визначав склад таких витрат, втратив чинність і був замінений. Згідно нового порядку приватний підприємець формує витрати за переліком статті 5 “Валові витрати” і відповідно до статті 8 “Амортизація” Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” (в редакції Закону України від 22.05.97 р. № 283/97-ВР із наступними змінами та доповненнями). Однак, подібна уніфікація прибуткового (подорожного) оподаткування стосується виключно складу витрат. Самі ж принципи їх віднесення на зменшення валового доходу істотно різняться. Так, для громадянина-підприємця тільки факт одержання доходу може бути підставою для включення до валових витрат звітного періоду не всіх підряд видатків, підтверджених документально, а лише тієї їх частини, яка прямо цьому доходу відповідає [115, С.58] (збережено бухгалтерський принцип собівартості).

Ще дві відмінності першого методу розрахунку оподатковуваного доходу полягають в наступному. По-перше, до складу витрат фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності, зареєстрованого як платник ПДВ, також включаються суми цього

податку, внесені до бюджету. По-друге, за роз'ясненням фахівців Головного управління оподаткування фізичних осіб ДПА України, внески до Пенсійного фонду України, обчислені з чистого доходу підприємця (не плутати з відрахуваннями з фонду оплати праці найманих осіб) звітного періоду, після сплати не можуть бути враховані у витратах цього ж звітного періоду і змінювати базу оподаткування, з якої вони обраховувались, тому їх урахування провадиться у складі витрат наступного звітного періоду [116, С.125]. Логічно припустити, що подібну позицію податківці займуть і щодо внесків на обов'язкове соціальне страхування. Хоча, очевидно, що вона виходить за рамки законодавчих норм, в яких з цього приводу немає жодного подібного натяку. До того ж суб'єкти підприємництва – фізичні особи, котрі з наступного кварталу припиняють ведення бізнесу, опиняються в ситуації подвійного (надмірного) оподаткування, з чим ми не можемо погодитись.

Звичайно, в цілому істотне розширення переліку видатків, які приватний підприємець може віднести на зменшення валового доходу, розцінюємо як позитив, оскільки в результаті такої зміни об'єкт податкового податку максимально наближається до справді чистого доходу платника*. Проте, тут не обійтись без ускладнення податкового обліку. Зокрема, амортизаційні відрахування дозволено враховувати при визначенні оподаткованого доходу лише за умови обов'язкового ведення бухгалтерського балансової вартості груп основних фондів відповідно до П(С)БО 7 “Основні засоби”, затвердженого наказом Мінфіну України від 27 квітня 2000 р. № 92 і зареєстрованого в Мінюсті України 18 травня 2000 р. за № 288/4509.

Принагідно хочемо зазначити, що, на відміну від фірм, для громадян-підприємців передбачено уніфікований реєстр аналітично-синтетичного податкового обліку – Книгу обліку доходів і витрат (ф. № 10), в який можуть вноситись за погодженням з податковими органами зміни і доповнення, зумовлені специфікою окремих видів підприємницької діяльності. Підсумкові дані Книги служать підставою для заповнення декларації про доходи, що підлягають оподаткуванню.

Другий спосіб обчислення об'єкта податкового оподаткування можна назвати

* Все-таки підприємець – фізична особа – в силу особливостей функціонування цієї організаційно-правової форми малого бізнесу навряд чи може повністю документально підтвердити набір усіх витрат, пов'язаних з його веденням.

нормативним і його суть розкрито вище (для юридичних осіб подібний метод не передбачений). Хіба що потрібно уточнити, що норми витрат, визначені ГДПІ України за погодженням з Міністерством економіки України та Державним комітетом України по сприянню малим підприємствам та підприємництву і наведені у додатку № 6 до Інструкції № 12 від 21.04.93 р., жодного разу не переглядались.

Перевага методу розрахунку витрат за нормами у звільненні приватного підприємця від ведення їх детального обліку, що дозволяє зекономити на адміністративно-управлінських видатках. Однак, з нашої точки зору, скористатись цією перевагою може тільки незначна частка громадян-підприємців, бо норми витрат відверто занижені для більшості видів діяльності (їх розмір коливається в межах від 5% для посередництва до 60% для виготовлення взуття, столярних виробів тощо). Так, наприклад, для торгівлі, яка користується особливою популярністю серед цієї категорії суб'єктів малого бізнесу, норма витрат становить лише 25%. Поза сумнівом, що в умовах сьогодення, коли відбувається посилення конкуренції, а ринок набуває більш цивілізованих обрисів, майже нереально отримати чистий дохід у 75% від виручки (валового доходу).

Виходячи з того, що вибір організаційно-правової форми підприємництва не повинен диктуватись податковими причинами, та враховуючи, що об'єкт податку на доходи фізичних осіб поняття ширше від оподаткованого прибутку підприємства, буде логічно правильним, щоб його реальна (фактична) ставка була трохи нижчою від базової ставки податку на прибуток*.

В Україні сьомий рік поспіль (з 01.10.95 р.) застосовується неоподатковуваний мінімум і шкала ставок прогресивного оподаткування доходів громадян, встановлена Указом Президента України від 21 листопада 1995 р. № 1082/95 “Про внесення змін до Указу Президента від 13 вересня 1994 року № 519” з урахуванням положень Указу Президента України 25 серпня 1996 р. № 762/96 “Про грошову реформу в Україні” щодо деномінації національної валюти (табл. 2.7).

* Оскільки податок на доходи громадян-підприємців в Україні справляється за шкалою ставок, що представляє собою складну (асимптотичну) геометричну прогресію, то порівнювати його максимальну ставку з базовою для податку на прибуток фірм буде неправильним. Вочевидь, порівнянню підлягає реальна (фактична) ставка – відсоткове співвідношення суми подоходного податку до величини чистого доходу, з котрого він нарахований.

Таблиця 2.7

Цифрова шкала ставок податку на доходи фізичних осіб, пристосована до діючого неоподаткованого мінімуму [115, С.39]

Місячний сукупний оподатковуваний дохід (неоподатковувані мінімуми переведено у гривні)	Ставки та розміри податку
до 17 грн. включно	не оподатковується
від 17 грн. до 85 грн.	10% суми, що перевищує 17 грн.
від 86 грн. до 170 грн.	6,8 грн. + 15% суми, що перевищує дохід 85 грн.
від 171 грн. до 1020 грн.	19,55 грн. + 20% суми, що перевищує дохід 170 грн.
від 1021 грн. до 1700 грн.	189,55 грн. + 30% суми, що перевищує 1020 грн.
від 1701 грн. і вище	393,55 грн. + 40% суми, що перевищує дохід 1700 грн.

Вважаємо, що чинна шкала ставок податку з підприємницьких доходів тільки частково відповідає вище сформульованій умові. Так, про більш-менш точне дотримання правила так званої горизонтальної рівності при оподаткуванні доходів суб'єктів підприємництва – юридичних і фізичних осіб (приблизно рівних часток фіскальних вилучень) можна говорити лише, якщо доходи приватного підприємця знаходяться в межах близьких до 2000 грн. в місяць або 24000 грн. (\approx \$ 4500) на рік, тобто для відносно помірних доходів*. Однак, уже при отриманні громадянами-підприємцями щомісячних доходів у 2900 грн. фактична ставка податку перевищить 30-відсотковий рубіж, а у випадку їх подальшого зростання розмір податкових вилучень буде прямувати до відмітки 40%, що, фактично, означає дискримінацію в оподаткуванні фінансових результатів підприємців – фізичних осіб.

Така ситуація, на наш погляд, гальмує процес нагромадження капіталу, необхідного для еволюційної трансформації простіших форм бізнесу в більш складні зі статусом юридичної особи. А бажання досягти правового становища солідної фірми в підприємця-“індивідуала”, очевидно, є, бо це додаткові переваги у банківському кредитуванні й обслуговуванні, укладенні договорів оренди виробничих основних фондів (лізингу), перспективному співробітництві з великими компаніями тощо.

Взагалі, на даний час гранична податкова ставка на рівні 40% з чистого доходу

* Реальна (фактична) ставка подоходного податку у цьому випадку не виходить за рамки 25,7%, тобто є нижчою від базової ставки податку на прибуток підприємства.

понад 1700 грн. в місяць або 20400 грн. (\approx \$ 3800) на рік перетворилась у надмірну, яка не сприяє розвитку легального приватного підприємництва та чесному декларуванню одержаних від нього доходів, що буде доведено нижче через порівняння з відповідною зарубіжною практикою оподаткування високих доходів фізичних осіб. А зараз лише зазначимо, що в 2002 р. в Україні 40-відсотковий податок сплачувався, починаючи з доходу, який лише в 4,7 раза перевищує дійсно “прожитковий” мінімум на одну працездатну особу (згідно Закону України “Про затвердження прожиткового мінімуму на 2002 рік” він становив 342 грн. (\approx \$ 65) на місяць).

Зрозуміло, що оцінка підприємцями шкали оподаткування на предмет її оптимальності також залежить від національних, психологічних, культурних факторів. Так, зокрема, “замороження” на невизначений термін значних заощаджень населення, котрі зберігались в системі Ощадного банку колишнього СРСР, істотно підірвала його довіру до держави як гаранта безпеки приватної власності та соціального захисту. Тому багато хто з платників не вважає ухилення від сплати податків антисупільним вчинком чи злочинном, недостойним цивілізованої людини. Не дивно, що в 2000 році тільки близько 1200 приватних підприємців або трохи більше 0,1% тих, які сплачують податки (892,4 тис. грн.), самостійно задекларували валові доходи (виручку в грошовій та натуральній формі) на суму понад 1 млн. грн. [117, С.84], а в 2001 р. підприємницький валовий дохід від 1 до 5 млн. грн. показала 1531 особа, що не набагато більше [118, С.6]. Переконані, що насправді їх реальна кількість набагато більша.

В умовах високої інфляції основні елементи конструкції податку на доходи фізичних осіб – неоподатковуваний мінімум, розміри пільг для окремих категорій громадян і стандартних знижок (на утримання дітей та інвалідів), а також шкала податкових ставок, понад сім років не переглядалися і не індексувалися. Це призвело до того, що неоподатковувана сума (17 грн.) та інші персональні вирахування (17 грн. на кожну дитину до 16 років; до 85 грн. на кожного інваліда дитинства) носять символічний характер. Для порівняння, якщо в липні 1990 р. співвідношення неоподаткованого мінімуму і середньодушового заробітку (доходу) складало 40% [119, С.168], то в 2001 році цей показник становив близько 5,5% (за даними Держкомстату України, середньомісячна зарплата в 2001 р. рівнялась 311 грн.), тобто знизився понад у 7 разів.

Вибір інтервалів доходу, що підлягає оподаткуванню за диференційованими ставками, втратив будь-який зв'язок з такими категоріями як “мінімальна заробітна плата”, “прожитковий мінімум”, “бюджет сім'ї середнього (повного) достатку” тощо. Наприклад, коли взяти інтервал 171–1020 грн., то в нього входять і доходи, у два рази нижчі прожиткового мінімуму, і ті, що майже у три рази вищі за нього. Зрозуміло, що оподатковувати їх за однаковою підвищеною ставкою 30% навряд чи справедливо.

Крім цього, в Україні порядок справляння особистого податку практично не передбачає поширених у розвинутих країнах істотних персональних вирахувань соціальної спрямованості: частини витрат на здобуття професійної освіти та навчання дітей; певної долі витрат на медичне обслуговування та лікування, в тому числі близьких родичів; частини внесків на сплату відсотків за іпотечний кредит чи витрат на придбання (будівництво) власного житла (протягом ряду років); частини відрахувань у приватні пенсійні і страхові фонди тощо.

Отже, діючий режим податку не тільки не “пом'якшує” соціальну нерівність серед приватних підприємців та їх сімей, але й продукує подальше розшарування цієї верстви населення за рівнем доходів та матеріального достатку, що не сприяє формуванню у суспільстві потужного “середнього класу”.

На рівень фіскального навантаження на доходи підприємця – фізичної особи також негативно впливають високі тарифи внесків на загальнообов'язкове пенсійне і соціальне страхування. В 2002 р. їх сумарний норматив коливався в межах: 37,84–50,8% (в залежності від класу професійного ризику) від фонду зарплати найманих працівників та від 34,6 до 38% його власного сукупного оподаткованого доходу від підприємницької діяльності (сплата внесків на соцстрах в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності у розмірі 3,4% проводиться підприємцем на добровільній основі) (див. додаток М, табл. М. 2). Незважаючи на те, що джерелом відшкодування згаданих обов'язкових платежів виступає собівартість продукції, в умовах низької платоспроможності населення повністю перенести їх через підвищення ціни на споживача (покупця) практично неможливо. Тому неперекладена частина цих зборів зменшує потенційний дохід підприємця, і вона тим більша, чим вища еластичність попиту конкретного виду товару. До того ж вважаємо, що застосування уніфікованих ставок нарахувань

на фонд оплати праці найманих осіб і на дохід самого приватного підприємця не припустиме, оскільки об'єкти оподаткування нерівнозначні.

Підсумовуючи, слід сказати, що низка серйозних проблем, які супроводжують загальноприйнятий порядок справляння податків і зборів з громадян-підприємців, не дозволяє йому на рівних конкурувати з радикально спрощеними податковими технологіями. Завдяки цьому відбувається масове “перетікання” платників у сферу альтернативних схем оподаткування, що не може не позначитись на фіскальній ефективності звичайної податкової системи. Особливо рельєфно згадана причинна залежність прослідковується на прикладі того ж прибуткового податку на доходи від здійснення підприємницької діяльності та інших доходів від регулярної діяльності (у даному випадку збережено термінологію, яка застосовується на практиці податковими органами).

Найбільш різкі спади показників, що характеризують фіскальний внесок вищевказаного податку, спостерігались у роки введення фіксованого (патентного) податку для ринкових торговців (1998 р.) та єдиного податку у фіксованому розмірі для суб'єктів малого бізнесу – фізичних осіб (1999 р.) (рис. 2.2, табл. 2.8). Саме в ці роки реальні надходження податку з підприємницьких та інших регулярних доходів, у порівнянні з аналогічним попереднім періодом, знизились відповідно в 2 та 1,3 раза, а його питома вага в структурі загальних обсягів прибуткового податку з громадян, сплаченого до консолідованого бюджету України, зменшилась із 4,6% в 1997 р. до 1,9% в 1999 р. Тенденція до зниження частки вищевказаних надходжень збереглась у 2000–2001 рр. За прогностичними оцінками, спостерігатиметься вона і на найближчу перспективу, хоча носитиме менш виражений характер (це, вочевидь, пояснюється тим, що більшість приватних підприємців, які мали право і були зацікавлені у переході на спрощені методи оподаткування, свій вибір вже зробили).

Спеціальні спрощені режими оподаткування. На етапі становлення малого бізнесу і пошуку ефективних технологій його оподаткування в Україні спрощені методи фіску для приватних підприємців загалом зарекомендували себе позитивно у різних аспектах. Головним чином, завдяки їм у складній несприятливій соціально-економічній ситуації чисельність зареєстрованих суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб – упродовж 1998–2001 рр. неухильно зростала в середньому майже

на 120 тис. чол. щорічно. На кінець 2001 р. ця цифра сягнула 1 млн. 317 тис. осіб, причому, майже половина з них працюють за спрощеними податковими схемами.

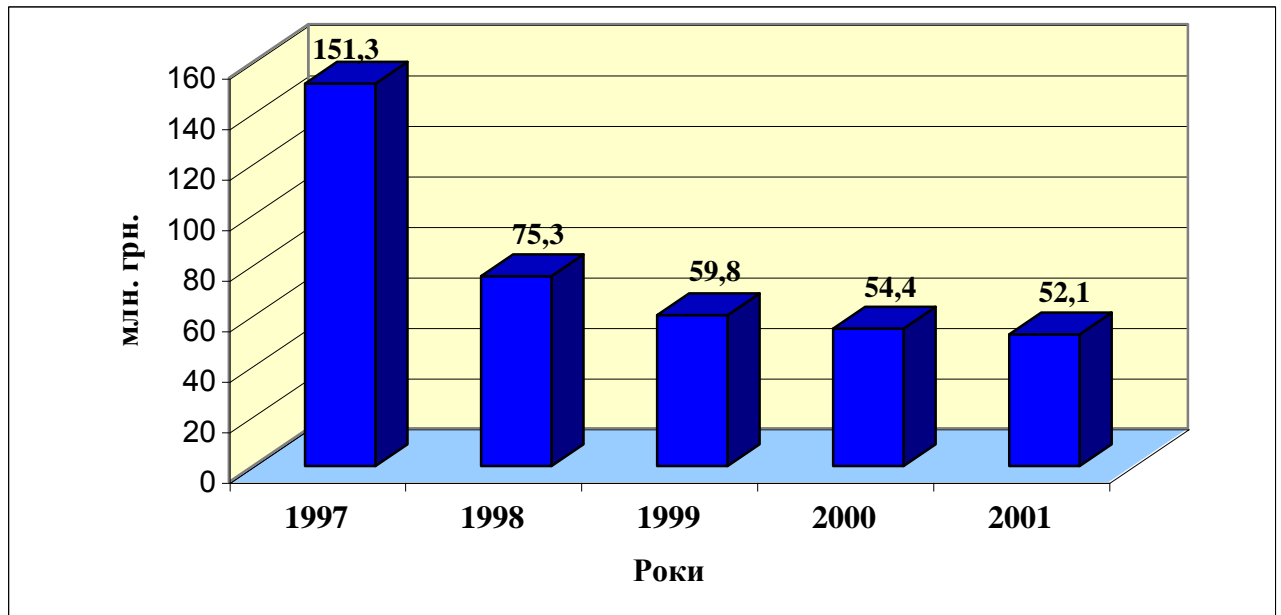

Рис. 2.2. Діаграма реальних надходжень прибуткового податку з доходів від підприємницької діяльності та інших доходів громадян за 1997–2001 рр. (в порівняльних цінах 1997 року) (за інформацією ДПА України).

Таблиця 2.8

Динаміка питомої ваги прибуткового податку на доходи від підприємницької діяльності та інші доходи фізичних осіб у загальних надходженнях прибуткового податку з громадян у 1997–2003 рр.*

№ з/п	Показники	Роки					2002		2003 (прогноз)
		1997	1998	1999	2000	2001	Враховано в бюджеті	Очікуване	
1.	Загальні надходження прибуткового податку з громадян до Зведеного бюджету України, млн. грн.	3298,5	3576,7	4454,6	6394,5	8801,0	9937,0	10823,8**	11883,1
2.	В тому числі прибуткового податку з доходів від підприємницької діяльності та інших доходів, млн. грн.	151,3	90,3	85,6	97,8	99,4	100,0	100,0	100,0
3.	Питома вага прибуткового податку з підприємницьких та інших доходів у загальній сумі надходжень, %	4,6	2,5	1,9	1,5	1,1	1,0	0,9	0,8

* Розраховано за даними оперативного обліку ДПА України (за 1997–2001 рр.) і Міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції України (за 2002–2003 рр.).

** Фактичні надходження прибуткового податку з громадян за оперативними даними Мінфіну України.

За інформацією податківців, протягом 2001 р. із доходів, одержаних фізичними особами від підприємницької діяльності, надійшло до Зведеного бюджету України понад 1300 млн. грн. податків, в тому числі фіксованого податку – 250 млн. грн. (кількість платників – близько 320 тис. чол.), єдиного податку – 439 млн. грн. (кількість платників – близько 300 тис. чол.), тобто понад половину загальних податкових надходжень забезпечили спрощені режими оподаткування. Крім цього, у січні-вересні 2001 року за трудовими угодами у підприємців – платників фіксованого та єдиного податків – працювало приблизно півмільйона громадян*, котрим було виплачено заробітну плату на суму понад 200 млн. грн., з якої, до речі, було утримано і перераховано до бюджетів місцевого самоврядування ще 41 млн. грн. прибуткового податку [120, С.117; 121, С.118].

Тим не менше, надто мажорна оцінка діючих методів спрощеного оподаткування також не припустима, бо практика їх застосування виявила низку серйозних недоліків і проблем, що призводять до погіршення їхнього іміджу в очах підприємців, найманих ними працівників та казни. До того ж через значну схожість положень нормативних актів, котрі регламентують порядок справляння єдиного і фіксованого податків та придбання спецпатенту, головні вади та проблеми, пов'язані з їх функціонуванням, багато в чому тотожні. Тому розпочнемо з порівняльної характеристики вище перелічених способів спрощеного оподаткування, оформивши її у вигляді додатку П.

Зроблене порівняння ще раз переконує в тому, що за наявності спільних базових принципів конструкції та багатьох майже ідентичних моментів у методиках справляння єдиного і фіксованого податків та придбання спецпатенту їх доцільно інтегрувати в єдину модель спрощеної системи оподаткування. Тим більше, що податкові тарифи при застосуванні згаданих спеціальних фіскальних режимів для рівновеликих доходів можуть істотно відрізнитись не тільки в залежності від організаційно-правової форми суб'єкта малого бізнесу, а й від того, який з них обраний приватними підприємцями (див. додаток П), чого слід уникати при проектуванні оптимального фіску.

На наш погляд, таке об'єднання найлегше здійснити на основі єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва – альтернативної спрощеної податкової техно-

* Працевлаштування такої ж кількості надмірної робочої сили у державному секторі можливе тільки при наявності колосальних фінансових ресурсів, яких на даний час у бюджеті просто немає.

логії з найбільш широкими обмежувальними критеріями (найбільшим потенційним контингентом платників). При цьому окремі елементи механізму функціонування фіксованого податку і спецпатенту успішно перевірені на практиці, необхідно зберегти в новій його моделі. З іншого боку, при її розробці необхідно уникнути або мінімізувати недоліки конкретних спрощених режимів оподаткування, виявлених практичною апробацією. Тому на їхніх позитивах і негативах доцільно зупинитись детальніше.

Спосіб оподаткування доходів, одержаних від підприємницької діяльності, за фіксованим розміром податку шляхом придбання патенту. Незважаючи на те, що порядок обчислення і сплати фіксованого податку для приватних підприємців – ринкових торговців регламентується тим же Декретом № 13-92 від 26.12.92 р., що й загальна система оподаткування, за своєю суттю це справді самостійний альтернативний спрощений метод справляння податків.

До переваг фіксованого податку можна зарахувати:

- досить помірний рівень фіскального навантаження*;
- звільнення від обов'язкового ведення обліку доходів і витрат;
- право не застосовувати реєстратори розрахункових операцій, а при торгівлі виключно непідакцизними товарами – розрахункові книжки і книги обліку розрахункових операцій.

Виходячи з аналізу законодавства, що регламентує згаданий особливий порядок оподаткування, можна назвати такі його головні недоліки технічного характеру:

- жорсткі якісні та кількісні обмеження (одне з яких має тенденцію до звуження);
- необхідність сплати інших податків і зборів, які фіксований податок не замінює, ведення відповідного податкового обліку (в тому числі КОРО у разі торгівлі хоча б одним видом підакцизних товарів) та подання звітності на загальних підставах**;
- відсутність права на добровільну реєстрацію платником ПДВ, що зумовлює

* Наприклад, за умови встановлення найвищої податкової ставки (100 грн.), максимальної чисельності найманих працівників (5 чол.), за кожного з яких додатково сплачується 50% від встановленої суми податку, і, навіть враховуючи сплату ринкового збору у максимально можливому розмірі 3,4 грн. за кожен день торгівлі (не перевищує 20% неоподаткованого мінімуму доходів громадян), річна сума до оплати в бюджет не перевищить 5441 грн. ((100 грн. + 5 чол. × 50 грн.) × 12 міс. + 3,4 грн. × 365 дн. = 5441 грн.) або 4,6% від граничного обсягу валового доходу (119 тис. грн.). Хоча, зазвичай, цей відсоток ще нижчий.

** Зокрема, підприємець зобов'язаний нараховувати, утримувати і перераховувати прибутковий податок з доходів, виплачених найманим працівникам, а, отже – вести відомості нарахування та виплати зарплати (винагороди) та вчасно подавати відомості про виплачені доходи у вигляді довідок за ф. № 2 і № 8-ДР до податкових органів.

“каскадний” ефект у його покупців (замовників) – платників цього податку;

– у випадку отримання доходів від підприємницької діяльності, які не підпадають під умови, встановлені для платників фіксованого податку, вони оподатковуються в загальноприйнятому порядку;

– відсутність чіткої фіксації суми виручки (валового доходу), особливо при продажу непідакцизних товарів, що робить контроль за граничним обсягом валового доходу формальним і неефективним та породжує відповідні зловживання;

– податок сплачується авансом, що спричиняє іммобілізацію частини оборотних коштів тощо.

Однією з основних умов переходу на спосіб оподаткування підприємницьких доходів від ринкової торгівлі за фіксованим розміром податку є обов’язкова регулярна сплата ринкового збору. Звідси випливає, що обсяги надходжень фіксованого податку та ринкового збору значною мірою взаємопов’язані між собою. Тому, на нашу думку, для аналізу фіскальної ефективності вищевказаного радикально спрощеного методу оподаткування доречно використовувати обидва ці показники (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Динаміка надходжень фіксованого податку на доходи від підприємницької діяльності та ринкового збору за 1997–2003 рр.
(розраховано за даними ДПА України та Мінекономіки України)

Показники	1997	1998	1999	2000	2001	2002 (очікуване)	2003 (прогноз)	Темпи приросту, %					
								1998/ 1997	1999/ 1998	2000/ 1999	2001/ 2000	2002/ 2001	2003/ 2002
Фіксований податок, млн. грн.	X	127,1	196,4	229,6	250,2	260,0	260,0	X	54,5	16,9	9,0	3,9	–
Ринковий збір, млн. грн.	89,8	129,3	168,4	202,4	229,8	240,0	246,0	44,0	30,2	20,2	13,5	4,4	2,5
Разом*, млн. грн.	X	256,4	364,8	432,0	480,0	500,0	506,0	X	42,3	18,4	11,1	4,2	1,2
Питома вага в загальних надходженнях податків і зборів (обов’язкових платежів), які контролюються податковими органами, %	X	1,09	1,37	1,35	1,32	1,23	1,20	X	X	X	X	X	X

* Точна інформація про суму ринкового збору, сплаченого підприємцями – фізичними особами, які придбали патент на право здійснення підприємницької діяльності на умовах сплати фіксованого податку, відсутня, бо ведення обліку цього місцевого обов’язкового платежу (збору) у розрізі окремих груп платників не передбачено. Тим не менше, вказані суб’єкти малого бізнесу складають переважну більшість постійних платників ринкового збору, тобто забезпечують ліву частку його надходжень. Із цієї причини сумування вищевказаних фіскальних платежів цілком доречне.

Навіть при певних техніко-методичних огріхах фіксований (патентний) податок виявився більш привабливою формою оподаткування підприємців – ринкових торговців, аніж загальна система фіску на умовах сплати авансових платежів та подання декларацій. Так, якщо на початку його запровадження в Україні відповідні патенти придбали близько 147 тис. чол. або 27% суб'єктів підприємництва – фізичних осіб, що займались торговельною діяльністю [122, С.141], то на кінець 2002 року чисельність платників фіксованого податку становила майже 296 тис. чол. (рис. 2.3) або понад 20% усіх зареєстрованих приватних підприємців, тобто збільшилась понад у 2 рази. Закономірно, що надходження від “патентного” податку за період 1998–2002 рр. також зросли у 2 рази. А ринкового збору в 2002 р. було сплачено приблизно в 2,7 рази більше, ніж у рік перед введенням згаданого спрощеного податкового режиму (див. табл. 2.9).

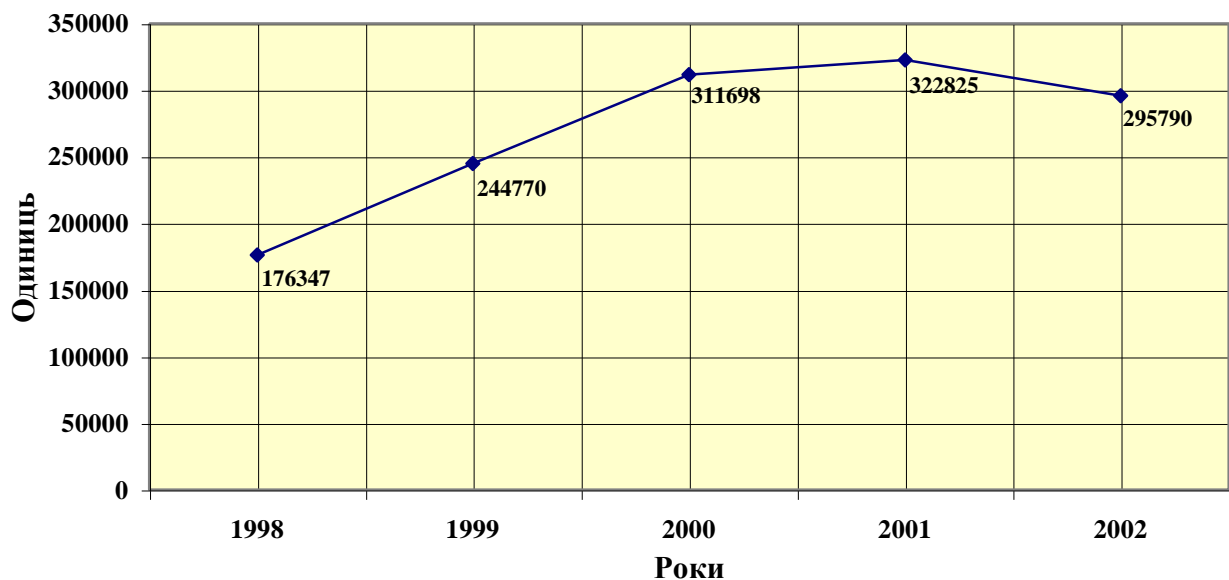

Рис. 2.3. Динаміка кількості платників фіксованого податку в Україні за період 1998–2002 рр. (за даними ДПА України).

Найвищі темпи приросту фіксованого податку та ринкового збору спостерігались у 1999–2000 рр. (хоча вже тоді намітилась тенденція до їх сповільнення). Саме в цей період частка сумарних надходжень обох фіскальних платежів у загальній сумі сплачених податків і зборів, які контролюються ДПА України, збільшилась з 1,1 до 1,4%. У 2001 р. показники обсягу їх сплати, в порівнянні з минулим роком, зросли несуттєво, а питома вага майже не змінилась. Очікується, що впродовж 2002–2003 рр.

зростання обсягів сплати фіксованого податку і ринкового збору практично припиниться, а їх сукупна доля у згаданих надходженнях податків та обов'язкових платежів навіть дещо знизиться (див. табл. 2.9), чому є ряд пояснень.

По-перше, з об'єктивних причин торговельна площа ринків не може постійно розширюватись. До того ж створення нових ринків та обладнання нових торгових місць в межах вже діючих вимагає значних капіталовкладень та часу на їх освоєння.

По-друге, новоствореним індивідуальним підприємцям дуже складно конкурувати з тими, хто розпочав бізнес-тури декілька років тому. Адже, за оцінками самих торговців, останнім часом для початку конкурентноздатного власного бізнесу на ринку необхідно \$ 3–5 тис. [123, С.49], що під силу далеко не всім підприємцям-початківцям.

По-третє, після введення спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності для суб'єктів малого бізнесу підприємці, які були змушені штучно “заганяти” свою діяльність у “рамки”, визначені для фіксованого податку, отримали право обрати більш вигідний спосіб фіску. Так, збільшення верхнього граничного рівня ставки єдиного податку до 200 грн. компенсується можливістю істотно диверсифікувати власний бізнес та нарощувати його щорічні обсяги до 500 тис. грн. без необхідності повернення до недосконалого і громіздкого загальноприйнятого порядку оподаткування.

Спрощена система оподаткування, обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва – фізичних осіб (єдиний податок у фіксованому розмірі). Приватні підприємці-“спрощенці” мають наступні переваги, в порівнянні з тими, що працюють за традиційною системою оподаткування, і малими підприємствами – платниками єдиного податку з виручки:

- замість ряду податків і обов'язкових платежів справляється невисокий податок у фіксованій сумі, що при покращенні ефективності господарювання дозволяє отримати після оподаткування додатковий дохід у своє розпорядження;

- податкова бухгалтерія обмежується веденням Книги обліку доходів і витрат (форма № 10), в тому числі найманими працівниками – реалізаторами, із заповненням тільки чотирьох граф*;

- при здійсненні кількох видів діяльності єдиний податок сплачується за однією

* Для порівняння, у аналогічному реєстрі податкового обліку для малих фірм їх сім.

(найбільшою) ставкою, тому можна не вести роздільний облік доходів і витрат;

- простіша форма податкової звітності;

- можливість не застосовувати під час розрахунків із споживачами РРО, а у випадках торгівлі тільки непідакцизними товарами – і РК та КОРО;

- право самостійно приймати рішення щодо реєстрації як платника ПДВ.

Однак, чинна технологія справляння єдиного податку з приватних підприємців не позбавлена окремих недоліків:

- диференціація податкових ставок у межах граничних рівнів від 20 до 200 грн. на місяць при універсальному ліміті обсягу річної виручки 500 тис. грн. не забезпечує хоча б орієнтовно рівномірного розподілу фіскального навантаження, в залежності від галузі і виду діяльності чи територіального розміщення*;

- стабільний граничний обсяг виручки, встановлений у національній валюті, підвладний впливу інфляційного чинника;

- платник єдиного податку повинен сплачувати цілий ряд інших податків і зборів;

- при добровільній реєстрації платником ПДВ ставка єдиного податку не змінюється, що не відповідає принципу горизонтальної справедливості фіску;

- попередня (авансова) сплата податку відволікає частину оборотного капіталу;

- необхідність ведення додаткової книги обліку доходів і витрат у випадках, коли не застосовуються РРО або РК і КОРО, яка виконує ту ж функцію – хронологічне відображення основних результатів господарської діяльності – і значною мірою дублює вищезгадану форму № 10;

- надто короткий термін на підготовку і подання звіту (див. додаток П).

Незважаючи на перелічені “вузькі місця”, при запровадженні єдиного податку в Україні вдалось уникнути глобальних системних помилок, характерних для спрощеної системи оподаткування суб’єктів малого підприємництва – фізичних осіб у Російській Федерації, що дало позитивні результати. Упродовж 1999–2002 рр. кількість громадян-підприємців – платників єдиного податку – збільшилась з 66,2 до 310,2 тис. чол., тобто

* За спостереженнями фахівців ДПА України, для окремих видів підприємницької діяльності (юридичні послуги, аудит і консалтинг, маркетингові дослідження, розробка програмних продуктів та ін.), які не містять матеріальних і прирівняних до них витрат, граничний обсяг виручки видається справді завищеним. Так, дуже часто зазначені індивідуальні підприємці сплачують до 2 тис. грн. на рік, отримуючи чистий дохід у суму 50–300 тис. грн., а за звичайною системою оподаткування кожен з них повинен був би перерахувати від 15 до 100 тис. грн. прибуткового та інших податків [120, С.117]

майже у 4,7 раза, а їх питома вага в загальній чисельності зареєстрованих суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб – з 6,2 до 23,0% або в 3,7 раза (рис. 2.4–2.5). Причому, як видно з рис. 2.4, темпи зростання кількості індивідуальних підприємців-спрошених” помітно випереджали аналогічні показники для малих підприємств (за винятком кінця 2001 р. та початку 2002 р.), про що свідчить більш крутий нахил графіка. Це підтверджує раніше сформульовану тезу щодо більшої привабливості спрощеної системи оподаткування саме для перших.

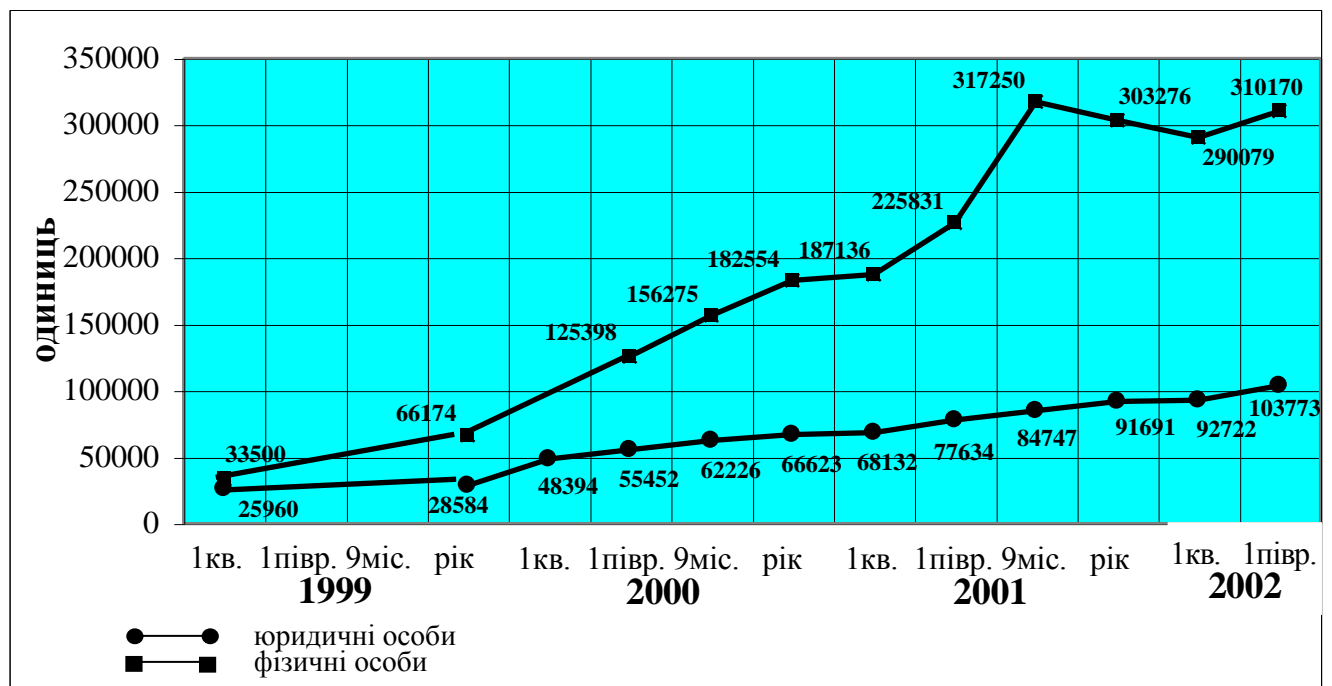

Рис. 2.4. Порівняння динаміки зростання кількості платників єдиного податку – фізичних та юридичних осіб (за даними ДПА України).

На фоні майже п'ятиразового підвищення кількості платників єдиного податку зростання його надходжень від громадян-підприємців впродовж 1999–2001 рр. було ще вагомішим – у 7,5 раза. І хоча їх питома вага у загальному обсязі сплачених податків і обов'язкових платежів (зборів), які контролюються ДПА України, у зазначеному періоді була незначною – не більше 1,2% (табл. 2.10) (разом із надходженнями єдиного податку від малих фірм близько 3%), високі темпи приросту вищезгаданих показників вселяють надію, що у перспективі єдиний податок стане помітним джерелом наповнення бюджету. Проте, не можна не помітити тенденцію до сповільнення цих темпів, що, вочевидь, значною мірою пов'язане із проблемами, котрі супроводжують справляння єдиного податку у фіксованій сумі, про що мова нижче.

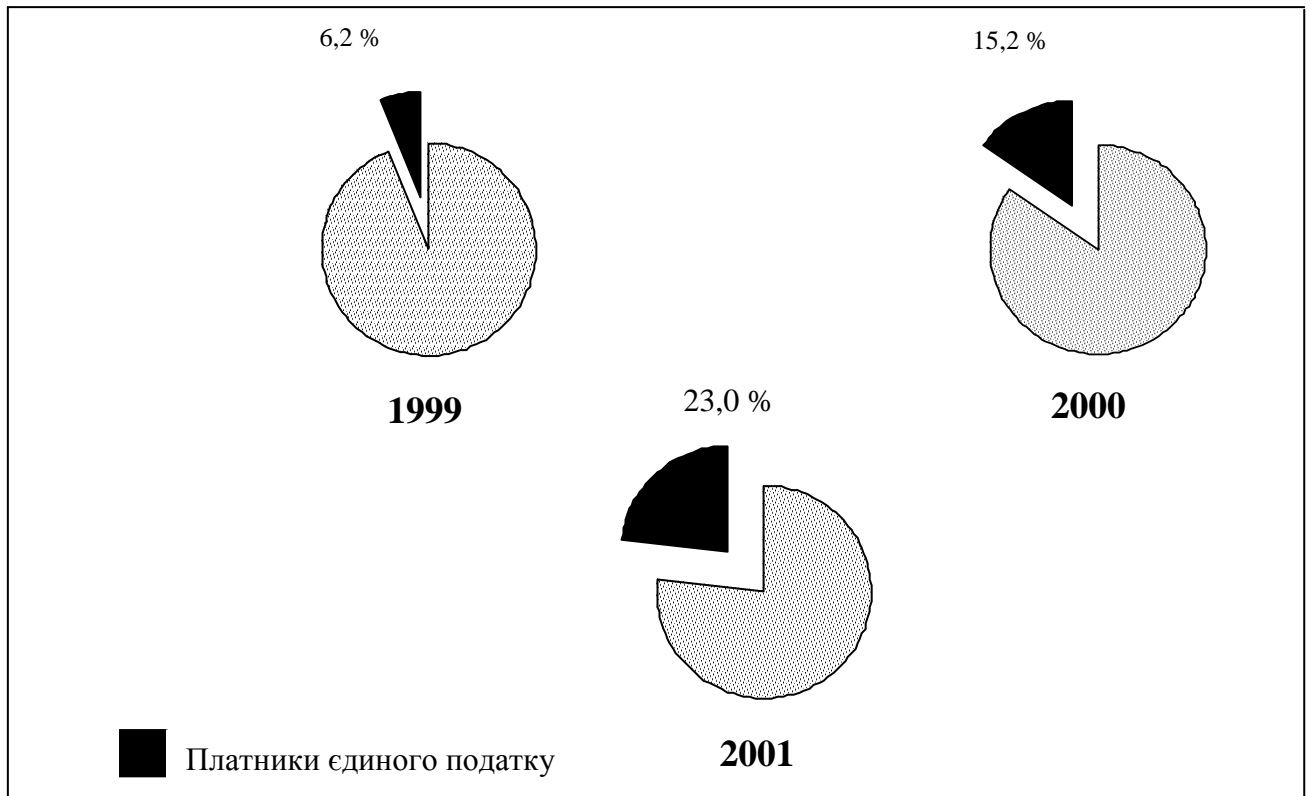

Рис. 2.5. Динаміка питомої ваги платників єдиного податку в загальній чисельності зареєстрованих індивідуальних приватних підприємців в 1999–2001 рр. (розраховано за даними ДПА України та Держкомпідприємництва України).

Таблиця 2.10
Динаміка надходжень єдиного податку від суб'єктів малого бізнесу – фізичних осіб – в Україні за період 1999–2001 рр. та перше півріччя 2002 р. (розраховано за даними ДПА України)

№ з/п	Показники	1999 р.	І кв. 2000 р.	І півр. 2000 р.	9 міс. 2000 р.	2000 р.	І кв. 2001 р.	І півр. 2001 р.	9 міс. 2001 р.	2001 р.	І кв. 2002 р.	І півр. 2002 р.
1.	Загальна сума фактично сплаченого єдиного податку по Україні, тис. грн.	58337	36639	87348	150398	225524	88723	191618	309194	439027	141233	297821
2.	Темпи зростання надходжень єдиного податку по Україні (до відповідного періоду попереднього року), разів	X	X	X	X	3,87	2,42	2,19	2,06	1,95	1,59	1,55
3.	Частка сплаченого єдиного податку в загальній сумі надходжень податків і зборів, які контролюються податковою службою України, %	0,2	X	X	X	0,7	X	X	X	1,2	X	1,5

Придбання спеціального торгового патенту (спецпатенту) приватними підприємствами. Особливістю спецпатенту, в порівнянні із єдиним податком, є те, що Законом України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” від 23.03.96 р. № 98/96–ВР з наступними змінами та доповненнями (далі – Закон про патентування № 98/96-ВР від 23.03.96 р.) для суб’єктів малого бізнесу – індивідуальних підприємців і підприємств передбачено однакові обмеження та однаковий порядок його придбання (незначні відмінності можуть бути хіба що в методиці встановлення плати за спецпатент) (див. додаток П). А позитивні розбіжності при використанні цього способу оподаткування підприємцями – фізичними особами полягають:

- у можливості не застосовувати РРО (при торгівлі виключно непідакцизними товарами можна обійтись і без РК та КОРО);
- у веденні більш спрощеного бухобліку результатів, отриманих від видів діяльності, для яких придбано спецпатент.

Більшість інших переваг і недоліків, характерних для фіксованого і єдиного податку, стосуються і спецпатенту, тому доцільно зупинитись лише на тих, що властиві виключно спеціальному торговому патенту.

З нашої точки зору, додаткові переваги спецпатенту полягають у можливості його придбання підприємцем для свого відокремленого підрозділу (окремого магазину, майстерні і т.д.), а також у більш чіткій і детальній методиці встановлення розміру плати за нього, яка враховує індекс інфляції. А до специфічних вад, зокрема, можна віднести:

- надзвичайно вузьку сферу застосування (контингент платників);
- неможливість придбання спецпатента підприємцем, який працює в одному приміщенні, будівлі або їх частинах разом з іншими суб’єктами підприємницької діяльності, якщо його одночасно не отримали всі зазначені суб’єкти господарювання;
- перевищення суми податків і зборів, сплаченої власником спецпатенту, над тією, яку б він зобов’язаний був перерахувати за звичайної системи оподаткування, у випадку зниження реальних кінцевих результатів господарювання;
- необґрунтований розподіл коштів за придбані спецпатенти між бюджетами всіх рівнів та цільовими фондами, особливо це стосується Держбюджету України.

Результати експерименту з впровадження спецпатенту виявились досить успіш-

ними. За інформацією податкової служби, в період 1998–2001 рр. кількість суб'єктів підприємництва, що придбали спеціальні торгові патенти збільшилась з 1194 до 6970, тобто 5,8 раза, в тому числі ланцюгові темпи приросту в 1999 р., 2000 р. та 2001 р. відповідно склали приблизно 204,0; 75,8 та 9,2% (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Чисельність суб'єктів підприємництва – фізичних та юридичних осіб в Україні, що придбали спеціальний торговий патент, за період 1998–2001 рр. та у першому півріччі 2002 р. (за даними ДПА України)

№ з/п	Найменування області	1998 рік			1999 рік			2000 рік			2001 рік			I півр. 2002 року		
		юр. осіб	фіз. осіб	всього	юр. осіб	фіз. осіб	всього	юр. осіб	фіз. осіб	всього	юр. осіб	фіз. осіб	всього	юр. осіб	фіз. осіб	всього
1.	Автоном. Респ. Крим	0	335	335	0	2386	2386	578	2832	3410	476	2851	3327	330	2043	2373
2.	Донецька ¹	174		174	121		121	113		113	207		207	173		173
3.	Закарпатська	60	316	376	38	307	345	4	134	138	11	252	263			
4.	Київська	2	34	36	6	42	48	6	35	41	10	47	57	6	38	44
5.	Луганська	0	0	0	7	0	7	80	1765	1845	115	1741	1856	218	1296	1514
6.	Одеська	128	145	273	114	228	342	110	367	477	180	651	831	126	704	830
7.	Херсонська	0	0	0	57	321	378	52	301	353	52	295	347	45	236	281
8.	Черкаська	0	0	0	3	0	3	3	0	3	3	79	82	114	112	226
	ВСЬОГО	364	830	1194	346	3284	3630	946	5434	6380	1054	5916	6970	1012	4429	5441

¹ - юридичні та фізичні особи разом

За аналогією з єдиним податком, сума коштів, яка надійшла від продажу спецпатентів впродовж 1998–2000 рр., зросла ще суттєвіше – з 3945,8 до 31602,1 тис. грн. або у 8 разів, у тому числі в 1999 р. – в 4,1 раза, а в 2000 р. – 1,9 раза (в порівнянні з відповідним попереднім роком)* (рис. 2.6).

Протягом 9 місяців 2001 року на територіях, де проводився експеримент, з 8907 суб'єктів підприємництва, діяльність яких підлягає патентуванню (без врахування м. Білгород-Дністровського, смт Затока, смт Сергіївка, в котрих експеримент розпочався лише з 02.06.2001 р.), спеціальні торгові патенти придбали 5908 господарюючих суб'єктів або 66,3%. Це перевищує такий же показник за аналогічний період 2000 р. на 583 суб'єкти або на 10,9%.

* Помітне розходження індексів зростання вищезгаданих показників по роках пояснюється тим, що фактично експеримент розпочався лише в липні 1998 р. Тому показники за 1998 рік – це фактично дані за півріччя. Крім цього, перелік територій, визначених для введення спецпатенту, в 1998 р. три рази доповнювався (постанови КМУ від 23.06.98 р. № 950, від 01.07.98 р. № 994, від 25.08.98 р. №1332).

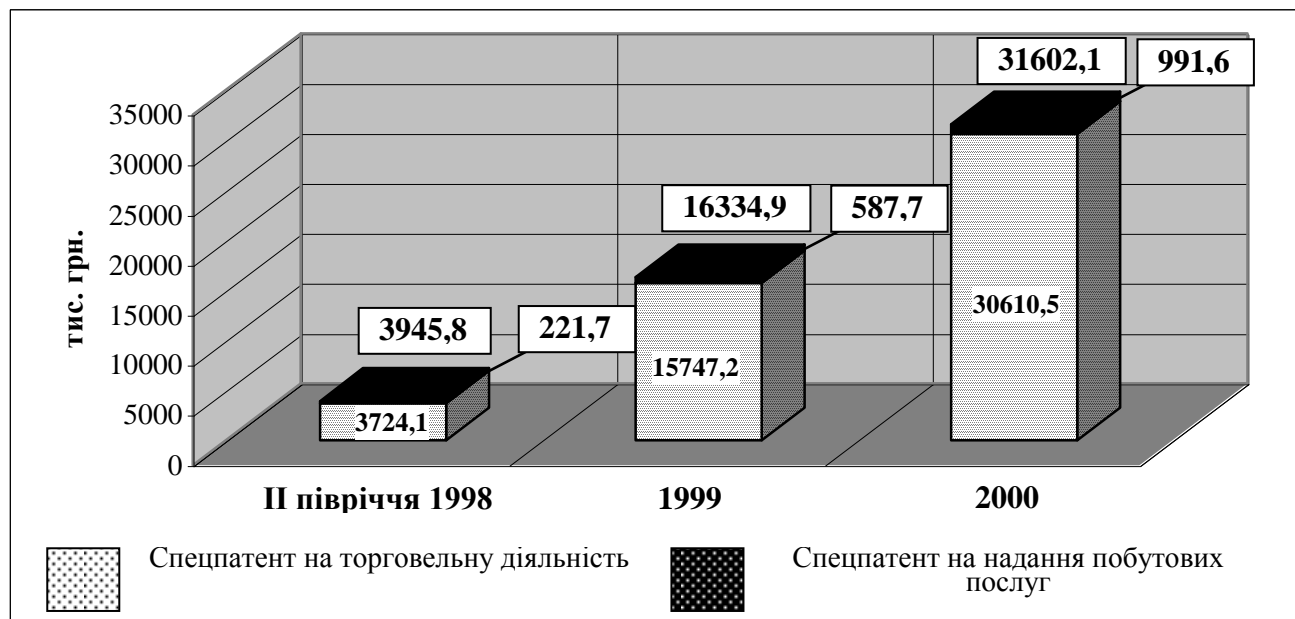

Рис. 2.6. Динаміка надходжень від продажу спецпатентів в Україні в розрізі окремих їх видів за 1999–2000 рр.(за даними ДПА України).

На зазначених територіях суб'єктами підприємницької діяльності за 9 місяців 2001 р. було придбано всього 14887 торгових патентів, з яких спецпатенти склали 8700 або 58,4% від загальної кількості. В порівнянні з відповідним періодом 2000 р., кількість останніх зросла на 1243 або 16,7%.

За вищевказаний період суб'єктами підприємництва – власниками спецпатентів – було сплачено загалом до бюджетів усіх рівнів та державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів) у сумі 30898,2 тис. грн. [124, С.29].

Крім вище перелічених недоліків, які безпосередньо впливають із аналізу методик справляння єдиного і фіксованого податків та спецпатенту, практика їх функціонування “оголила” цілу низку проблем. Розглянемо найважливіші з них.

Чільне місце серед нерегульованих питань, що викликають полеміку, займає проблема доцільності сплати приватними підприємцями, які застосовують спеціальні спрощені режими оподаткування, внесків до трьох фондів соціального страхування. Згідно Указу № 746/99 від 28.06.99 р., Декрету № 13-92 від 26.12.92 р. та Закону про патентування № 98/96-ВР від 23.03.96 р. платники єдиного і фіксованого податку та спецпатенту звільняються від зборів на обов'язкове соціальне страхування та до Державного фонду сприяння зайнятості населення (див. додаток П). До того ж підприємці-“єдиноподатники” і “спецпатентчики” фактично сплачують внески до соціальних

фондів у складі єдиного податку та плати за спецпатент відповідно (табл. 2.12). Однак, у новому законодавстві з питань соціального страхування вищезгадані моменти не враховано, що призводить до подвійного оподаткування.

Таблиця 2.12

Схема розподілу єдиного і фіксованого податку та плати за спецпатент між державними соціальними фондами України [125, С.20]

Фонди соціального страхування	Платники єдиного податку	Платники фіксованого податку	Власники спецпатенту
Пенсійний фонд	42%	10%	17%
Фонд соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	11%	–	2%
Фонд соціального страхування на випадок безробіття	4%	–	1%

Пропозиція фахівців Держкомпідприємництва зберегти за суб'єктами підприємницької діяльності, що обрали особливі способи спрощеного оподаткування, статус неплатників внесків до вищезазначених фондів, змінивши тільки пропорції розподілу [103], матиме лише тимчасовий успіх, бо насправді розглянута проблема тісно пов'язана з майбутнім реформуванням усієї системи державного соціального забезпечення.

Суть цієї реформи полягає в поетапному переході від солідарної до персоніфікованої системи пенсійних та інших соціальних страхових виплат, яка передбачає пряму залежність майбутнього їх розподілу від страхового стажу та розміру сплачених внесків на індивідуальні рахунки. Такий принцип формування соцфондів більше відповідає етичним критеріям соціальної справедливості, тому що усуває добре відому “зрівнялівку”. Зрозуміло, що у вказаній реформі найбільше заінтересовані наймані працівники, оскільки вона зміцнює їх соціальні гарантії на достойне майбутнє існування. З іншого боку, ведення персоніфікованого обліку страхових внесків порушує саму ідеологію спрощеного оподаткування. Звідси випливає, що коли звільнити всі категорії “спрощенців” від цього обліку і окремої сплати страхових платежів, то знизиться привабливість роботи у них за наймом.

Ще одна серйозна проблема, яка підриває довіру держави до спрощених методів оподаткування, – їх широке використання у схемах оптимізації податкових зобов'язань

великих та середніх фірм та для ухилення від сплати податків. Відсутність у цих технологіях надійних механізмів захисту та контролю наносить відчутні збитки державній скарбниці. Досить популярними формами фіскальних правопорушень стали:

- залучення підприємцями-“спрошенцями” найманих осіб без належного документального оформлення трудових відносин з ними;
- приховування обсягів виручки (валового доходу), які перевищують гранично допустимі ліміти, що дозволяють працювати за спрощеними схемами оподаткування;
- “відмивання” через спрощені режими оподаткування “тіньових” коштів шляхом укладення фіктивних господарських договорів зі сплатою за це мінімальних “комісійних” та ін.

За аналогією зі спрощеною системою оподаткування юридичних осіб, існують проблеми, пов’язані з неоднозначним (суперечливим), а іноді упередженим трактуванням окремих положень згаданих раніше законодавчих актів з боку податківців та інших владних структур.

Чи не найбільше полеміки викликає питання необхідності нарахування, утримання і перерахування приватними підприємцями – платниками єдиного податку – прибуткового податку з громадян з доходів, які виплачуються найманим працівникам, включаючи членів сім’ї, та подання відповідних відомостей до податкових органів. Так, якщо звернутись до головного нормативно-правового акту, що регламентує порядок застосування спрощеної системи оподаткування, – Указу № 746/99 від 28.06.99 р., то в ньому немає прямих вказівок із цього приводу. Навпаки, тут наявне застереження, що доходи від здійснення підприємницької діяльності, що оподатковуються єдиним податком, не включаються до складу сукупного оподаткованого доходу за підсумками року такого платника та осіб, що перебувають з ним у трудових відносинах, а сплачена сума єдиного податку є остаточною і не включається до перерахунку загальних податкових зобов’язань як самого підприємця, так і найманих ним осіб, включаючи власну сім’ю. Причому наведена норма внесена до ст. 2, в якій, зокрема, говориться про доплату за кожного найманого працівника у розмірі 50% від встановленої ставки єдиного податку, що вказує на логічний зв’язок обох положень. Багато економістів-аналітиків вважають це беззаперечним доказом на користь звільнення приватних підприємців-“спрошенців”, від справляння прибуткового по-

датку із заробітків (винагороди) найманих працівників, бо він, на їхню думку, сплачується у складі згаданої доплати [126, С.30; 127, С.29-30; 128, С.5-6].

Однак, у підзаконному акті – Порядку видачі Свідоцтва про сплату єдиного податку, затвердженому наказом ДПА України від 29.10.99 р. № 599 (зі змінами та доповненнями, внесеними наказом ДПА України від 28.12.2001 р. № 521), чітко наголошується на обов'язку підприємця – платника єдиного податку – утримувати і перераховувати прибутковий податок із зарплати (винагороди) найманого персоналу*. Таку позицію відстоюють і спеціалісти Держкомпідприємництва України [129, С.14].

З нашої точки зору, перша позиція є більш обґрунтованою і адекватною базовій ідеї кардинально спрощеного оподаткування. До того ж фіскальні втрати внаслідок звільнення підприємців, що використовують спрощені схеми оподаткування, від справляння прибуткового податку з найманих осіб на фоні надходжень єдиного і фіксованого податків будуть незначними (не більше 5%).

До інших подібних проблем, зумовлених невідповідністю окремих положень підзаконного нормативного документа нормам основного законодавчого акту, можна віднести:

- вимогу щодо авансової сплати єдиного податку приватними підприємцями;
- необхідність заповнення у Книзі обліку доходів і витрат таких зайвих граф як “Витрати на виробництво продукції” та “Чистий дохід”, оскільки ці показники не входять до складу кваліфікаційних обмежувальних критеріїв і зовсім не впливають на розмір єдиного податку тощо.

Існують приклади і відверто упередженого роз'яснення податківцями положень того ж Указу № 746/99 28.06.99 р. Так, на думку посадових осіб Головного управління оподаткування фізичних осіб ДПА України, у випадку тимчасового припинення громадянином-підприємцем – платником єдиного податку – підприємницької діяльності з будь-яких причин (хвороба, відпустка і т.д.) він повинен:

- або подати заяву про відмову від застосування спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності та повернути відповідне свідоцтво разом з усіма довідками на

* Схожий спірний момент між основним і підзаконним нормативними актами (Декретом № 13-92 від 26.12.92 р. та Інструкцією № 12 від 21.04.93 р.) характерний і для підприємців – платників фіксованого податку. Зокрема, потреба нарахування, утримання і перерахування прибуткового податку із заробітку осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, суперечить нормі щодо їх звільнення від обов'язкового обліку доходів і витрат, в тому числі на оплату найманої праці.

найманих осіб, що означає автоматичну втрату можливості застосування такого податкового режиму протягом поточного календарного року;

– або продовжувати дотримуватись норм зазначеного Указу, зокрема, сплачувати щомісяця єдиний податок в установлені терміни [130, С.51] (податок за “бездіяльність”).

Вважаємо, що таке роз’яснення податківців не тільки виходить за рамки чинного законодавства, але й суперечить елементарній логіці.

Судячи з проведеного нами аналізу, фіскальні і стимулюючі потенційні можливості радикально спрощених технологій оподаткування в Україні далеко не вичерпані, і, щоб їх максимально реалізувати, необхідно прикласти зусилля до створення універсальної (єдиної) більш досконалої моноподаткової моделі для всіх суб’єктів малого підприємництва незалежно від організаційно-правової форми та форми власності. А пропозиції щодо їх скасування просто суперечать здоровому глузду і видаються нічим іншим, як лобіюванням інтересів великого і середнього бізнесу, якому після запровадження таких альтернативних податкових режимів стало важче конкурувати з малою приватною економікою.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Багатовекторний аналіз діючого механізму оподаткування суб’єктів малого підприємництва в Україні дозволяє зробити наступні узагальнення:

1. Зіставляючи динаміку показників, що характеризують стан розвитку та позиції малого бізнесу у вітчизняній економіці, із періодами надання йому особливих податкових привілеїв і хронологією основних трансформацій системи оподаткування в цілому та свідомо абстрагуючись від впливу інших чинників, було встановлено існування між ними достатньо вираженої детермінаційної залежності (з врахуванням зовнішнього та внутрішнього лагів). У результаті проведеного порівняння, за критерієм стимулювання сектору малого підприємництва через податковий механізм, 11-літній період суперечливої еволюції підсистеми його оподаткування було умовно поділено на три етапи.

2. Оскільки окремий точний облік надходжень податків і зборів від малих підприємств відповідними державними органами не ведеться (не передбачений), то з ме-

тою оцінки їхнього фіскального внеску у формування надходжень ПДВ до Зведеного бюджету України було застосовано непрямий метод обчислень. За експертною оцінкою автора, орієнтовна частка малих фірм в загальній сумі надходжень ПДВ упродовж 1995–2002 рр. коливалась у межах 6–15%, тобто була незначною, і на найближчу перспективу вона кардинально не зміниться.

3. Аналіз діючої вітчизняної ПДВ-технології показав, що хоча вона сконструйована за західноєвропейським взірцем (загальнотеоретичні принципи конструкції та основні елементи співпадають), котрий проявив себе позитивно в країнах із розвинутими ринковими відносинами, в умовах трансформаційної економіки вона проводить себе неадекватно, зумовлюючи помітне погіршення фінансового стану суб'єктів господарювання, особливо невеликих за розмірами.

4. Упродовж 1994–1999 рр. при справлянні податку на прибуток (доходи) вітчизняним малим підприємствам зовсім не надавались спеціальні пільги, спрямовані на компенсацію їх особливої фінансової вразливості та нестійкості. Більше того, чинна методика визначення об'єкта оподаткування (діє з 01.07.1997 р.) надає переваги товаровиробникам, які нагромаджують значні запаси незавершеного виробництва та готової продукції на складі, чого малі фірми через дефіцит оборотного капіталу дозволити собі не можуть. Не позбавлена вона й інших істотних недоліків організаційно-технічного характеру.

Вищевказані вади разом з деструктивними чинниками не могли не позначитись на фіскальній “віддачі” сектору малих підприємств. За експертною оцінкою, проведеною з використанням непрямого способу обчислень (аналогічно як у випадку з ПДВ), упродовж 1997–2002 рр. його середньорічний вклад у забезпечення загального обсягу надходжень від зазначеного податку був малопомітним, коливаючись в межах 7–13%.

5. Незважаючи на неспростовні теоретичні та практичні аргументи проти ідеї запровадження єдиного універсального податку на загальнонаціональному рівні, при певних просторово-часових обмеженнях та збігові соціально-економічних обставин, її практична реалізація цілком можлива і, навіть, виправдана.

Переконані, що значною мірою завдяки впровадженню в Україні єдиного податку щорічні прирости чисельності малих підприємств протягом останніх років стабілі-

зувались у межах 10–13%, а кількість зареєстрованих приватних підприємців щорічно збільшувалась в середньому приблизно на 120 тис. осіб.

6. Завдяки серйозним вадам, громіздкості, складності регулятивних процедур, високому рівню податкового навантаження звичайна система оподаткування суб'єктів малого підприємництва виявилась нездатною конкурувати на рівних із привабливими альтернативними методами спрощеного фіска: єдиним податком, фіксованим податком для ринкових торговців та придбанням спецпатенту. Позитивно зарекомендували себе вищезгадані альтернативні способи оподаткування і у фіскальному аспекті.

7. Тим не менше, як показала практика, альтернативні методи розрахунків з казною, сконструйовані за принципом інтеграції сукупності податків і зборів у єдиний паушальний платіж, не позбавлені методологічних і технічних недоліків, об'єктивно існуючих слабких сторін та складних проблем, які помітно дискредитують їх в очах держави, приватних підприємців та найманих ними працівників і гальмують подальше їхнє поширення.

8. Основні наукові результати розділу опубліковані в працях [131–134].

РОЗДІЛ 3

ОПТИМІЗАЦІЯ ФІСКАЛЬНОГО РЕЖИМУ У СФЕРІ МАЛОГО БІЗНЕСУ

Критична оцінка діючої в Україні загальновстановленої мультибазисної технології оподаткування суб'єктів малого підприємництва на предмет її фіскальної віддачі і стимулюючого впливу показала, що, незважаючи на спроби реформування, вона зберігає достатньо виражений депресивний характер. Це зумовлено тим, що в методиках справляння основних податків і зборів недостатньо враховується специфіка ведення малого бізнесу. Щоправда, ситуація відчутно покращилась після запровадження альтернативних радикально спрощених способів його оподаткування, котрі загалом сприятливо вплинули на розвиток даного сектора економіки та формування дохідної частини бюджетів різних рівнів, насамперед, місцевих. Хоча, практика їхнього функціонування також виявила низку серйозних проблем, зумовлених методологічними та організаційно-технічними прорахунками, що послаблюють згаданий подвійний ефект і навіть знижують їх позитивний імідж.

Отже, без оптимізації обох названих складових підсистеми оподаткування малих підприємницьких формувань не обійтись, і здійснити її бажано в найкоротший термін.

Обраний Україною стратегічний курс на інтеграцію у Європейську співдружність, зокрема, вимагає поступової уніфікації структури вітчизняної податкової системи за західноєвропейським зразком, чому вона сьогодні, в основному, відповідає. Тому зміни загальноприйнятого порядку оподаткування малого бізнесу повинні йти еволюційним шляхом внесення в нього виважених коректив. У той же час “перекроювання” численних податкових нормативних актів і без того непомірно обтяжених десятками змін та доповнень видається нам не кращим варіантом модернізації фіскального права. Вважаємо, що в цьому сенсі ідеальним стане законодавче “закріплення” вдосконалених методик справляння податків і обов'язкових платежів у Податковому кодексі. У даному контексті ґрунтовне вивчення та адаптація до вітчизняних умов прогресивного світового податкового досвіду, особливо окремих постсоціалістичних країн, що успішно торують шлях до ринку, має реальне практичне значення.

3.1. Модернізація підсистеми оподаткування малого бізнесу в контексті зарубіжного фіскального досвіду

Концептуальний підхід до створення моделі ефективного оподаткування.

Кардинальне покращення комплексної ефективності діючої підсистеми оподаткування малого підприємництва в Україні неможливе без врахування основних тенденцій розвитку світової податкової політики в сфері малої економіки, а також національної специфіки її функціонування, причому не тільки в умовах сучасної соціально-економічної ситуації, але й на стратегічну перспективу.

Насамперед, у доповнення до виведених раніше спеціальних принципів конструювання ефективної підсистеми оподаткування малого бізнесу в перехідний період сформулюємо деякі ідеї та положення, враховані у запропонованій автором концепції податкової реформи в даному секторі вітчизняної економіки.

По-перше, цілком погоджуємося з думкою більшості вітчизняних фахівців у галузі оподаткування, які вважають за необхідне помітно знизити фіскальне навантаження для всіх підприємницьких структур, включаючи суб'єктів малого бізнесу, що працюють за стандартними (звичайними) податковими правилами, за рахунок:

- істотного зменшення кількості податків та зборів через скасування тих, надходження від яких є незначними у співставленні з витратами на їх забезпечення;
- зниження ставок основних податків і обов'язкових платежів, які чинять найбільший стримуючий вплив на легітимну фінансово-господарську діяльність платника, з одночасним розгортанням їх податкової бази (легалізація сектора “тіньової” економіки та скасування безпідставних (необґрунтованих) податкових пільг;
- спрощення регулятивних процедур, пов'язаних з обчисленням та сплатою типового набору податків і зборів, завдяки покращенню методик їх справляння й уніфікації фінансового та податкового обліку*.

* До речі, перелічені напрямки податкового реформування частково знайшли своє втілення у прийнятому Верховною Радою України в другому читанні проєкті Податкового кодексу, в якому, зокрема, передбачено: скорочення з 39 до 23 кількості податків та зборів (крім відрахувань із фонду оплати праці); зниження ставки ПДВ з 20 до 17%, податку на прибуток підприємств – з 30 до 25%, введення ліберальнішої двохступеневої шкали ставок для оподаткування доходів фізичних осіб (10 і 20%) та зменшення з 30 до 15% ставок оподаткування дивідендів; обчислення податкових зобов'язань із податку на прибуток підприємств за методом нарахувань (аналогічний метод застосовується у бухгалтерії) [135].

По-друге, перелік чітко обґрунтованих цільових пільг і преференційних елементів у методиках справляння основних податків і зборів при мультибазисному порядку оподаткування повинен поступово скорочуватись від найдрібніших до більших за розмірами суб'єктів малого підприємництва, аж до повної відсутності будь-яких податкових привілеїв, якщо вони втрачають вказаний статус, адже законодавчо встановлені кваліфікаційні критерії для визначення цього поняття є досить широкими (див. додаток А, табл. А.4). Описаний підхід не стримує природне поступове нарощування фірмами масштабів виробничо-комерційної діяльності і створює меншу зацікавленість у штучному заниженні відповідних критеріальних показників, щоб скористатись податковими перевагами представників малого бізнесу.

По-третє, частки фіскальних вилучень у виручці (або доходах) малої фірми при застосуванні загальної чи радикально спрощених податкових технологій не повинні істотно різнитися між собою, тобто при застосуванні останніх бажано значно не відходити від принципу рівносправедливості (платоспроможності) при визначенні податкових зобов'язань. Головна різниця між альтернативними схемами фіску повинна полягати в ступенях складності податкового обліку та звітності. Це поставить у рівні умови тих суб'єктів малого підприємництва, що відповідають встановленим вимогам, однак з об'єктивних причин не можуть перейти на спрощений податковий режим. А також зменшить стимули великого і середнього бізнесу до розробки схем ухилення від сплати податків із застосуванням спрощених методів оподаткування.

По-четверте, загальна чи спрощені схеми розрахунків з казною аж ніяк не повинні впливати на вибір організаційно-правової форми чи виду діяльності суб'єкта малого бізнесу за фіскальними причинами, як це спостерігається нині. Порушення даної вимоги призводить до викривлення умов конкуренції та порушення свободи прийняття економічних рішень малими підприємницькими структурами, що гальмує дію ринкових саморегуляторів.

По-п'яте, оптимальним варіантом буде звести розрізнені спеціальні спрощені технології оподаткування малого бізнесу, що до того ж значною мірою дублюються, до єдиної, в рамках якої передбачити максимально просту схему розрахунку податкових зобов'язань перед бюджетом для особливо малих форм підприємництва або мік-

рофірм (мікропідприємств)*. Це зменшить витрати податкових органів на адміністрування одного альтернативного методу фіска для малих господарських формувань та знову ж таки знизить можливості для уникнення сплати податків через маніпулювання численними конкуруючими податковими режимами.

По-шосте, спрощену форму фіскальних взаємовідносин між державою і малим бізнесом необхідно гармонійно інтегрувати в загальну систему оподаткування, що, на нашу думку, передбачає наявність наступних моментів:

а) забезпечення в міру зростання обсягів фінансово-господарської діяльності платника плавного (поетапного) переходу від максимально простого презумптивного (оціночного) способу справляння паушального податку у фіксованій сумі для дуже малих господарюючих суб'єктів (мікрофірм) до спрощеного оподаткування, об'єктом якого є валовий доход (виручка) плюс позареалізаційні доходи (на найближчу перспективу) або чисті потоки грошових коштів (на більш віддалене майбутнє), а потім – до звичайної поліподаткової технології з окремими елементами фіскальних привілеїв, і, нарешті, до стандартних норм оподаткування;

б) узгодження спрощеного фіскального режиму із традиційним порядком справляння податків і зборів через застосування уніфікованих принципів ведення податкового обліку та встановлення чітких правил коригування податкових зобов'язань при переході з одного варіанту оподаткування на інший;

в) можливість для суб'єкта малого бізнесу добровільно обирати будь-який із передбачених альтернативних методів фіска, якщо він відповідає критеріям, які дають на це право.

* Схожий підхід був застосований у вже згаданому проекті Податкового кодексу при розробці Глави 98 “Спрощена система оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва” Розділу XV “Спеціальні податкові режими”. Однак, сама запропонована редакція названої Глави по суті руйнує мотивацію щодо застосування радикально спрощеної податкової технології для малого бізнесу як вигідної альтернативи існуючій недосконалій, громіздкій і “обтяжливій” загальній системі оподаткування. Серед її найбільш вразливих моментів можна назвати:

– істотне звуження кваліфікаційних критеріїв, дотримання котрих дозволяє застосовувати єдиний податок громадянам-підприємцям (чисельності найманих працівників з 10 до 5 осіб, включаючи членів їх сім'ї; обсягу річної виручки з 500 до 200 тис. грн.) та збільшення інших обмежень (заборона торгівлі всіма підкацизними товарами без винятку);

– різке скорочення переліку податків та зборів, що заміщуються єдиним податком (до 4 для малих підприємницьких формувань – юридичних осіб та до 3 для приватних підприємців);

– здійснення відрахувань до всіх державних цільових фондів, включаючи внески на пенсійне і соціальне страхування, та справляння ПДВ на загальних підставах;

– необхідність обов'язкового застосування приватними підприємцями – фізичними особами – підчас проведення розрахунків із споживачами за готівку у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг реєстраторів розрахункових операцій [135].

По-сьоме, потрібно враховувати чинне законодавство, яке визначає правове поле малого підприємництва (див. додаток А, табл. А.4), та найближчим часом недоречно кардинально змінювати методику справляння єдиного сукупного податку для малого бізнесу, яка загалом зарекомендувала себе позитивно.

Щоб проілюструвати, як вищенаведені вимоги і міркування були практично втілені при розробці моделі модернізованої підсистеми оподаткування суб'єктів малого підприємництва, представимо її у схематичному (спрощеному) вигляді (додаток Р). Після цього перейдемо до обґрунтування доцільності та більш детальних роз'яснень щодо змін, які пропонується внести у чинні механізми справляння основних податків та зборів, що входять до традиційної фіскальної технології, а також заходів із оптимізації альтернативних спрощених режимів оподаткування, призначених для малих підприємницьких структур.

Удосконалення механізмів справляння основних податків та зборів у рамках традиційної системи оподаткування.

Податок на додану вартість. Як видно з додатку Р, запропонований автором граничний обсяг загальної вартості продажів для обов'язкової реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності платником ПДВ у розмірі 62,5 тис. грн. або 12,5 тис. ЄВРО (приблизно \$ 11,7 тис.) майже не відрізняється від нині діючого (61200 грн. \approx \$ 11,5 тис.). З нашої точки зору, вказаний “неоподатковуваний мінімум” для ПДВ наближається до оптимального і на найближчу перспективу його кардинальне збільшення проводити недоречно. Тому пропозиції підвищити цю межу до 250–500 тис. грн.* вважаємо науково необґрунтованими, такими, що носять швидше популістський характер і можуть призвести до суттєвого розбалансування доходної та видаткової частин Державного бюджету України. Для аргументації даної тези порівняємо аналогічні обмеження, що діють у Литві, Китаї, Польщі та Чехії – країнах, котрі досягли помітних успіхів у реформуванні національних фіскальних систем, перебуваючи в схожій соціально-економічній ситуації, та Росії і Азербайджані, які поки що цим похвалитись не можуть.

У рамках загального фіскального режиму податкове законодавство Литви передбачає, що суб'єкти підприємництва (фізичні та юридичні особи), обсяг річного обороту яких перевищує 100 тис. літ (приблизно \$ 25 тис.), зобов'язані подавати відповідну дек-

* Наприклад, фахівці МВФ рекомендують підняти “пориг” для справляння ПДВ в Україні до 500 тис. грн. [136].

ларацію і сплачувати ПДВ [137]. Тим з них, що не перевищують згаданий ліміт, платити цей податок не обов'язково. Аналогічно, щоб бути включеним в систему ПДВ, чеський та польський підприємці повинні за рік перевищити трохи нижчий рівень господарського обороту – відповідно 750 тис. крон (приблизно \$ 22,5 тис.) [138, С.66] та 80 тис. злотих (приблизно \$ 19,5 тис.) [139, С.62]. Якщо врахувати вищий ступінь розвитку приватного підприємництва названих держав, то вітчизняний кваліфікаційний критерій для реєстрації платників ПДВ є цілком прийнятним як з позиції оптимізації адміністрування його справляння органами ДПА України, так і нормалізації податкового навантаження на малу економіку.

У той же час у Китаї цей рівень істотно нижчий: повністю звільняються від сплати ПДВ підприємці, у яких обсяг продажу не досягає встановленого мінімального ліміту, що становить при здійсненні реалізації 600–2000 юаней на місяць (приблизно \$ 70–240 на місяць або \$ 840–2880 на рік), а при добовій оплаті послуг – 50–80 юаней (приблизно \$ 6–10 за добу або \$ 2190–3650 на рік) [140, С.82]. А у Росії та Азербайджані, навпаки, він занадто високий навіть за мірками індустріально розвинутих країн (додаток С, табл. С.1). Так, у Російській Федерації та Азербайджанській Республіці платники мають право на звільнення від виконання обов'язків, пов'язаних із обчисленням і сплатою ПДВ, якщо за три попередніх послідовних календарних місяці сума виручки від реалізації товарів (робіт, послуг) без врахування ПДВ і податку з продажів (для Росії) не перевищує в сукупності відповідно 1 млн. рублів (приблизно \$ 32 тис. за квартал або \$ 128 тис. на рік) та тисячократну суму неоподаткованого місячного доходу громадян, що дорівнює 100 млн. манатів (приблизно \$ 20,6 тис. за квартал або \$ 82,4 тис. на рік) [142, С.27; 143, С.52, 73].

На наш погляд, різке зниження “порогу” неоподатковуваних операцій в Україні до рівня першої з вище названих країн (Китаю) призведе лише до зниження ефективності адміністрування згаданого податку (суттєвого погіршення співвідношення суми його надходжень до величини адміністративних витрат). А непомірне підвищення такого ліміту до рівня, діючого в Росії чи Азербайджані, потягне за собою зростання бюджетного дефіциту, адже ПДВ – основне і поки що безальтернативне джерело наповнення вітчизняної державної казни.

Вивчення світової фіскальної практики показує, що ліміт обсягу продажів для включення підприємницької структури в режим ПДВ найчастіше встановлюється або у національній валюті, або “прив’язується” до показників неоподаткованого мінімуму доходів громадян (наприклад, як в Україні та Азербайджані). При цьому поділяємо думку російських спеціалістів у сфері оподаткування, які рахують, що обидва способи мають суттєві вади. Застосування першого в умовах високої інфляції, що характерно для країн з транзитивною економікою, призводить до зниження з плином часу реальної величини згаданого обмеження, тобто контингент дрібних підприємців, котрі зможуть скористатись легітимним звільненням від обов’язків справляння ПДВ, поступово звужуватиметься. Другий поганий тим, що відбувається прив’язка до показників, величина яких встановлюється за іншими принципами і переслідує відмінні цілі, аніж податкові константи [144, С.39]. Тому у вигляді альтернативного варіанту, що зменшує ваду першого методу нами було запропоновано визначати подібний “пори́г” у валюті, яка менш підвладна впливу інфляції, – ЄВРО (з подальшим переводом у гривні). Однак, на наш погляд, все-таки найкращий і найпростіший шлях подолання описаної проблеми – запровадження в законодавчому порядку (в Податковому кодексі) щорічної індексації цього показника, виходячи з темпів інфляційного знецінення національної грошової одиниці, з опублікуванням відповідної інформації у пресі.

Вважаємо, що ліквідувати жорсткість зазначеного нормативу (про що наголошувалось раніше) можна, скориставшись відповідним німецьким досвідом податкового стимулювання малого підприємництва на етапі його становлення. Так, у ФРН підприємці, у яких господарський оборот, включаючи ПДВ, за минулий календарний рік не перевищив DM 25 тис., а в поточному році передбачається, що він не перевищить DM 100 тис., можуть не реєструватись платником ПДВ [145, С.96]. Крім того, якщо суб’єкт підприємництва в календарному році отримав дохід, що не перевищує DM 60 тис., то він має право сплатити до бюджету лише 80% нарахованої суми ПДВ (регресивне оподаткування) [146, С.301].

Однак, враховуючи значні труднощі із формуванням казни держави, рекомендуємо застосування даної пільги в Україні поки що обмежити лише новоствореними суб’єктами дрібного бізнесу та тими, що жодного разу з моменту створення не реєст-

рувались платником ПДВ, а наступний неоподатковуваний ліміт для ПДВ в Україні встановити у розмірі, що тільки у 2 рази перевищує початковий “порог”.

Ліквідації вищезгаданої вади та істотному зниженню адмінвитрат на ведення фіскального обліку з ПДВ також сприятиме запровадження альтернативної спрощеної методики його обчислення для малих форм господарювання (див. додаток Р), аналог якої, зокрема, застосовується у тому ж Китаї. Так, для тих, у кого реалізаційні доходи менше визначеної суми (у виробництві обсяг реалізації, який оподатковується, менший за 1 млн. юаней, що еквівалентно приблизно \$ 120,6 тис. на рік, у торгівлі – менший за 1,8 млн. юаней або приблизно \$ 217 тис.), величина ПДВ до сплати в бюджет розраховується напряму із показника отриманого доходу від продажу товарів та/або надання послуг за ставками: 4% в торгівлі (комерційному) секторі; 6% – у всіх інших секторах. Тобто використовується проста формула: **ПДВ в бюджет = Обсяг продажів × Ставку податку** [140, С.81; 147].

До речі, використання спрощених методів розрахунку ПДВ до сплати в бюджет (чистих податкових зобов'язань) не лише прерогатива країн, які обрали шлях ринкових реформ. Їх застосовують для деяких категорій підприємців і в економічно розвинутих країнах світу, де вони, як правило, набувають трьох форм:

1) чиста величина податкового зобов'язання розраховується шляхом множення обороту платника податку за поточний рік на коефіцієнти, отримані в результаті аналізу або даних про його діяльність за попередні роки, або даних по галузі (останній, але дещо спрощений, варіант пропонується використати в Україні);

2) величина ПДВ на “виході” (податку з продажів або за вітчизняною термінологією – податкового зобов'язання з ПДВ) обчислюється за допомогою коефіцієнтів, одержаних із аналізу даних про обсяг придбань підприємця. Цей спосіб доцільно запроваджувати для видів дрібного бізнесу, де набагато легше обліковувати і контролювати закупки товарів, аніж – численні факти продажу. Однак, введення такої спрощеної методики вимагає періодичних просторих статистичних обслідувань. Тому, враховуючи значну мінливість кон'юнктури перехідної економіки, використовувати її в Україні було б дуже складно;

3) величина ПДВ на “вході” (податку на придбання або за вітчизняною термінологією – податкового кредиту з ПДВ) розраховується як добуток стандартних коефі-

цієнтів та загального обсягу обороту [141]. Очевидним є те, що цей метод також не позбавлений описаного вище недоліку.

Оскільки найбільш простим і поширеним способом спрощеного обчислення ПДВ, що підлягає перерахуванню в бюджет, є перший (додаток С, табл. С.2), нами було віддано перевагу саме йому. До того ж він може добре поєднуватись із радикально спрощеною технологією – єдиним сукупним податком, бо, як уже відмічалось, подібна методика обчислення ПДВ не вимагає додаткового фіскального обліку. Проте, щоб така інтеграція стала реальною необхідно встановити єдині обмеження для їхнього спільного добровільного застосування, що й було зроблено у наведеній вище моделі. Крім цього, вважаємо, що встановлення уніфікованого ліміту господарського обороту в розмірі 1 млн. грн. (або приблизно EUR 200 тис.) більше сприятиме розвитку суб'єктів малого підприємництва сфери матеріального виробництва, науки і наукового обслуговування та продуктивних послуг, які поки що не зайняли адекватних їх значимості позицій у секторі вітчизняного малого бізнесу (див. табл. 1.3).

Що ж стосується питання встановлення оптимальних ставок оподаткування даної вартості, то, на наш погляд, для умов України більш адекватним є досвід країн колишнього соцтабору та КНР (додаток Т).

Узагальнюючи інформацію, наведену в додатку Т, можна зробити наступні висновки. Базові ставки ПДВ у розглянутих країнах коливаються в межах 17,0–23,0%, тобто є досить високими, що, вочевидь, зумовлено значними фіскальними потребами. Однак, у більшості з них (у 7 з 9 розглянутих країн) основні ставки доповнюються пониженими (пільговими) (крім “нульової”, котра, головним чином, стосується експорту). Причому проглядається закономірність: чим вища стандартна податкова ставка, тим нижчою є пільгова (за винятком Словаччини та Естонії). Зрозуміло, що встановлення понижених ставок ПДВ перш за все на товари і послуги першої необхідності та соціального призначення для пересічного споживача, на виробництві і торгівлі котрими, в основному, спеціалізуються малі підприємства в країнах із перехідною економікою, справді покращує умови їх господарювання.

Виходячи з вищесказаного, вважаємо, що, якщо і запроваджувати диференційований ПДВ в Україні, то спершу слід обмежитись введенням тільки однієї зниженої

ставки при збереженні діючої основної та паралельному значному розширенні податкового “поля” за рахунок ліквідації численних необґрунтованих пільг, які лише викривляють умови конкуренції. Хоча, інші аналітичні дослідження вчених Інституту економічного прогнозування НАН України доводять, що забезпечити стабільні надходження на нинішньому рівні можна і за більш низької стандартної ставки ПДВ – 17,5%, не вдаючись до введення додаткових (зокрема, так вчинили в Азербайджані). Але для цього потрібно підняти продуктивність податку (відношення ефективної і законодавчо встановленої ставок) хоча б до рівня 1997 р., коли вона склала 71,6%, за рахунок відмови від недоцільних преференцій (звільнень від оподаткування) та зниження недоїмки [153, С.18].

З метою компенсації “імобілізаційного” впливу діючої в Україні ПДВ-технології на фінансовий стан суб’єктів малого підприємництва (насамперед, найдрібніших), а також нормалізації частки відповідних витрат на ведення податкового обліку та звітності в отриманій ними виручці, пропонуємо скористатись добре відомими в фінансовій практиці країн – членів ОЕСР методами, а саме:

- скоротити періодичність сплати та подачі податкової декларації з ПДВ (додаток С, табл. С.3);
- надати їм можливість застосовувати касовий спосіб визначення податкових зобов’язань та податкового кредиту з ПДВ (додаток С, табл. С.4);
- відмінити для них сплату авансових платежів. При цьому, вважаємо, що, поперше, доцільність запровадження вище перелічених преференційних елементів у механізмі справляння ПДВ для достатньо широкого кола невеликих підприємницьких структур в Україні є вищою, аніж у економічно розвинутих країнах Заходу, де зразкова дисципліна розрахунків між контрагентами та висока стійкість національної грошової одиниці. По-друге, для уникнення будь-якої дискримінації в питаннях оподаткування право на їх застосування повинні мати всі підприємницькі структури, які відповідають конкретним встановленим обмеженням (див. додаток Р), незалежно від моменту реєстрації, способу проведення розрахунків, виду діяльності чи організаційно-правової форми тощо.

Податок на прибуток підприємств. Для нівелювання підвищеної фінансової вразливості суб’єктів малого бізнесу – юридичних осіб – в Україні у перехідний період

та підвищення їх фіскальної віддачі в майбутньому, на нашу думку, й справді недостатньо однієї діючої інвестиційної пільги щодо сплати податку на прибуток для невеличких новостворених фірм сфери матеріального виробництва та послуг, бо реально нею може скористатись незначна доля малих підприємств (див. додаток М, табл. М. 1). Потрібно посилити стимулюючий ефект оподаткування прибутку за рахунок доповнення вказаної преференції зниженням податкової ставки для усіх малих господарюючих структур, що сприятиме збільшенню ресурсів для їх самофінансування, при збереженні раніше визначених акцентів фіскального патронажу для пріоритетних видів малого підприємництва*. Вивчення зарубіжної прагматики справляння податку на прибутки юридичних осіб показує, що цього можна досягти двома способами: 1) шляхом запровадження поряд із стандартною пропорційною зниженою податковою ставкою для малих підприємств; 2) за рахунок введення прогресивної шкали ставок оподаткування, диференційованих в залежності від розміру оподаткованого прибутку.

Додаткові понижені податкові ставки для підприємств, що мають прибуток нижче встановленого “порогу” або за певними критеріями відносяться до малого підприємництва застосовуються як в країнах із розвинутою ринковою системою господарювання (зокрема, Канаді та Великобританії [13, С.26, 28, 40]), так і в окремих постсоціалістичних країнах.

Наприклад, литовські малі фірми, річний валовий дохід яких складає менше 100 тис. літ (приблизно 25 тис. дол. США), платять вказаний податок за нижчою ставкою, а саме – 15% (звичайна ставка становить 29% від чистого оподаткованого прибутку). Щоб мати право на пільгу, платник – юридична особа – повинен відповідати таким вимогам:

- чисельність співробітників на підприємстві не перевищує 50 осіб;
- підприємство не повинно займатися певними видами діяльності, пов’язаними з виробництвом та реалізацією алкогольної продукції, нафти і продуктів її переробки, продовольства і ряду ін. [137].

* Для порівняння, у Франції також існує подібна, але більш істотна за розмірами та контингентом користувачів, пільга для новоутворених компаній. Так, промислові, комерційні і підприємства сфери побутових послуг звільняються від податку з прибутку в межах: 100% в перші 24 місяці діяльності; 75, 50 та 25% відповідно у три наступні послідовні 12-місячні періоди [154, С.16; 155, С.67]. Але, крім неї, малі і середні підприємства зі статусом юридичної особи, що належать, як правило, фізичним особам і відповідають певним встановленим кількісним та якісним обмеженням, сплачують податок за зниженою ставкою – 19% замість 33% [137].

У Республіці Беларусь основна ставка податку на прибуток юридичних осіб така ж, як і в Україні – 30%. Однак, за зниженою у двічі ставкою (15%) оподатковуються підприємства (крім підприємств роздрібної торгівлі), балансовий прибуток яких складає за рік не більше 5000 мінімальних заробітних плат зі середньорічною чисельністю працюючих на них:

- в промисловості – до 200 чол.;
- в науці і науковому обслуговуванні – до 100 чол.;
- в будівництві та інших галузях виробничої сфери, громадському харчуванні і побутовому обслуговуванні – до 50 чол.;
- в інших галузях невиробничої сфери – до 25 чол. [156].

Використання другого методу податкової протекції малого бізнесу з боку держави також набуло не меншого поширення. Оподаткування прибутків корпорацій за помірно прогресивною шкалою*, зокрема, практикується у Японії [70, С.84], США, Нідерландах [137], Індонезії [157, С.54] тощо.

В Україні ще жодного разу не використовувалась прогресія при справлянні податку на прибуток підприємств. Тим не менше, існують публікації, автори яких відстоюють доцільність подібної диференціації податкових ставок для ефективного фіскального стимулювання малих фірм [158, С.11-12]. У цілому, поділяючи їхню позицію, схилиємось до думки, що в сучасних умовах для вказаних цілей найкраще підійде слабoproгресивне оподаткування прибутку юридичних осіб з елементом помітного регресу для показників, які перевищують певний досить високий рівень.

По-перше, не секрет, що в останні роки більшість вітчизняних підприємців не відзначається високою податковою самосвідомістю, що обов'язково варто враховувати

* В окремих випадках вона може містити елемент регресу для надвисоких прибутків (наприклад, в Бельгії), або стає прогресивно-регресивною (змішаною) (такий варіант шкали оподаткування діє в Люксембурзі). Так, у Королівстві Бельгія діє наступна диференціація ставок корпоративного податку в залежності від розміру прибутку (в бельгійських франках):

- 30% з частини прибутку, що не перевищує 1 000 000;
- 38% з частини прибутку вище 1 000 000, але нижче 3 600 000;
- 45% з частини прибутку вище 3 600 000, але нижче 16 600 000;
- 43% з частини прибутку понад 16 600 000. А в Великому герцогстві Люксембург застосовується ще більш складна схема ставок податку на прибуток для компаній-резидентів (в люксембурзьких франках):
- для доходів менше ніж 400 000 – 20%;
- від 400 000 до 600 000 – 80 000 плюс 50% з суми, що перевищує 400 000;
- від 600 000 до 1 000 000 – 180 000 плюс 30% з суми, що перевищує 600 000;
- від 1 000 000 до 1 313 000 – 300 000 плюс 42,6% з суми, що перевищує 1 000 000;
- понад 1 313 000 – 433 338 плюс 33% з суми перевищення [13, С.141, 148].

при вдосконаленні механізму справляння податку на прибуток юридичних осіб. На відміну від суттєво зниженої пропорційної ставки для малих підприємств, помірна прогресивність податку з прибутку викликає меншу спокусу власників великих і середніх компаній з метою мінімізації податкових зобов'язань “замаскувати” їх під ряд формально незалежних малих фірм. Адже прибуток до певного рівня всіх підприємств без винятку оподатковується за однаковою пониженою ставкою.

По-друге, запровадження слабопрогресивного оподаткування менше стримує закономірне прагнення малої фірми до нарощування масштабів виробничо-комерційної діяльності та збільшення прибутків, аніж ризик втратити право на використання пониженої пропорційної ставки, бо частка податкових вилючень зростає дуже плавно.

По-третє, наявність відчутного елемента регресу для високих прибутків сприятиме виведенню значної їх частини із “тіні”, що частково компенсує бюджетові зменшення надходжень від оподаткування “малих” прибутків.

По-четверте, з суб'єктивно-психологічної точки зору наявність помірної прогресії створює враження більшої справедливості податку.

По-п'яте, вважаємо, що твердження про серйозне ускладнення розрахунку податкових зобов'язань не мають ґрунтовних підстав. Вітчизняними бухгалтерами давно освоєний аналогічний алгоритм обчислення прибуткового податку з громадян (податку на доходи фізичних осіб), тому навряд чи розрахунок податку з прибутку підприємств за шкалою ставок викличе особливі труднощі. Крім цього, нами запропоновано визначати оподатковуваний прибуток на підставі “бухгалтерських” даних про фінансові результати суб'єкта господарювання – юридичної особи (див. додаток Р), що означає:

- ліквідацію абсурдного і трудомісткого коригування валових витрат на приріст (убуток) товарно-матеріальних залишків на складах та в незавершеному виробництві;
- зменшення витрат на ведення відповідного податкового обліку;
- скорочення форми податкової декларації внаслідок того, що зникає потреба у заповненні численних непотрібних додатків*.

Звичайно, визначення оптимальних інтервалів обсягів оподаткованого прибут-

* У 2002 році декларація про прибуток підприємства, яка подавалась податковим органам, складалась із заголовної та семи основних частин і двадцять одного додатка. На даний час кількість основних частин декларації зменшена до двох, а число додатків до неї – до одинадцяти, з яких сім подаються щоквартально [159, С.28].

ку та податкових ставок для них вимагає ретельного прорахування можливих наслідків впровадження різних варіантів шкали оподаткування. Тому, не претендуючи на особливу точність і достовірність, для більшої наочності запропонуємо можливий її варіант, провівши ряд нескладних обчислень (табл.3.1).

Таблиця 3.1

Середні розміри прибутку на один суб'єкт підприємництва – юридичну особу – та одне мале підприємство в Україні у період 1997–2001 рр.*

№ п/п	Показники	1997	1998	1999	2000	2001
1.	Загальний балансовий прибуток, отриманий рентабельними (прибутковими) суб'єктами господарювання (організаціями) (крім бюджетних установ) в усіх галузях народного господарства, млн. грн.**	22971,8	22213,2	30930,6	36124,0	39803,4
2.	Кількість зареєстрованих суб'єктів підприємницької діяльності – юридичних осіб, які контролюються податковою службою, одиниць	616635	651012	686954	727533	770500
3.	Питома вага підприємств (організацій), що отримали позитивний фінансовий результат, до загальної їх кількості, %	47	45	44	62	62
4.	Середній прибуток на один суб'єкт господарювання зі статусом юридичної особи в цілому по народному господарству (ряд. 1 ÷ (ряд. 2 × ряд. 3 ÷ 100) × 1000), тис. грн.	79,3	75,8	102,3	80,1	83,3
5.	Балансовий прибуток, отриманий рентабельними (прибутковими) МП, млн. грн.**	2217,2	1594,7	2520,8	4655,8	3612,0
6.	Кількість МП, одиниць	136238	173404	197127	217930	233607
7.	Питома вага МП, що отримали позитивний фінансовий результат, до загальної їх кількості, %	67,8	61,4	63,6	63,4	61,9
8.	Середній прибуток на одне МП (ряд. 5 ÷ (ряд. 6 × ряд. 7 ÷ 100) × 1000), тис. грн.	24,0	15,0	20,1	33,7	25,0

Як видно з табл. 3.1, упродовж останніх років в Україні середній річний прибуток, розрахований на один господарюючий суб'єкт – юридичну особу та окремо на одне мале підприємство, коливався в межах відповідно 76–102 та 15–34 тис. грн. (усереднені показники за весь період відповідно становлять приблизно 84 та 24 тис. грн. на рік). Враховуючи вищесказане та проблеми формування дохідної частини зведеного бюджету, пропонуємо для практичного використання наступну шкалу ставок податку на прибуток підприємств:

- для сум річного оподаткованого прибутку до 25 тис. грн. – 15%;
- для сум в інтервалі від 25 до 75 тис. грн. – 3750 грн. плюс 25% із суми, що пе-

* Розраховано за даними Держкомстату та ДПА України.

** У зв'язку із зміною методології бухгалтерського обліку, починаючи з 2000 року наводиться показник прибутку від звичайної діяльності до оподаткування (крім бюджетних установ).

ревищує 25 тис. грн.;

– для сум понад 75 тис. грн. – 16250 грн. плюс 30% із суми, що перевищує 75 тис. грн., однак, якщо платником задекларовано прибуток до оподаткування понад 250 тис. грн., то до суми перевищення застосовується знижена ставка 25%.

На наш погляд, у порівнянні із запропонованим у проекті Податкового кодексу зниженням уніфікованої пропорційної податкової ставки для усіх фірм до 25%, авторська шкала оподаткування прибутків підприємств є більш гнучкою і менш ризикованою з фіскальної точки зору.

Щоправда, існують протилежного характеру пропозиції щодо конструювання шкали ставок податку на прибуток. Зокрема, А. Педько та С. В. Каламбет ратують за введення регресивного оподаткування, при якому ставки фіскальних вилучень з прибутку залежатимуть від показників ефективності господарювання (темпу зростання обсягів продажу при випереджуючому темпі зростання балансового прибутку [160, С.38-39] або відносного приросту оподаткованого прибутку, в порівнянні з його фіксованою найбільшою величиною за три попередні роки [161, С.254-255]).

На наш погляд, якщо виходити з позицій фіскального патронажу малого бізнесу, то практична реалізація обох згаданих підходів матиме протилежний ефект, бо вони більшою мірою заохочують екстенсивний розвиток великих та середніх фірм. Так, в силу кращих фінансово-інвестиційних можливостей великі і середні компанії здатні швидше нарощувати обсяги продажів та отриманого прибутку за рахунок кількісного зростання залучених у виробництво ресурсів, тому перевагу отримають саме вони.

Вважаємо, що “імобілізаційну” проблему у відношенні дрібних компаній (мікрофірм) та деякі інші недоліки вітчизняної методики справляння податку на прибуток підприємств, про які говорилось вище, можна успішно усунути за допомогою введення до неї вже згадуваних раніше спеціальних преференцій:

– меншої періодичності його сплати (без перерахування авансових платежів) і подачі звітності залежно від розмірів фінансово-господарської діяльності (як це, зокрема, зроблено в Чехії [138, С.66]);

– права на використання касового способу податкового обліку (наприклад, така преференція для окремих категорій дрібних фірм має місце у США [137]).

У багатьох країнах з метою стимулювання прискороного нагромадження капіталу та покращення інвестиційних можливостей малих компаній запроваджуються пільгові умови амортизації (підвищені ставки амортизаційних відрахувань, право списувати на затрати значну частину основних фондів після їх придбання тощо). Адже це дозволяє легітимно знизити базу оподаткування корпоративним податком та вивільнити певну частину прибутку для оновлення і вдосконалення виробництва. Для прикладу, подібні преференції застосовуються у США та Великобританії [137; 162, С.637].

Виходячи із вищесказаного, вважаємо за доцільне запровадити схожі амортизаційні привілеї для малих підприємств в Україні, а саме, дозволити їм збільшувати ставки амортизаційних відрахувань принаймні вдвічі (див. додаток Р).

Податок на доходи приватних підприємців. В останні десятиліття кардинально змінились теоретичні уявлення про соціальну справедливість оподаткування доходів фізичних осіб. Якщо раніше вважалось, що їй найкраще відповідає підвищено прогресивний податок, то сьогодні у світі його перерозподільне значення суттєво знизилось, що пояснюється створенням в індустріально розвинутих країнах потужного “середнього класу” із високими і приблизно однаковими доходами (його питома вага коливається в межах 60–80% населення). Навпаки, домінуючою стала думка щодо негативного впливу високої фіскальної прогресії на стимули ефективного макроекономічного розвитку, зокрема, на схильність приватних підприємців до нагромадження виробничого капіталу та їх інвестиційно-інноваційну активність.

Подібні теоретичні концепції знайшли своє практичне відображення в проведених у більшості з цих держав реформах індивідуального податкового оподаткування, характерними рисами яких стали: значне зниження маргінальних (максимальних) ставок; скорочення числа інтервалів оподатковуваних доходів або кількості проміжних ставок; збільшення розмірів неоподаткованого мінімуму і додаткових (персональних і сімейних) вирахувань з доходу чи стандартної (універсальної) і спеціальних податкових знижок із суми вже обчисленого податку. В свою чергу, такі зміни сприяли спрощенню податкового адміністрування. До речі, за прикладом країн-лідерів світової економіки аналогічні податкові трансформації відбулись і в менш економічно розвинених країнах, включаючи постсоціалістичні держави Центральної і Східної Європи.

Таким чином, фактично спостерігається загальносвітова тенденція до плавного переходу від вираженого прогресивного до майже пропорційного оподаткування доходів фізичних осіб. З'явився і перший прецедент застосування пониженої пропорційної ставки згаданого податку (окрім окремих видів доходів) в Російській Федерації [163, С.7-9]*.

Враховуючи вищесказане, вважаємо, що для приватних підприємців економічно і соціально найбільш оптимальною є шкала податкових ставок, побудована за принципом незначної складної (асимптотичної) прогресії, із невеликою кількістю інтервалів (ставок), стандартною і персональними соціальними податковими знижками (вирахуваннями з суми податку) для невисоких доходів та елементом регресивного зниження фіскального нормативу для надвисоких, за вітчизняними мірками, доходів. Крім цього, з метою усунення впливу інфляційного чинника доцільно: або здійснити її “прив’язку” до показників, що певною мірою характеризують рівень доходів громадян і підлягають періодичному (як правило, щорічному) перегляду мінімальної зарплати та прожиткового мінімуму; або ж запровадити механізм щорічної індексації вартісних показників інтервалів оподаткованого доходу, виходячи з річного рівня інфляції**.

Звідси закономірно виникають запитання: які розміри податкових ставок, інтервалів оподаткованого доходу та податкових знижок наближаються до оптимальних? Щоб хоча б орієнтовно на них відповісти, звернімось до зарубіжного досвіду оподаткування доходів підприємців – фізичних осіб.

Звичайно, на перший погляд розміри мінімальної та граничної податкових ста-

* Щоправда, запровадження в Росії з 2001 р. 13-відсоткової пропорційної ставки податку на доходи фізичних осіб, в тому числі від підприємницької діяльності, головним чином було обумовлено не її теоретичними перевагами, а необхідністю легалізації колосальних за обсягами “тіньових” доходів (подібна ситуація є характерною і для України). І це податкове нововведення себе виправдало. За інформацією Міністерства РФ з податків та зборів, за підсумками роботи у 2001 р. зібрано в консолідований бюджет 255,5 млрд. руб. подоходного податку, що на 81,3 млрд. руб. або 46,7% перевищує аналогічний показник минулого року. А його питома вага в загальних бюджетних надходженнях зросла у порівнянні з 2000 р. з 12,4 до 13,1%. Тому, на думку російських податківців, у подальшому доцільно зберегти “плюску” ставку оподаткування усіх видів доходів [164].

** Подібний концептуальний підхід до оподаткування доходів фізичних осіб (за винятком елементу регресу для дуже високих доходів) застосований у вже згаданому проекті Податкового кодексу України. Так, розділ III “Податок на доходи фізичних осіб”, зокрема, передбачає введення двохступеневої слабопрогресивної шкали податкових ставок (10 та 20%). Трохи більшої прогресії їй надає система податкових соціальних знижок (стандартної та додаткових), на які зменшується сума нарахованого податку. Також пропонується розміри сукупного оподаткованого доходу за рік, наведені у податковій шкалі, щорічно індексувати на коефіцієнт індексації, виходячи з розміру інфляції за звітний рік у разі, якщо він перевищує 10% [135].

Відзначаючи більшу ліберальність і виваженість запропонованої шкали податкових ставок, вважаємо, що вона ще не зовсім задовольняє критерію стимулювання підприємців – фізичних осіб, тому недостатньо сприятиме збільшенню популярності загальноприйнятого порядку їх оподаткування в порівнянні із альтернативними податковими технологіями та легалізації “тіньових” підприємницьких доходів.

вок, діючих в Україні, досить помірні в співставленні з відповідними тарифами індивідуального подоходного податку, що застосовуються у світовій фіскальній практиці. Так, за кордоном мінімальна ставка податку на доходи фізичних осіб варіює від 3,1% в Швейцарії до 42% в Данії (в середньому становить 20,4%), а максимальна – від 35,7 до 63% відповідно (усереднений показник рівний 51,1%) [165, С.43]. Однак, в західно-європейських демократичних державах за пониженими тарифами оподатковуються зовсім не маленькі, а пристойні (навіть за світовими еталонами) доходи, а ставки в розмірі 40 і більше відсотків застосовується до справді високих доходів, а в окремих країнах – наддоходів. Наприклад, у Великобританії 40 пенні з фунта стерлінгів стягується лише, коли річний оподатковуваний дохід перевищив 20700 ф. ст. (близько \$ 29 тис.) [70, С.52]. А в США в 1996 р. під максимальну ставку (39,6%) “попадали” доходи, які дійсно можна віднести до розряду надвисоких – понад \$ 131875 для подружжя (роздільні доходи), і більше \$ 263750 для неодружених (незаміжніх) громадян чи одинокого батька сімейства [13, С.15]. До того ж при визначенні об’єкта оподаткування застосовується значний неоподатковуваний мінімум, який у приведених нами прикладах відповідно складав 3445 ф. ст. та 4000 дол. США.

Зрозуміло, що через величезний розрив між рівнями доходів переважної більшості населення України та країн Заходу, орієнтуватись навіть на досить віддалену перспективу на їх практику особистого подоходного оподаткування громадян, включаючи індивідуальних підприємців, було б просто некоректно. Набагато реальнішим орієнтиром у цих питаннях, особливо на найближчу перспективу, є для нас фіскальний досвід Польщі та Чехії, де, зокрема, середньодушовий місячний заробіток досягає \$ 400–500, тобто відрізняється від вітчизняного вже не в десятки, а тільки в декілька разів. Також не менший інтерес представляє собою позитивний досвід окремих країн СНД, оскільки вони найбільш близькі Україні за рівнем свого соціально-економічного розвитку (додаток У).

Як видно з додатку У, табл. У.1–У.3, навіть з врахуванням істотних відмінностей у показниках середніх персональних доходів громадян, в Україні діє значно жорсткіша шкала ставок податку на доходи фізичних осіб, в тому числі підприємців, ніж у Польщі та Чехії. Так, зокрема, вітчизняний приватний підприємець починає сплачувати податок,

вже починаючи з річного доходу понад 204 грн. або близько \$ 38, що майже у 15 разів менше, аніж у Республіці Польща. Оподаткуванню за другою зниженою ставкою 15% у нас підлягають низькі доходи в діапазоні від 1021 грн. до 2040 грн. (приблизно від \$ 191 до \$ 383) на рік, тоді як у Чеській Республіці за аналогічним тарифом справляється податок із суми доходу, яка не перевищує 102 тис. крон або близько \$ 3070, тобто верхня межа згаданого інтервалу в Україні є меншою майже у 8 разів.

Більше того, діючий в Україні режим оподаткування особистих доходів індивідуальних підприємців та громадян-резидентів можна охарактеризувати як один з найменш ліберальних серед країн СНД. Для прикладу, вітчизняний неоподатковуваний мінімум доходів громадян в 6,5 рази поступається аналогічному показнику в Азербайджані, який становить 1 млн. 200 тис. манатів на рік або приблизно \$ 247, та у 4 рази менший за щомісячне стандартне вирахування з оподаткованого доходу в Росії, що дорівнює 400 руб. (близько 70 грн. за курсом НБУ) [169, С.45].

За мінімальною ставкою 10% в Україні оподатковуються доходи, еквівалентні сумі в межах 38–191 дол. США, тоді як у Вірменії це доходи у розмірі до 960 тис. драмів, що рівнозначно приблизно 1650 дол. США. А в Азербайджанській Республіці не набагато вищий мінімальний податковий тариф – 12% застосовується до доходів у інтервалі від 1200001 до 7200000 манатів (приблизно від 247 до 1483 дол. США), тобто верхня і нижня границі діапазону більші відповідно у 6,5 та 7,8 рази. Аналогічно, значно нижчими, аніж у згаданих країнах, є інтервали доходів, з яких податок утримується за наступними підвищеними ставками.

Вочевидь, помилковим був відхід в Україні від практики конструювання шкали податку на доходи фізичних осіб на основі показника мінімального заробітку чи схожих податкових констант, які підлягають щорічному перегляду, як це продовжують робити в Киргизії, Узбекистані та Казахстані (див. додаток У, табл. У.1, У.4–У.8). Натомість із суто фіскальних міркувань в умовах галопуючої інфляції протягом тривалого періоду зберігалась усталена шкала оподаткування, що й призвело до описаних вище негативних наслідків.

За оцінками експертів, лише 5–7% працездатного населення за своїми морально-вольовими, діловими якостями та професійними знаннями можуть бути справжні-

ми підприємцями – економічною елітою країни. До того ж в умовах структурної перебудови економіки на ринковий лад вони не тільки забезпечують себе та членів своєї сім'ї стабільним джерелом доходів, але й створюють додаткові робочі місця для вивільнених працівників (безробітних) та дають можливість підзаробити малозабезпеченим. Тому, ми схильні вважати, що на етапі становлення сектору малого бізнесу доходи приватних підприємців повинні оподатковуватись трохи ліберальніше, ніж інші види доходів фізичних осіб.

Більше того, якщо виходити з фіскальних міркувань, то запровадження єдиної універсальної ліберальної шкали оподаткування може призвести до різкого зниження дохідної частини бюджету, тоді як її введення тільки для категорії індивідуальних підприємців такого зменшення не спричинить, бо частка сплаченого ними подоходного податку в загальних його надходженнях упродовж останніх років була мізерною (див. табл. 2.8). А на перспективу, в міру вирівнювання середньодушових доходів громадян та підприємців, цю відмінність можна буде ліквідувати.

Отже, опираючись на вищесказане і враховуючи, що об'єкт оподаткування в приватних підприємців є ширшим, аніж прибуток підприємств, вважаємо, що шкала податку на доходи може мати наступний вигляд:

– для річних підприємницьких доходів до трьох річних прожиткових мінімумів, що в 2002 р. рівнялось 12312 грн. або за офіційним курсом НБУ еквівалентно \$ 2311 (1026 грн. або майже \$ 193 на місяць) – 10% від бази оподаткування за мінусом стандартної податкової знижки із суми нарахованого податку в розмірі 10% від річного прожиткового мінімуму або 410,4 грн. (близько \$ 77);

– для річних підприємницьких доходів понад 3 річних прожиткових мінімуми або 12312 грн. – сума податку із 3-кратного розміру річного прожиткового мінімуму або 820,8 грн. (близько \$ 154) плюс 20% із суми його перевищення. Однак, у разі задекларування доходів, що перевищують 50-кратний розмір річного прожиткового мінімуму або 205200 грн. (приблизно \$ 38,5 тис. на рік або \$ 3,2 тис. на місяць), до суми згаданого перевищення застосовується знижена ставка – 17%.

Крім цього, з метою забезпечення однакових умов оподаткування позитивних фінансових результатів суб'єктів малого бізнесу, незалежно від їх організаційно-

правової форми, пропонуємо поширити на підприємців – фізичних осіб інвестиційно-інноваційну пільгу для новостворених малих підприємств, які відповідають законодавчо визначеним обмеженням (див. додаток М, табл. М.1).

Обов'язкові відрахування на державне соціальне страхування. Вочевидь, належним чином оптимізувати загальноприйнятий порядок оподаткування малого бізнесу та досягти очікуваного стимулюючого та фіскального ефекту неможливо без одночасного реформування численних внесків (відрахувань) на державне обов'язкове соціальне страхування. На нашу думку, запропоноване удосконалення методології справляння вказаних страхових платежів повинно ліквідувати цілий ряд негативних моментів, пов'язаних із діючим механізмом їх сплати.

По-перше, сумарний норматив відрахувань з фонду оплати праці найманого персоналу та особистого доходу приватних підприємців в Україні є одним з найвищих у світовій практиці [170, С.3] (особливо це стосується роботодавців, які сплачують левову частку внесків на соцстрах). Окремі західні фахівці відмічають також їхню недосконалу структуру [93, С.76]. Так, у 2002 р. вітчизняний роботодавець (юридична чи фізична особа) загалом перераховував до фондів соціального призначення, включаючи Пенсійний фонд України, від 37,84 до 50,8%* від фактичних витрат на оплату праці своїх працівників з віднесенням цієї суми на валові витрати фірми (собівартість продукції), тоді як сукупний страховий тариф для найманих працівників знаходиться в межах від 1,75% (для зарплати меншої за 150 грн.) до 3% (для зарплати понад 150 грн.) нарахованого заробітку. Приватний підприємець сплачує із свого сукупного доходу 34,6–38%, що значно більше, аніж в багатьох західноєвропейських державах (зокрема, Бельгії та Великобританії [172]).

Такі високі ставки відрахувань в Україні за умов низької податкової свідомості платників призводять до протиправних дій, спрямованих на приховування (зниження) реальних заробітків, виплачуваних найманцям, та власних доходів підприємців – фізичних осіб. А включення згаданих внесків у відпускну ціну товарів (робіт, послуг)

* Коливання сукупного нормативу згаданих “квазіподаткових” платежів для роботодавців пояснюється диференціацією страхового тарифу внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (див. додаток М, табл. М.2). Однак, за оцінками фахівців, у середньому в економіці цей збір сягатиме 2%, тобто усереднене сумарне навантаження на фонд оплати праці для підприємців-роботодавців знаходитиметься на рівні приблизно 39% [171, С.29].

знижує їх конкурентоздатність на світовому ринку та попит на них з боку покупців.

По-друге, наявність в Україні чотирьох видів відрахувань (внесків) із зарплати призводить до значного ускладнення для суб'єктів бізнесу процедур, пов'язаних із їх справлянням, – подача звітності та перерахування здійснюється окремо до кожного фонду. Іншими словами, на бухгалтерію (чи бухгалтера) фірми, фактично, покладаються обов'язки з перерозподілу відрахувань з фонду оплати праці в самостійні фонди, хоча це скоріше прерогатива органів державного управління, а не бізнесових структур.

Крім цього, контрольні функції податкових органів, Пенсійного фонду та трьох соціальних фондів, які мають статус некомерційних (бюджетних) самоврядних організацій, частково дублюються, що призводить до неефективного витрачання державних коштів та заважає нормальній роботі господарських структур. Так, податківці, перевіряючи правильність сплати податку на прибуток підприємств (податку на доходи підприємців – фізичних осіб), фактично контролюють повноту нарахування внесків на соціальне страхування, бо вони відносяться на валові витрати виробництва (обігу), та й прибутковий податок з громадян (податок на доходи найманих працівників) має схожу базу оподаткування. Однак, незалежно від податкових органів перевірки правильності сплати окремого страхового внеску, можуть здійснювати представники чотирьох соціальних фондів (кожен в межах своєї компетенції). Хоча, на нашу думку, нині податкова служба володіє кращою матеріально-технічною базою для забезпечення жорсткого контролю за справлянням вказаних обов'язкових платежів (зборів) та більш дієвими методами впливу на недисциплінованих платників.

Не дивно, що останнім часом значної популярності набула ідея об'єднання сукупності відрахувань на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в єдиний податок (збір), що стягується за помірними ставками, включення останнього до податкової системи та передача контрольних-перевірочних функцій щодо правильності його вирахування і сплати виключно ДПА України. “До речі, цим же шляхом пішла більшість держав, які, не заперечуючи страхової природи подібних внесків, віднесли їх до податків і передали все податкове адміністрування податковим органам” [170, С.6]. Причому, в згаданому списку не лише країни, що вважаються “цитаделями світового ринкового господарства” такі, як США, Великобританія, але й деякі з незалежних дер-

жав, що утворились внаслідок розпаду СРСР (Казахстан [167, С.164-165], Російська Федерація [170] та Литва [173]).

На відміну від Литви і Казахстану, негативний досвід запровадження єдиного соціального податку (внеску) в Росії (з 01 січня 2001 р.) використовується як головний контраргумент противників подібного реформування системи численних відрахувань на соцстрах в Україні. Проте, у даному випадку його “провал” був зумовлений тим, що вище сформульована первинна ідея зазнала серйозних перекирчувань у результаті тиску на законодавців з боку впливових представників соціальних фондів.

Власне, малодоступний для широкого загалу платників, складний механізм переходу на регресивну шкалу оподаткування (додаток Ф, табл. Ф.1–Ф.2) та відсутність помітного зниження загального нормативу відрахувань із зарплати [170, С.61-71] стали відчутним гальмом на шляху реалізації ідеї єдиного соціального внеску. А остаточної дискредитації вона зазнала, починаючи з 2002 року, коли в результаті лобіювання зі сторони Пенсійного фонду Росії в законодавстві з’явилися нові внески на пенсійне забезпечення. Для узгодження справляння вказаних платежів із єдиним соціальним податком було прийнято рішення не включати їх до його складу. А щоб податкове навантаження на фонд оплати праці не змінилось, сума цих сплачених пенсійних внесків повинна була вираховуватись із податкових зобов’язань щодо єдиного соціального податку. Проте, під час внесення змін до відповідного законодавства в тексті була допущена “технічна помилка” – суттєва розбіжність між термінами подачі звітності та сплати вищезгаданих страхових зборів до пенсійного фонду та інтегрованого соціального внеску. Причому, ці строки відрізняються настільки, що застосувати механізм вирахування практично нереально, тобто платникам доводиться перераховувати в повному обсязі і єдиний соціальний податок, і внески на державне пенсійне страхування. Як наслідок – сукупний страховий тариф нарахувань на витрати, пов’язані з оплатою праці, збільшився до 49,6%, бо періодично і на тривалий час неминує виникає переплата до пенсійного фонду, повернути яку на рахунок платника дуже проблемно [174]. До того ж потрібно подавати окрему звітність, достовірність котрої вже контролюється працівниками зазначеного фонду.

Таким чином, з метою уникнення прорахунків, допущених при запровадженні

єдиного соціального податку (внеску) в Російській Федерації пропонуємо в Україні включити до Податкового кодексу главу, яка б регламентувала справляння аналогічного податку (збору), що об'єднує всі види внесків на обов'язкове державне соціальне страхування без винятку, та ввести заборону на введення будь-яких інших подібних відрахувань. Початково встановити уніфіковані пропорційні ставки цього збору в розмірі не набагато нижчому від нині діючого сумарного нормативу (див. додаток Р). На перспективу – в міру збільшення доходів громадян поступово проводити зменшення його сумарної ставки та зміщення акценту в сторону підвищення тарифу страхових відрахувань із заробітків найманих осіб.

Суми зібраного єдиного соціального податку (збору) повинні транзитом проходити через рахунки Держказначейства України, на органи якого необхідно покласти функції з перерозподілу цих коштів між відповідними соціальними фондами у пропорції, встановленій законодавством. Після чого вони підлягають зарахуванню до названих фондів, що, як і раніше, повинні бути їх єдиними розпорядниками. Крім цього, з метою майбутньої реалізації диференційованого підходу до визначення розмірів пенсій та інших страхових виплат (залежно від страхового стажу та страхового внеску кожного платника) передбачити чітко регламентований обмін необхідною інформацією між податковими органами та державними соціальними фондами. Це дозволить останнім створити і налагодити належну персоніфіковану систему обліку в розрізі окремих категорій платників: роботодавців; одноосібних підприємців, нотаріусів, адвокатів; найманих працівників (сум, сплачених за “найманців” роботодавцями і безпосередньо самими найманими (чи самозайнятими) особами із власного заробітку (або доходу) в рахунок кожного виду соціального страхування).

Модернізація альтернативних спрощених технологій оподаткування.

Ознайомлення з особливостями проектування фіскальних відносин між державою та малим підприємництвом у переважній більшості країн Західної і Східної Європи, США й Японії та деяких інших державах світу дозволяє зробити наступні аналітичні узагальнення.

По-перше, практично всі згадані країни використовують більшою чи меншою мірою фіскальний інструментарій для пом'якшення податкового клімату в сфері дріб-

ного приватного бізнесу з метою компенсації його особливої вразливості, нестійкості, підвищеної ризиковості та стимулювання ділової активності в малих формах.

По-друге, створюючи різний за інтенсивністю преференційний фіскальний режим для невеликих бізнес-формувань (що пояснюється національною специфікою), країни з високорозвинутою ринковою економікою, як правило, не застосовують такий метод податкового заохочення, як перехід на паушальний механізм розрахунків із державною скарбницею (заміна одним платежем двох або декількох основних податків)*. Найчастіше для малих фірм зберігається стандартний набір податків і зборів, тільки вводяться елементи спрощення до загальнопоширених технологій їх розрахунку (спрощені алгоритми визначення об'єкту оподаткування, порядок ведення обліку і форми звітності) та сплати (менша періодичність, звільнення від авансових платежів тощо). Для прикладу, в деяких країнах ОЕСР чисті податкові зобов'язання з ПДВ (податок до сплати в бюджет) дрібними підприємцями можуть обчислюватись не сальдовим методом, який вимагає повного і досконалого обліку, а за допомогою вищезгаданих спрощених методик розрахунку (див. додаток С, табл. С.2). Аналогічно, замість складного алгоритму визначення оподатковуваного прибутку (доходу) для окремих категорій суб'єктів малого бізнесу можуть використовуватись так звані презумптивні (оціночні) методи обчислення (наприклад, в Італії, Франції та Бельгії [70, С.71; 137; 176, С.76]).

По-третє, намагаючись оптимізувати оподаткування малих підприємницьких структур, країни з перехідною економікою (або ті, що розвиваються) можуть це зробити двома способами: шляхом лібералізації для представників малого бізнесу діючої традиційної податкової системи, складеної з багатьох податків (через введення спеціальних преференцій), або ж за допомогою паралельного запровадження альтернативного їй єдиного податку. Перший спосіб, зокрема, обрали Чехія та Угорщина, хоча на початку економічних перетворень були всі підстави для введення радикально простих податкових схем. Другим шляхом, наприклад, пішли Бразилія, Польща та більшість країн СНД (Азербайджан, Беларусь, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Росія

* В Італії до недавнього часу існував єдиний податок на оціночний дохід (отримання якого припускається, виходячи з середньої розрахункової доходності), схожий на нововведений російський єдиний податок на "вменённый" дохід. Однак, від нього відмовились, тому що намагання дотримуватись принципу справедливості оподаткування вимагає надмірного ускладнення процедури розрахунку податку та постійного корегування базових даних для його обчислення. Платниками патентного податку залишились лише найдрібніші підприємці [175, С.159].

й Україна). На особливостях польського та російського варіантів моноподаткового режиму для малого бізнесу, як найбільш показових для України в плані позитивного та негативного досвіду, зупинимось детальніше. Крім цього, з метою внесення виважених пропозицій щодо вдосконалення подібних паушальних (інтегрованих) податків проведемо узагальнення практики застосування та порівняння їх основних елементів у згаданих країнах (додаток X).

Огляд статистичних даних щодо розвитку сфери малого підприємництва дозволяє стверджувати, що фіскальні технології, розроблені за принципом інтегрування множини податків у паушальну суму (один платіж), у Республіці Польща себе повністю виправдали, ставши одним з дієвих чинників стимулювання малого бізнесу.

До головних складових успішного застосування одноподаткового фіскалу в Польщі можна зарахувати: помірні ставки податкової картки чи сукупного акордного податку, досить прості методики нарахування, доступні форми ведення податкового обліку та складання відповідної звітності, врахування галузевих особливостей функціонування малого підприємництва та плавність переходу до традиційного мультибазисного оподаткування (див. додаток X)*. Слід додати, що в останні роки Польща настільки впорядкувала і спростила податкову систему в цілому, що спостерігається тенденція до поступового істотного зменшення частки так званих “спрошенців” в загальній чисельності платників – представників малого бізнесу (у 1994 р. їх було понад 60% [180], а у 1999 р. вже – 45,5% [178, С.138]).

Аналогічно, аналізуючи застосування паушальних податкових технологій у Російській Федерації (спрощеної системи оподаткування (єдиного податку) для суб’єктів малого підприємництва та єдиного податку на “вмененный” (потенційно можливий) доход для певних видів діяльності), можна констатувати – поки що досвід російських законотворців корисний для України більше з точки зору недопущення подібних помилок, аніж заслуговує на запозичення (за винятком окремих позитивних моментів) (див. додаток X)**.

Враховуючи зарубіжний позитивний і негативний досвід функціонування моно-

* Детальніше про позитивний досвід Польщі у застосуванні радикально спрощених форм оподаткування суб’єктів малого підприємництва див. [182, С. 254-256].

** Грунтовніший аналіз методологічних недоліків та технічних прорахунків російського варіанту єдиного податку для суб’єктів малого бізнесу, виявлених у результаті його практичного застосування, проводиться в [182, С. 256-258].

податкових (паушальних) схем оподаткування малого бізнесу та недоліки аналогічних податкових режимів в Україні, для оптимізації останніх пропонуємо наступні концептуальні зміни.

Замість трьох альтернативних спрощених податкових технологій, які значною мірою дублюються та погано узгоджені між собою й із загальноприйнятою системою оподаткування, ввести одну – єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва, що гармонійно вписується у традиційний мультибазисний порядок справляння податків та зборів. При цьому для особливо малих суб'єктів підприємництва (мікрофірм) він буде справлятися у вигляді диференційованої, в залежності від певних встановлених характеристик, плати за спецпатент (див. додаток Р) – аналога відомих у світовій практиці варіантів оподаткування “за стандартом” (наприклад, податкової картки в Польщі (див. додаток Х))^{*}.

З метою усунення зловживань органів місцевого самоврядування розміри плати за спецпатент на одиницю фізичних (натуральних) показників повинні визначатись ними на підставі уніфікованої методики, розробленої Мінекономіки України і затвердженої на загальнодержавному рівні. При розробці останньої, зокрема, можна використати кращі варіанти діючих подібних методик, успішно апробовані в регіонах нинішнього використання спецпатенту. Для цього їх потрібно узагальнити, формалізувати, адаптувати до умов універсальної моноподаткової схеми розрахунків з казною та чітко і доступно викласти у формі підзаконного акту, що роз'яснює механізм її застосування. На відміну від діючого порядку встановлення ставок єдиного податку для підприємців – фізичних осіб – у межах жорстких лімітів, описаний підхід сприятиме більш точному оцінюванню платоспроможності мікрофірм, що зменшить втрати бюджету та зробить розподіл податкового навантаження на платників більш рівномірним.

Вважаємо доцільним знизити ліміти валового доходу та чисельності найманих зі сторони осіб, що дають право на придбання спецпатенту, відповідно до 250 тис. грн. та до 5 чол. Це дозволить обмежити коло платників єдиного “патентного” податку справ-

^{*} Схожий підхід до оподаткування малого бізнесу “за стандартом” (Standard Assessment Guides) також можна зустріти в Ізраїлі (наприклад, *tachshivim*, який пізніше був замінений *tadrihim*) та в окремих досить розвинутих країнах (аналогічні податкові методи використовуються в Іспанії і Туреччині). Це в чистому вигляді презумптивні, розраховані на підставі опосередкованих ознак податки. Ймовірний дохід устанавлюються в залежності від виду діяльності малої фірми і від наявності в його розпорядженні потрібних для неї факторів, котрі важко приховати підчас перевірки (кількості посадочних місць у ресторани, крісел у перукарні і т. п.) [144, С.24].

ді дрібними формами бізнесу, яким важко забезпечити ведення належного фіскального обліку, а також обмежить спроби великих платників використовувати цей максимально спрощений податковий режим для мінімізації своїх податкових зобов'язань.

Взагалі, щоб уникнути зловживань спрощеними формами оподаткування (єдиним податком у вигляді плати за патент та у відсотках від визначеної законодавством податкової бази) через розчленування великих компаній на дрібні бізнес-структури, необхідно запровадити правило агрегації господарського обороту і чисельності найманого персоналу. Суть його полягає в тому, що суб'єкти підприємництва, які знаходяться у власності (засновані) або контролюються однією особою чи групою пов'язаних осіб (володіння значною часткою статутного фонду або контрольним пакетом акцій), повинні визнаватись одним платником єдиного податку. За порушення цього правила потрібно передбачити відсутні санкції та позбавлення всіх фірм, що входять до такого "альянсу", права на застосування спрощених методів розрахунків з бюджетом протягом досить тривалого періоду (наприклад, трьох років). Однак, для недопущення помилок посадовими особами податкових органів підозри у подібних зловживаннях повинні бути підтверджені у суді (у спеціальному Податковому суді після його створення).

Виходячи із вищесказаного, вважаємо, що для особливо малих форм підприємництва спецпатент повинен замінити собою практично всі види податків та зборів, включаючи ПДВ та єдиний соціальний податок (збір). Крім цього, за ними необхідно залишити право не застосовувати реєстратори розрахункових операцій. Але в такому випадку, для забезпечення жорсткого контролю за обсягом валового доходу (виручки) вони повинні в обов'язковому порядку видавати покупцю відривну квитанцію (бланк строгої звітності), що підтверджує факт покупки, та записувати в кінці робочого дня підсумкову суму виторгу до Книги обліку валового доходу. Також потрібно їх зобов'язати належним чином зберігати носії первинної інформації, незважаючи на те, що плата за спецпатент визначається не на її основі. Така вимога важлива з огляду на використання первинних документів при перевірці критеріїв визнання суб'єкта бізнесу особливо малим (мікрофірмою), для проведення зустрічних перевірок податковими органами, а також при виникненні спірних питань під час переходу на більш складний режим оподаткування.

Для більших за розмірами суб'єктів малого підприємництва з обсягом річного валового доходу (виручки від реалізації та позареалізаційних доходів) не вище 1 млн. грн. та середньообліковою чисельністю працюючих за календарний рік не більше 50 осіб) варто тимчасово (на два-три роки) зберегти справляння єдиного (сукупного) податку з обороту. Але, за прикладом Польщі, його ставки потрібно диференціювати в розрізі укрупнених галузей (сфер) підприємницької діяльності. Це дозволить краще враховувати галузеву специфіку формування витрат, доданої вартості та ціни виробленої продукції (робіт, послуг), тобто уникати великих розбіжностей при оподаткуванні малого бізнесу в різних секторах економіки, як це спостерігається нині завдяки застосуванню уніфікованих ставок. І тільки згодом, у разі досягнення позитивних результатів економічного експерименту із впровадження єдиного податку на чистий потік реальних трансакцій в грошовому виразі в окремих найбільш типових регіонах України, можна буде перейти на вищезгаданий об'єкт для спрощеного інтегрованого оподаткування. Спробуємо обґрунтувати вищесказане детальніше.

Із точки зору фіскальної теорії єдиному податку з виручки (або валового доходу) властиві всі недоліки "оборотного" оподаткування. По-перше, якщо таким податком оподатковується не реалізація кінцевому споживачу, а проміжна продукція господарюючих суб'єктів, об'єднаних в один технологічний ланцюг, то це викликає добре відомий каскадний ефект (багатократне оподаткування доходів). По-друге, єдиний податок з обороту включається до витрат виробництва, тому у випадку еластичних кривих попиту і пропозиції (що характерно для тривалих часових проміжків) та заданих (стабільних) цінах на продукцію відбувається деформація оптимального рішення фірми щодо обсягів випуску (їх розмір може помітно знижуватись). Крім цього, платник згаданого інтегрованого податку змушений його сплачувати навіть тоді, коли він поніс реальні економічні збитки, і податкові зобов'язання з податку на прибуток не виникають. Хоча, з іншого боку, це стимулює платника працювати прибутково. До того ж, враховуючи, що податок справляється на альтернативній основі, від нього можна відмовитись, починаючи з будь-якого наступного кварталу*.

* Однак, необхідно заборонити часту (два і більше разів) зміну режиму оподаткування протягом певного періоду (скажімо, одного або двох років).

Значною мірою “пом’якшити” вищезгадані негативні ефекти можна, вилучивши зі складу єдиного податку на виручку (валовий доход) ПДВ та єдиний соціальний податок*. При цьому, щоб не збільшувати трудомісткість облікових процедур, пов’язаних зі справляння ПДВ, передбачається, що платник сукупного “оборотного” податку може обрати спрощений спосіб його обчислення, який повністю базується на тому самому об’єкті оподаткування (див. додаток Р). Що стосується єдиного соціального податку (збору), то без його окремого справляння неможливо буде здійснити диференційований підхід до нарахування пенсій та інших страхових виплат, реалізація якого передбачена майбутньою реформою системи державного пенсійного і соціального страхування. Крім цього, так як вказаний обов’язковий платіж (збір) представляє собою фіксований відсоток від фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, він нескладний в обчисленні.

У той же час до позитивних сторін універсального податку з виручки можна віднести особливу простоту обліку його податкової бази (для платника) та фіскального адміністрування (для податкових органів), тому що не потрібно оцінювати (контролювати) вартість затрачених на виробництво факторів (валових витрат). На наш погляд, на етапі становлення малого бізнесу в Україні в умовах низької податкової грамотності і свідомості значної частини вітчизняних малих підприємців та обмежених можливостей податкової служби охопити їх дієвим контролем вищенаведений аргумент преважує над іншими, тому доречно тимчасово зберегти в якості об’єкту для інтегрованого оподаткування малих фірм показник валового доходу (виручки). Це підтверджується досвідом застосування подібних паушальних методів фіску для суб’єктів малого підприємництва в країнах з перехідною економікою, де використання для таких цілей саме “оборотних” показників (валової виручки, валового доходу, обороту з реалізації тощо) явно домінує (див. додаток Х).

Теоретично значно привабливішою формою паушального оподаткування суб’єктів малого бізнесу виступають податки на потоки грошових коштів, особливо

* До речі, аналогічну позицію щодо оптимізації єдиного податку з обороту для малого бізнесу в Україні шляхом виключення з нього ПДВ та внесків на соцстрах займає німецький фахівець з фіскальної політики У. Тіссен. Зокрема, що стосується соціальних відрахувань, то їх включення у інтегрований податок він вважає порушенням принципу незалежності фінансування системи державного соціального забезпечення [183, С.9-10].

найпростіший в обчисленні податок на чистий потік реальних трансакцій – різницю між виручкою від реалізації і вартістю використуваних у виробництві факторів (зарубіжні автори позначають його аббревіатурою R-based Corporate Cash-Flow Tax, real). Виражаючись лаконічно, до головних достоїнств останнього в порівнянні з єдиним податком “оборотного” типу можна зарахувати нейтральність щодо інвестиційних та інших підприємницьких рішень. Так, за умови застосування єдиної податкової ставки для всіх платників без винятку величина чистого доходу (прибутку), породженого активами господарюючого суб’єкта, внаслідок оподаткування зменшується пропорційно, в залежності від розміру такої ставки. Інакше кажучи, співвідношення норм чистої доходності (рентабельності) різних фірм після введення податку не змінюється. Крім цього, оскільки база згаданого податку краще наближена до об’єкта, з якого утримується податок на прибуток, то оцінка платоспроможності конкретного платника буде набагато точнішою.

З іншої сторони, обчислення чистого потоку реальних трансакцій вимагає повного обліку (точного оцінювання) видатків на фактори, використувані у виробництві, тобто зростають податково-бюрократичні витрати у платника, а для податківців ускладнюється процес його адміністрування. Не позбавлений він й інших недоліків. Зокрема, механізм його стягнення не передбачає переносу збитків попередніх років на фінансові результати поточного року, що дестимулює ризикові інвестиції. Для R-based Corporate Cash-Flow Tax, real також характерні значні вади, пов’язані з ухиленням від його сплати, що потребує розробки відповідних механізмів захисту [144, С.43-44].

Вищесказане доводить, що перехід до податку на чистий потік реальних трансакцій доцільно здійснити через певний час тільки після його успішної експериментальної апробації на обмеженій території та “відшліфування” механізму його справляння.

Таким чином, подальша деталізація вищенаведених концептуальних положень, що стосуються оптимізації підсистеми оподаткування малого бізнесу в Україні, потребує послідуєчих ґрунтовних досліджень: прорахування можливих стимулюючих та фіскальних наслідків від впровадження запропонованих змін до загальноприйнятої системи оподаткування й альтернативних моноподаткових режимів з використанням економіко-математичних (імітаційних) моделей та комп’ютерної обробки інформації; ана-

лізу положень різноманітних варіантів законопроектів Податкового кодексу України, відповідних пропозицій вітчизняних представників малого бізнесу, науковців і фахівців-практиків у сфері оподаткування, податківців; поглибленого вивчення фіскального права (нормативних актів з даної проблематики) зарубіжних країн тощо, але це вже виходить за рамки нашої роботи.

3.2. Моделювання вибору оптимального варіанта оподаткування для суб'єктів малого підприємництва

Із появою в Україні альтернативних фіскальних технологій для суб'єктів малого бізнесу перед ними цілком закономірно постала проблема вибору найбільш вигідного варіанту оподаткування. Вважаємо, що істотно полегшити її вирішення можуть науковці шляхом розробки ефективної моделі, котра б дозволяла з високим ступенем вірогідності відповісти на питання щодо доцільності (вигідності) переходу на спрощені схеми оподаткування як для конкретних платників, так і сектору малої приватної економіки в цілому. Причому, з точки зору макроекономічних досліджень, її створення дасть можливість не тільки оцінити чи дійсно і якою мірою радикально спрощені методи фіску знижують податкове навантаження на малий бізнес, але й спрогнозувати потенційні втрати (чи додаткові надходження за рахунок розширення бази оподаткування) бюджету на перспективу.

Неодноразові спроби вітчизняних дослідників побудувати економіко-математичну модель для визначення можливих результатів (економії чи іммобілізації фінансових ресурсів) від переходу на єдиний податок суб'єктами малого підприємництва – юридичними особами – переважно зводяться до обчислення згаданого економічного ефекту при конкретних числових показниках фінансово-господарської діяльності, що утруднює їх застосування для будь-якого платника – малого підприємства. Суть більшості з цих аналітичних розрахунків полягає в порівнянні абсолютної величини (або питомої ваги у виторзі) фіскальних вилучень при спрощеній і звичайній схемах оподаткування [184, С.8-9; 185, С.95-97; 186, С.49-50; 187, С.8].

Через значний обсяг обчислювальної роботи описана вище методика найкраще

підходить для малих підприємств, які стабільно працюють протягом тривалих проміжків часу, не змінюючи профілю та структури виробничих затрат, що в умовах ринкової конкуренції практично нереально. Тому для переважної більшості фірм згадані розрахунки доведеться проводити досить часто. Тим більше, що в умовах дефіциту фінансових ресурсів потрібно використовувати навіть найменшу можливість для оптимізації оподаткування. Крім цього, подібний підхід вимагає детальної облікової інформації, внаслідок чого неможливо своєчасно обрати більш вигідний варіант розрахунків з казною, маючи в своєму розпорядженні лише прогнозовані (передбачувані) зміни окремих найбільш загальних характеристик майбутньої фінансово-господарської діяльності. З цієї ж причини його неможливо застосувати для макрорівневих досліджень.

В основному уникнути перелічених недоліків, одночасно зберігши необхідну достовірність отриманих результатів, дозволяє підхід, застосований автором. Він представляє собою творчий синтез та поглиблення окремих ідей з методик оптимізації оподаткування малих фірм, запропонованих вітчизняними та російськими економістами-аналітиками М. Богомазовим [188, С.78-79], В. Завгороднім [189, С.599-600], В. Коровкіним і Г. Кузнецовою [190, С.142-146] та О. Лобановим [191, С.20-25]. На відміну від згаданих, представлений нами модернізований варіант економіко-математичної моделі є більш універсальним, розробленим детальніше, з врахуванням значно більшої кількості самостійних змінних параметрів та адаптованим до П(С)БО, що робить її адекватнішою до реальної ситуації. Іншими словами, результати обчислень при застосуванні цієї моделі будуть точнішими і надійнішими. До того ж для попередньої оцінки вигідності переходу на спрощений податковий механізм розрахунків з бюджетом не потрібно виконувати надто трудомісткі і складні обчислення та вести дуже скрупульозний облік, бо вона ґрунтується на базових фінансово-господарських показниках. Це дозволяє в разі постійних змін таких параметрів приймати оперативні рішення щодо вибору оптимального режиму оподаткування. А тепер перейдемо до викладу послідовності побудови вказаної моделі.

Згідно зі статтею 6 Указу Президента України № 746/99 від 28.06.99 р. (з врахуванням інших нормативних актів з оподаткування) суб'єкт малого підприємництва – юридична особа при справлянні єдиного податку звільняється від сплати ряду податків

і зборів (обов'язкових платежів):

- податку на додану вартість (ПДВ_Б), крім випадку, коли обрано ставку єдиного податку 6% від виручки;
- податку на прибуток підприємств (ПнП);
- плати (податку) за землю (Пз);
- збору за спеціальне використання природних ресурсів (Зпр);
- збору до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення (скасований із 01.01.99 р.);
- збору до Державного інноваційного фонду (Зіф) (відмінений із 01.01.2001 р.);
- збору на обов'язкове соціальне страхування (Зсс)*;
- відрахувань та зборів на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг загального користування України (Вдор) (скасовані з 01.01.2000 р.);
- комунального податку (Пком);
- збору на обов'язкове державне пенсійне страхування (Зпф);
- збору за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг (Зрот);
- внесків до Фонду України соціального захисту інвалідів (Вфзі);
- внесків до Державного фонду сприяння зайнятості населення (Вфз);
- плати за патенти згідно із Законом про патентування № 98/96-ВР від 23.03.96 р.

Як видно із наведеного вище переліку, не позначено певними символами збір до Фонду Чорнобиля, бо він був скасований одночасно з введенням в Україні єдиного податку, та плату за патенти, тому що вона швидше є різновидом авансового внеску з податку на прибуток, аніж – окремим платежем. Тому при побудові моделі вони не враховуватимуться**.

Відповідно до статті 3 того ж Указу № 746/99 від 28.06.99 р., платник – юридич-

* Як зазначалось раніше, у зв'язку з реформуванням системи загальнообов'язкового соціального страхування замість згаданого збору (в тому числі внесків до Державного фонду сприяння зайнятості населення) почали справлятися три самостійних види цільових страхових відрахувань: на випадок безробіття; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Причому в зв'язку із нерегульованістю податкового законодавства вони справляються з платників єдиного податку на загальних підставах.

** Застосовуючи при моделюванні символічні позначення до обов'язкових платежів, котрі на сьогодні скасовані або замінені іншими (як у випадку із збором на соцстрах та внесками до фонду зайнятості), ми зможемо порівняти, яким чином трансформувалась “початкова” модель із змінами в оподаткуванні. Це також доречно для підтвердження того, що запропонований підхід дозволяє без особливих труднощів коректувати її, враховуючи зміни фіскального законодавства.

на особа, що перейшов на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, може обрати один з двох способів сплати єдиного податку:

– за ставкою 6% суми виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) без урахування акцизного збору у разі сплати ПДВ згідно із Законом України “Про податок на додану вартість” від 03.04.97 р. №168 (далі – Закон про ПДВ);

– за ставкою 10% від суми виручки, за винятком акцизного збору, у разі включення ПДВ до складу єдиного податку.

Формалізуємо два згадані варіанти сплати єдиного податку.

$$\text{ЄП (без ПДВ}_B) = 0.06 \times B, \quad (3.1)$$

$$\text{ЄП}' (з ПДВ}_B) = 0.1 \times B, \quad (3.2)$$

де **B** – сумарна величина: а) виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з ПДВ, під якою розуміють всі надходження, отримані на розрахунковий рахунок та до каси суб’єктом малого підприємництва зі статусом юридичної особи від продажу продукції (товарів, робіт, послуг); б) виручки від реалізації основних фондів* ; в) позареалізаційних доходів та виручки від іншої реалізації (гр. 6 Книги обліку доходів і витрат “Загальна сума виручки та позареалізаційних доходів”).

Частиною другою ст. 2 Закону України “Про державну підтримку малого підприємництва” від 19.10.2000 р. № 2063-III, зокрема, встановлено, що до суб’єктів малого підприємництва не належать виробники та імпортери підакцизних товарів. Оскільки вказана законодавча норма автоматично уточнює перелік обмежень для переходу на спрощену систему оподаткування, визначений Указом №746/99 від 28.06.99 р., то відповідно названа категорія малих підприємців не може обрати єдиний податок. Тому у формулах (3.1), (3.2) акцизний збір не враховано.

Керуючись П(С)БО 3 “Звіт про фінансові результати”, 15 “Дохід”, 16 “Витрати” та найбільше – 25 “Фінансовий звіт суб’єкта малого підприємництва”, затвердженим наказом Мінфіну України від 25.02.2000 р. № 39 (з внесеними змінами і доповненнями), змодельюємо структуру доходів від звичайної діяльності суб’єкта малого бізнесу –

* Згідно ст.1 Указу № 746/99 від 28.06.99 р. виручкою від реалізації основних фондів вважається різниця між сумою, отриманою від реалізації та їх залишковою вартістю на момент продажу.

юридичної особи, що займається виробництвом та наданням послуг (крім посередницьких) при традиційній системі оподаткування.

$$Д_{зд} = (ПВв \pm Зм (Зб) + ІОВ + ІЗВ) + Пр + ПДВ_{ПЗ} = (ПВв \pm Зм (Зб) + ІОВ + ІЗВ + Пр) \times 1.2, \quad (3.3)$$

де $Д_{зд}$ – визнані доходи від звичайної діяльності, які включають в себе:

а) дохід (виручку) від реалізації продукції (робіт, послуг);

б) інші операційні доходи (дохід від операційної оренди активів; дохід від операційних курсових різниць; відшкодування раніше списаних активів; дохід від реалізації оборотних активів, крім фінансових інвестицій, тощо);

в) інші звичайні доходи (дивіденди, відсотки, доходи від участі в капіталі та інші доходи, отримані від фінансових інвестицій; дохід від реалізації фінансових інвестицій, необоротних активів і майнових комплексів; дохід від неопераційних курсових різниць тощо)*;

ПВв – прямі витрати, безпосередньо пов'язані з основною виробничою діяльністю, а саме: матеріальні затрати; витрати на оплату праці; відрахування на соціальні заходи; амортизація;

Зм (Зб) – відповідно зменшення або збільшення залишків незавершеного виробництва і готової продукції. Причому залишок незавершеного виробництва оцінюється за прямими матеріальними витратами і прямими витратами на оплату праці, а готової продукції – за справедливою вартістю (ціна реалізації за вирахуванням непрямих податків, витрат на збут і суми прибутку для кожного конкретного виду готової продукції);

ІОВ – інші операційні витрати: адміністративні витрати; витрати на збут; собівартість реалізованих оборотних активів (крім фінансових інвестицій); відрахування на створення резерву сумнівних боргів; списання безнадійних боргів; втрати від знецінення

* На практиці величина доходів від звичайної діяльності суб'єкта малого підприємництва – юридичної особи – по суті дуже близька до показника гр. 6 Книги обліку доходів і витрат (якщо немає значної реалізації основних фондів), з якого згідно роз'яснень ДПА України обчислюється єдиний податок. Більш-менш відчутні розходження можуть тимчасово виникати хіба що на суму:

– попередньої оплати за продукцію (роботи, послуги), котра також включається до об'єкта оподаткування унітарним податком, проте не визнається доходом у бухобліку;

– відвантаженої, але ще неоплаченої продукції, яка за даними бухгалтерії зараховується до доходів, однак не оподатковується єдиним податком до моменту поки не проведена її оплата. Однак, якщо величину “звичайних” доходів скоригувати на суму передоплати за майбутні поставки (додається) та неоплаченого відвантаження продукції (віднімається), то буде логічним припустити, що $Д_{зд} = В$.

запасів; втрати від операційних курсових різниць; визнані економічні санкції; відрахування для забезпечення відшкодування наступних витрат тощо;

ІЗВ – інші звичайні витрати: витрати на оплату процентів та інші витрати, пов’язані із залученням позичкового капіталу; втрати від участі в капіталі; собівартість реалізації фінансових інвестицій, необоротних активів, майнових комплексів; втрати від неопераційних курсових різниць; втрати від уцінки фінансових інвестицій та необоротних активів тощо;

Пр – прибуток (збиток) від звичайної діяльності до оподаткування, який ще можна подати через показники виручки (“звичайних” доходів з додаванням передоплати та відніманням неоплаченого відвантаження) та рентабельності продажів (Р). Оскільки

$$P = \frac{\text{Пр}}{\text{Дзд}} \times 100 = \frac{\text{Пр}}{B} \times 100, \text{ то звідси } \text{Пр} = \frac{P \times B}{100} = 0.01 \times P \times B;$$

ПДВ_{ПВ} – податок на додану вартість, нарахований на обсяг продажу за ставкою 20% згідно із Законом про ПДВ (податкове зобов’язання), який можна визначити за формулою:

$$\text{ПДВ}_{\text{ПВ}} = \text{Дзд} \times \frac{20}{120} = B \times \frac{20}{120} \approx 0.1667 \times B^*.$$

Так як сумарні витрати на здійснення звичайної діяльності малого підприємства, скоректовані на зменшення (додається) або збільшення (віднімається) залишків незавершеного виробництва та готової продукції дуже нагадують повну собівартість реалізації (визначалась до запровадження П(С)БО), для зручності умовно назвемо цю частину формули (3.3) (**ПВв ± Зм (Зб) + ІОВ + ІЗВ**) *повною собівартістю звичайної діяльності*.

Коли порівняти методики обчислення так званої *повної собівартості звичайної діяльності* суб’єкта малого підприємництва та *суми скоригованих валових витрат* (на приріст (убуток) усіх виробничих запасів) і *амортизації*, то можна помітити що вони майже ідентичні. Подібно до випадку із доходами, розбіжності між вказаними величинами можуть виникати, головним чином, з приводу попередньої оплати постачальникам (підрядчикам) за сировину, матеріали, напівфабрикати, паливо, енергію, послуги і роботи сторонніх організацій для потреб виробничого характеру, котра підлягає включенню до складу валових витрат підприємства завдяки методу “першої з подій”, але не

* Усі наведені у формулі (3.3) показники можна знайти у Звіті про фінансові результати (форма № 2-м), який підлягає щоквартальній подачі до державних органів статистики.

визнається витратами у бухобліку*.

Таким чином, з метою розробки універсальної моделі можна із значним ступенем достовірності припустити, що *повна собівартість звичайної діяльності* малої фірми (з врахуванням передоплати матеріальних та прирівняних до них витрат) є рівною сумі скоригованих валових витрат (**ВВ**) та амортизаційних відрахувань (**А**), а прибуток від звичайної діяльності до оподаткування – величині оподаткованого прибутку, визначеного у відповідності з вимогами Закону України “Про оподаткування прибутку підприємства” у редакції від 22.05.97 р. №287/97-ВР (з наступними внесеними змінами та доповненнями), тобто $\text{ПВв} \pm \text{Зм} (\text{Зб}) + \text{ІОВ} + \text{ІЗВ} = \text{ВВ} + \text{А}$.

У свою чергу скореговані валові витрати також можна подати у формалізованому вигляді:

$$\text{ВВ} = \text{МЗ} \pm \text{Утмц} (\text{Птмц}) + \text{ЗП} + \text{Нзп} + \text{ІВ},$$

де **МЗ** – матеріальні та прирівняні до них витрати, за якими виникає податковий кредит за ПДВ (**ПДВ_{ПК}**), визначений згідно положень Закону про ПДВ. Звідси $\text{ПДВ}_{\text{ПК}} = 0.2 \times \text{МЗ}$;

Утмц (Птмц) – відповідно убуток або приріст балансової вартості покупних товарів, сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, напівфабрикатів, малоцінних предметів на складах, у незавершеному виробництві та залишках готової продукції, визначений згідно з п. 5.9 вищевказаного Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”;

ЗП – витрати на оплату праці;

Нзп – нарахування на заробітну плату, котрі:

а) на момент набрання чинності Указом № 746/99 від 28.06.99 р. (19.09.99 р.) складались із збору на обов’язкове державне пенсійне страхування, збору на обов’язкове соціальне страхування для відшкодування витрат, пов’язаних з тимчасовою втратою працездатності, та внесків до державного фонду сприяння зайнятості, що обчислювались за ставками відповідно 32, 3 та 1,5% витрат на оплату праці, тобто

$$\text{Нзп} = \text{Зпф} + \text{Зсс} + \text{Вфз} = 0.365 \times \text{ЗП};$$

* Підчас аналізу методики обчислення податку на прибуток зазначалось, що для суб’єктів малого бізнесу, зазвичай, не характерні значні запаси незавершеного виробництва та нереалізованої (невідвантаженої) готової продукції. Тому деякі відмінності у методах коригування валових витрат для цілей оподаткування та загальних витрат, пов’язаних із здійсненням звичайної діяльності, у бухгалтерському обліку, не зумовлюватимуть помітних розходжень між цими скорегованими відповідним чином показниками.

б) після реформи системи державного соціального страхування (з 01.04.2001 р.) складаються із збору на обов'язкове державне пенсійне страхування та трьох окремих видів відрахувань на соцстрах – на випадок безробіття (**Ввб**); у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням (**Втвп**); від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (**Внвв**). Протягом 2002 р. вони обчислювались за ставками відповідно 32; 2,1; 2,9 та 0,84–13,8% (в залежності від класу професійного ризику виробництва). Отже, $\text{Нзп} = \text{Зпф} + \text{Ввб} + \text{Втвп} + \text{Внвв} = \alpha \times \text{ЗП}$, де α – сумарний норматив нарахувань на фонд оплати праці, причому в 2002 р. $\alpha \in [0,3784; 0,508]^*$.

ІВ – інші витрати, до складу яких входять податки та обов'язкові платежі (збори), що відносяться на валові витрати виробництва згідно з чинним податковим законодавством і не сплачуються при переході на єдиний податок, а саме: плата (податок) за землею, збір за спеціальне використання природних ресурсів, збір до Державного інноваційного фонду, відрахування та збори на утримання автодоріг, комунальний податок, збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, внески до Фонду України соціального захисту інвалідів. Хоча на сьогодні інноваційний та дорожні збори скасовано, однак їх збереження, як зазначалось раніше, буде доцільним з метою порівняння “початкового” і “теперішнього” варіантів розробленої моделі. До того ж із вище перелічених податків і зборів лише вони так чи інакше залежать від виручки і їх можна виразити через цей показник (для виробничих підприємств

$$\text{Зіф} = (\text{В} - \text{ПДВпз}) \times 0.01 = \frac{0.01 \times \text{В}}{1.2} \approx 0.0083 \times \text{В}; \text{Вдор} = (\text{В} - \text{ПДВпз}) \times 0.012 = \frac{0.012 \times \text{В}}{1.2} = 0.01 \times \text{В}.$$

Решта – мають надто індивідуальний порядок обчислення, щоб їх можна було врахувати в загальній математичній моделі. Так, плата за землю залежить від розміру грошової оцінки земельної ділянки та ставки податку; збір за використання природних ресурсів – від їх виду, обсягів використання та ставок; збір у Фонд соцзахисту інвалідів – від того чи були створені робочі місця відповідно встановленого ліміту для інвалідів на конкрет-

* Мале підприємство при користуванні моделлю вибору оптимального режиму оподаткування (для сучасних умов оподаткування) повинно самостійно визначити індивідуальний сумарний норматив нарахувань на фонд оплати праці, виходячи з того, який конкретний страховий тариф відрахувань від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання воно застосовує. Знайдене значення необхідно підставити у виведені формули замість змінної α (разом з іншими показниками фінансово-господарської діяльності) і провести відповідні обчислення як того вимагають викладені нижче роз'яснення.

ному підприємстві; збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів – від кількості таких об'єктів у конкретного суб'єкта підприємництва та розміру збору; комунальний податок – від чисельності працюючих, розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян та податкової ставки. Тому конкретний платник повинен враховувати їх індивідуально, а ми будемо вважати їх деякою сталою величиною $\Sigma\Pi$ ($\Sigma\Pi = \Pi_3 + \text{Зпр} + \text{Вфзі} + \text{Зрот} + \text{Пком}$). Тоді величину інших витрат можна подати, як $\text{ІВ} = \text{Зіф} + \text{Вдор} + \Sigma\Pi = 0.0083 \times \text{В} + 0.01 \times \text{В} + \Sigma\Pi = 0.0183 \times \text{В} + \Sigma\Pi$ (на дату набрання чинності Указом №746/99 від 28.06.99 р.) або $\text{ІВ} = \Sigma\Pi$ (для сучасних умов).

Необхідно уточнити, що при написанні формули структури валових витрат ми свідомо абстрагувались від окремих статей затрат – витрат на відрядження, відсотків за користування кредитами та деяких інших, а також окремих податків і зборів (переважно місцевих), котрі справляються при спрощеному оподаткуванні на загальних підставах. Вважаємо, що для переважної більшості малих суб'єктів господарювання вони, як правило, є малозначущими. Тому їхнє ігнорування істотно не вплине на результати оцінки. А в разі необхідності в модель можна внести відповідні корективи.

Подамо формулу (3.3) по-новому з врахуванням всіх можливих замінів.

$$\begin{aligned} \text{В} = \text{ВВ} + \text{А} + \text{Пр} + \text{ПДВ}_{\text{ПЗ}} = \text{МЗ} \pm \text{Утмц} (\text{Птмц}) + \text{ЗП} + 0.365 \times \text{ЗП} + 0.0183 \times \text{В} + \Sigma\Pi + \\ \text{А} + 0.01 \times \text{Р} \times \text{В} + 0.1667 \times \text{В} = \text{МЗ} \pm \text{Утмц} (\text{Птмц}) + 1.365 \times \text{ЗП} + 0.185 \times \text{В} + 0.01 \times \text{Р} \times \\ \text{В} + \Sigma\Pi + \text{А} \end{aligned} \quad (3.4)$$

(на момент набрання юридичної сили Указом № 746/99 від 28.06.99 р.) або

$$\text{В} = \text{МЗ} \pm \text{Утмц} (\text{Птмц}) + (\alpha + 1) \times \text{ЗП} + 0.1667 \times \text{В} + 0.01 \times \text{Р} \times \text{В} + \Sigma\Pi + \text{А} \quad (3.5)$$

(на даний час).

Допоміжні моделі, що відповідають співвідношенням (3.4), (3.5), будуть основою для побудови узагальненої економіко-математичної моделі оптимізації оподаткування для підприємств виробничої сфери – суб'єктів малого підприємництва.

Головний принцип, покладений в основу оцінки вигідності переходу на єдиний податок, полягає в порівнянні величин чистого прибутку (прибутку після сплати податків), що залишається малому підприємству при справлянні одного паушального платежу та при традиційній системі розрахунків з державною скарбницею.

Виходячи з приведених вище позначень, формул і уніфікованої ставки податку на прибуток (30%), суму чистого прибутку при загальноновстановленому порядку оподаткування (ЧПтр) можна виразити рівнянням:

$$\text{ЧПтр} = (В - \text{ПДВ}_{\text{ПЗ}} - \text{ВВ} - А) - \text{ПнП} = \text{Пр} - 0.3 \times \text{Пр} = 0.01 \times Р \times В - 0.3 \times 0.01 \times Р \times В = 0.007 \times Р \times В. \quad (3.6)$$

Наявність двох можливих способів сплати єдиного податку вимагає індивідуального підходу до моделювання вибору оптимального податкового навантаження для кожного з варіантів. Так, для малих підприємств, які переважно співпрацюють з контрагентами – платниками ПДВ, значно привабливішим є застосування ставки 6% разом із сплатою ПДВ на загальних підставах. Адже цей метод дає право покупцям (замовникам) на податковий кредит. У розглянутому випадку єдиний податок, крім податку на прибуток, замінює собою ще ряд податків і зборів, котрі відносяться на валові витрати, про що згадувалося раніше. Тому формула визначення чистого прибутку (ЧПєп) для малої фірми – юридичної особи, що обрала варіант сплати єдиного податку за ставкою 6%, набере вигляду:

$$\begin{aligned} \text{ЧПєп} &= В - \text{ПДВ}_{\text{ПЗ}} - (\text{ВВ} - \text{Нзп} - \text{ІВ}) - А - \text{ЄП (без ПДВ}_{\text{Б}}) = \underbrace{(В - \text{ПДВ}_{\text{ПЗ}} - \text{ВВ} - А)}_{\text{Пр}} + \\ &0.365 \times \text{ЗП} + 0.0183 \times В + \sum \Pi - 0.06 \times В = 0.01 \times Р \times В + 0.365 \times \text{ЗП} + \sum \Pi - 0.0417 \times В. \end{aligned} \quad (3.7)$$

Зрозуміло, що перехід на спрощену систему оподаткування буде вигідним (отримання додаткового прибутку) за умови, що $\text{ЧПєп} - \text{ЧПтр} > 0$. Підставивши у нерівність вирази з рівнянь (3.6), (3.7), отримаємо:

$$\begin{aligned} 0.01 \times Р \times В + 0.365 \times \text{ЗП} + \sum \Pi - 0.0417 \times В - 0.007 \times Р \times В &> 0; \\ 0.003 \times Р \times В + 0.365 \times \text{ЗП} + \sum \Pi - 0.0417 \times В &> 0. \end{aligned} \quad (3.8)$$

А після нескладних математичних перетворень нерівність (3.8) набуде вигляду:

$$В > \frac{-0.365 \times \text{ЗП} - \sum \Pi}{0.003 \times Р - 0.0417}. \quad (3.9)$$

Оскільки змінні **V**, **ЗП** і $\sum\Pi$ не можуть бути від'ємними числами, то чисельник нерівності завжди буде мати від'ємне значення. Отже, при будь-якому додатному значенні знаменника нерівність (3.9) буде виконуватись. Це означає, що в момент запровадження оновленої методики справляння єдиного податку при $0.003 \times P - 0.0417 > 0$; $P > 13.9\%$ перехід на сплату єдиного податку за ставкою 6% був завжди вигідним, незалежно від числових параметрів інших змінних.

Якщо врахувати, що нині інноваційний та дорожній збори вже не сплачуються, зате платники єдиного податку зі всіх чинних видів нарахувань на фонд оплати праці звільняються тільки від пенсійного збору, то формула (3.7) частково зміниться:

$$\begin{aligned} \text{ЧП}_{\text{єп}} = \mathbf{V} - \text{ПДВ}_{\text{ПЗ}} - (\mathbf{ВВ} - \text{Зпф} - \mathbf{ІВ}) - \mathbf{А} - \text{ЄП (без ПДВ}_{\text{Б}}) &= \underbrace{(\mathbf{V} - \text{ПДВ}_{\text{ПЗ}} - \mathbf{ВВ} - \mathbf{А})}_{\text{Пр}} + \\ 0.32 \times \text{ЗП} + \sum\Pi - 0.06 \times \mathbf{V} &= 0.01 \times P \times \mathbf{V} + 0.32 \times \text{ЗП} + \sum\Pi - 0.06 \times \mathbf{V}. \end{aligned} \quad (3.10)$$

А нерівності (3.8), (3.9) перетворяться відповідно в:

$$0.003 \times P \times \mathbf{V} + 0.32 \times \text{ЗП} + \sum\Pi - 0.06 \times \mathbf{V} > 0; \quad (3.11)$$

$$\mathbf{V} > \frac{-0.32 \times \text{ЗП} - \sum\Pi}{0.003 \times P - 0.06}. \quad (3.12)$$

Звідси випливає, що в даний час при $P > 20\%$ мале підприємство сфери виробництва (або послуг), зацікавлене у перебуванні в системі ПДВ з ціллю отримання у своє розпорядження додаткових фінансових ресурсів, може без проведення трудомістких обчислень обрати альтернативний фіскальний режим – єдиний податок у розмірі 6% від виручки. Однак, це жодною мірою не означає, що за менш рентабельної діяльності перехід малого підприємства на вищезгаданий варіант спрощеного оподаткування буде не вигідним.

Для більшої наочності продемонструємо це на прикладі умовного промислового підприємства з усередненими фінансово-господарськими показниками, застосувавши метод графічного зображення. Так, у 2001 році середньорічна сума доходів (виручки) від звичайної діяльності (або **V**) в розрахунку на одне промислове підприємство дорівнювала приблизно 257,0 тис. грн., сума матеріальних затрат (**МЗ**) – 131,0 тис. грн. і витрат на

оплату праці ($\Sigma\Pi$) – 31,3 тис. грн.* Припустимо також, що $\Sigma\Pi = 3,5$ тис. грн.

За допомогою нерівності (3.12) з'ясуємо, перевищення якого рівня рентабельності продажів забезпечує вигоду від вибору 6-відсоткового єдиного податку:

$$257000 > \frac{-0.32 \times 31300 - 3500}{0.003 \times P - 0.06}; P > \approx 2,5\% .$$

А тепер побудуємо графіки залежності розміру чистого прибутку після оподаткування, отриманого умовним промисловим малим підприємством, при застосуванні загальноствановленої ($\text{ЧП}_{\text{гр}}$) та спрощеної ($\text{ЧП}_{\text{сп}}$) систем оподаткування, використавши виведені формули (3.6) та (3.10) (рис. 3.1).

P, %	-10	-5	0	2,5	5	10	15	20
ЧП_{сп}, грн.	-27604	-14754	-1904	4521	10946	23796	36646	49496
ЧП_{гр}, грн.	-17990	-8995	0	4497,5	8995	17990	26985	35980

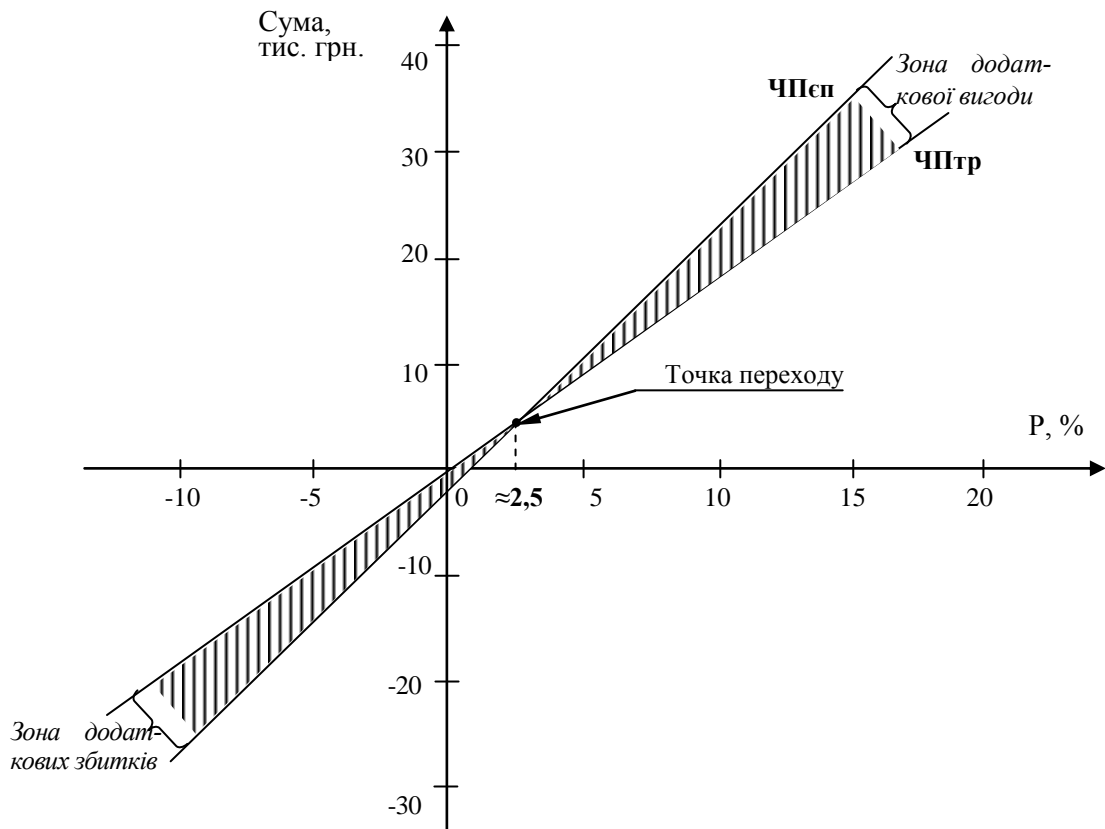

Рис. 3.1. Залежність величини чистого прибутку при традиційній та спрощеній системі оподаткування (єдиний податок за ставкою 6%) від рівня рентабельності продажів.

Проведемо аналогічні розрахунки для варіанта справляння єдиного податку в розмірі 10% від виторгу. Так як цей спосіб спрощеного оподаткування виключає суб'єкти

* Розраховано за даними Держкомстату України [16, С. 17, 64, 106-107].

підприємництва з реєстру платників ПДВ, то вони втрачають право як на податковий кредит (сума $\text{ПДВ}_{\text{ПК}}$ відноситься на валові витрати), так і – на нарахування ПДВ на продажі ($\text{ПДВ}_{\text{ПЗ}}$) та відповідно на виписування податкових накладних покупцям (замовникам). Міркуючи логічно, можна зробити висновок, що згаданий метод податкових розрахунків з казною буде задовольняти лише тих, хто працює на кінцевого споживача, має не дуже високу частку затрат, що збільшують податковий кредит за ПДВ, та хоче уникнути складного обліку, пов'язаного з вирахуванням і сплатою цього податку. Отже, на відміну від попереднього варіанту, формула обчислення чистого прибутку ($\text{ЧП}_{\text{сп}'}$) дещо зміниться.

$$\begin{aligned} \text{ЧП}_{\text{сп}'} &= \text{В} - (\text{ВВ} - \text{Нзп} - \text{ІВ} + \text{ПДВ}_{\text{ПК}}) - \text{А} - \text{ЄП}' (\text{з ПДВ}_{\text{Б}}) = \underbrace{(\text{В} - \text{ВВ} - \text{А})}_{\text{Пр} + \text{ПДВ}_{\text{ПЗ}}} + \\ &0.365 \times \text{ЗП} + 0.0183 \times \text{В} + \sum \text{П} - 0.2 \times \text{МЗ} - 0.1 \times \text{В} = 0.01 \times \text{Р} \times \text{В} + 0.1667 \times \text{В} + \\ &0.365 \times \text{ЗП} + \sum \text{П} - 0.2 \times \text{МЗ} - 0.0817 \times \text{В} = 0.01 \times \text{Р} \times \text{В} + 0.365 \times \text{ЗП} + \sum \text{П} + \\ &0.085 \times \text{В} - 0.2 \times \text{МЗ}. \end{aligned} \quad (3.13)$$

Аналогічно, повинна виконуватись нерівність $\text{ЧП}_{\text{сп}'} - \text{ЧП}_{\text{тр}} > 0$, в яку підставимо значення з рівнянь (3.13) і (3.6), і отримаємо:

$$\begin{aligned} 0.01 \times \text{Р} \times \text{В} + 0.365 \times \text{ЗП} + \sum \text{П} + 0.085 \times \text{В} - 0.2 \times \text{МЗ} - 0.007 \times \text{Р} \times \text{В} &> 0; \\ 0.003 \times \text{Р} \times \text{В} + 0.365 \times \text{ЗП} + \sum \text{П} + 0.085 \times \text{В} - 0.2 \times \text{МЗ} &> 0; \end{aligned} \quad (3.14)$$

$$\text{В} > \frac{-0.365 \times \text{ЗП} - \sum \text{П} + 0.2 \times \text{МЗ}}{0.003 \times \text{Р} + 0.085}. \quad (3.15)$$

Оскільки всі змінні не можуть бути від'ємними числами (крім Р для випадків збиткової діяльності), то нерівність буде завжди виконуватись при:

$$\begin{cases} -0.365 \times \text{ЗП} - \sum \text{П} + 0.2 \times \text{МЗ} > 0, \\ 0.003 \times \text{Р} + 0.085 < 0; \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} \text{МЗ} > 1.825 \times \text{ЗП} + 5 \times \sum \text{П}, \\ \text{Р} < -28.33; \end{cases} \quad (3.16)$$

або

$$\begin{cases} -0.365 \times \text{ЗП} - \sum \text{П} + 0.2 \times \text{МЗ} < 0, \\ 0.003 \times \text{Р} + 0.085 > 0; \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} \text{МЗ} < 1.825 \times \text{ЗП} + 5 \times \sum \text{П}, \\ \text{Р} > -28.33. \end{cases} \quad (3.17)$$

Зрозуміло, що працювати з $P < -28.33\%$ (як і взагалі з від'ємними показниками рентабельності) немає сенсу, бо це – шлях до банкрутства. Тому перехід на сплату 10-відсоткового єдиного податку буде завжди виправданим при виконанні умови $MЗ < 1.825 \times ЗП + 5 \times \sum\Pi$. Можна знайти й іншу умову, при дотриманні котрої нерівність (3.14) завжди буде вірною. Для цього з допомогою формули (3.4) виразимо $MЗ$ через інші змінні:

$$MЗ = В - (\pm У_{тмц} (\Pi_{тмц})) - 1.365 \times ЗП - 0.185 \times В - 0.01 \times P \times В - \sum\Pi - A$$

і підставимо у нерівність (3.14).

$$0.003 \times P \times В + 0.365 \times ЗП + \sum\Pi + 0.085 \times В - 0.2 \times (В - (\pm У_{тмц} (\Pi_{тмц})) - 1.365 \times ЗП - 0.185 \times В - 0.01 \times P \times В - \sum\Pi - A) > 0.$$

Після спрощення отримаємо:

$$0.005 \times P \times В + 0.638 \times ЗП + 1.2 \times \sum\Pi + 0.2 \times A \pm 0.2 \times У_{тмц} (\Pi_{тмц}) - 0.078 \times В > 0; \quad (3.18)$$

$$В > \frac{-0.638 \times ЗП - 1.2 \times \sum\Pi - 0.2 \times A - 0.2 \times (\pm У_{тмц} (\Pi_{тмц}))}{0.005 \times P - 0.078}. \quad (3.19)$$

Як і у випадках з нерівностями (3.9) і (3.12), отримана нерівність (3.19) завжди виконується при $P > 15.6\%$.

Отже, можна підсумувати, що раніше завжди вигідним був перехід на єдиний фіскальний платіж за ставкою 10% при рентабельності більшій **15,6%**. При нижчій рентабельності слід було додатково перевіряти умову $MЗ < 1.825 \times ЗП + 5 \times \sum\Pi$.

Якщо отриману модель скоректувати на скасовані збір до Інноваційного фонду та відрахування на утримання автодоріг та введені цільові платежі на соціальне страхування (для сучасних реалій оподаткування), то отримаємо такі результати:

$$0.003 \times P \times В + 0.32 \times ЗП + \sum\Pi + 0.0667 \times В - 0.2 \times MЗ > 0; \quad (3.20)$$

$$В > \frac{-0.32 \times ЗП - \sum\Pi + 0.2 \times MЗ}{0.003 \times P + 0.0667}. \quad (3.21)$$

Після чого аналогічно замінимо у нерівності (3.20) змінну МЗ за допомогою формули (3.5):

$$0.003 \times P \times B + 0.32 \times 3\Pi + \sum\Pi + 0.0667 \times B - 0.2 \times (B - (\pm U_{\text{тмц}}(\Pi_{\text{тмц}})) - (\alpha + 1) \times 3\Pi - 0.1667 \times B - 0.01 \times P \times B - \sum\Pi - A) > 0$$

і, спростивши її, відповідно одержимо:

$$0.005 \times P \times B + (0.2 \times \alpha + 0.52) \times 3\Pi + 1.2 \times \sum\Pi + 0.2 \times A \pm 0.2 \times U_{\text{тмц}}(\Pi_{\text{тмц}}) - 0.1 \times B > 0; \quad (3.22)$$

$$B > \frac{-(0.2 \times \alpha + 0.52) \times 3\Pi - 1.2 \times \sum\Pi - 0.2 \times A - 0.2 \times (\pm U_{\text{тмц}}(\Pi_{\text{тмц}}))}{0.005 \times P - 0.1}. \quad (3.23)$$

Таким чином, за аналогією з попередніми міркуваннями, на даний час завжди буде виправданим перехід на спрощене оподаткування за ставкою 10% при рентабельності вищій за 20%, а в інших випадках – при виконанні умови $MZ < 1.6 \times 3\Pi + 5 \times \sum\Pi$.

Як і у випадку зі ставкою 6%, розрахуємо критичний рівень рентабельності, перевищення якого гарантує економічну вигоду від вибору 10-відсоткового інтегрованого податку, використовуючи нерівність (3.21) та конкретні цифрові дані з попереднього прикладу: $257000 > \frac{-0.32 \times 31300 - 3500 + 0.2 \times 131000}{0.003 \times P + 0.0667}$; $P > \approx -5,8\%$. Графічне ж вирішення вказаної задачі, зображено на рис. 3.2.

Вище було коротко охарактеризовано, для яких малих фірм вигідніше переходити на справляння єдиного податку за ставками 6 або 10% відповідно (звичайно, якщо при будь-якому варіанті спрощеної схеми оподаткування вони отримують додатковий прибуток). Однак, у тому разі, коли суб'єкт господарювання все-таки стоїть перед дилемою – котрий із варіантів оптимальніший, можна врахувати ще один нюанс. Сплата єдиного податку за ставкою 10% дозволяє уникнути ПДВ, але при цьому податкова ставка зростає на 4 пункти. Таким чином, додаткову економію фінансових ресурсів у порівнянні з переходом на нижчу ставку (6%) можна отримати, якщо $ПДВ_B > 0.04 \times B$.

Оскільки, згідно Закону про ПДВ: $ПДВ_B = ПДВ_{\text{ПЗ}} - ПДВ_{\text{ПК}} = 0.1667 \times B - 0.2 \times MZ$, то, замінивши ліву частину початкової нерівності, отримаємо:

$$0.1667 \times B - 0.2 \times MЗ > 0.04 \times B; \frac{MЗ}{B} < 0.6333.$$

Іншими словами, щоб одержати додаткову вигоду від застосування ставки 10%, питома вага матеріальних та прирівняних до них витрат, за якими виникає податковий кредит, повинна бути меншою від **63,33%** виручки.

Р, %	-10	-5,8	-5	0	5	10	15	20
ЧПеп', грн.	-21242,1	-10448,1	-8392,1	4457,9	17307,9	30157,9	43007,9	55857,9
ЧПгр, грн.	-17990	-10434,2	-8995	0	8995	17990	26985	35980

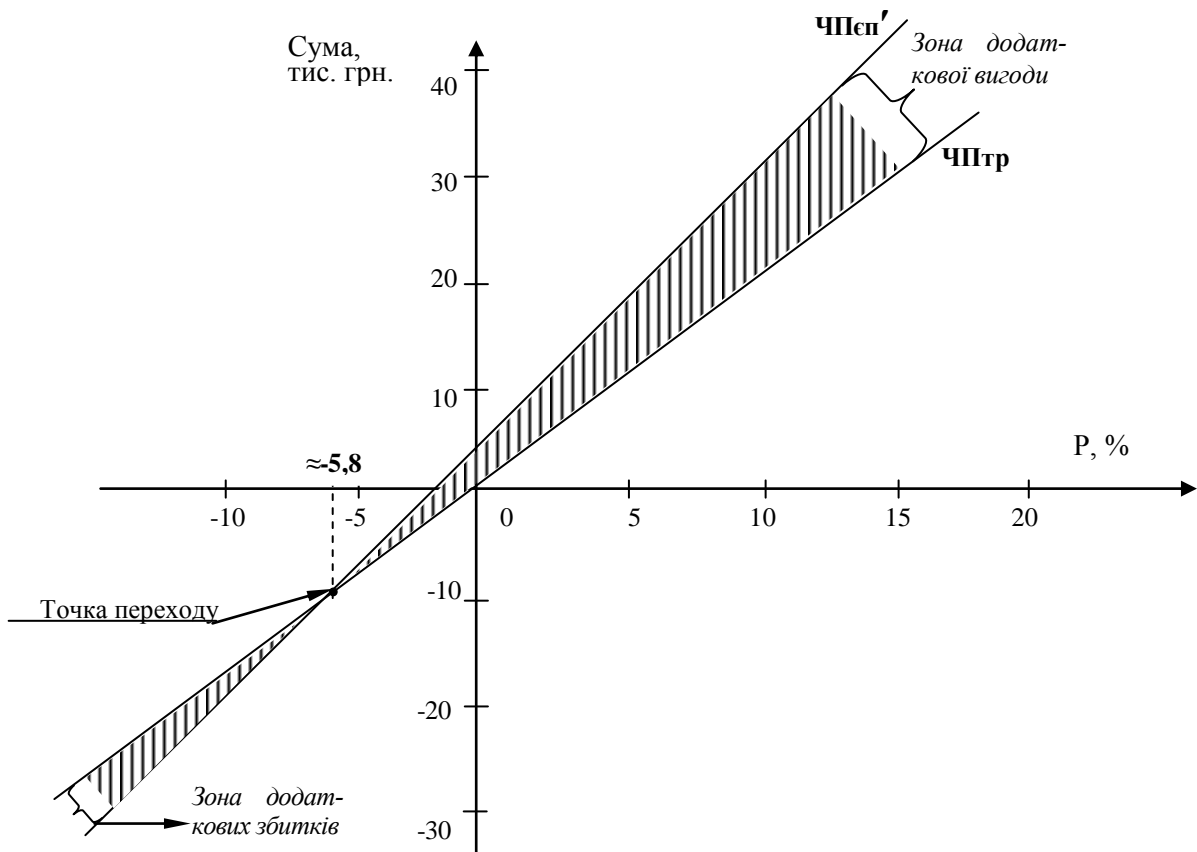

Рис. 3.2. Залежність величини чистого прибутку при традиційній та спрощеній системі оподаткування (єдиний податок за ставкою 10%) від рівня рентабельності продажів.

Щоправда, розглянутими двома схемами можливості застосування єдиного податку не вичерпуються. Так, наприклад, дрібне підприємство, що є постачальником (підрядчиком) підприємницьких структур – платників ПДВ, все-таки вирішило обрати сплату єдиного податку за вищою ставкою. У такій ситуації воно може компенсувати неможливість виписування податкових накладних зниженням відпускної ціни на суму ПДВ, котрий нараховується на обсяг продажу ($ПДВ_{ПЗ}$). Тоді формула чистого прибут-

ку для даного варіанту ($\text{ЧП}\epsilon\pi''$) трохи відрізнятиметься від формули (3.13).

$$\begin{aligned} \text{ЧП}\epsilon\pi'' &= \text{В} - \text{ПДВ}_{\text{ПЗ}} - (\text{ВВ} - \text{НЗп} - \text{ІВ} + \text{ПДВ}_{\text{ПК}}) - \text{А} - \text{ЄП}' (\text{з ПДВ}_{\text{Б}}) = \\ &= \underbrace{(\text{В} - \text{ПДВ}_{\text{ПЗ}} - \text{ВВ} - \text{А})}_{\text{Пр}} + \text{НЗп} + \text{ІВ} - \text{ПДВ}_{\text{ПК}} - \text{ЄП}' (\text{з ПДВ}_{\text{Б}}) = 0.01 \times \text{Р} \times \text{В} + \\ &+ 0.365 \times \text{ЗП} + 0.0183 \times \text{В} + \sum \text{П} - 0.2 \times \text{МЗ} - 0.1 \times \text{В} = 0.01 \times \text{Р} \times \text{В} + 0.365 \times \text{ЗП} + \sum \text{П} - \\ &- 0.0817 \times \text{В} - 0.2 \times \text{МЗ}. \end{aligned} \quad (3.24)$$

Після підстановки виразів з рівнянь (3.6) та (3.24) в нерівність $\text{ЧП}\epsilon\pi'' - \text{ЧП}\text{тр} > 0$ вона перетвориться в:

$$\begin{aligned} 0.01 \times \text{Р} \times \text{В} + 0.365 \times \text{ЗП} + \sum \text{П} - 0.0817 \times \text{В} - 0.2 \times \text{МЗ} - 0.007 \times \text{Р} \times \text{В} &> 0; \\ 0.003 \times \text{Р} \times \text{В} + 0.365 \times \text{ЗП} + \sum \text{П} - 0.0817 \times \text{В} - 0.2 \times \text{МЗ} &> 0; \end{aligned} \quad (3.25)$$

$$\text{В} > \frac{-0.365 \times \text{ЗП} - \sum \text{П} + 0.2 \times \text{МЗ}}{0.003 \times \text{Р} - 0.0817}. \quad (3.26)$$

Аналогічно, як і у випадку з дробовою нерівністю (3.15) розв'язки, при яких однотипна нерівність (3.26) буде завжди виконуватись, можна записати у вигляді двох систем простих нерівностей:

$$\begin{cases} -0.365 \times \text{ЗП} - \sum \text{П} + 0.2 \times \text{МЗ} > 0, \\ 0.003 \times \text{Р} - 0.0817 < 0; \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} \text{МЗ} > 1.825 \times \text{ЗП} + 5 \times \sum \text{П}, \\ \text{Р} < 27.23; \end{cases} \quad (3.27)$$

або

$$\begin{cases} -0.365 \times \text{ЗП} - \sum \text{П} + 0.2 \times \text{МЗ} < 0, \\ 0.003 \times \text{Р} - 0.0817 > 0; \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} \text{МЗ} < 1.825 \times \text{ЗП} + 5 \times \sum \text{П}, \\ \text{Р} > 27.23. \end{cases} \quad (3.28)$$

Можна також записати нерівність (3.25), замінивши змінну МЗ через інші змінні величини завдяки формулі (3.4), і після спрощення отримаємо такий кінцевий результат:

$$0.005 \times \text{Р} \times \text{В} + 0.638 \times \text{ЗП} + 1.2 \times \sum \text{П} + 0.2 \times \text{А} \pm 0.2 \times \text{У}_{\text{тмц}} (\text{П}_{\text{тмц}}) - 0.2447 \times \text{В} > 0; \quad (3.29)$$

$$\text{В} > \frac{-0.638 \times \text{ЗП} - 1.2 \times \sum \text{П} - 0.2 \times \text{А} - 0.2 \times (\pm \text{У}_{\text{тмц}} (\text{П}_{\text{тмц}}))}{0.005 \times \text{Р} - 0.2447}. \quad (3.30)$$

Отже, варіант переходу на ставку 10% із зниженням реалізаційної ціни завжди є вигідним для $P > 48.94\%$. В інших випадках – слід перейти до перевірки однотипних систем нерівностей (3.27) і (3.28).

Аналогічно, можна вивести нерівності для дослідження економічного ефекту від вибору варіанту справляння єдиного податку в розмірі 10% від виторгу з одночасним зменшенням ціни реалізації на суму “вихідного” ПДВ (ПДВ_{ГЗ}), скоректовані відповідно до сучасних реалій оподаткування. При використанні в обчисленнях змінної МЗ отримаємо:

$$0.003 \times P \times B + 0.32 \times 3\Pi + \sum \Pi - 0.1 \times B - 0.2 \times MЗ > 0; \quad (3.31)$$

$$B > \frac{-0.32 \times 3\Pi - \sum \Pi + 0.2 \times MЗ}{0.003 \times P - 0.1}. \quad (3.32)$$

Розв’язками, при яких нерівність (3.32) буде завжди вірною, є дві системи простих нерівностей:

$$\begin{cases} MЗ > 1.6 \times 3\Pi + 5 \times \sum \Pi, \\ P < 33.33; \end{cases} \quad (3.33)$$

або

$$\begin{cases} MЗ < 1.6 \times 3\Pi + 5 \times \sum \Pi, \\ P > 33.33. \end{cases} \quad (3.34)$$

Нерівність (3.31), записана без змінної МЗ (після проведення її заміни з використанням формули (3.5)), після зведення подібних членів матиме такий вигляд:

$$0.005 \times P \times B + (0.2 \times \alpha + 0.52) \times 3\Pi + 1.2 \times \sum \Pi + 0.2 \times A \pm 0.2 \times У_{тмц} (\Pi_{тмц}) - 0.2667 \times B > 0; \quad (3.35)$$

$$B > \frac{-(0.2 \times \alpha + 0.52) \times 3\Pi - 1.2 \times \sum \Pi - 0.2 \times A - 0.2 \times (\pm У_{тмц} (\Pi_{тмц}))}{0.005 \times P - 0.2667}. \quad (3.36)$$

Отже, “точкою безумовного переходу” на названу схему сплати універсального податкового платежу, після вищезгаданих змін в оподаткуванні, буде рівень рентабельності вищий від **53,34%**. При нижчій рентабельності слід повернутись до перевірки

ки систем нерівностей (3.33) і (3.34).

За допомогою нерівності (3.32) аналогічно дослідимо, де ж знаходиться “критична точка” рентабельності продажів для умовного промислового малого підприємства, підставивши конкретні раніше задані показники фінансово-господарської діяльності:

$$257000 > \frac{-0.32 \times 31300 - 3500 + 0,2 \times 131000}{0.003 \times P - 0.1}; P > \approx 49,8\% .$$

Покажемо також як графічно виглядатиме рішення згаданої задачі (рис. 3.3).

$P, \%$	-10	0	10	20	30	40	49,8	50
ЧПсп'' , грн.	-64084	-38384	-12684	13016	38716	64416	89602	90116
ЧПгр , грн.	-17990	0	17990	35980	53970	71960	89590,2	89950

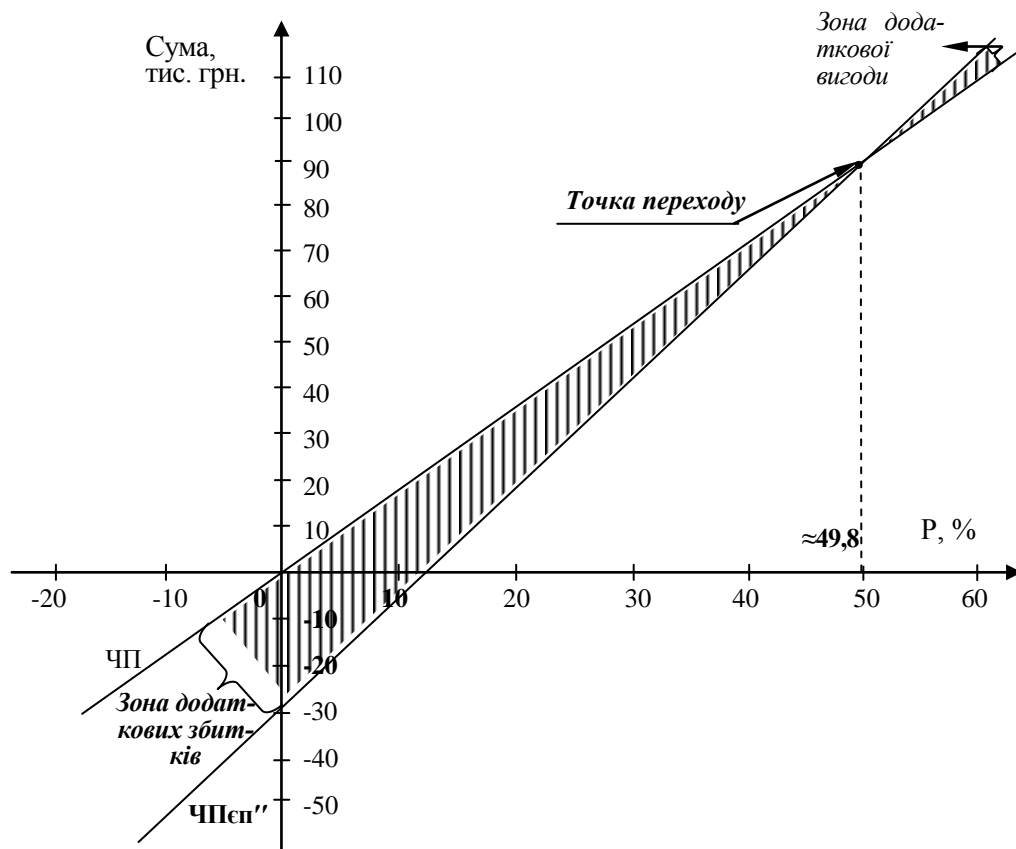

Рис. 3.3. Залежність величини чистого прибутку при традиційній та спрощеній системі оподаткування (єдиний податок за ставкою 10% з одночасним зниженням реалізаційної ціни) від рівня рентабельності продажів.

Оскільки досягнення вищевказаного надвисокого рівня рентабельності продажів є неможливим, бо питома вага самих лише матеріальних і прирівняних до них витрат та затрат на оплату праці у “звичайних” доходах перевищує 63%, то перехід на сплату су-

купного податку за ставкою 10% з одночасним зниженням ціни реалізації для заданих параметрів фінансово-господарської діяльності є недоцільним і навіть протипоказаним.

Як бачимо, в результаті окремих трансформацій у вітчизняній податковій системі “точка безумовного переходу” на єдиний податок за останні два роки перемістилась у бік вищого рівня рентабельності фінансово-господарської діяльності для будь-якого із розглянутих варіантів паушального податку з обороту. Аналогічно, якщо порівняти інші виведені “початкові” і “сьогоднішні” умови для здійснення такого вибору, то можна переконатись, що останнім часом коло платників, котрим це було безперечно вигідно, дещо звузилось. Тобто теза щодо зниження привабливості радикально спрощеної системи оподаткування суб’єктів малого бізнесу ще раз підтверджується з допомогою методів математичної формалізації.

Необхідно наголосити, що знайдені параметри окремих показників фінансово-господарської діяльності, при котрих застосування єдиноподаткової технології завжди дає певний позитивний ефект, по-перше, задовольнятимуть не всіх платників – суб’єктів малого підприємництва зі статусом юридичної особи, що вирішили оцінити доцільність вибору альтернативного оподаткування. По-друге, вони не дають відповіді на питання про величину економії (імобілізації) фінансових ресурсів. Тому, якщо попередні умови не виконуються, потрібно підставити конкретні числові дані у виведені нерівності (3.9), (3.12), (3.15), (3.19), (3.21), (3.23), (3.26), (3.30), (3.32) і (3.36) (в залежності від того, який варіант сплати єдиного податку є, на думку платника, найбільш адекватним його умовам господарювання). А щоб знайти розмір додаткового прибутку, одержаного внаслідок переходу на спрощене оподаткування, достатньо ці ж дані підставити в ліву частину нерівностей (3.8), (3.11), (3.14), (3.18), (3.20), (3.22), (3.25), (3.29), (3.31), (3.35), розв’язати отримані звичайні приклади та порівняти результати.

Розроблена модель вибору оптимального варіанту фіскального режиму для малих підприємств-товаровиробників, у принципі, може використовуватись і малими фірмами у сфері обігу, включаючи громадське харчування. З цією метою потрібно лише врахувати наступні моменти.

У правій частині формули (3.3) в дужках потрібно додати ще одну змінну ($S_{пт}$):

$$Д_{зд} = (Спт + ПВв \pm Зм (Зб) + IOB + I3B) + Пр + ПДВ_{ПЗ} = (Спт + ПВв \pm Зм (Зб) + IOB + I3B + Пр) \times 1.2, \quad (3.37)$$

де Спт – собівартість реалізованих товарів (матеріальних цінностей, що раніше придбані (отримані) підприємством з метою подальшого продажу), яка визначається за П(С)БО 9 “Запаси”, затвердженим наказом Міністерства України від 20.10.99 р. № 246. А при визначенні показників МЗ та Утмц (Птмц), котрі фігурують у формулах моделі, обов’язково слід враховувати балансову вартість покупних товарів, як це і передбачено Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств”.

Специфіка функціонування суб’єктів малого бізнесу у сфері торгівлі та громадського харчування зумовлює, як правило, дуже високу питому вагу собівартості реалізованих товарів у структурі витрат на здійснення звичайної діяльності та досить помірний рівень рентабельності продажу. З огляду на виведені “попередні” умови, дотримання котрих завжди гарантує фінансову вигоду при переході на єдиний податок, це дозволяє стверджувати – використання єдиного податку для згаданої категорії малих фірм, загалом, є менш вигідним, аніж для зайнятих виробництвом продукції (робіт, послуг) (за винятком, хіба що, високоматеріалоємних галузей).

До того ж аналітичні розрахунки, проведені І. В. Зятковським, доводять, що у малого торговельного підприємства – платника єдиного податку за ставкою 10%, можливість спрямовувати кошти на покриття витрат обігу і формування прибутку з’являється тільки за умови розміру торговельної націнки понад 11,1% до вартості придбання товару [185, С.99-100].

Таким чином, застосування в дослідженнях математичного апарату дає змогу повторно засвідчити вірність тези щодо *меншої привабливості радикально спрощених методів фіскалу для малих підприємств, зайнятих торгівлею та громадським харчуванням*. А для тих з них, що працюють на низьких торговельних націнках (гуртова торгівля) чи в силу об’єктивних обставин часто змушені реалізовувати товари за цінами, нижчими від вартості їх придбання (сезонний розпродаж залишків, закінчення терміну зберігання, уцінка в результаті втрати споживчих якостей тощо), перехід на єдиний податок взагалі протипоказаний.

Тому окремі фахівці вважають оподаткування загального товарообігу малих торговельних фірм недоліком діючого механізму справляння єдиного податку в Україні. На їхню думку, “від цього страждають не тільки бухгалтери таких підприємств, але й бюджет, оскільки багато торгових підприємств в умовах Закону про прибуток “навчилися” працювати збитково. У результаті бюджет в багатьох регіонах виявився без податку на прибуток від торгових підприємств” [192, С.9]. Хоча, на наш погляд, в умовах явного домінування в структурі середовища малого бізнесу фірм, зорієнтованих на торговельну, торгово-посередницьку діяльність та надання послуг громадського харчування (див. табл. 1.4), єдиний “оборотний” податок запроваджувався, перш за все, як інструмент стимулювання малих господарських формувань сфери матеріального виробництва. У цьому контексті отримання дрібними товаровиробниками тимчасових (на певний період) переваг в оподаткуванні є виправданим.

Вочевидь, розробити схожу універсальну економіко-математичну модель для визначення найбільш ефективного варіанту фіскального режиму для підприємців – фізичних осіб набагато важче, бо, по-перше, при звичайній системі оподаткування податок на доходи від підприємницької діяльності обчислюється за шкалою ставок у вигляді складної геометричної прогресії. По-друге, ставка єдиного податку чи фіксованого податку для ринкових торговців встановлюється у фіксованому розмірі органами місцевого самоврядування у межах законодавчо встановленої “вилки” (для єдиного податку диференціюється за видами діяльності в інтервалі від 20 до 200 грн.; для фіксованого податку – від 20 до 100 грн.). По-третє, застосування єдиного податку передбачає ведення максимально спрощеного обліку, а при справлянні фіксованого податку облік доходів і витрат взагалі може не здійснюватись, що дозволяє зекономити на наймі постійного кваліфікованого бухгалтера. Звичайно, економія для кожного конкретного випадку буде різною. По-четверте, платники вищевказаних податків можуть не застосовувати реєстратори розрахункових операцій, що також дозволяє заощадити на їх придбанні. Зрозуміло, що заощаджену суму приватні підприємці зараховують до вигоди (переваги) спрощеного оподаткування. Але врахувати її у моделі дуже складно, оскільки вона носить індивідуальний характер.

Навіть перелічених причин, на нашу думку, вистачає, щоб зрозуміти: для вибо-

ру оптимальної схеми розрахунків з бюджетом підприємцям – фізичних особам найкраще підходить метод індивідуального порівняння річної суми сплачених податків і зборів, від котрих вони звільняються при спрощеному оподаткуванні, та інших супутніх фінансових вигід із конкретним розміром сукупного податку на рік. Причому, з власного досвіду автора, дуже часто громадяни-підприємці погоджуються сплачувати суму єдиного (фіксованого) податку навіть вищу за сумарний розмір податкових вилучень, що він замінює, тільки б уникнути надмірної “опіки” з боку фіскальних органів у вигляді численних перевірок та накладних витрат на дотримання складних податкових процедур.

В Україні проблема вибору оптимального податкового режиму також залежить від організаційно-правової форми суб’єкта підприємництва. Так, наприклад, якщо для приватних підприємців розрахувати максимально можливу частку єдиного податку у граничній виручці від реалізації (500 тис. грн.), то за умови найвищої ставки податку (200 грн.) та найбільшої кількості найманих осіб (10 чол.) вона становитиме приблизно 2,9%. І це при можливості добровільно обирати бути чи ні платником ПДВ (згідно з п. 4 постанови КМУ від 16.03.2000 р. № 507 “Про роз’яснення Указу Президента України від 3 липня 1998 року № 727”). Тоді як мала фірма з юридичним статусом повинна сплачувати 6% (плюс ПДВ) або 10% від виторгу. Закономірно, що після введення єдиного податку частими стали випадки реєстрації власників (засновників) малих підприємств чи пов’язаних з ними осіб як підприємців – фізичних осіб – і оформлення на них всієї фінансово-господарської діяльності фірм. Однак, виявляється, що при незначних обсягах виручки все-таки краще залишатись (реєструватись) у вигляді фірми. З свого боку пропонуємо досить просту формулу, яка допомагає зорієнтуватись при виборі правової форми організації приватного малого бізнесу (для неплатників ПДВ):

$$\Phi B = \text{ЄП}_\phi + 0,5 \times \text{ЄП}_\phi \times K_{\text{нн}} - 0,1 \times B = (1 + 0,5 \times K_{\text{нн}}) \times \text{ЄП}_\phi - 0,1 \times B, \quad (3.38)$$

де ΦB – фінансова вигода від вибору тієї чи іншої організаційно-правової форми суб’єкта малого підприємництва;

ЄП_ϕ – місячна (або річна) ставка єдиного податку для суб’єкта малого підприємства – фізичної особи, встановлена місцевою радою у фіксованому розмірі (за кожну найману особу ставка збільшується на 50%);

$K_{\text{нп}}$ – кількість найманих працівників, включаючи членів сім'ї приватного підприємця (в межах передбаченого ліміту – не більше 10 осіб);

B – виручка від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), визначена згідно з чинним законодавством про спрощену систему оподаткування.

Зрозуміло, що у разі, коли $\Phi B > 0$, краще провадити діяльність як юридична особа і навпаки – при $\Phi B < 0$ доцільно зареєструватись приватним підприємцем.*

Із формули (3.38) легко вивести співвідношення для визначення “порогового” значення виручки від реалізації для вибору раціональної організаційно-правової форми підприємництва: $B = (1 + 0,5 \times K_{\text{нп}}) \times 10 \times \text{ЄП}_{\text{ф}}$. Наведемо конкретний приклад. Припустимо, що максимальна ставка єдиного податку для підприємців – фізичних осіб становить 150 грн. на місяць, чисельність найманих осіб – 10 чол. Звідси місячна виручка, при якій вигідно зареєструватись суб'єктом малого підприємництва – юридичною особою не повинна перевищувати 9000 грн. (або 108 тис. грн. на рік), що не так вже й мало за мірками дрібного бізнесу.

Хоча, якщо на описану проблему дивитись ширше, то різниця у рівнях фіскального навантаження, в залежності від організаційно-правової форми ведення бізнесу, на наш погляд, є прямим порушенням принципу рівності, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації, закріпленого в Законі України “Про систему оподаткування”. Адже цей критерій побудови вітчизняної податкової системи якраз полягає в забезпеченні однакового підходу до суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб, включаючи нерезидентів) при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів [60].

На закінчення зазначимо, що, звичайно, будь-яка економіко-математична модель, навіть дуже детально розроблена, лише приблизно імітує реальну ситуацію і не дозволяє врахувати всі фактори впливу, бо практично неможливо охопити всю багатогранність, складність та непередбачуваність бізнесової діяльності**. При розробці ви-

* Під час проведення оцінки слід також враховувати конкретні розміри супутніх вигод, які може одержати громадянин-підприємець – “єдиноподатник” (незастосування реєстраторів розрахункових операцій, ведення спрощеного обліку без застосування подвійного запису), котрі з відомих причин неможливо врахувати в узагальненій формулі.

** Для прикладу, в моделі з об'єктивних причин неможливо врахувати той факт, що перехід на спрощену систему оподаткування дозволяє різко скоротити витрати, пов'язані з проведенням перевірок, які також впливають на фінансовий стан підприємства. За даними вибіркового соціологічного дослідження (респонденти – 900 директорів малих приватних підприємств в 12 містах України), проведеного за підтримки Агентства міжнародного розвитку США та Міністерства закордонних справ Норвегії, в 1999 р. такі витрати в середньому склали 1397 грн. на одну малу фірму, або 0,47% вибору від реалізації [193].

щезгаданої моделі до того ж неодноразово робились припущення та абстрагування від малозначущих (малоймовірних), з нашої точки зору, структурних елементів “звичайних” доходів (виручки). Але в окремих випадках саме вони можуть бути досить вагомими і серйозно коригувати результати оцінки.

Крім цього, в зв'язку з частими змінами податкового законодавства, розроблена методика вимагатиме постійного коректування, що зайвий раз підтвердила відміна відрахувань і зборів на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання автодоріг, до Державного інноваційного фонду або запровадження сплати відрахувань на соцстрах на загальних підставах. А втім, створене методичне забезпечення може служити еталоном при проведенні оцінки вибору оптимального режиму оподаткування для суб'єктів малого підприємництва – юридичних осіб, а, отже, зекономити час їх податково-бухгалтерських фахівців при виконанні подібних аналітичних розрахунків.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Підводячи підсумки досліджень, проведених в завершальному розділі роботи, вважаємо за доцільне наголосити на таких основних моментах:

1. За наявності кількох альтернативних податкових режимів суб'єктам малого підприємництва дуже важко зорієнтуватись у тому, який із них є найбільш економічно вигідним, особливо це стосується фірм – платників єдиного податку з виручки (валового доходу). Значною мірою вирішити проблему подібного вибору для малих підприємницьких структур зі статусом юридичної особи дозволяє розроблена автором економіко-математична модель, котра представляє собою творчу інтеграцію та розвиток окремих ідей з методик оптимізації оподаткування малих підприємств вітчизняних та російських економістів-аналітиків.

2. За допомогою економіко-математичного моделювання було встановлено, що на даний час отримання економічної вигоди від реєстрації малого підприємства платником єдиного “оборотного” податку (незалежно від обраного варіанту – “6% плюс ПДВ” чи “10% без сплати ПДВ”) повністю гарантовано лише за умови перевищення рентабельності продажів у розмірі 20% (так звана “точка безумовного пе-

реходу”). Крім цього, методи математичної формалізації дозволили верифікувати й уточнити отримані раніше висновки, а саме:

- щодо більшої вигідності радикально спрощеного оподаткування для малих підприємств низькоматеріалоємних галузей;
- щодо недоцільності переходу на унітарний паушальний податок з обороту для малих фірм – юридичних осіб – сфери торгівлі та громадського харчування, що працюють на низьких торговельних націнках;
- щодо помітних фіскальних переваг приватних підприємців, що використовують спрощений режим розрахунків з бюджетом, в порівнянні з підприємствами “спрощенцями”, якщо не перевищується певна “порогова” величина виручки від реалізації (для її визначення також виведено формулу).

3. Окрім раніше введених спеціальних принципів конструювання ефективної підсистеми оподаткування малого бізнесу в перехідний період, при розробці її модернізованої моделі для України було враховано такі критерії (вимоги), що впливають із критичного вивчення зарубіжного та вітчизняного фіскального досвіду у сфері малої приватної економіки:

- необхідність загального спрощення податкової системи та послаблення податкового навантаження на всіх суб’єктів господарювання;
- при застосуванні загальноприйнятого порядку оподаткування інтенсивність виважених спеціальних преференцій у методиках справляння основних податків і зборів, повинна поступово знижуватись (спадати) від найдрібніших до більших за розмірами суб’єктів малого бізнесу, аж до їх повної відсутності, коли платник втрачає згаданий статус;
- традиційна та радикально спрощена схеми оподаткування малих підприємницьких формувань повинні істотно різнитися тільки за ступенем складності фіскально-регулятивних процедур, а не за величиною сумарних податкових зобов’язань таких платників;
- загальновстановлений чи паушальний спосіб розрахунків з казною повинні бути абсолютно нейтральними щодо вибору організаційно-правової форми чи виду діяльності суб’єкта малого підприємництва;

– розрізнені і слабо узгоджені між собою спеціальні спрощені методи справляння податків та зборів, що значною мірою дублюються, необхідно об'єднати в єдину моноподаткову технологію;

– кардинально спрощена форма фіскальних взаємовідносин між державою і малим бізнесом повинна гармонійно “вписуватись” в загальну систему оподаткування тощо.

4. Реформування вітчизняної підсистеми оподаткування малого бізнесу повинно проводитись еволюційним шляхом (без революційних трансформацій її структури) в двох основних напрямках: 1) внесення концептуальних змін у механізми нарахування та сплати головних податків та зборів, спрямовані на лібералізацію загальноствановленої системи фіску; 2) збереження та модернізації діючої методики справляння спрощеного паушального (інтегрованого) податку.

5. Основні наукові результати розділу опубліковані в працях [132; 182; 194; 195].

ВИСНОВКИ

Незважаючи на безпрецедентні позитивні зрушення, які відбулись впродовж останніх років в оподаткуванні малого бізнесу в Україні, воно, тим не менше, продовжує зберігати депресивний характер, що виражається в недостатніх темпах розвитку та стабільно високій частці малих господарських структур, які перебувають у так званій позаподатковій зоні. Внаслідок чого їх вклад у створення ВВП та сумарний фіскальний внесок у формування державної скарбниці оцінюється експертами на рівні лише 10–15%, проти 50–60% в країнах із розвинутою ринковою економікою. Таким чином, проблема реалізації фіскального і стимулюючого потенціалу підсистеми оподаткування суб'єктів малого підприємництва практично не вирішена і залишається актуальною.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення науково-практичної задачі, що виявляється в обґрунтуванні концептуальних засад для проектування ефективної фіскальної політики у сфері малого підприємництва та розробці на цій основі комплексу взаємопов'язаних практичних заходів з оптимізації підсистеми оподаткування малого бізнесу, що сприятиме зростанню її фіскального значення і посиленню стимулюючого впливу на розвиток даного сектора вітчизняної економіки.

Суть головних науково-теоретичних результатів дисертації можна звести до наступного.

1. З метою надання більш стрункого та несуперечливого характеру поняттєвому апарату, що застосовується для позначення фінансово-господарської діяльності у сфері малого підприємництва:

– запропоновано варіант трактування ключових понять “малий бізнес”, “мале підприємство”, який чітко розмежовує згадані дефініції за семантичним змістом, виходячи із особливостей вживання у конкретному контексті;

– показано, що для визначення поняття “суб'єкт малого підприємництва (бізнесу)” краще підходить типологічна конструкція, яка раніше застосовувалася Держкомстатом України, при умові, що її кількісний та якісний кваліфікаційні критерії доповнити науково обґрунтованим і диференційованим показником господарського обороту;

– трактування термінів “мале підприємство”, “мікропідприємство” та “громадяни-

підприємці”, які позначають конкретні види (форми) суб’єктів малого підприємництва, не повинні виходити за рамки вищевказаного узагальнюючого поняття та повністю з ним узгоджуватись.

2. Доведено, що, прискорено прогресуючи в економіках перехідного типу, малий бізнес перетворюється у справжній каталізатор загального економічного піднесення, покращення соціального добробуту на макро- і мікрорівнях та формування демократичного політичного устрою.

3. У результаті дослідження функціональної субстанції податків доведено, що на стадії становлення та утвердження у перехідних економіках сектора малого приватного підприємництва домінуючою повинна стати стимулююча підфункція оподаткування, що стане запорукою ефективної реалізації його фіскального призначення в майбутньому.

4. Систематизувати амальгаму численних авторських варіантів зведень нормативних критеріїв “правильного” оподаткування можна, застосувавши метод групування за принципом переважання в них регламентуючих вимог, що відстоюють загальнонаціональні соціально-фіскальні інтереси чи індивідуально-приватні вигоди. Таким способом умовно виділено три основні підходи до розробки максим оптимального фіску: державницький, підприємницький і конвергентний (бінарний).

5. Обґрунтовано, що об’єктивно існуючі слабкі сторони фінансово-господарського функціонування малого бізнесу в умовах переходу до ринку можуть бути значною мірою компенсовані за рахунок *широкого застосування інструментів податкового стимулювання для створення ліберальнішого (преференційного) фіскального режиму*. Крім цього, основну стратегічну вимогу до побудови ефективного оподаткування малого бізнесу уточнено за допомогою більш прагматичних вузькоспеціалізованих принципів:

- стимулювання нагромадження внутрішніх фінансових ресурсів і найбільш доцільного їх використання (на виробничий розвиток та інновації) на стадії становлення сектору малого приватного підприємництва;
- сприяння підвищенню конкурентоспроможності через створення передумов для зниження відпускних цін на власну продукцію (товари, роботи, послуги);
- введення на альтернативній основі (за добровільним вибором платника) схем

спрощеного оподаткування, обліку та звітності;

– створення механізмів заохочення фінансово-інвестиційної та страхової інфраструктури в обслуговуванні малого бізнесу та усунення перешкод вільному переходу приватного (сімейного) капіталу до інших власників з метою ефективнішого його використання (додатковий принцип);

б. Знайдено переконливі аргументи, що при застосуванні виключно у сфері малого підприємництва впродовж періоду здійснення ринкових реформ практична реалізація одноподаткової моделі, яка об'єднує в собі значну кількість податків і зборів у єдиний сукупний платіж, цілком можлива і навіть виправдана як в інтересах фіска, так і малого бізнесу.

Основні висновки та результати практичного змісту полягають в наступному.

1. Підтверджено, що інтенсивне застосування спеціальних різноцільових фіскальних пільг для малих підприємницьких структур на фоні загальної лібералізації податкового режиму для всіх суб'єктів господарювання сприяє вищим стійким темпам розвитку малої економіки в порівнянні з середнім і великим бізнесом навіть за складних умов для підприємницької діяльності. Це дає змогу говорити про мобільнішу реакцію малих форм бізнесу на зміни у податковому законодавстві, що обов'язково необхідно враховувати під час реформування підсистеми оподаткування згаданого сектора перехідної економіки.

2. Встановлено, що загальноприйняті методики справляння ПДВ, податку на прибуток підприємств і відрахувань з фонду заробітної плати неповною мірою враховують специфіку фінансово-господарської діяльності малих підприємницьких структур в існуючих об'єктивно обумовлених обставинах.

До інших “вузьких місць” двох перших згаданих податкових технологій, від яких найбільше втрачають малі фірми зі статусом юридичної особи, зокрема, можна віднести:

– розмежування податкового та фінансового обліку, різке ускладнення техніки розрахунку податкових зобов'язань;

– посилення іммобілізації оборотних коштів у результаті застосування комбінованого методу визначення моменту виникнення податкових зобов'язань за “подією, що відбулась раніше”, та через наявність авансових платежів;

– неоднозначне (суперечливе) тлумачення положень основних законів актів у пі-

дзаконних актах, а в окремих випадках упереджений підхід податківців до подібних роз'яснень;

– значна мінливість відповідного законодавства тощо. Все це негативно позначається на фінансовому стані та стримує розвиток малих підприємств, які обрали традиційний мультибазисний податковий режим, та зумовлює їх масову “втечу” у “тіньовий” сектор економіки. Закономірно, що питома вага податку на прибуток і ПДВ, сплаченого такими суб'єктами малого бізнесу в казну держави протягом 1997–2002 рр., за експертними оцінками автора, залишалась незначною.

3. З'ясовано і доведено, що останнім часом привабливість для суб'єктів малого підприємництва єдиноподаткової технології – ключової серед альтернативних спрощених податкових режимів, у порівнянні із звичайним порядком оподаткування, дещо знизилась. Внаслідок популяризації застосування єдиного податку в схемах мінімізації податкового навантаження представниками великого та середнього бізнесу також погіршилось ставлення до нього з боку владних структур. Визначальну роль у цьому зіграла сукупність проблем та вад, які супроводжують справляння єдиного податку з суб'єктів малого бізнесу на практиці. Для зручності їх було класифіковано у чотири основні групи за головними причинами, що обумовлюють їхнє виникнення.

Практичне значення згаданої типології полягає в тому, що, комплексно усунувши в Податковому кодексі та не допускаючи подібних прорахунків при внесенні змін до механізму справляння єдиного інтегрованого податку, можна позбавитись більшості спірних питань і недоліків організаційно-технічного плану та уникнути їх повторної появи у майбутньому.

4. З метою забезпечення реалізації потужного фіскального та стимулюючого потенціалу оподаткування малого підприємництва в Україні необхідно, зокрема, здійснити такі заходи фіскальної політики:

4.1. Для цілей оптимізації ПДВ:

– кардинально не змінювати граничний обсяг неоподатковуваних продажів, але ввести порядок його щорічної індексації, виходячи з темпів інфляції;

– запровадити для новостворених суб'єктів малого підприємництва, а також тих, що жодного разу з моменту створення не реєструвались платниками ПДВ, наступного,

удвічі вищого неоподатковуваного “порогу”;

- доповнити базову ставку ПДВ однією пониженою (не вище 10%) для основних груп товарів (робіт, послуг) першої необхідності або ж знизити стандартну податкову ставку до 17% за умови паралельного підвищення його фіскальної ефективності (ліквідації необґрунтованих пільг та зниження недоїмки);

- надати право на використання спрощеного методу розрахунку чистих податкових зобов'язань (податку до сплати), який базується на показниках реалізаційного обороту та, в основному, враховує галузеву специфіку;

- надати ширшу можливість застосовувати касовий спосіб визначення податкових зобов'язань та податкового кредиту з ПДВ;

- зменшити періодичність сплати та подачі податкової декларації з ПДВ (залежно від обсягів оподатковуваних операцій);

- відмінити сплату авансових платежів.

4.2. Для цілей оптимізації податку на прибуток підприємств:

- залишити діючу інвестиційну пільгу для невеликих новостворених фірм сфери матеріального виробництва та послуг;

- запровадити помірно прогресивну шкалу податкових ставок, диференційованих залежно від розміру оподатковуваного прибутку, з елементом регресу для прибутків, що перевищують певний рівень (15, 25, 30 і 25%);

- визначати оподатковуваний прибуток на підставі даних бухгалтерського обліку та звітності про фінансові результати господарської діяльності (уніфікація податкового та фінансового обліку);

- скоротити періодичність сплати (без перерахування авансових платежів) і подачі звітності (залежно від розмірів фінансово-господарської діяльності);

- надати право на використання касового способу обчислення об'єкта оподаткування (в тому числі в бухобліку);

- дозволити збільшення ставок амортизаційних відрахувань удвічі.

4.3. Для цілей оптимізації податку на доходи приватних підприємців:

- тимчасово розмежувати оподаткування підприємницьких та “трудових” доходів фізичних осіб з метою створення для перших більш ліберального податкового режиму;

- ввести трьохступеневу слабопрогресивну шкалу ставок оподаткування з елементом регресу для надвисоких доходів (10, 20 та 17%);
- істотно збільшити розмір неоподаткованого мінімуму;
- впровадити систему цільових податкових знижок соціального характеру для невисоких доходів;
- здійснити “прив’язку” шкали податкових ставок до показників, що характеризують рівень доходів громадян і підлягають періодичному перегляду – мінімальній зарплати та прожиткового мінімуму – або ж запровадити механізм щорічної індексації інтервалів оподаткованого доходу;
- поширити на приватних підприємців вищезгадану інвестиційну пільгу для новостворених малих підприємств.

4.4. Для цілей оптимізації загальнодержавних обов’язкових відрахувань на соціальне страхування:

- замість сукупності обов’язкових платежів на соціальне страхування ввести єдиний соціальний податок (збір), який через Держказначейство розподілятиметься між відповідними соціальними фондами у законодавчо визначеній пропорції, та заборонити введення будь-яких інших подібних відрахувань;
- включити соціальний збір до податкової системи, передати контрольно-перевірочні функції щодо правильності його справляння органам ДПА України та запровадити чіткий порядок обміну інформацією між податковою службою та соціальними фондами – розпорядниками отриманих коштів;
- початково встановити ставки єдиного соціального збору в розмірі: 30% від фактичних витрат на оплату праці для роботодавців і 5% – для найманих робітників (для індивідуальних підприємців 20% від сукупного чистого доходу), а в перспективі – проводити поступове зменшення його сумарної ставки та зміщення акценту в сторону підвищення нормативу (тарифу) страхових відрахувань із заробітків найманих осіб.

4.5. Для цілей оптимізації альтернативних спрощених способів оподаткування:

- інтегрувати спрощені методи оподаткування, які значною мірою дублюють одне одного, в єдину податкову технологію, що передбачає справляння: єдиного презумптивного податку у вигляді диференційованої плати за спецпатент з мікрофірм; єдиного по-

датку у відсотках від виручки (валового доходу) за ставками, диференційованими в розрізі укрупнених галузей (сфер діяльності), з більших за розмірами суб'єктів малого підприємництва (в найближчі роки);

– знизити критеріальні обмеження, що дають право на придбання спецпатенту (річний оборот до 250 тис. грн., чисельність найманих осіб зі “сторони” не більше 5 осіб);

– встановити порядок, за яким розміри плати за спецпатент на одиницю фізичних (натуральних) показників визначаються місцевими радами за уніфікованою методикою, розробленою Мінекономіки України;

– у разі успішної експериментальної апробації в майбутньому замість унітарного податку з виручки запровадити податок на чистий потік реальних трансакцій в грошовому виразі (різницю між виручкою від реалізації і вартістю використовуваних у виробництві факторів).

5. Для вирішення проблеми вибору найбільш економічно вигідного режиму оподаткування для малих підприємств розроблено економіко-математичну модель. У порівнянні з варіантами, запропонованими іншими дослідниками, вона включає більшу кількість змінних параметрів (факторів впливу), що забезпечує значно точніші (достовірніші) результати обчислень економії чи іммобілізації фінансових ресурсів малої фірми, а також дозволяє в разі постійних змін таких параметрів приймати оперативні рішення щодо вибору оптимального режиму оподаткування без проведення значних трудомістких розрахунків. Крім цього, вона може використовуватись для проведення макrorівневого аналізу ефективності застосування діючого варіанту сукупного податку з виручки у секторі малих підприємств загалом (в тому числі в галузевому розрізі).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тирпак І. В., Тирпак В. І. Організаційні структури бізнесу: порядок створення і функціонування: Навчальний посібник. – Тернопіль: Джура, 1998. – 340 с.
2. Виноградская А. Организационные меры содействия малому предпринимательству в регионах // Бизнесинформ. – 1999. – № 1–2. – С. 86-91.
3. Варналій З. С. Державна політика підтримки малого підприємництва: Монографія. – К.: НІСД, 1996. – 130 с. – (Сер. “Екон. стратегії”; Вип. 3). – бібліогр.: С. 119-120.
4. Лапуста М. Г., Старостин Ю. Л. Малое предпринимательство. – М.: ИНФРА–М, 1998. – 320 с.
5. Проект Закону України “Про Концепцію Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва”.
6. Виноградська А. Розвиток малого підприємництва // Економіка України. – 1999. – № 2. – С. 36-43.
7. Пруссова Л. Г. Экономика. Тренинг курс. Учебно-методическое пособие. – К.: ТОВ “УВПК” ЕксОб”, 1999. – 632 с.
8. Ксьондз С. В. Сучасні тенденції розвитку малого і середнього підприємництва у світі та на Україні. – Чернівці: Рута, 1998.– 104 с.
9. Спальвиш Ю. Развитие малого бизнеса // Бизнесинформ. – 1998. – № 17–18. – С. 26-32.
10. Муравьев А. И., Игнатьев А. М., Крутик А. Б. Малый бизнес: экономика, организация, финансы: Учеб. пособие для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб: “Издательский дом “Бизнес-пресса”. 1999. – 608 с.
11. Землянська В. Малий бізнес “по-англійському” // Закон і бізнес. – 1999. – № 16.
12. Кулишер И. М. Очерки финансовой науки. – Вып. 2. – Петроград: Наука и школа, 1920. – 392 с.
13. Налоговые системы зарубежных стран: Учебник для вузов / Под ред. проф. В. Г. Князева, проф. Д. Г. Черника. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1997. – 191 с.

14. Данилишин Б., Костицький В. Сприяти розвитку малого і середнього підприємництва в Україні // Малий і середній бізнес. – 1999. – № 1–2. – С. 2-6.
15. Закон України “Про підприємства в Україні” // Галицькі контракти. – 1998. – №11. – С. 125-134.
16. Малі підприємства в Україні у 2001 році. Статистичний збірник / Держкомстат України; За ред. О. О. Васечко; Відп. за вип. І. Ф. Книшенко. – К., 2002. – 148 с. – Передм., пояснення, зміст укр. та англ.
17. Наказ Держкомстату України “Про порядок статистичного вивчення суб’єктів малого підприємництва” від 01.12.1998 р. № 399. – К.: Держкомстат України, 1998.
18. Указ Президента України “Про державну підтримку малого підприємництва” // Галицькі контракти. – 1998.– № 22. – С. 79-80.
19. Закон України “Про державну підтримку малого підприємництва” // Урядовий кур’єр. – 2000. – 22 листопада.
20. Шаблиста Л. М. Податки як засіб структурної перебудови економіки. – К., 2000. – 218 с.
21. Курс экономической теории. Общие основы экономической теории, микроэкономика, макроэкономика, переходная экономика: Учебное пособие / Руководитель авторского коллектива и научный редактор профессор А. В. Сидорович.– М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, Издательство “ДИС”, 1997. – 736 с.
22. Проект Закону України “Про державну підтримку малого та середнього підприємництва” // Малий та середній бізнес. Спецвипуск. – 1999. – № 1. – С. 6-15.
23. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
24. Экономика: Учебник / Под ред. доц. А. С. Булатова. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство БЕК, 1997. – 816 с.
25. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: пер. с англ. со 2-го изд. – М.: “Дело ЛТД”, 1993. – 864 с.
26. Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М.: ИНФРА–М, 1997. – 608 с. (“Библиотека словарей ИНФРА–М”).

27. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. – М.: ИНФРА–М, 1996. – 496 с.
28. Розенберг Д. М. Бизнес и менеджмент: Терминологический словарь. – М.: ИНФРА–М, 1997. – 464 с.
29. Большой энциклопедический словарь: В 2-х т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – Т.1. – 1991– 863 с., илл.
30. Варналій З. С., Сергійко О. В. Мале підприємництво в країнах з перехідною економікою (проблеми державної підтримки). – К.: Інститут приватного права і підприємництва АПрН України. – 1999. – 68 с.
31. Кубай Н. Є. Загальна характеристика та особливості підприємництва в Україні // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні аспекти розвитку підприємництва (Щорічник наукових праць). Випуск VII / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відповідальний редактор М. І. Долішній. – Львів, 1998. – С. 20-33.
32. Підприємництво в Україні: проблеми становлення і розвитку / М. І. Долішній, М. А. Козоріз, В. П. Мікловда, А. С. Даниленко. – Ужгород: Карпати, 1997. – 363 с.
33. Исайкова Е. Магистральный путь // Новая газета. – 2000. – 25 января.
34. Україна у цифрах у 2001 році: Корот. стат. довід. / Держкомстат України: За ред. О. Г. Осауленка; Відп. за вип. В. А. Головка. – К.: Техніка, 2002. – 262 с. – Передм., пояснення, зміст укр. та англ.
35. Мале підприємництво в Україні (проблеми державної підтримки). – К.: Інститут приватного права і підприємництва АПрН України. – 1999. – 108 с.
36. Невелєв О. М. Мале підприємництво в регіоні. Економічні та правові засади. – К., 1998. – 252 с.
37. Крутик А. Б., Горенбургов М. Д. Малое предпринимательство и бизнес- коммуникации: Учеб. пособие. – СПб.: “Изд. дом “Бизнес-пресса”, 1998. – 295 с.
38. Ляшенко В. И., Хахулин В. В. Экономико-правовое обеспечение развития субъектов малого предпринимательства (зарубежный опыт и перспективы его использования в Украине). – Донецк: ИЭПИ НАН Украины; ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2001. – 456 с.

39. Кулишер И. М. Очерки финансовой науки. – Вып. 1. – Петроград: Наука и школа, 1919. – 252 с.
40. Юрій С. І., Бескид Й. М., Плішко І. В. та ін. Державний бюджет України: Навчальний посібник. – Тернопіль: Т.О.В. “ЦМДС”, 1998. – 277 с.
41. Балакін Р. Проблеми реформування податкової системи в Україні // Економіст. – 2000. – № 3. – С. 13-15.
42. Палкін Ю., Медведєв Ю. Про стимулюючу функцію податків // Економіка України. – 1998. – № 8. – С. 48-53.
43. Медведчук С. В. Фінансово-господарські відносини держава – підприємництво (етапи становлення і перспективи розвитку). – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2000. – 372 с.
44. Буряковський В. В. та ін. Податки: Учбовий посібник. – Дніпропетровськ: Пороги, 1998. – 611 с.
45. Жеребних А., Данілов О. Деякі аспекти реалізації стимулюючої підфункції податків в Україні // Матеріали науково-практичної конференції “Проблеми та шляхи розвитку податкової системи України”, м. Ірпінь, трав. 1998. / Держ. податкова адмін. України, Укр. фін.-екон. ін-т / Ред.: П.В. Мельник. – Ірпінь, 1998. – С. 317-318.
46. Creations d'entreprises: Les facteurs de survie. – INSEE-Première. – n° 703. – mars 2000.
47. Мельник В. М. Оподаткування та податкове регулювання виробництва: Монографія. – Одеса: Астропринт, 1999. – 124 с.
48. Онишко С. В. Підвищення ефективності системи оподаткування: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / Ін-т екон. прогнозування НАН України. – К., 1999. – 21 с.
49. Малий І. Й. Податок як інструмент перерозподілу соціального продукту // Вісник Тернопільської академії народного господарства. Науковий журнал Тернопільської академії народного господарства. Випуск 9. – Тернопіль: Наукова думка, 2000. – С. 77-82.
50. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). – Львів: Каменяр, 2000. – 303 с.: схеми, табл.

51. Державні фінанси: теорія і практика перехідного періоду в Центральній Європі / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 542 с.
52. Стиглиць Дж. Ю. Економіка державного сектора: Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1997. – 720 с.
53. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. С.І. Терещенко та О.О. Терещенка; Передмова та наукове редагування В. М. Федосова. – К.: Либідь, 2000. – 654 с.
54. Корнаї Я. Шлях до вільної економіки. Відхід від соціалістичної системи: угорський приклад / Пер. з англ. В. Д. Сікора, М. П. Загребельний, Ю. Т. Лазаренко. – К.: Наукова думка, 1991. – 140 с.
55. Стюбен Н. Л. Фундаментальні аспекти ефективної податкової системи // Економіка, фінанси, право. – 2000. – № 2. – С. 6-11.
56. Фінансово-кредитні важелі регулювання економіки України в перехідний період: Монографія / НАН України, Ін-т економіки. Редкол.: А. І. Даниленко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – 169 с.
57. Дяконова І. І. Податки та податкова політика України. – К.: “Наукова думка”, 1997. – 122 с.
58. Андрейчук У. В. Соціально-економічні проблеми становлення і розвитку податкової системи України в умовах перехідної економіки: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01 / Київський національний економічний ун-т. – К., 1999. – 17 с.
59. Слепец В. Н. Налоги и мировой рынок. – Одесса: Астропринт, 1999. – 240 с.: ил.
60. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про систему оподаткування” від 18 лютого 1997 року № 77/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 16.
61. Хасси У. М., Любик Д. С. Основы мирового налогового кодекса / Пер. с англ. М. Алексеева. – Гарвард: Гарвардский ун-т, 1993. – 286 с.
62. Бутаков Д. Д. Основы мирового налогового кодекса // Финансы. – М., 1996. – №8. – С. 23–27; Там же. – № 10. – С. 33–36.

63. Удосконалення методів економічного регулювання форм підтримки малих підприємницьких структур на регіональному рівні / С. І. Дорогунцов (ред.); НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 1998. – 29 с.
64. Вишне夫斯基 В. П. Налогообложение предприятий в Украине. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1998. – 328 с.
65. Кубай Н. Є. Державна фінансова підтримка малого бізнесу в Україні // Фінанси України. – 1998. – № 5. – С. 116-120.
66. Квасовський О. Р. Малий бізнес як фактор підвищення матеріального добробуту населення // Вісник Тернопільської академії народного господарства. Науковий журнал Тернопільської академії народного господарства. Випуск 9. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – С. 247-252.
67. Квасовський О. Р. Ефективне оподаткування малого бізнесу в умовах ринкової трансформації // Регіональна економіка. – 2000. – № 4. – С. 191-198.
68. Квасовський О. Р. Функціональна субстанція податків у перехідний період // Науковий вісник. Збірник наукових праць Академії державної податкової служби України. – 2001. – № 1(11). – С. 87-93.
69. Квасовський О. Р. Сутнісно-типологічні проблеми малого підприємництва в Україні // Проблеми та перспективи розвитку економіки України в умовах ринкової трансформації: Зб.: Економічний вісник національної гірничої академії України № 2, т. 1. – Дніпропетровськ: РИК НГА України, 2001. – С. 10-12.
70. Крисоватий А. І. Оподаткування і ринок: умови та можливості поєднання. – Тернопіль: Видавництво Карп'юка, 2000. – 246 с.
71. Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник. – К.: НІОС. – 2000. – 416 с.
72. Дивеев-Кириленко О. Р. Проблеми розвитку малого бізнесу в Україні. – Тернопіль: “Астон”, 1999. – 369 с.
73. Моряк Т. П. Фіскальна політика в умовах ринкової трансформації економіки України (вплив на мале приватне підприємництво): Дисертація ... канд. екон. наук: 08.01.01 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Львів, 1999. – 180 с.

74. Захарко М. Прибутковий: сплати податок і спи спокійно // Галицькі контракти. – 1998. – № 17. – С. 157-166.
75. Статистичний щорічник України за 1998 рік / Держкомстат України; За ред. О.Г. Осауленка; Відп. за вип. В. А. Головка. – К.: Техніка, 1999. – 576 с. – Передм., пояснення, зміст укр. та англ.
76. Суторміна В. М. та ін. Держава – податки – бізнес: (Із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки): Монографія / В. М. Суторміна, В. М. Федосов, В. Л. Андрущенко. – К.: Либідь, 1992. – 328 с.
77. Вишневська М. К. Реформування системи оподаткування в умовах ринкової трансформації економіки: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01 / Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999. – 19 с.
78. Указ Президента України “Про деякі зміни в оподаткуванні” від 07 серпня 1998 р. № 857/98 // Вісник податкової служби України. – 1998. – № 16. – С. 3-6.
79. Лисюк В. С. Особливості методики розрахунку податкового тягара // Фінанси України. – 2000. – № 11. – С. 79-85.
80. Налогообложение: Учебное пособие: Пер. с англ. – М.: ТОО Инжиниринго-Консалтинговая Компания “ДеКА”, 1993. – 80 с.
81. Иванов А. Льгота по налогу на прибыль для малых предприятий // Практический бухгалтерский учёт. – 2000. – № 1. – С. 26-28.
82. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 28.12.94 р. №334/94–ВР (у редакції Закону України № 283/97–ВР від 22.05.1997 р. зі змінами та доповненнями, внесеними законами України, станом на січень 2003 р.) // Вісник податкової служби України. – 2003. – № 6. – С. 10–63.
83. Бухгалтерський облік за національними стандартами. Практичний посібник / Укладачі: Я. Д. Крупка, З. В. Задорожний, Р. О. Мельник. – Тернопіль.: Економічна думка, 2000. – 236 с.
84. Коренєва О. Г. Вплив податкової політики на забезпеченість підприємств обіговими коштами // Фінанси України. – 1999. – № 2. – С. 115-118.

- 85.Павлюк С. Г. Забезпечення регулюючої функції податкової системи в умовах макроекономічної стабілізації України // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2002. – № 2. – С. 303-307.
- 86.Соколовська А. М. Податковий кодекс як фактор фінансової стабілізації // Фінанси України. – 1999. – № 1. – С. 53-63.
- 87.Кононенко Ю. С. Механізм стимулюючої функції податкової системи // Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції “Податкова політика та її нормативно-правове забезпечення” (1–2 грудня 2000 року). – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. – С. 179-182.
- 88.Сенчуков В. Оптимальна система оподаткування // Економіка України. – 1999. – № 3. – С. 55-60.
- 89.Засухин А. Т. Доходы и налоги. – М.: ОАО “НПО “Издательство “Экономика”, 1999. – 246 с.
- 90.Вишневецький В. П. До питання про ідею єдиного податку // Фінанси України. – №7. – С. 11-17.
- 91.Стасенко В. А. Налоговая политика и создание оптимальной налоговой системы Республики Беларусь. – Мн.: Парадокс, 1996. – 64 с.
- 92.Буряк П., Лондар С., Маліновська О. Вплив податкового законодавства на розвиток малого бізнесу в Україні // Матеріали науково-практичної конференції “Проблеми та шляхи розвитку податкової системи України”, м. Ірпінь, трав. 1998 р. / Держ. податкова адмін. України, Укр. фін.-екон. ін-т / Ред.: П. В. Мельник. – Ірпінь, 1998. – С. 209-213.
- 93.Рывок в рыночную экономику. Реформы в Украине: взгляд изнутри: Пер. с нем. / У. Байройтер, У. Вайсенбургер, Т. Вахненко и др.; Л. Хоффман, А. Зиденберг (ред.). – К. : Феникс, 1997. – 304 с.
- 94.Папаика А. А., Петрушевский Ю. Л., Алипова И. А. Роль налогообложения в развитии малого и среднего бизнеса // Проблемы формирования антикризисной политики и механизма банкротства предприятий: Сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т

экономики промышленности; Редкол.: В. М. Амитан (отв. ред.), Н. И. Канищева (науч. ред.) и др. – Донецк, 1998. – С. 50-53.

95. Савенкова О. М. Малий бізнес і податкова політика // Торгівля і ринок України. Тематичний збірник наукових праць з проблем торгівлі і громадського харчування. – Донецьк: ТОВ “Лебідь”, 1998. – С. 138-139.

96. Кожевіна Н., Ляпіна К., Ляпін Д. Малий бізнес в Україні – заохочення чи диктат? // Економічні реформи сьогодні. – 1998. – № 19. – С. 29-37.

97. Указ Президента України “Про внесення змін до Указу Президента України від 03 липня 1998 року № 727 “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва” від 28 червня 1999 р. № 746/99 // Все про бухгалтерський облік. – 1999. – № 66 (369). – 14 липня. – С. 9-11.

98. Цветкова В. Про результати застосування Указу Президента України “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва” юридичними особами – суб’єктами підприємницької діяльності у 1999 році // Вісник податкової служби. – 2000. – № 9. – С. 14-15.

99. Лист ДПА України від 30.06.2000 р. № 618/3/15–1310 “Про ефективність введення спрощеної системи”.

100. Цветкова В. Застосування спрощеної системи оподаткування обліку та звітності зі сплатою єдиного податку суб’єктами малого підприємництва – юридичними особами у 2001 році та аналіз економічної ефективності надходження єдиного податку // Вісник податкової служби. – 2002. – № 13. – С. 8-10.

101. Лист ДПА України від 24.11.2000 р. № 585/4/15–1310 // Бухгалтерська газета. – 2000. – № 50. – 11 грудня.

102. Гвоздецька С. Економічний експеримент щодо єдиного податку в Чернівецькій області наближається до завершення // Вісник податкової служби. – 2001. – № 23. – С. 15-16.

103. Проект Закону України “Про деякі питання загальнообов’язкового державного соціального страхування суб’єктів підприємницької діяльності, які обрали спрощену систему оподаткування” // Підприємництво в Україні. – 2001. – № 3. – С. 23.

104. Іванов Ю. Підсумки податкового року – 2000 // Бухгалтерія. – 2001. – № 1–3 (416–418). – 15 січня. – С. 25-39.
105. Лист Пенсійного фонду України від 11.10.2000 р. № 06/5419 (з коментарем редакції) // Консультант бухгалтера. – 2000. – № 45 (69). – С. 33-34.
106. Косміна Л., Терлецька Л. ПДВ і спрощена система оподаткування малого підприємства // Вісник податкової служби України. – 2001. – № 34–35. – С. 114-119.
107. Бейгельзімер М. Єдиний податок і його переваги // Все про бухгалтерський облік. – 2000. – № 8 (433). – 28 січня. – С. 27.
108. Іванов Ю. Єдиний податок: зміни з першого квітня // Бухгалтерія. – 2001. – № 13 (428). – 26 березня. – С. 78-83.
109. Наказ ДПА України “Про затвердження форм Розрахунку сплати єдиного податку суб’єктом малого підприємництва – юридичною особою” від 12.10.99 р. №553, зареєстрований в Мінюсті України 18.10.99 р. за № 708/4001 // Вісник податкової служби України. – 2001. – № 32. – С. 23-24.
110. Наказ ДПА України “Про внесення змін до Книги обліку доходів і витрат суб’єкта малого підприємництва – юридичної особи та Порядку її ведення” від 12.10.99 р. № 554, зареєстрований в Мінюсті України 19.10.99 р. за № 713/4006 // Вісник податкової служби України. – 2001. – № 32. – С. 21-22.
111. Закон України “Про погашення зобов’язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами” від 21.12.2000 р. № 2181-III (із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 10.02.2002 р. № 2922-III) // Вісник податкової служби України. – 2002. – № 25–26. – С.5-35.
112. Спрощена система оподаткування юридичних осіб (20 запитань-відповідей) // Вісник податкової служби України. – 2001. – № 32. – С. 39-48.
113. Винокуров Д. Податкова оптимізація // Податки та бухгалтерський облік. Спецвипуск. – 2002. – № 5(53). – 11 березня. – С. 2-47.
114. Малышев С. Фискальний мухомор // Бизнес. – 2000. – № 34 (397). – 24 августа. – С. 60-61.

115. Наказ ГДПІ України від 21.04.93 р. № 12 “Про затвердження Інструкції “Про прибутковий податок з громадян” (із змінами і доповненнями) // Вісник податкової служби України. – 2002. – № 1–2. – С. 25-62.
116. Підприємницька діяльність. (консультують фахівці Головного управління оподаткування фізичних осіб ДПА України.) // Вісник податкової служби України. – 2002. – № 1–2. – С. 125-128.
117. Лекарь С. І. Підсумки декларування громадянами доходів, отриманих у 2000 році // Вісник податкової служби України. – 2002. – № 1–2. – С. 83-84.
118. Декларування доходів громадян за 2001 рік: підсумки і тенденції. (Із прес-конференції Голови ДПА України Миколи Азарова) // Вісник податкової служби України. – 2002. – № 28. – С. 5-6.
119. Колот А. М. Оподаткування доходів фізичних осіб: стан, шляхи вдосконалення //Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції “Податкова політика та її нормативно-правове забезпечення” (1–2 грудня 2000 року). – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. – С. 167-170.
120. Лекарь С. І. Чи потребує вдосконалення спрощена система оподаткування фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності? //Вісник податкової служби України. – 2002. – № 1–2. – С. 116-117.
121. Савченко О. Підприємницька діяльність // Вісник податкової служби України. – 2002. – № 1–2. – С. 118-123.
122. Павленко В. Шляхи удосконалення обліку та оподаткування доходів громадян України // Матеріали науково-практичної конференції “Проблеми та шляхи розвитку податкової системи України”, м. Ірпінь, трав. 1998 р. / Держ. Податкова амін. України, Укр.. фін.-екон. ін-т / Ред.: П.В. Мельник. – Ірпінь, 1998. – С. 141-145.
123. Сидорук С. Фіксований податок: подарували і відібрали // Галицькі контракти. – 1998. – № 8. – С. 47-49.
124. Цветкова В. Спеціальний торговий патент: порядок придбання, використання та економічна ефективність застосування // Вісник податкової служби України. – 2002. – № 4. – С. 28-30.

125. Футорянська Ю., Стадников К. Конкретні проблеми для конкретних платників // Підприємництво в Україні. – 2001. – № 3. – С. 20-22.
126. Савченко О. Єдиний податок по-новому // Податки та бухгалтерський облік. – 1999. – № 42 (146). – С. 26-31.
127. Кустовська А. Підтримка малого бізнесу: реальна чи декларована? // Економіка. Фінанси. Право. – 2000. – № 5. – С. 28-30.
128. Дзьобан В. Коли і як краще переходити на сплату єдиного податку // Дебет – Кредит. – 2000. – № 17. – С. 2-7.
129. Інформаційний лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 24.10.2001 р. № 1-221/6346 “Щодо застосування окремих норм Указу Президента України від 03.07.98 р. № 727/98 “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва” (у редакції Указу від 28.06.99 р. № 746/99)” // Підприємництво в Україні. – 2001. – № 9. – С. 11-18.
130. Мороз З., Савченко О. Все про єдиний податок // Вісник податкової служби України. – 2001. – № 6. – С. 47-52.
131. Квасовський О. Р. Особливості фіскальної політики у сфері малого бізнесу в перехідний період // Торгівля, комерція, підприємництво. (Ринкова інфраструктура: суть, функції та побудова). Збірник наукових праць. Львівська комерційна академія. – Львів: вид-во ЛКА, 2001. – С. 261-268.
132. Квасовський О. Р. Альтернативний підхід до оподаткування малого підприємництва в економіках перехідного типу // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: економіка. – 2001. – № 7. – С. 105-110.
133. Квасовський О. Р. Проблеми функціонування моноподаткової технології – єдиного податку для малих підприємств в Україні // Бюджетно-податкова політика в Україні (проблеми та перспективи розвитку). Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції (20–22 грудня 2001 року). – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. – С. 108-110.

134. Юрій С. І., Квасовський О. Р. Фіскальна і стимулююча ефективність спрощених режимів оподаткування для приватних підприємців // *Фінанси України*. – 2002. – №8. – С. 63-70.
135. Проект Податкового кодексу України // Інтернет: www.sta.gov.ua.
136. Клепачевский Д. Хорошо! // *Бизнес*. – 2000. – № 4(367). – 24 января. – С. 70.
137. Сравнительный обзор законодательной и правоприменительной практики специальных налоговых режимов для малого бизнеса в зарубежных странах и России // Інтернет: www.smb.ru/analitics.
138. Клепачевский Д. В Чехии всё – бархатное // *Бизнес*. – 2000. – № 13 (376). – 27 марта. – С. 66-67.
139. Гладун Ю., Бабенко О. Податки в Польщі // *Вісник податкової служби України*. – 2001. – № 6. – С. 60-64.
140. Олійник О. М. Реформа податкової системи КНР // *Фінанси України*. – 1996. – № 12. – С. 80-84.
141. Выдержка из отчета ОЭСР по применению НДС в отношении предприятий малого бизнеса // Інтернет: www.nalog.ru/world (29.05.2001).
142. Диков А. О. Налог на добавленную стоимость (комментарий к главе 21 части второй Налогового кодекса РФ) // *Финансы*. – 2001. – № 3. – С. 26-29.
143. Налоговый кодекс Азербайджанской Республики // Інтернет: www.nalog.ru/world. – 96 с.
144. Шкребела Е. В. Совершенствование налогообложения малого бизнеса (доклад подготовлен под научным руководством М. Алексева и С. Г. Синельникова-Мурылева) // www.iet.ru/usaaid (12.06.2002). – 58 с.
145. Караваева И. В. Налоговое регулирование рыночной экономики: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 215 с.
146. Мельник П. В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці. – Ірпінь, Академія державної податкової служби України, 2001. – 362 с.
147. Налоговая система Китая (неофициальный перевод “Tax system of the People’s Republic of China” State Administration of Taxation. Beijing. 1999) // Інтернет: www.nalog.ru/world.

148. Марченко В. Новый налоговый кодекс будет либеральнее. Внешне // Фондовый рынок. – 2002. – № 2. – С.16-17.
149. Федан Р. Функціонування податкової системи з погляду трансформації господарства в Польщі // Регіональна економіка. – 2000. – № 4. – С. 156-164.
150. Закон України “Про податок на додану вартість” від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР (із змінами та доповненнями станом на вересень 2001 р.) // Вісник податкової служби України. – 2001. – № 34–35. – С. 17-68.
151. Закон Республики Беларусь “О налоге на добавленную стоимость” от 19 декабря 1991 г. № 1319-ХІІ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2000 г.) // Интернет: www.nalog.ru/world.
152. Налоговый кодекс Республики Узбекистан, утвержденный Законом Республики Узбекистан от 24.04.97 г. № 396-І // Интернет: www.nalog.ru/world. – 43 с.
153. Формування бюджету України та бюджетно-податкова політика в 1999–2001 рр. / Вахненко Т. П., Кваснюк Б. Є., Луніна І. О. та ін. – К.: Інститут економічного прогнозування НАН України, 2000. – 102 с.
154. Богйон Гі, Горняк О. В. Проблеми становлення малих підприємств (на прикладі України та Франції). – Одеса: Астропринт, 1998. – 112 с.
155. Нідзельська О. Система оподаткування у Франції // Вісник податкової служби України. – 1999. – № 33. – С. 66-69.
156. Закон Республики Беларусь “О налогах на доходы и прибыль” от 22 декабря 1991 г. № 1330-ХІІ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2001 г.) // Интернет: www.nalog.ru/world.
157. Муранова А. П. Налоговые реформы в странах АСЕАН // Экономические реформы в Азии в переходный период. Материалы научной конференции Института Востоковедения РАН (декабрь 1995 года). М: Российская академия наук, 1996. – С. 50-58.
158. Хобта В. М., Горобец І. В. Стимулирование инвестиционной деятельности через налоговую и амортизационную политику государства. – Донецк, 1998. – 28 с.
159. “Порядок складання декларації з податку на прибуток підприємства”, затверджений наказом ДПА України від 29 березня 2003 р. № 143, зареєстрований в Мін-

- юсті України 08 квітня 2003 р. за № 271/7592 // Вісник податкової служби України. – 2003. – № 14. – С. 28–29.
160. Педько А. Концептуальні основи регресивно-динамічного оподаткування // Економіст. – 2000. – № 10. – С. 37-39.
161. Каламбет С. В. Податковий потенціал: теорія, практика, управління: Наукова монографія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2001. – 304 с.
162. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / Г. Н. Климова, В. П. Несторенко, Л. О. Каніщенко та ін.; За ред. Г. Н. Климова, В. П. Несторенка. – 2-ге вид. перероб. і допов. – К.: Вища шк. – Знання, 1997. – 743 с.
163. Налог на доходы физических лиц. Комментарий к Налоговому кодексу Российской Федерации части второй (постатейный) (глава 23, статьи 207–233) / Составитель и автор комментариев С. Д. Шаталов. – М.: МЦФЭР, 2001. – 192 с.
164. Материалы СМИ по итогам пресс-конференции руководителя Департамента налогообложения доходов и имущества физических лиц МНС России И. В. Кобелева 24.01.2002 г. // Интернет: www.nalog.ru.
165. Безпалько О. Реформування системи оподаткування доходів громадян в Україні // Економіст. – 2001. – № 11. – С. 43-45.
166. Налоговая система Республики Армения // Интернет: www.nalog.ru/world.
167. Закон Республики Казахстан “О налогах и других обязательных платежах в бюджет” (Налоговый кодекс) // Интернет: www.nalog.ru/world. – 319 с.
168. Налоговый кодекс Кыргызской Республики, утвержденный Законом Кыргызской Республики “О введении в действие Налогового кодекса Кыргызской Республики” от 26 июня 1996 года // Интернет: www.nalog.ru/world. – 49 с.
169. Гладун Ю. Деякі аспекти оподаткування фізичних осіб в Україні і Російській Федерації // Вісник податкової служби України. – 2001. – № 28. – С. 44-48.
170. Единый социальный налог (взнос). Комментарий к Налоговому кодексу Российской Федерации части второй (постатейный) (глава 24, статьи 234–245) / Составитель и автор комментариев С. Д. Шаталов. – М.: МЦФЭР, 2001. – 96 с.
171. Буряк П. Вплив податкової системи на розвиток підприємництва // Бюджетно-податкова політика в Україні (проблеми та перспективи розвитку). Збірник науко-

- вих праць за матеріалами науково-практичної конференції (20-22 грудня 2001 року). Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. – С. 28-30.
172. Социальные налоги, их сущность, методы оценки, составляющие налогов, методы их расчета, источники формирования на примере Франции, Германии, Бельгии, Великобритании (Проект ТАСИС RF 48) // Интернет: www.nalog.ru/world.
173. Налоговая система Литвы // Интернет: www.nalog.ru/world.
174. Лукашова Г. Соседские “соцки” // Бизнес. – 2002. – № 20(487). – 20 мая. – С. 76.
175. Юткина Т. Ф. Налоговедение: от реформы к реформе. – М.: ИНФРА–М, 1999. – 293 с.
176. Попова Н. А. Налоговые органы во Франции // Финансы. – 2002. – № 1. – 73-76.
177. Мамбеталиев Н. Т., Бобоев М. Р. Налогообложение малого предпринимательства в государствах – членах ЕврАзЭС // Интернет: www.business.zakon.kz.
178. Отчет о состоянии сектора малых и средних предприятий в Польше в 1998–1999 гг. / Авт. коллектив; под ред. Вл. Держановски, А Штэтылло; Польский фонд стимулирования и развития малых и средних предприятий, Польский фонд рыночной трансформации “Ноу-хау”. – Варшава, 2000. – 344 с.
179. Дьоміна О. Польща майже перехворіла на спрощене оподаткування // Галицькі контракти. – 2000. – № 2–3. – С. 11.
180. Олійник О. Сила простоти // Підприємництво в Україні. – 2001. – № 9. – С. 10
181. Лазарев А. С., Шемелева Ю. С. Проблемы налогообложения субъектов малого предпринимательства // Финансы. – 1999. – № 9. – С. 29-32.
182. Квасовський О. Р. Зарубіжний досвід застосування спрощених схем оподаткування для малого бізнесу в країнах з перехідною економікою // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2002. – № 2. – С. 253-258.
183. Тіссен У. До питання щодо оподаткування суб’єктів малого підприємництва в Україні // Интернет: www.ier.kiev.ua. – 12 с.
184. Андреев П. П., Левченко Н. А., Чернухіна О. П. Єдиний податок. Особливості застосування, переваги, недоліки. – Суми: видавничо-виробниче підприємство “Мрія-1” ЛТД, 2000. – 32 с.

185. Зятковський І. В. Роль фіскальної політики держави в підтримці суб'єктів господарювання // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2000. – № 9. – С. 94-100.
186. Коцій В. Макроекономіка і президентські укази // Вісник податкової служби України. – 1998. – № 14. – С. 49-52.
187. Хмара О. “За” і “проти” спрощеної системи оподаткування юридичних осіб // Україна-BUSINESS. – 2000. – № 6. – 16 лютого. – С. 8-9.
188. Богомазов М. Примерьте на себя // Бизнес. – 6 декабря 1999. – № 49(360). – С.78-79.
189. Завгородний В. П. Настольная книга бухгалтера малого бизнеса. – К.: ВИРА-Р, Дакор., 2000. – 608 с.
190. Коровкин В. В., Кузнецова Г. В. Практика налогообложения малых предприятий. – М.: “Изд-во ПРИОР”, 1998. – 192 с.
191. Лобанов О. Єдиний податок: “за” і “проти” // Податки та бухгалтерський облік. – 1999. – № 50 (254). – С. 20-25.
192. Малишкін О. Єдиний податок: обліковуємо по-новому // Дебет-кредит. – 2001. – № 8–9. – 26 лютого-4 березня. – С. 8-17.
193. Ткачук Р. От такой заботы загнешься // Бизнес. – 2000. – № 32 (395). – 7 августа. – С. 37.
194. Квасовський О. Р. Моделювання вибору оптимального оподаткування для малих підприємств // Фінанси України. – 2001. – № 10. – С. 102-111.
195. Концептуальний підхід до модернізації підсистеми оподаткування малого бізнесу в Україні // Финансы, учет, банки. Сборник научных трудов. Выпуск 1 /Под общ. ред. П. В. Егорова. – Донецк: ДонНУ, 2002.– С. 194-200.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зарубіжний і вітчизняний досвід типології суб'єктів господарської діяльності

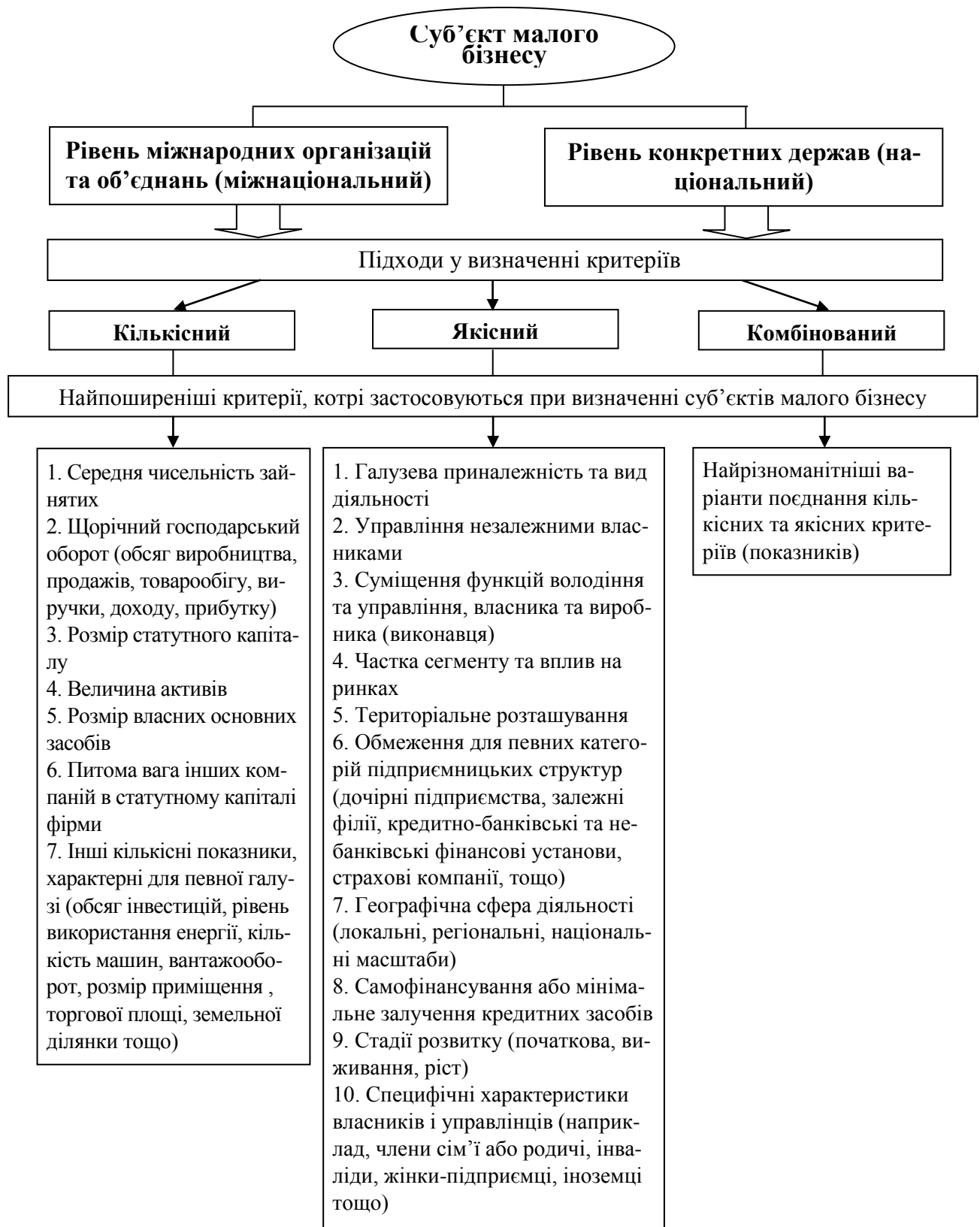

Рис. А.1. Систематика основних критеріїв визначення малого бізнесу.

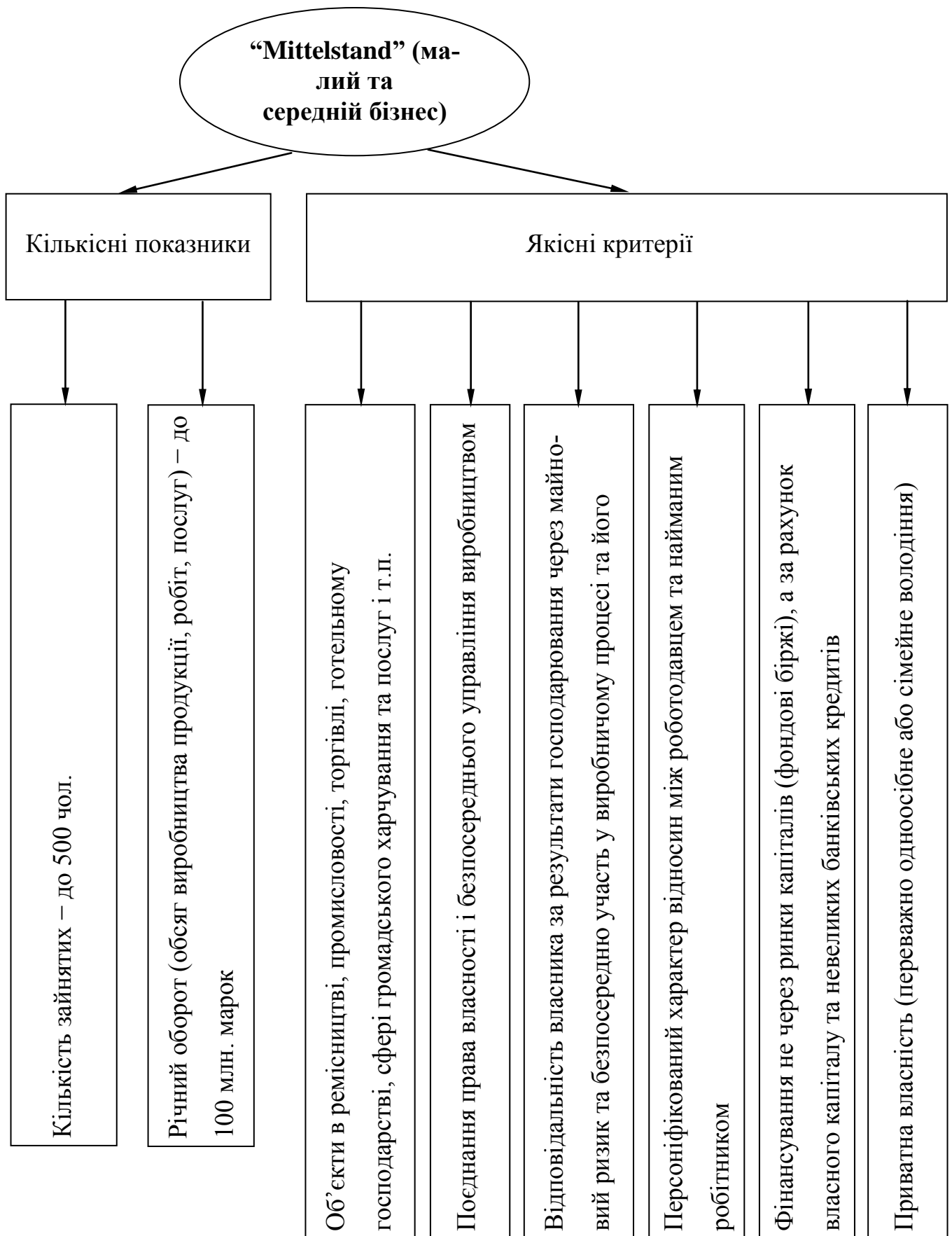

Рис. А.2. Схема критеріїв визначення малого та середнього бізнесу ("мітельштанд") у Німеччині.

Таблиця А.1

Класифікація підприємств, що застосовується в ОЕСР [4, С.7]

Тип підприємства	Чисельність працюючих, чол.
“Дуже мале”	від 1 до 19 (включно)
“Мале”	від 20 до 99
“Середнє”	від 100 до 499
“Велике”	від 500 і вище

Таблиця А.2

Кількісні критерії малого та середнього бізнесу в ЄС [4, С.6]

Види підп-риємств (фірм)	Чисельність зайнятих працівників, чол.	Річний оборот, млн. ЄВРО	Сума активів балансу, млн. ЄВРО
Малі	до 50	до 4	до 2
Середні	від 50 до 250	від 4 до 16	від 2 до 8

Таблиця А.3

Систематизація досвіду зарубіжних країн у розробці методик віднесення господарюючих суб'єктів до малого та середнього бізнесу (розряду малих та середніх підприємств (фірм))

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
1.	Північна Америка: США	чисельність зайнятих; величина активів; річний прибуток кількість найманих робітників чисельність зайнятих; річний обсяг обороту	обмеження у кількості власників галузева належність або вид діяльності; територіальне розташування; інші особливості виробництва;	До малих відноситься фірма з одним або декількома власниками, числом зайнятих не більше 500 чол., величиною активів не більше 5 млн. дол. і річним прибутком не більше 2 млн. дол. Усі малі і середні підприємства поділяються на категорії: найменші (1–24 чол.), малі (25–99 чол.), проміжні (100–499 чол.), великі (500–999 чол.), найбільші (1000 і більше чол.). У статистичних звітах в якості малих підприємств виступають: – у промисловості – з числом зайнятих до 500 чол. (в окремих галузях – до 750 і до 100 чол.); – у будівництві – з об'ємом обороту від 7 до 17 млн. дол. (у залежності від виду діяльності);	Методика, встановлена федеральним Законом про малий бізнес США (1953 р.). Градація АМБ. Методика, розроблена АМБ у відповідності до стандартного промислового класифікатора галузей, сфер та видів діяльності з використанням комбінованого підходу

Продовження табл. А.3

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
			управління не- залежними власниками; недомінуюче положення на ринку	<p>– у сільському господарстві – з об’ємом обороту до 3,5 млн. дол. (в окремих галузях – 0,5 млн. дол.);</p> <p>– у добуванні корисних копалин – з числом зайнятих до 500 чол.;</p> <p>– у транспорті – з числом зайнятих до 500 чол. (в окремих галузях – до 1500 чол.) або з об’ємом обороту – до 3,5 млн. дол. (в окремих галузях – до 12,5 млн. дол.);</p> <p>– у гуртовій торгівлі – з числом зайнятих до 100 чол.;</p> <p>– у роздрібній торгівлі – з об’ємом обороту до 3,5 млн. дол. (в окремих випадках – з числом зайнятих до 100 чол.);</p> <p>– у сфері послуг – з об’ємом обороту до 3,5 млн. дол. (в окремих галузях – до 13,5 млн. дол.).</p> <p>Крім цього, вони повинні управлятись незалежними власниками і не займати домінуючого положення на товарних ринках [4, С.9-10]</p>	

Продовження табл. А.3

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
		чисельність найманих робітників; чисельність управлінського персоналу; річний доход	доступ до ринку капіталу; питома вага на ринку	Малою фірмою вважається: – перший варіант – офіційно зареєстрований суб'єкт господарювання, власник якого використовує найману працю хоча б однієї особи; – другий варіант – організація з чисельністю зайнятих до 100 чол., управлінським апаратом до 3 чол., річним доходом від 1 до 10 млн. дол.; – третій варіант – фірма з достатньо обмеженим доступом до ринку фінансового капіталу або незначною питомою вагою власного товару на ринку. Середньою вважається фірма з величиною активів від 10 до 500 млн. дол. або з числом зайнятих від 100 до 10000 осіб [8, С.13-14]	Альтернативні визначення суб'єкта малого бізнесу в американській економічній літературі.
		обсяг активів; чисельність зайнятих	—		Узагальнене визначення суб'єкта господарювання середнього розміру на основі аналізу наукових джерел
2.	КАНАДА	річний обсяг продажу; річний прибуток; чисельність найманих робітників	—	До малих відносяться компанії з обсягом річних продажів у межах від 2 до 20 млн. дол., річним прибутком до 200 тис. дол. включно, з числом найманих на роботу осіб до 100 чол. включно [13, С.28]	—

Продовження табл. А.3

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
3.	Західна Європа: ВЕЛИКА БРИТАНІЯ	<p>обсяг господарського обороту; величина активів; середньотижнева чисельність працюючих</p> <p>чисельність зайнятих; річний оборот; річний прибуток; інші галузеві показники</p>	<p>—</p> <p>галузева приналежність</p>	<p>Мале підприємство повинне відповідати двом із таких обмежень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – обсяг обороту до 2,3 млн. ЕКЮ на рік; – величина активів, відображених у балансовому звіті, не більше 1,445 млн. ЕКЮ; – середньотижнева чисельність зайнятих не більше 50 чол. [9, С.26]. <p>До найдрібніших відносять фірми з числом зайнятих від 1 до 24 чол., а до дрібних – від 24 до 99 осіб. Різні показники застосовуються для визначення малого підприємства в залежності від галузі:</p> <ul style="list-style-type: none"> – в обробній промисловості – з числом зайнятих до 200 чол.; – у роздрібній торгівлі – з оборотом не вище 400 тис. ф. ст. [4, С.7]. <p>У деяких випадках малим вважається підприємство з розміром річного прибутку до 250 тис. ф. ст. [13, С.40]. Інколи також застосовуються додаткові детальніші галузеві показники (наприклад, у вантажоперевезеннях – кількість автомашин і т.п.)</p>	<p>Критеріальні вимоги, встановлені Законом про компанії, починаючи з 1981 р.</p> <p>Альтернативні підходи, які застосовуються на практиці, описані в економічній літературі</p>

Продовження табл. А.3

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
4.	ФРАНЦІЯ	<p>кількість працюючих</p> <p>чисельність зайнятих; річний оборот до стягнення податків</p> <p>чисельність зайнятих</p>	<p>галузева приналежність</p> <p>володіння власника певною кваліфікацією та безпосередня участь в управлінні і виробництві</p>	<p>Для статистичної звітності малим рахується підприємство з кількістю працівників від 10 до 500 чол. [9, С.26]. До малих також відносять підприємства, що відповідають одночасно таким вимогам:</p> <ul style="list-style-type: none"> – чисельність зайнятих не перевищує 500 чол.; – річний оборот до стягнення податків по даних підсумкового балансу на момент його закриття – менше 200 млн. франків. При цьому для різних галузей розмір обмежень може змінюватись (наприклад, у сільському господарстві і в харчовій промисловості фірми із числом зайнятих понад 200 чол. вже вважаються крупними) [4, С.7]. <p>Ремісничим вважається підприємство з числом зайнятих в межах 10 чол. (включаючи власника, членів сім'ї, які йому допомагають, найманих робітників та учнів), власник якого володіє професійною кваліфікацією, сам здійснює керівництво і бере участь у виробництві як робітник (виконавець) [10, С.19]</p>	<p>Офіційне визначення малого бізнесу відсутнє. Варіанти визначення поняття “мале підприємство”, що застосовуються на практиці.</p> <p>У багатьох європейських країнах поширене поняття ремісничого підприємства, статус якого часто визначений у законодавчому порядку</p>

Продовження табл. А.3

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
		чисельність працюючих	—	За чисельністю працюючих підприємства підрозділяються на такі групи: – до 10 осіб – досить дрібні; – від 10 до 100 осіб – дрібні (малі) ; – від 100 до 500 осіб – середні; – від 500 осіб і вище – крупні [8, С.14]	Варіант повної класифікації господарюючих суб'єктів з використанням єдиного кількісного критерію, описаний у науковій економічній літературі
5.	НІМЕЧЧИНА	кількість зайнятих; обсяг річного обороту; ступінь участі інших фірм у капіталі (питома вага)	єдність права власності та безпосереднього управління; відповідальність власника за результати діяльності; безпосередня участь у виробництві; персоніфікований характер відносин власника з найманими працівниками; обмежені можливості у фінансуванні	Згідно з прийнятою методикою обліку: – мікропідприємства – усі особи вільних професій та господарюючі суб'єкти з штатом 1–2 чол. і річним оборотом до 50 тис. ЕКЮ; – малі підприємства – з числом зайнятих до 49 чол. і річним оборотом до 1 млн. марок; – середні підприємства – з числом зайнятих від 50 до 499 чол. включно та річним обсягом від 1 до 100 млн. марок. Крім цього питома вага інших фірм у капіталі вище перелічених підприємств не перевищує 1/3 його розміру і вони відповідають таким якісним ознакам: – керівництво юридично самостійними власниками; – повна матеріальна відповідальність власника за результати	Неофіційна класифікація федерального міністерства господарства. У економічній літературі також поширений термін “середній проша-рок” для позначення малого та середнього бізнесу як єдиного сектора економіки (за верхньою межею кількісних критеріїв)

Продовження табл. А.3

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
			через ринки капіталів; одноосібне або сімейне ведення справи	господарювання; – безпосередня участь власника у виробничому процесі та його організації; – персоніфіковані відносини між власником та найманими робітниками; – спадковість у веденні справи (одноосібне або сімейне володіння); – відсутнє залучення фінансових ресурсів на ринках капіталів (фінансування за рахунок власних коштів та невеликих банківських позик) [8, С.14-15; 9, С.26]	
6.	ІТАЛІЯ	чисельність зайнятих; обсяг основного капіталу	юридична самостійність підприємства	Малим підприємством вважається господарська організація, що відповідає вимогам: – чисельність працюючих – до 300 чол.; – чистий інвестований капітал менше 9,5 млн. ЕКЮ; – підприємство не входить до складу великої групи [9, С.26]	Таке визначення суб'єкта малого підприємництва застосовується в Італії за інформацією Міжнародної фінансової корпорації

Продовження табл. А.3

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
7.	ГРЕЦІЯ	середньорічна кількість працюючих; середньорічний оборот	власник приймає участь у виробництві та управлінні	До суб'єктів малого бізнесу належать підприємства, що відповідають таким критеріальним обмеженням: – середнє число зайнятих за останні три роки не перевищує 50 чол.; – середньорічний господарський оборот за останні три роки не більше 1,34 млн. ЕКЮ; – власник компанії приймає особисту участь в управлінському та виробничому процесах [4, С.8; 9, С.26]	За відсутності офіційного визначення регламентуючих обмежень для малого бізнесу банк Греції встановлює свої критерії з метою здійснення фінансової підтримки малих форм господарювання
8.	ШВЕЦІЯ	чисельність працівників	галузева належність; стадія росту; географічна сфера господарювання; специфічні ознаки власників і управлінців; характерні проблеми	Малими та середніми рахуються підприємства з чисельністю зайнятих осіб до 200 чол. Для детальнішої класифікації застосовуються різні якісні критерії: – стадії росту (початкова, виживання, зростання); – галузева ознака; – географічна сфера діяльності (місцевий, регіональний і загальнонаціональний рівень); – специфічні характеристики власників та управлінців (наприклад, іноземці, жінки-підприємці і т.д.); – типи проблем, властиві підприємствам (наприклад, їх фінансування, управління показниками якості та ін.) [4, С.8]	Комбінований підхід з використанням розгалуженої системи якісних критеріїв

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
9.	Азіатсько-тихоокеанський регіон: ЯПОНІЯ	чисельність працюючих; розмір статутного капіталу	юридична самостійність; галузева належність	Малими і середніми підприємствами визнаються юридично самостійні господарські структури: – у добувній та обробній промисловості, будівництві, транспорті, зв'язку, комунальному господарстві – з числом зайнятих до 300 осіб або розміром статутного (основного) капіталу до 100 млн. ієн (еквівалент приблизно 770 тис. дол. США); – у гуртовій торгівлі – з числом зайнятих до 100 осіб або розміром статутного капіталу до 30 млн. ієн (приблизно 230 тис. дол. США); – у роздрібній торгівлі та індустрії послуг – з числом зайнятих до 50 осіб або розміром статутного капіталу до 10 млн. ієн (приблизно 77 тис. дол. США)	За аналогією з окремими західноєвропейськими країнами малі та середні підприємства розглядаються як єдина категорія господарюючих суб'єктів. Офіційне визначення даної категорії подається у Законі про малі і середні підприємства (1963 р.)

Продовження табл. А.3

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
		чисельність зайнятих	ознака укрупнених галузей	До маломасштабного відносяться підприємства з чисельністю працюючих не більше 20 чол. у виробничій сфері, не більше 5 чол. у сфері торгівлі та послуг.	Поняття маломасштабного підприємства також визначено у законодавчому порядку.
		кількість працюючих	приналежність до фарфоро-фаянсового виробництва чи резинової промисловості	Малими і середніми у фарфоро-фаянсовій та резиновій промисловості рахуються підприємства з кількістю працівників до 900 чол. [4, С.8-9; 8, С.6].	Межі критеріїв можуть змінюватись законодавчо з метою здійснення заходів державної підтримки малого та середнього бізнесу в окремих галузях.
		чисельність працівників	—	Малі та середні підприємства можуть ділитись на такі групи в залежності від числа зайнятих: перша – 1–4, друга – 5–9, третя – 10–29, четверта – 30–49, п'ята – 50–59, шоста – 60–299, сьома – 300–499 робітників [3, С.7]	Такий детальний поділ застосовується на практиці
10.	ПІВДЕННА КОРЕЯ	чисельність зайнятих	галузева приналежність	До малих фірм зараховуються суб'єкти господарювання за принципом галузевого розподілу та чисельністю зайнятих осіб: – у добувній, переробній галузі, на транспорті, у будівництві до 20 чол.;	Простий комбінований підхід, аналогічний за критеріями визначення поняття малого підприємства українському варіанту (п. 2 ст. 2

Продовження табл. А.3

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
				– у сфері торгівлі та послуг – до 5 чол. Аналогічно, до середніх відносять підприємства: – у добувній, переробній галузі, в промисловості, на транспорті з числом зайнятих від 21 до 300 чол.; – у будівництві – від 21 до 200 чол.; – у сфері торгівлі і послуг – до 5 чол. [8, С.16]	Закону України “Про підприємства в Україні”)
11.	ІНДІЯ	чисельність працюючих; обсяг інвестицій	в окремих випадках – галузева приналежність	Віднесення фірм до категорії дрібних проводиться на підставі параметрів чисельності зайнятих, обсягу інвестицій, а в окремих галузях – рівня використання енергії [3, С.7]	Інформацією відносно конкретної методики автор не володіє
12.	Східна Європа: ПОЛЬЩА	кількість працюючих	—	Суб’єкт малого підприємництва – це підприємство, де працюють не більше 50 чол. [14, С.2]	Використано лише найуживаніший у світовій практиці показник чисельності зайнятих осіб
13.	ЧЕХІЯ	розмір місячного прибутку	—	Суб’єкт малого бізнесу – господарський об’єкт, який за місяць отримує прибуток у сумі не більше 2 тис. дол. США [14, С.2]	З метою уникнення впливу інфляції та звуження внаслідок цього кола малих форм господарювання вартісний показник встановлено в “твердій” валюті

Продовження табл. А.3

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
14.	РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ	середньоспикова чисельність працюючих	галузева приналежність (укрупнений поділ)	<p>До малих відносяться підприємства всіх організаційно-правових форм, діючі та новостворені, які підпадають під шкалу, яка встановлює верхню межу середньоспикової чисельності працюючих (чол.) за укрупненими галузями:</p> <ul style="list-style-type: none"> – у промисловості та будівництві – 200; – у науці і науковому обслуговуванні – 100; – в інших галузях виробничої сфери – 50; – у галузях невиробничої сфери, у роздрібній торгівлі і громадському харчуванні – 15. 	Критеріальні обмеження, визначені постановою Ради Міністрів РРФСР “Про заходи по підтримці та розвитку малих підприємств у РРФСР” від 18 липня 1991 р. № 406, а потім продубльовані в постанові Ради Міністрів та Уряду РФ від 11 травня 1993 р. № 446 та Указі Президента РФ від 22 грудня 1993 р. № 2270.
		середня чисельність працівників за звітний період; величина частки держави, її суб’єктів, муніципальних органів влади, інших організацій та	наявність статусу комерційної організації на правах юридичної особи або індивідуального підприємця без створення юридичної особи	<p>Суб’єктом малого підприємства є комерційна організація, яка представляє собою юридичну особу і відповідає таким умовам:</p> <p>1) частка власності РФ і суб’єктів РФ, муніципальної власності, власності громадських і релігійних організацій (об’єднань), добро чинних та інших фондів у статутному капіталі не перевищує 25;</p>	Критерії визначення суб’єкта малого підприємства, встановлені Законом РФ “Про державну підтримку малого підприємства в РФ” від 14 червня 1995 р. № 88–ФЗ. Дане визначення частково подібне до

Продовження табл. А.3

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
		юридичних осіб, не суб'єктів ма- лого підприєм- ництва в статут- ному капіталі (фонді)		<p>2) частка у статутному капіталі, яка належить одному або декільком юридичним особам – не суб'єктам малого підприємництва, не перевищує 25 %;</p> <p>3) середня чисельність працівників за звітний період не перевищує:</p> <ul style="list-style-type: none"> у промисловості, будівництві і на транспорті – 100 чол.; у сільському господарстві – 60 чол.; у науково-технічній сфері – 60 чол.; у гуртовій торгівлі – 50 чол.; у роздрібній торгівлі і побутовому обслуговуванні населення – 30 чол.; у решту галузях і при здійсненні інших видів діяльності – 50 чол. <p>Крім цього, під суб'єктами малого підприємництва маються на увазі фізичні особи, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи</p>	встановленого у вітчизняному законодавстві

Продовження табл. А.3

№ п/п	Регіон світу та країна	Критерії (показники) класифікації		Спрощений виклад методики класифікації (параметрів градації)	Примітка
		Кількісні	Якісні		
		середньоспискова чисельність працівників	галузева приналежність	Для статистичного обліку і звітності малими рахуються підприємства всіх галузей економіки незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, які мають середньоспискову чисельність працівників, що не перевищує таких граничних рівнів: – у промисловості, будівництві і на транспорті – 50 чол.; – у сільському господарстві і в інноваційній діяльності – 30 чол.; у науці і науковому обслуговуванні – 15 чол.; – у роздрібній торгівлі, громадському харчуванні і побутовому обслуговуванні – 15 чол.; – у гуртовій торгівлі, решту галузях та інших видах діяльності – 25 чол. [4, С.11-12; 10, С.20-21]	Варіант критеріальних обмежень, визначений постановою Комітету РФ по статистиці “Про затвердження одночасної державної статистичної звітності про діяльність малих підприємств”. На лице – наявність розходжень між окремими законодавчими актами, а також з нормативними документами органів статистики, що, аналогічно, має місце як у світовій, так і у вітчизняній практиці

Визначення поняття суб'єкта малого підприємництва та мікропідприємства у вітчизняному законодавстві

Згідно ст.ст. 4, 5 Указу Президента України від 12.05.98 р. № 456/98 (чинний до 22.11.2000 р.)	Згідно ст.ст. 1, 2 Закону України від 19.10.2000 р. № 2063–III (чинний з 22.11.2000 р.)
<p><i>Суб'єктом малого підприємництва є зареєстрована у встановленому порядку фізична або юридична особа (незалежно від організаційно-правової форми та форми власності), що займається підприємницькою діяльністю і відповідає критеріям:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – середньооблікова чисельність працюючих за звітний період не перевищує 50 осіб (з урахуванням працюючих за договорами та за сумісництвом, а також працівників усіх відособлених підрозділів); – обсяг виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 1 млн. грн.; – сумарна частка у статутному фонді такого суб'єкта юридичних осіб – його учасників та засновників, які не є суб'єктами малого підприємництва, не перевищує 25 %; – ним не може бути довірче товариство, страхова компанія, банк, інша фінансово-кредитна та небанківська фінансова установа 	<p><i>Суб'єктом малого підприємництва є:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> а) фізична особа, зареєстрована у встановленому порядку як суб'єкт підприємницької діяльності; б) юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності (незалежно від організаційно-правової форми та форми власності), в якій: <ul style="list-style-type: none"> – середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб (з урахуванням працюючих за договорами та за сумісництвом, а також працівників усіх відособлених підрозділів); – обсяг річного валового доходу не перевищує 500 тис. ЄВРО. <p>Сумарна частка в статутному фонді такого суб'єкта вкладів юридичних осіб – його засновників та учасників, які не є суб'єктами малого підприємництва, не перевищує 25 %.</p> <p>Ним не може бути довірче товариство, страхова компанія, банк, ломбард, інша фінансово-кредитна та небанківська фінансова установа, суб'єкт підприємницької діяльності, який провадить її у сфері грального бізнесу, здійснює обмін іноземної валюти, виробник та імпортер підакцизних товарів</p>
<p><i>Мікропідприємство – суб'єкт малого підприємництва з середньообліковою чисельністю працюючих за звітний період до 10 осіб включно і річним обсягом виручки від реалізації – не більше 250 тис. грн., що надає йому право вибору застосовувати спрощену систему оподаткування, обліку і звітності або традиційну [18]</i></p>	<p>Оскільки відповідно до п. 2 ст. 14 вищезгаданого Закону законодавчі та нормативно-правові акти, введені до набрання ним чинності, діють в частині, що йому не суперечить, зберігається початковий варіант визначення статусу мікропідприємства згідно Указу Президента України від 12.05.98 р. №456/98 [19]</p>

Додаток Б

Середня чисельність працюючих у розрахунку на одне мале підприємство в Україні в розрізі основних видів економічної діяльності в 1998–2001 рр.
(за даними Держкомстату України)

Основні види економічної діяльності	1998			1999			2000			2001		
	Кількість підприємств, одиниць	Середньорічна чисельність працюючих, тис. осіб	Середня кількість зайнятих на одному підприємстві, осіб	Кількість підприємств, одиниць	Середньорічна чисельність працюючих, тис. осіб	Середня кількість зайнятих на одному підприємстві, осіб	Кількість підприємств, одиниць	Середньорічна чисельність працюючих, тис. осіб	Середня кількість зайнятих на одному підприємстві, осіб	Кількість підприємств, одиниць	Середньорічна чисельність працюючих, тис. осіб	Середня кількість зайнятих на одному підприємстві, осіб
1	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Всього по економіці з неї:	173404	1559,9	9	197127	1677,5	9	217930	1709,8	8	233607	1807,6	8
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	3440	52,4	15	4589	65,3	14	7839	110,9	14	10157	130,7	13
Рибне господарство	178	2,3	13	220	2,7	12	282	3,2	11	327	3,6	11

Продовження додатку Б

1	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Промисловість	26166	303,7	12	30253	331,6	11	34497	362,9	11	37652	389,1	10
Будівництво	14873	173,4	12	16175	183,3	11	18323	198,2	11	19882	217,0	11
Оптова та роздрібна торгівля (включаючи торгівлю транспортними засобами та послуги з їх ремонту)	89928	670,5	7	100148	693,9	7	101113	572,9	6	100248	527,5	5
Готелі та ресторани	5959	63,9	11	6655	64,1	10	7538	69,5	9	7939	72,9	9
Транспорт	5363	57,3	11	6598	67,0	10	8483	77,6	9	9887	88,3	9
Фінансова діяльність	865	4,7	5	915	4,7	5	2093	11,9	6	2562	12,9	5
Операції з нерухомістю, здавання під найом та послуги користувачам	17140	128,5	7	20827	150,3	7	26371	181,2	7	32031	228,3	7
Державне управління	217	2,3	11	237	2,4	10	208	2,4	11	180	2,1	12
Освіта	1182	14,5	12	1439	17,7	12	1672	21,2	13	1876	23,8	13
Охорона здоров'я та соціальна допомога	1591	13,1	8	1859	15,9	9	2042	17,8	9	2395	21,0	9
Колективні, громадські та особисті послуги	6495	73,2	11	7209	78,5	11	7467	80,1	11	8456	90,3	11

Примітка. В 1991 р. кількість малих підприємств становила 47084 одиниці, середньорічна чисельність працюючих на них — 1192,4 тис. чол., отже — середня кількість зайнятих на одному малому підприємстві складала 25 осіб.

Додаток В

Систематизація показників рівня економічного розвитку та соціального добробуту

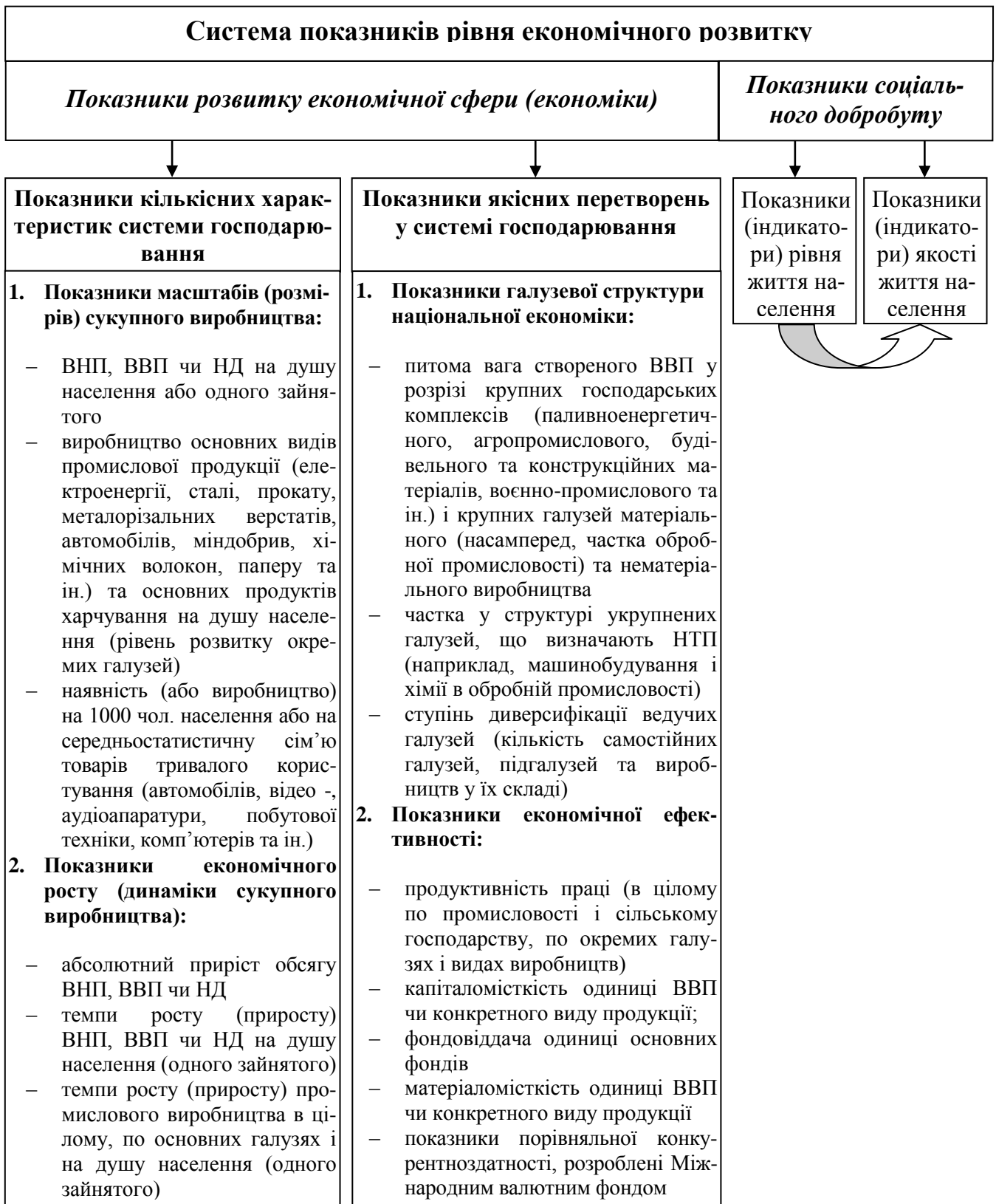

Рис. В.1. Систематика основних показників рівня економічного розвитку країни.

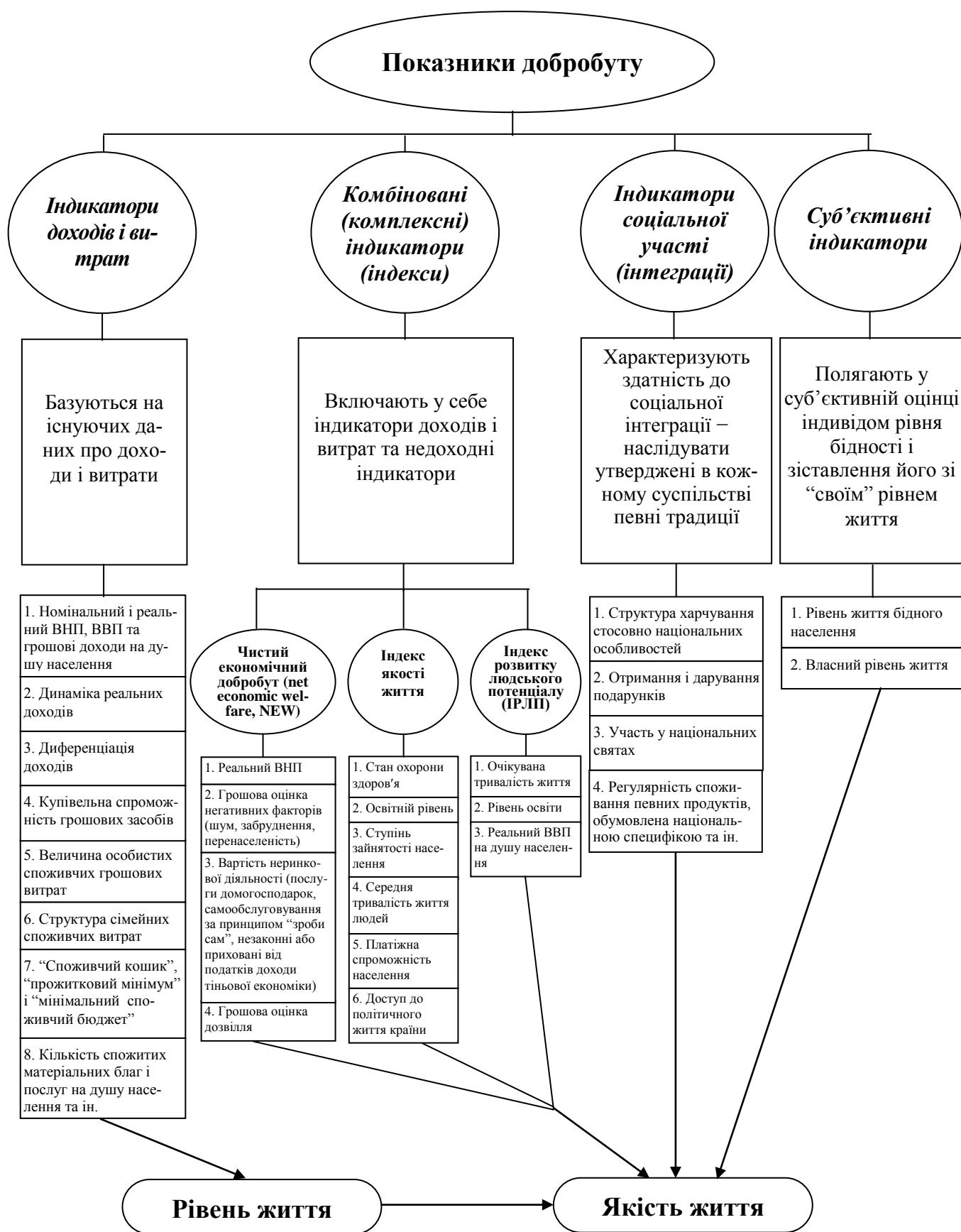

Рис. В.2. Схема основних показників, які характеризують добробут, рівень та якість життя.

Додаток Д

Динаміка окремих показників ефективності фінансово-господарської діяльності малих підприємств, промисловості та економіки України

Таблиця Д.1

Продуктивність праці на малих підприємствах та в галузях народного господарства України в 1997–2001 рр.*

Показники	Роки					Темпи зростання у % до попереднього року			
	1997	1998	1999	2000	2001	1998	1999	2000	2001
Валовий випуск (в основних цінах – без врахування податків та субсидій на продукти), млн. грн.	204421	220679	276246	373893	451362**	108,0	125,2	135,3	120,7
Кількість зайнятих у всіх сферах економічної діяльності, млн. чол.	22,6	22,3	21,8	21,3	20,9**	98,7	97,8	97,7	98,1
Продуктивність праці у галузях народного господарства, тис. грн./чол.	9,0	9,9	12,7	17,6	21,6	110,0	128,3	138,5	122,7
Обсяг виробленої продукції (робіт, послуг) малими підприємствами, млн. грн.	18358,7	17644,8	22900,0	19432,7	23304,3	96,1	129,8	84,9	119,9
Середньооблікова чисельність працюючих на малих підприємствах, млн. чол.	1,40	1,56	1,68	1,71	1,81	111,4	107,7	101,8	105,8
Продуктивність праці на малих підприємствах, тис. грн./чол.	13,1	11,3	13,6	11,4	12,9	86,3	120,4	83,8	113,2

Таблиця Д.2

Оцінка прибутковості фінансово-господарської діяльності малих підприємств, промисловості та економіки України в 1997–2001 рр. (за даними Держкомстату України)

Показники	Роки					Темпи зростання в % до попереднього року			
	1997	1998	1999	2000***	2001	1998	1999	2000	2001
Рівень рентабельності продукції малих підприємств, в тому числі малих промислових підприємств, %	10,8	2,2	1,6	1,6	2,7	20,4	72,7	100,0	168,8
	7,6	3,7	3,0	1,7	-0,2	48,7	81,1	56,6	–
Загальний рівень рентабельності промислової продукції (відношення прибутку від реалізації продукції до собівартості реалізованої продукції), %	5,7	6,3	9,1	4,8	3,7	110,5	144,4	52,7	77,1
Частка збиткових малих підприємств в їх загальній чисельності, в тому числі малих промислових підприємств, %	32,2	38,6	36,4	36,6	38,1	119,9	94,3	100,5	104,1
	30,8	38,5	37,0	38,5	40,0	125,0	96,1	104,1	103,9
Частка збиткових підприємств і та організацій по економіці в цілому, в тому числі в промисловості, %	53	55	56	38	38	103,8	101,8	67,9	100,0
	45	54	52	43	42	120,0	96,3	82,7	97,7

* Розраховано за даними Держкомстату України.

** Попередні дані.

*** Починаючи з 2000 року, визначається рентабельність операційної діяльності (відношення прибутку від операційної діяльності до витрат на операційну діяльність).

Додаток Е

Динаміка показників оплати праці в розрізі окремих категорій осіб, що працюють в народному господарстві України

Таблиця Е.1

Показники оплати праці окремих категорій працівників, зайнятих у народному господарстві України в 1995–2000 рр. (за даними Держкомстату України)*

(млн. грн.)

Категорія працюючих	Роки					
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Робітники та службовці, в тому числі фонд оплати праці працівників малих підприємств	15178,2 ×	23257,0 1397,4	25210,0 2022,5	25556,0 1332,0**	29419,0 2620,1	39384,0 3176,8
Працівники колективних сільськогосподарських підприємств	372,1	301,6	122,0	91,0	117,0	152,0
Доходи та інші надходження фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності	90,8	164,8	268,0	482,0	1121,0	2948,0
Всього оплата праці	15641,1	23723,4	25600,0	26129,0	30657,0	42484,0

Таблиця Е.2

Темпи зростання оплати праці окремих категорій працівників, зайнятих у народному господарстві України в 1995–2000 рр. (до попереднього періоду)***

(%)

Категорія працюючих	Роки				
	1996	1997	1998	1999	2000
Робітники та службовці, в тому числі фонд оплати праці працівників малих підприємств	153,2 ×	108,4 144,7	101,4 65,9**	115,1 129,5****	133,9 121,2
Працівники колективних сільськогосподарських підприємств	81,1	40,5	74,6	128,6	129,9
Доходи та інші надходження фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності	181,5	162,6	179,9	232,6	263,0
Всього оплата праці	151,7	107,9	102,1	117,3	138,6
Індекс споживчих цін (індекс інфляції)	139,7	110,1	120,0	119,2	125,8

Примітка. Інтегрований індекс зміни споживчих цін за період 1996–2000 рр. становить: $1,397 \times 1,101 \times 1,2 \times 1,192 \times 1,258 \approx 2,8$ раза.

* Починаючи з 2001 р., роздільний облік показників оплати праці зазначених категорій працюючих (крім працівників малих підприємств) не ведеться.

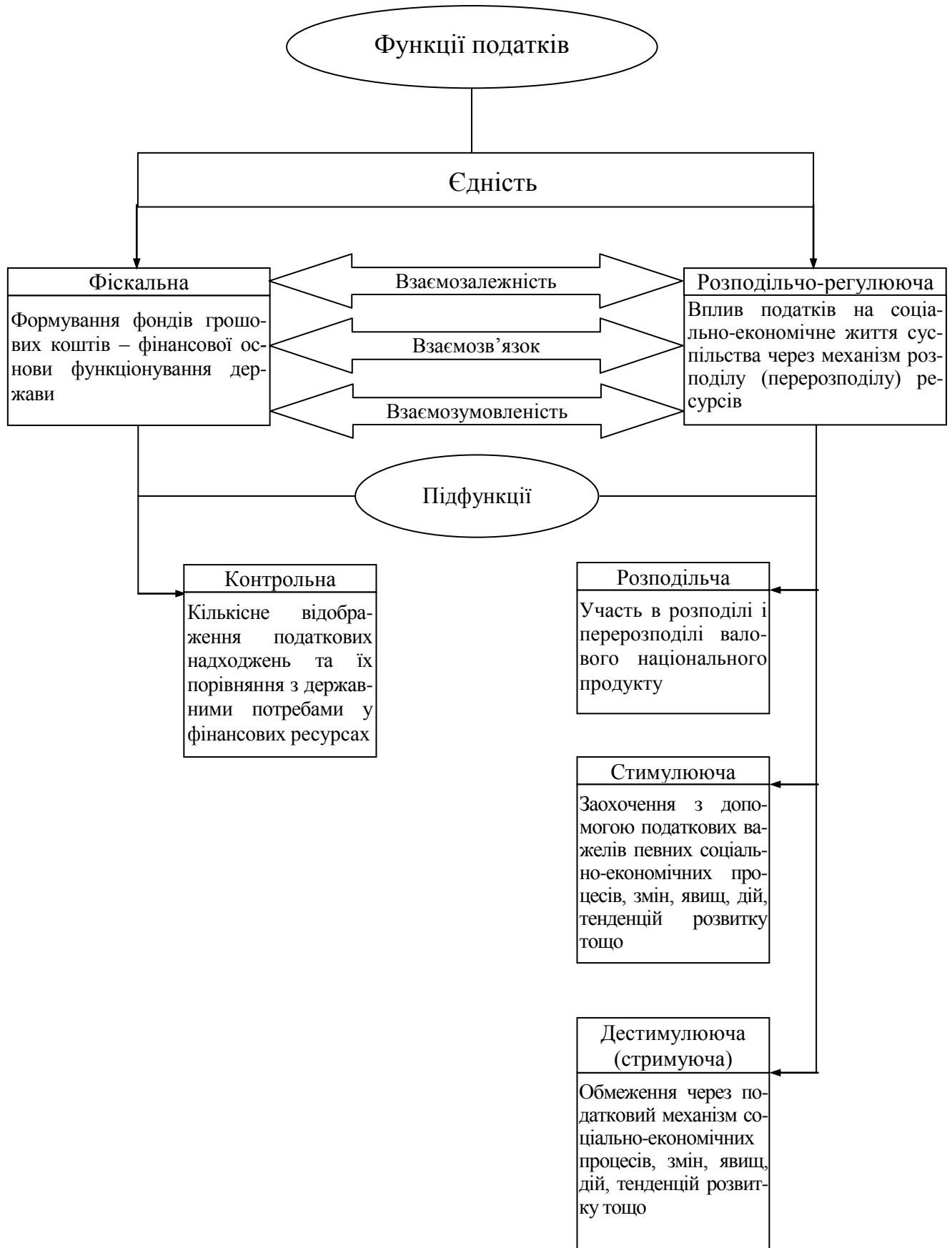
** Дані не зіставимі з показниками інших років через зміни в методології визначення суб'єкта малого підприємництва (малого підприємства).

*** Розраховано за даними Держкомстату України.

**** Обчислено до показника 1997 р.

Додаток Ж

Функціональне призначення податків у ринковій економіці

Додаток 3

Основні підходи до розробки максим оптимального оподаткування

Підходи до розробки принципів оптимального оподаткування

Державницький		Підприємницький	
Короткий зміст основних критеріїв:	Адепти підходу	Короткий зміст основних критеріїв:	Адепти підходу
<ul style="list-style-type: none"> – фіскальна достатність (повне або близьке до нього забезпечення фінансування державних потреб); – еластичність (здатність до збільшення надходжень при зростанні фінансових потреб держави); – випереджаюче зростання податків і державних видатків по відношенню до обсягів сукупного виробництва і ВВП; – використання податків для широкомасштабного регулювання соціально-економічних процесів через високий рівень перерозподілу ВВП; – обов'язковість і всезагальність як умови збільшення фіскальних надходжень; – ефективність менеджменту справляння податків відповідними державними органами (зручність податкової роботи; дешевизна (економічність) стягнення платежів та контролю за їх справлянням для збільшення фінансових ресурсів у розпорядженні держави); – визначення об'єктів та рівня оподаткування, виходячи з прогнозованої величини державних видатків 	<p style="text-align: center;">Зарубіжні автори:</p> <p>А. Вагнер, В. Рошер, Г. Шмоллер, Л. Штейн, Г. Кон, А. Шеффле, Дж. М. Кейнс, Р. Харрод, Е. Хансен С. Харрис</p>	<ul style="list-style-type: none"> – мінімізація і помірність оподаткування незалежно від рівня державних потреб; – гнучкість (здатність до зменшення податкового тиску в разі погіршення соціально-економічної ситуації); – випереджаючі темпи зростання сукупного виробництва і ВВП по відношенню до обсягу податків і державних витрат; – нейтральність (індиферентність) або мінімізація впливу податків на соціально-економічні процеси; – соціальна справедливість: <ul style="list-style-type: none"> а) всезагальність; б) рівномірність (рівнонапруженість) за принципами вигоди (корисності), платоспроможності та рівня економічного добробуту; – ефективність податкових технологій з точки зору платника податків (завчасна визначеність, стабільність, зрозумілість, простота, зручність податкових процедур; економічність справляння та контролю як чинник зменшення податкового тягара, в тому числі внаслідок зменшення витрат на дотримання регулятивних вимог); – визначення оптимальних об'єктів та норми оподаткування, виходячи із можливостей платника та інтересів сукупного виробництва 	<p style="text-align: center;">Зарубіжні автори:</p> <p>У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Ст. Мілль, Ф. Нітті, Л. Ерхард, А. Лаффер, С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі, М. Гяде, Ш. Бланкарт</p> <p style="text-align: center;">Вітчизняні та російські автори:</p> <p>М.І. Тургенєв, І. І. Янжул, В. Г. Пансков, О. Д. Василик</p>

Конвергентний (бінарний)	
Короткий зміст основних критеріїв:	Адепти підходу
<p>симбіоз критеріїв державницького і підприємницького підходів</p>	<p style="text-align: center;">Зарубіжні автори:</p> <p>А. Ришельє, П. Самуельсон, Р. Масгрейв, Дж. Ю. Стігліц, Я. Корнаї, Н. Л. Стюбен</p> <p style="text-align: center;">Вітчизняні та російські автори:</p> <p>Й. М. Кулішер, В. М. Суторміна, В. М. Федосов, В. Л. Андрущенко, С. І. Юрій</p>

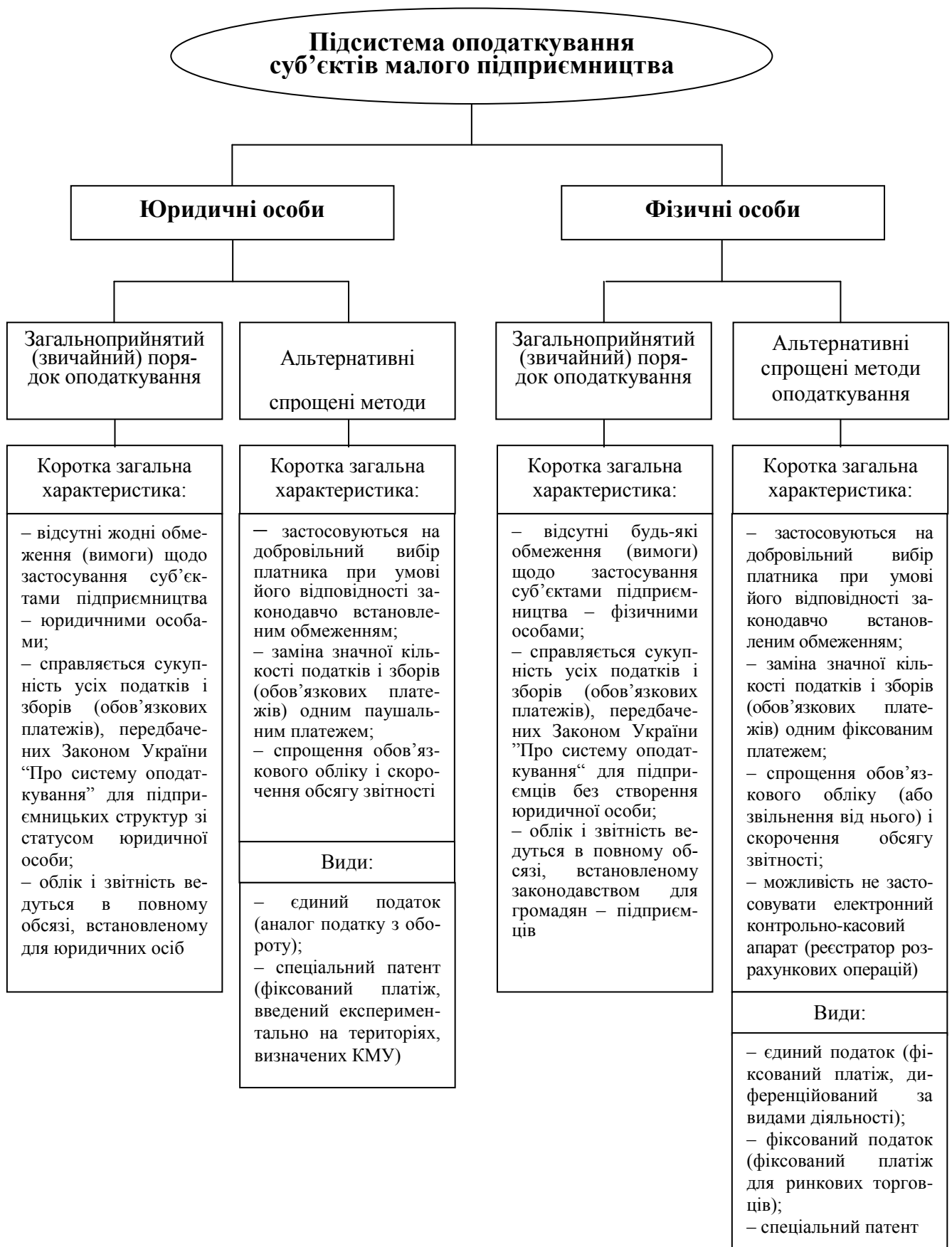
Додаток И

Порівняння основних якостей радикально спрощеної системи оподаткування

Позитивні:	Негативні:
<ul style="list-style-type: none"> – створює передумови для залучення ширших верств працездатного населення до підприємницької діяльності, що підвищує здорову конкуренцію; – сприяє залученню інвестицій у малий бізнес за рахунок заощаджень населення, які знаходяться поза кредитно-банківською сферою; – збільшує бюджетні надходження за рахунок розширення податкової бази і залучення до неї “тіньової” малої економіки; – покращує ефективність роботи податкових та інших контролюючих органів по справляння податків і обов’язкових платежів та контролю за їх сплатою (простота, зручність, економічність і т.д.); – дозволяє звільнитись від податків і обов’язкових платежів, затрати на збір котрих майже співрозмірні з надходженнями; – надає можливість скоротити державний апарат з відповідними звідси позитивними наслідками: підвищення привабливості держслужби, зменшення корупції, підвищення кваліфікації, зміна мотивації до праці та ін.; – вирішує проблему ухилення від сплати найдрібніших форм дрібного бізнесу, що перейшли на схеми презумптивного (упереджувального) оподаткування, які найчастіше не інкасують виручку, ведуть безліцензійну діяльність та “підставну” торгівлю; – послаблює податковий тиск та адміністративно-бюрократичний “тягар” з боку контролюючих органів; – робить простими і прозорими, ясними і доступними методики обчислення податку, порядок ведення обліку і подачі звітності; – скорочує витрати на дотримання регулятивних вимог, встановлених податковим законодавством; – знижує ймовірність штрафних санкцій, в тому числі штучно ініційованих; – сприяє довгостроковому стратегічному фінансовому плануванню і прогнозуванню тощо 	<ul style="list-style-type: none"> – порушує точність і соціальну справедливість оподаткування; – перетворює оподаткування найдрібніших підприємців у презумптивних його формах в егалітарний спосіб розподілу податкового навантаження, своєрідну соціалістичну “зрівнялівку”; – не враховує при виборі певних об’єктів оподаткування (наприклад, обсягу виручки) специфіку та характерні особливості різних видів діяльності, галузей; – призводить до відмови крупного і середнього бізнесу від співпраці з дрібними фірмами – їх постачальниками та підрядчиками; – зменшує можливість отримання позик від фінансово-кредитних установ без представлення їм повної фінансово-бухгалтерської звітності та інформації; – не дає змоги за відсутності достатнього оперативного і бухгалтерського обліку приймати виважені і обґрунтовані управлінські рішення; – змушує при використанні презумптивних форм та деяких об’єктів оподаткування (наприклад, обсягу виручки) сплачувати значний податок навіть за умов збитковості або дуже низької рентабельності підприємницької діяльності; – збільшує ймовірність ухилення від сплати єдиного податку та його перекладання на інших на відміну від множинної (мультибазисної) податкової системи тощо

Додаток К

Структурна схема підсистеми оподаткування малого бізнесу в Україні

ДОДАТОК Л

Показники розвитку і масштабів фінансово-господарської діяльності малих підприємств* в економіці України та їх динаміка за період 1991–2001 рр.**

№ з/п	Показники	Роки											Ланцюгові темпи приросту (до попереднього року), %										
		1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
1.	Кількість суб'єктів малого підприємництва, тис. одиниць,	–	268,0	511,4	758,1	955,6	871,6	1003,0	1131,7	1258,1	1417,9	1550,4	–	90,8	48,2	26,1	–8,8	15,1	12,8	11,2	12,7	9,3	
	в тому числі:																						
	– МП, тис. одиниць	47,1	67,7	84,8	85,8	96,0	96,3	136,2	173,4	197,1	217,9	233,6	43,7	25,3	1,2	11,9	0,3	41,4	27,3	13,7	10,6	7,2	
	– підприємців – фізичних осіб, тис. чол.	–	200,3	426,6	672,3	859,6	775,3	866,8	958,3	1061,0	1200,0	1316,8	–	113,0	57,6	27,9	–9,8	11,8	10,6	10,7	13,1	9,7	
2.	Середньооблікова чисельність працюючих на МП, тис. чол.	1192,4	1248,0	1231,7	1104,3	1124,9	1178,1	1395,5	1559,9	1677,5	1709,8	1807,6	4,7	–1,3	–10,3	1,9	4,7	18,5	11,8	7,5	1,9	5,7	
3.	Кількість МП на 10 тис. чоловік наявного населення, одиниць	9	13	16	16	19	19	27	34	40	44	48	44,4	23,1	–	18,8	–	42,1	25,9	17,6	10,0	20,0	
4.	Виручка (валовий доход) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) МП за фактом, млн. грн.***	–	4,72	181,45	1395,6	5224,1	8678,4	35219,7	41418,7	77943,8	141576,8	53884,4	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
5.	Обсяг валового випуску (у фактичних цінах), млн. грн.	6,33	111,57	3775,22	28587,0	131084,8	185390	216719	236304	298223	399701	475033	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
6.	ВВП (у фактичних цінах), млн. грн.	2,99	50,33	1482,73	12037,7	54516,4	81519	93365	102593	130442	170070	201927	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
7.	Співвідношення виручки МП:																						
	– до обсягу валового випуску (показники у фактичних цінах), %	–	4,2	4,8	4,9	4,0	4,7	16,3	17,5	26,1	35,4	11,3	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
	– до ВВП (показники у фактичних цінах), %	–	9,4	12,2	11,6	9,6	10,6	37,7	40,4	59,8	83,2	26,7	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

* Включаючи кооперативи.

** Розраховано за даними Держкомстату, Держкопідприємництва та ДПА України.

*** Починаючи з 2000 р., згідно П(С)БО визначається дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

Продовження додатку Л

№ з/п	Показники	Роки											Ланцюгові темпи приросту (до попереднього року), %									
		1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
8.	Інтегрований індекс інфляції:																					
	– до попереднього року, разів	1,0	21,0	102,6	5,0	2,817	1,397	1,101	1,2	1,192	1,258	1,061	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
	– до 1991 року, разів	1,0	21,0	2154,6	10773,0	30347,5	42395,5	46677,5	56013,0	66767,4	83993,4	89117,0	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
9.	Виручка (валовий доход) МП:																					
	– перерахована через індекс інфляції до цін 2001 року, млн. грн.	–	20030,1	7505,0	11544,8	15340,8	18242,3	67241,8	65897,5	104034,6	150213,0	53884,4	–	–62,5	53,8	32,9	18,9	268,6	–2,0	57,9	44,4	–64,1
	– у відсотках до 1992 року	–	100,0	37,5	57,6	76,6	91,1	335,7	329,0	519,4	749,9	269,0	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
10.	Балансовий прибуток МП за фактом, млн. грн.	–	0,4	46,1	338,0	1031,0	1149,3	1695,2	143,5	131,2	1037,2*	–97,4	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
11.	Загальний балансовий прибуток галузей народного господарства за фактом, млн. грн.	–	25,55	932,6	4450,0	18806,0	14418,0	13868,0	3419,0	7427,0	13933,0*	18740,6	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
12.	Частка прибутку МП в прибутку галузей народного господарства, %	–	1,6	4,9	7,6	5,5	8,0	12,2	4,2	1,8	7,4	–	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
13.	Балансовий прибуток МП:																					
	– перерахований через індекс інфляції до цін 2001 року, млн. грн.	–	1697,5	1906,8	2796,0	3027,6	2415,9	3236,5	228,3	175,1	1100,5*	–97,4	–	12,3	46,6	8,3	–20,2	34,0	–92,9	–23,3	528,5	–
	– у відсотках до 1992 року	–	100,0	112,3	164,7	178,4	142,3	190,7	13,4	10,3	64,8	–	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

* Починаючи з 2000 року, згідно П(С)БО визначається фінансовий результат (прибуток або збиток) від звичайної діяльності до оподаткування (крім бюджетних установ).

Додаток М

Хронологічний огляд головних змін у системі оподаткування, які вплинули на еволюцію малого бізнесу в Україні

Таблиця М.1

Хронологія застосування основних особливих податкових пільг (преференцій) для суб'єктів малого підприємництва в період 1991–2001 рр.

Назва і дата прийняття нормативного акта	Термін набрання чинності	Зміст встановленої пільги (преференції) чи її обмеження (скасування)
Закон СРСР “Про податки з підприємств, об'єднань і організацій” від 14 червня 1990 р.	Введено на території України з 01 січня 1991 р.	Звільнено від сплати податку на прибуток у перші два роки діяльності малі підприємства з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, товарів народного споживання, будівельні, ремонтно-будівельні, з виробництва будматеріалів, впровадзувальні МП. За іншими видами діяльності МП в перший рік роботи сплачують даний податок у розмірі 25%, а в другий – відповідно 50% від встановленої його основної ставки
Закон України “Про оподаткування доходів підприємств і організацій” від 21 лютого 1991 р.	з 01 січня 1992 р.	Попередні пільги суттєво скорочено: а) повне звільнення не передбачено; б) зменшення ставки податку на доходи в перший рік діяльності до розміру 25%, а в другий – 50% дозволено лише для МП у сфері промисловості, сільського господарства та будівництва; в) введено обов'язкову умову спрямування вивільнених від оподаткування коштів на будівництво, оновлення й освоєння нової техніки, формування статутного фонду, при недотриманні котрої податок сплачується на загальних підставах
Декрет КМУ “Про податок на прибуток підприємств і організацій” від 26 грудня 1992 р.	з 01 січня 1993 р.	Розширено й уточнено перелік МП, які підлягають пільговому оподаткуванню, але розмір пільги з податку на прибуток і термін її дії скорочено – зменшення податкової ставки на 50% у перший рік діяльності застосовують МП, що виробляють промислову продукцію, товари для населення, здійснюють будівельно-монтажні і ремонтно-будівельні роботи, надають послуги населенню, а також працюють у сфері освіти, охорони здоров'я та науки. Відмінено вимогу цільового використання вивільнених коштів
Декрет КМУ “Про податок на добавлену вартість” від 26 грудня 1992 р.	з 01 січня 1993 р.	Звільнено від сплати ПДВ СМП за умови, що обсяги реалізації товарів (робіт, послуг) за рік не перевищує 100 неоподатковуваних мінімумів сукупного доходу громадян. Якщо середньомісячна сума ПДВ за рік не перевищує 25 тис. грн., то сплата проводиться помісячно (для інших платників – подекадно)
Закон України “Про Державний бюджет України на 1993 рік” від 09 квітня 1993 р.	з 01 квітня 1993 р.	Відновлено дію податку на доходи і відповідно вище перелічені пільги для МП, встановлені Законом України “Про оподаткування доходів підприємств і організацій”
Закон України “Про Державний бюджет України на 1994 рік” від 01 лютого 1994 р.	з 01 січня 1994 р.	Відмінено (не передбачено) спеціальних пільг з податку на доходи для МП. З цього часу пільги з корпоративного податку МП не надавались аж до 01 січня 2000 року

Продовження табл. М.1

Назва і дата прийняття нормативного акта	Термін набрання чинності	Зміст встановленої пільги (преференції) чи її обмеження (скасування)
Закон України “Про податок на додану вартість” від 03 квітня 1997 р. (з наступними змінами і доповненнями)	3 01 жовтня 1997 р.	<p>1. На добровільній основі звільняються від реєстрації в якості платника ПДВ (сплати податку) діючі СМП, у яких обсяг оподатковуваних операцій з продажу товарів (робіт, послуг) протягом будь-якого періоду за останніх 12 календарних місяців не перевищує 600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (10200 грн.). Винятком є новостворені, а також ті, що торгують за готівку незалежно від обсягів продажу (крім СМП – фізичних осіб, котрі здійснюють торгівлю на умовах сплати ринкового збору).</p> <p>2. Для новостворених СМП (після вступу в дію даного Закону) свідоцтво про реєстрацію за їх бажанням анулюється, якщо за підсумками діяльності за останніх 12 календарних місяців з моменту створення не перевищено неоподатковуваний поріг для ПДВ, крім вищезгаданих торговців за готівку.</p> <p>3. СМП – платники ПДВ, у котрих обсяг оподатковуваних операцій за попередній календарний рік менше 7200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (122400 грн.) можуть за власним вибором застосовувати поквартальний (замість помісячного) порядок сплати податку і подачі звітності</p>
Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” від 10 лютого 1998 р.	3 01 квітня 1998 р.	Суб’єктам підприємництва торговельної, торговельно-виробничої сфери та сфери побутових послуг (серед яких домінують СМП) надається можливість обрати особливий порядок оподаткування – придбання спеціального торговельного патенту замість сплати 12 податків і зборів (обов’язкових платежів), включаючи ПДВ і податок на прибуток підприємств (або податок на доходи фізичних осіб). Однак, спецпатент впроваджується в порядку експерименту на обмеженій території, визначених КМУ. СМП – фізичні особи, що придбали спецпатент, звільняються від обов’язкового застосування електронних контрольно-касових апаратів та ведення обліку доходів і витрат щодо відповідної діяльності, для здійснення котрої він придбаний
Закон України “Про внесення змін до Декрету Кабінету Міністрів України “Про прибутковий податок з громадян” від 13 лютого 1998 р.	3 07 квітня 1998 р.	<p>СМП без створення юридичної особи надано право обрати собі оподаткування шляхом сплати фіксованого податку (замість прибуткового податку, нарахувань на фонд оплати праці і ще п’яти видів обов’язкових платежів, а також придбання ліцензії) за умови, якщо:</p> <ul style="list-style-type: none"> – кількість найманих осіб, включаючи членів сім’ї, не перевищує п’яти; – валовий доход за попередніх 12 календарних місяців не перевищує 7000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (119000 грн.); – вони здійснюють продаж товарів і надання супутніх такому продажу послуг на ринках та є платниками ринкового збору; – не здійснюють торгівлю лікєро-горілчаними та тютюновими виробами. <p>Розміри фіксованого податку встановлюються місцевою радою за місцем торгівлі (ринку) в межах від 20 до 100 грн. на місяць для самого підприємця (для торгівлі на різних ринках України – 100 грн.), за кожного найманого працівника ставка податку збільшується на 50%. Платник фіксованого податку звільняється від ведення обов’язкового обліку доходів і витрат</p>

Продовження табл. М.1

Назва і дата прийняття нормативного акта	Термін набрання чинності	Зміст встановленої пільги (преференції) чи її обмеження (скасування)
Указ Президента України “Про деякі зміни оподаткування” від 07 серпня 1998 р.	3 07 вересня 1998 р.	<p>Неоподатковуваний поріг по ПДВ, за умови дотримання котрого СМП можуть не реєструватись як платники податку, підвищено до 1200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (20400 грн.). Однак, СМП, зареєстровані раніше в якості платників ПДВ, в тому числі за власним бажанням або як новостворені (до набрання чинності цим Указом), можуть бути зняті з реєстрації не раніше, ніж через 24 календарних місяці після неї, якщо за останніх 12 поточних календарних місяців вони мали оподатковувані обороти з продажу менше вищевказаного розміру.</p> <p>СМП, які торгують за готівку за умови, що обсяг оподатковуваних операцій протягом останнього календарного року не перевищував 7200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян можуть обрати “касовий” метод визначення дати виникнення податкових зобов’язань і податкового кредиту по ПДВ (дата зарахування (списання) коштів на банківський рахунок або в касу платника)</p>
Указ Президента України “Про спрощену систему оподаткування, обліку і звітності суб’єктів малого підприємництва” від 03 липня 1998 р.	3 01 січня 1999 р.	<p>Для СМП – юридичних осіб з середньообліковою чисельністю 10 осіб і обсягом річної виручки не більше 250 тис. грн., крім конкретно визначених винятків (довірчих товариств, страхових компаній, банків, інших фінансово-кредитних і небанківських фінансових установ та ін.), вводиться на альтернативній основі сплата єдиного податку в розмірі 6% обсягів виручки від реалізації. Єдиний податок замінює собою 12 податків і зборів (обов’язкових платежів), в тому числі податок на прибуток (ПДВ сплачується на загальних підставах). Облік та звітність здійснюються платниками за спрощеним порядком.</p> <p>Для СМП – фізичних осіб з кількістю найманих працівників (включаючи членів сім’ї) не більше 10 осіб і обсягом річної виручки не більше 250 тис. грн., крім конкретно визначених винятків (платники фіксованого податку, спецпатенту; торговці піддакцизними товарами, крім сфери громадського харчування) вводиться на альтернативній основі сплата єдиного податку (у фіксованому розмірі). Розмір податку встановлюється місцевими радами за місцем держреєстрації залежно від виду діяльності та місця її здійснення в межах від 20 до 200 грн. за місяць. Ставка податку збільшується на 50% за кожну найману особу. Єдиний податок справляється замість 12 податків і зборів (обов’язкових платежів), включаючи податок на доходи фізосіб (за винятком ПДВ). Платники мають право не застосовувати електронні контрольно-касові апарати</p>
Указ Президента України “Про внесення змін до Указу Президента України від 03 липня 1998 р. № 727 “Про спрощену систему оподаткування, обліку і звітності суб’єктів малого підприємництва” від 28 червня 1999 р.	3 19 вересня 1999 р.	<p>Внесено істотні корективи до попереднього Указу:</p> <p>1. СМП – юридичні особи на власний вибір сплату єдиного податку проводять у розмірі:</p> <ul style="list-style-type: none"> – 6% суми виручки від реалізації (без акцизного збору) в разі сплати ПДВ на загальних підставах; – 10% суми виручки (без акцизного збору) в разі включення ПДВ до складу єдиного податку замість сплати відповідно 14 або 15 (при ставці 10%) податків і зборів (обов’язкових платежів). Розширено кількісні обмежувальні критерії для переходу на спрощену систему оподаткування, обліку і звітності – чисельність зайнятих не перевищує 50 чол., річна виручка – 1 млн. грн., та доповнено якісні обмеження (єдиний податок не поширюється на спільну діяльність). Висунуто обов’язкову умову здійснення лише готівкових і безготівкових розрахунків за відвантаженою продукцією. Детальніше викладено положення стосовно порядку справляння єдиного податку

Продовження табл. М.1

Назва і дата прийняття нормативного акта	Термін набрання чинності	Зміст встановленої пільги (преференції) чи її обмеження (скасування)
		<p>2. Для СМП – фізичних осіб перелік податків і зборів, які замінює єдиний податок також збільшено до 15, включаючи ПДВ. Розширено одне з кількісних обмежень – річна виручка не перевищує 500 тис. грн., і уточнено якісні критерії – спрощена система оподаткування не поширюється на торговців пально-мастильними матеріалами, лікеро-горілчаними та тютюновими виробами. Облік і звітність спрощуються. Аналогічно, більш чітко викладено інші положення технічного характеру</p>
<p>Указ Президента України “Про особливості оподаткування новостворених суб’єктів малого підприємництва” від 27 червня 1999 р.</p>	<p>3 01 січня 2000 р.</p>	<p>Новоствореним (zareєстрованим з 01 січня 2000 р.) СМП – юридичним особам, в яких:</p> <ul style="list-style-type: none"> – середньооблікова чисельність працюючих не перевищує 50 осіб; – обсяг валового доходу за перший звітний період (квартал) першого року діяльності не перевищує 250 тис. грн. і за звітний рік до закінчення трьохрічного строку – 1 млн. грн. надається пільга у вигляді сплати протягом першого року роботи 25% нарахованої суми податку на прибуток, протягом другого року – 50% і третього – 75%. При цьому слід дотримуватись обов’язкової умови направлення вивільненої від сплати в бюджет суми податку на підготовку і освоєння виробництва товарів, його технічне переоснащення, будівництво, реконструкцію і оновлення виробничих основних фондів та освоєння нових технологій. Не використана за цільовим призначенням протягом трьох років діяльності сума повертається в бюджет. У разі припинення діяльності до закінчення трирічного терміну (чи скасування держреєстрації) вивільнені від сплати кошти підлягають внесенню до бюджету в повному обсязі. <p>Однак, встановлено значні обмеження щодо застосування даної пільги:</p> <ul style="list-style-type: none"> – не поширюється на довірчі товариства, страхові компанії, банки, інші фінансово-кредитні та небанківські фінансові установи; виробників лікеро-горілчаних і тютюнових виробів; СМП у сферах посередництва, торгівлі, постачальницько-збутової діяльності, грального бізнесу; платників єдиного податку; – не вважаються новоствореними СМП, що утворені внаслідок реструктуризації, реорганізації або на базі майна ліквідованих підприємств, а також перереєстровані чи змінили власника
<p>Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про податок на додану вартість” від 14 вересня 2000 р.</p>	<p>3 05 жовтня 2000 р.</p>	<p>Підвищено обсяг оподатковуваних операцій з продажу, при не перевищенні котрого СМП можуть не реєструватись як платники ПДВ, до 3600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (61200 грн.). Внаслідок викладу окремих положень у змінній редакції “зникла” вимога про реєстрацію всіх новостворених СМП незалежно від запланованих обсягів продажу</p>
<p>Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” від 13 грудня 2001 р.</p>	<p>3 05 січня 2000 р.</p>	<p>Обмежено річний обсяг реалізації товарів (робіт, послуг) (не більше 1 млн. грн.) для суб’єктів підприємництва, які мають право на придбання спеціального торгового патенту. Суб’єкти підприємницької діяльності – фізичні особи, які придбали спецпатент, зобов’язані вести книгу обліку доходів і витрат у порядку, встановленому центральним податковим органом</p>

Таблиця М.2

Хронологія найважливіших трансформацій загальноприйнятого (традиційного) порядку оподаткування та їх вплив на розвиток малого бізнесу в період 1992–2001 рр.*

Дата впровадження нововведення (внесення змін)	Назва і дата нормативного акта	Короткий виклад суті фіскального нововведення (зміни) в податковому законодавстві	Потенційні наслідки впливу на мале підприємництво
Податок на додану вартість			
3 01 січня 1992 р.	Закон України “Про податок на додану вартість” 20 грудня 1991 р.	<p>Замість так званого податку з обороту і податку з продажу введено податок на додану вартість, який визначався за методом накладних, за ставкою 28% оподаткованого обороту.</p> <p>Сума ПДВ до сплати в бюджет не зменшувалась на величину податку, сплаченого постачальникам за основні фонди і нематеріальні активи (“вхідного” ПДВ по них).</p> <p>Датою здійснення обороту з реалізації встановлено день надходження коштів на розрахунковий рахунок – “касовий” метод</p>	<p>Висока ставка ПДВ стримувала підприємницьку активність і сприяла “тінізації” МБ через погіршення умов для реалізації продукції.</p> <p>Зниження привабливості інвестицій у виробничий розвиток СМП.</p> <p>Зменшувало вилучення з обороту оборотних коштів СМП</p>
3 06 січня 1993 р.	Декрет КМУ “Про податок на додану вартість” від 26 грудня 1992 р.	<p>Ставку ПДВ знижено до 20% від оподаткованого обороту.</p> <p>Запроваджено відмінні методики визначення оподаткованого обороту для платників у сфері виробництва та надання послуг і тих, що займаються торгово-посередницькими операціями.</p> <p>Введено нульову ставку для експорту.</p> <p>Дозволено відносити на зменшення ПДВ, який підлягає сплаті в бюджет, суми податку за придбані і введені в експлуатацію основні виробничі фонди і прийняті на облік нематеріальні активи.</p> <p>Датою здійснення обороту визначений день відвантаження продукції (виконання робіт, надання послуг) – метод “нарахувань”. Відшкодування від’ємного дебетового сальдо ПДВ з бюджету у вигляді прямих грошових виплат передбачено лише для експорту за вільноконвертовану валюту</p>	<p>Сприяло розвитку підприємництва внаслідок послаблення податкового навантаження.</p> <p>Збільшувало витрати на ведення обліку і звітності для багато-профільних СМП через їх ускладнення.</p> <p>Стимулювало експортні операції.</p> <p>Заохочувало швидке освоєння капіталовкладень, але ускладнювало облік.</p> <p>В умовах кризи неплатежів зумовлювало істотне відволікання оборотних коштів СМП і погіршення їх фінансового стану, окрім експортерів за вільноконвертовану валюту</p>
3 18 травня 1993 р.	Декрет КМУ “Про внесення змін і доповнень до деяких декретів КМУ про податки” від 30 квітня 1993 р.	<p>Ставка ПДВ знову підвищена до 28%.</p> <p>Датою реалізації встановлено момент оплати продукції (робіт, послуг) (“касовий” метод).</p>	<p>Згорання легальної діяльності СМП.</p> <p>Зменшувало іммобілізацію оборотних коштів.</p>

* Крім пільг і преференцій, призначених для СМП.

Продовження табл. М.2

Дата впровадження нововведення (внесення змін)	Назва і дата нормативного акта	Короткий виклад суті фіскального нововведення (зміни) в податковому законодавстві	Потенційні наслідки впливу на мале підприємництво
		Реалізація товарів на експорт за валюту країн СНД оподатковується на загальних підставах, але за ставкою 20%. Аналогічно, підлягають оподаткуванню бартерні (товарообмінні) операції в сфері зовнішньоекономічної діяльності	Гальмувало експорт в країни ближнього зарубіжжя, а також зовнішньоекономічний бартер, бо по суті узаконювало подвійне оподаткування
3 10 серпня 1993 р.	Постанова КМУ "Про встановлення додаткових пільг з оподаткування експорту товарів (робіт, послуг)" від 10 серпня 1993 р.	Звільнено від оподаткування експорт з оплатою у валюті країн СНД, але "вхідний" ПДВ з бюджету не відшкодовується, а відноситься на затрати виробництва (обігу) або відповідних джерел фінансування	Лише до певної міри покращило ситуацію з оподаткуванням експортних операцій в країні СНД (через зниження цін), бо не надається право на відшкодування "вхідного" ПДВ
3 01 січня 1995 р.	Постанова ВРУ "Про застосування ст. 28 Закону України "Про Державний бюджет України на 1994 рік" від 31 травня 1995 р.	Ставку ПДВ в черговий раз знижено до рівня 20% від оподаткованого обороту	Зменшення рівня оподаткування ПДВ створювало передумови для зниження відпускних цін і сприяло розгортанню МБ в легальних формах
	Указ Президента України "Про стягнення ПДВ з імпортованих товарів" від 30 червня 1995 р.	Звільнено від ПДВ імпортовану сировину, матеріально-технічні ресурси, комплектуючі вироби, обладнання, матеріали, техніку, енергоносії, що ввозяться господарюючими суб'єктами для виробничих потреб	Сприяло розвитку СМП – товаровиробників, орієнтованих на використання імпортованого обладнання і сировини
3 01 жовтня 1997 р.	Закон України "Про податок на додану вартість" від 03 квітня 1997 р.	<p>Збережено розрахунок податкових зобов'язань методом накладних (кредитним методом) за ставкою 20%. Однак, внесено серйозні корективи в механізм справляння:</p> <ul style="list-style-type: none"> – запроваджено обов'язкову реєстрацію платників ПДВ з присвоєнням індивідуального податкового номера; – встановлено єдину форму податкової накладної, котру мають право виписувати тільки платники, – первинного документа, на основі якого визначаються податкове зобов'язання і податковий кредит (відповідно "вихідний" і "вхідний" ПДВ); – уніфікація схеми розрахунку податку до сплати в бюджет для всіх категорій платників (включаючи торгово-посередницьку і заготівельно-збутову діяльність); – весь експорт, без винятку, оподатковується за нульовою ставкою; – збільшення податкового кредиту ("вхідного" ПДВ) на суми податку, сплачені чи нараховані при придбанні або спорудженні основних виробничих фондів незалежно від терміну їх вводу в експлуатацію; – відшкодування з Держбюджету від'ємного сальдо ПДВ (різниці між отриманим і сплаченим ПДВ) протягом місяця, наступного 	<p>Введення доцільних положень відносно реєстрації і виписування податкових накладних дозволяє уникнути порушень внаслідок неввірного розуміння законодавства, а отже – штрафних санкцій. З іншого боку утруднюється дотримання вимог податкових процедур.</p> <p>Спрощується податковий облік у багатопрофільних СМП.</p> <p>Заохочуються всі форми експортних операцій.</p> <p>Стимулює оновлення виробничих потужностей, не ускладнюючи дотримання облікових процедур.</p> <p>Сприяло зменшенню величини і строків іммобілізації оборотних коштів.</p>

Продовження табл. М.2

Дата впровадження нововведення (внесення змін)	Назва і дата нормативного акта	Короткий виклад суті фіскального нововведення (зміни) в податковому законодавстві	Потенційні наслідки впливу на мале підприємництво
		<p>за звітним періодом, для всіх платників (а не тільки експортерів за ВКВ) із нарахуванням процентів за прострочення відшкодування;</p> <p>– застосування особливого порядку визначення дати виникнення податкових зобов'язань і отримання податкового кредиту методом “першої з подій” – поєднання “касового” способу і способу “нарахувань”;</p> <p>– для бартерних операцій датою виникнення податкових зобов'язань вважається або дата відвантаження (або оприбуткування) товарів, а для зовнішньоекономічного бартеру – або дата оформлення вивізної (експортної) (або ввізної (імпортної) митної декларації. Аналогічно, для робіт (послуг) – дата оформлення документа, що засвідчує факт або виконання (або отримання результатів робіт (послуг), в тому числі нерезидентом. Датою виникнення права на податковий кредит при бартері визначається дата заключної балансувальної операції;</p> <p>– не передбачено попередньої пільги на імпорт матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб</p>	<p>В умовах низького рівня платоспроможності відволікає обіговий капітал СМП. Різко ускладнює ведення податкового обліку, призводить до його суттєвого розмежування з бухгалтерією. Внаслідок чого зростають відповідні витрати.</p> <p>При виконанні першої частини бартерної угоди податкові зобов'язання виникають зразу в обох платників, що зумовлює подвійну іммобілізацію оборотних коштів, а отже – невідповідність бартерних розрахунків, що в умовах значної “бартеризації” економіки гальмує господарську діяльність СМП. Крім цього, це сприяє збільшенню недоплат (недоїмки) по ПДВ.</p> <p>Приводить до додаткового відволікання із господарського обороту коштів при ввезенні імпортних товарно-матеріальних цінностей виробничого призначення</p>
3 01 жовтня 1997 р.	Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про податок на додану вартість” від 26 вересня 1997 р.	<p>До 01 січня 1999 року датою виникнення податкових зобов'язань із продажу товарів (робіт, послуг), а також виникнення права на бюджетне відшкодування при експорті встановлено дату зарахування коштів від покупця на банківський рахунок як оплату за товари. Відповідно податковий кредит виникає при списанні коштів з рахунку в оплату за товари (роботи, послуги).</p> <p>До 01 січня 1999 року тимчасово звільнено від ПДВ ввезення товарів критичного імпорту для вітчизняного виробництва (крім їх ввезення на умовах переробки давальницької сировини).</p> <p>До 01 січня 1999 року у випадку вивозу (експорту) товарів (робіт, послуг) шляхом бартерних (товарообмінних) операцій сума ПДВ, сплачена (нарахована) при придбанні товарів (робіт, послуг) на збільшення податкового кредиту не відноситься, а включається у валові витрати виробництва (обігу) платника податку</p>	<p>Тимчасове збереження “касового” методу дозволяло на визначений в цьому Законі термін уникнути проблем, пов'язаних із впровадженням “гібридного” способу “першої з подій” для СМП.</p> <p>Тимчасово знову сприяло покращенню фінансового стану СМП – товаровиробників, працюючих на імпортній сировині.</p> <p>Створювало гірші умови для зовнішньоекономічного бартеру в порівнянні з експортом за “живі” кошти, що гальмувало господарсько-комерційну діяльність СМП, що спеціалізуються на таких операціях</p>

Продовження табл. М.2

Дата впровадження нововведення (внесення змін)	Назва і дата нормативного акта	Короткий виклад суті фіскального нововведення (зміни) в податковому законодавстві	Потенційні наслідки впливу на мале підприємництво
3 07 вересня 1998 р.	Указ Президента України “Про деякі зміни в оподаткуванні” від 07 серпня 1998 р.	<p>Скорочено термін застосування “касового” методу визначення дати виникнення податкових зобов’язань і податкового кредиту до 01 жовтня 1998 року.</p> <p>Тим, що вперше реєструються як платники ПДВ, дозволено самостійно обирати “касовий” спосіб або “першої з подій” для визначення податкових зобов’язань та податкового кредиту по ПДВ.</p> <p>Порядок визначення дати виникнення податкових зобов’язань і права на податковий кредит для бартерних операцій поширено і на зовнішньоекономічний товарообмін. Встановлено, що право на отримання податкового кредиту по бартеру (в тому числі в сфері зовнішньоекономічної діяльності) виникає і в дату здійснення частин балансуєчої операції в сумах, пропорційних таким частинам. Звільнення від оподаткування або оподаткування за нульовою ставкою не поширюється на бартерні (товарообмінні) операції, що здійснюються на території України.</p> <p>Від’ємне значення ПДВ може бути відшкодовано з бюджету, лише якщо воно не погашається сумами податкових зобов’язань трьох наступних звітних періодів, крім операцій, оподатковуваних за нульовою ставкою. Добровільно зареєстровані платники (ті, що не досягли встановленого порогу оподатковуваних операцій – 1200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) мають право на відшкодування від’ємного ПДВ лише при досягненні зазначеного обсягу. Інакше це сальдо зараховується тільки у зменшення податкових зобов’язань наступних періодів. Такий порядок поширюється і на платників ПДВ, що здійснюють торгівлю за готівку</p>	<p>Прискорило застосування методу “першої з подій”, що зумовлює загострення вищезгаданої проблеми іммобілізації оборотних коштів.</p> <p>Дозволяє для новостворених СМП оптимізувати оподаткування – уникнути значних “розривів” між моментом виникнення податкових зобов’язань і моментом отримання від реалізації.</p> <p>Зміни в порядку оподаткування бартерних (товарообмінних) операцій лише частково лібералізували посилений фіскальний режим для бартеру (при чому головним чином для зовнішньоекономічного).</p> <p>Скорочення переліку платників, котрі можуть звернутися за відшкодуванням від’ємного сальдо ПДВ з бюджету, насамперед, впливає на погіршення фінансового стану дрібних СМП</p>
3 01 травня 2000 р.	Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2000 р.” від 11 червня 2000 р.	Відновлено дію норми, згідно з якою при експорті товарів (робіт, послуг) шляхом бартерних поставок сума податкового кредиту відноситься до складу валових витрат	Суттєво знижується привабливість зовнішньоекономічних товарообмінних операцій
Податок на прибуток (доходи) юридичних осіб**			

** У зв’язку з дуже частими істотними трансформаціями в механізмі справляння прибуткового податку з громадян-підприємців (неоподатковуваний мінімум змінювався 10 разів, а прогресивна шкала ставок податку – 5 раз), узагальнену оцінку впливу змін даного виду прибуткового (подоходного) оподаткування на динаміку їх чисельності в різні періоди проведено за межами цієї таблиці.

Продовження табл. М.2

Дата впровадження нововведення (внесення змін)	Назва і дата нормативного акта	Короткий виклад суті фіскального нововведення (зміни) в податковому законодавстві	Потенційні наслідки впливу на мале підприємництво
3 01 січня 1992 р.	Закон України “Про оподаткування підприємств і організацій” від 21 лютого 1992 р. (з врахуванням наступних змін і доповнень).	<p>Запроваджено оподаткування валового доходу – різниці між виручкою від реалізації (без ПДВ і акцизного збору) та матеріальними і прирівняними до них витратами на реалізовану продукцію.</p> <p>Податок справлявся за вісьмома ставками, диференційованими за видами діяльності. Базова ставка встановлена в розмірі 18% (пізніше – 22%), інші коливались в межах від 11% (для доходів дослідних заводів і організацій АПК, що обслуговують сільськогосподарське виробництво) до 75% (для доходів від посередництва і аукціонних продажів).</p> <p>Передбачено інвестиційні пільги у вигляді вирахування з оподаткованого доходу: – 50% затрат на НДДКР, підготовку і освоєння нових прогресивних технологій і видів продукції; – 100% затрат на технічне переозброєння і реконструкцію підприємства. Також звільнялись від оподаткування протягом 5 років доходи від використання у виробництві винаходів</p>	<p>Податок на доходи спричиняв подвійне оподаткування оплати праці і сплату значних податків малорентабельними і навіть збитковими СМП.</p> <p>Диференціація ставок сприяла рівномірнішому розподілу фіскального навантаження з врахуванням специфіки видів діяльності, але значно ускладнює бухоблік. На окремі види діяльності надвисокі ставки були рівносильні їх забороні.</p> <p>Названі пільги стимулювали науково-технічний виробничий розвиток СМП та інвестиційні процеси в МБ</p>
3 01 січня 1993 р.	Декрет КМУ “Про податок на прибуток підприємств і організацій” від 26 грудня 1992 р.	Замість податку на доходи введено оподаткування валового прибутку – прибутку від реалізації з додаванням позареалізаційних результатів та інших доходів, пов’язаних з господарською діяльністю, незалежно від способу і виду отримання прибутку і методу відображення його в бухобліку. Основна ставка встановлена в розмірі 30%, а по окремих видах діяльності встановлено ще й додаткові ставки	Покращується фінансовий стан СМП, бо сплата податку безпосередньо залежить тільки від прибутковості виробничо-комерційної діяльності (відсутнє подвійне оподаткування зарплати)
3 01 квітня 1993 р.	Закон України “Про Державний бюджет України на 1993 рік” від 09 квітня 1993 р.	Відновлено дію вищезгаданого Закону України “Про оподаткування доходів підприємств і організацій”, а отже – справляння податку на доходи за основною ставкою 18%, крім окремих видів доходів	Позитивні і негативні сторони впливу перераховано вище
3 01 січня 1994 р.	Закон України “Про Державний бюджет України на 1994 рік” від 01 лютого 1994 р.	Збережено справляння податку на доходи, але базову ставку підвищено до 22%. Відмінено вище перелічені пільги, спрямовані на стимулювання науково-технічного розвитку виробництва	Посилення податкового тиску, насамперед, на СМП – товаровиробників, стримувало їх кількісне і якісне розгортання, гальмувало інвестиційну активність МБ
3 01 січня 1995 р.	Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 28 грудня 1994 р. і Постанова ВРУ “Про затвердження	<p>На зміну податку на доходи вводиться оподаткування балансового прибутку (за даними бухобліку), певним чином скорегованого для цілей обчислення суми податку.</p> <p>Кількість ставок (у порівнянні з оподаткуванням доходів) скорочено до трьох: базова – 30%,</p>	<p>Спростуються податкові розрахунки завдяки значній тотожності бухгалтерського і податкового обліку.</p> <p>Дозволяло спростити (в порівнянні з попереднім законодавством)</p>

Продовження табл. М.2

Дата впровадження нововведення (внесення змін)	Назва і дата нормативного акта	Короткий виклад суті фіскального нововведення (зміни) в податковому законодавстві	Потенційні наслідки впливу на мале підприємництво
	Правил застосування Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 27 червня 1995 р.	<p>підвищені – для прибутку від посередницьких операцій та аукціонних торгів – 45% і від проведеної лотерей та ігрового бізнесу – 60%.</p> <p>Для новостворених і приватизованих підприємств дозволено компенсувати збитки, понесені в поточному фінансовому році, за рахунок прибутку наступних років. Розширено перелік затрат, що відносяться на собівартість реалізованої продукції (додаткова зарплата, відрахування на додаткове пенсійне страхування, оплата відпусток і відпусток років, затрати на підготовку і перепідготовку кадрів, виплати за виконання робіт по договорах та ін.).</p> <p>Надано право самостійно збільшувати норми амортизаційних списань (але не більше, ніж у 2 рази), якщо це не стане причиною підвищення цін на продукцію, що випускається.</p> <p>Відновлено інвестиційну пільгу у вигляді зменшення до 20% розміру нарахованого податку на суму затрат на реконструкцію і модернізацію активної частини основних фондів (але затрати на НДДКР фінансуються за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні платника)</p>	<p>ведення бухгалтерії в багатопроектних СМП. Істотне зниження рівня оподаткування окремих видів бізнесу робить їх привабливішими.</p> <p>Положення стосовно компенсації збитків новоствореним підприємствам та розширення переліку витрат, віднесених на собівартість, зменшували фіскальний тиск та сприяли покращенню фінансового становища СМП.</p> <p>Надається можливість збільшити джерела коштів для відтворення виробничих потужностей і зменшити оподатковуваний прибуток.</p> <p>Пільга стимулювала інвестиційні процеси в середині СМП, але відсутнє заохочення науково-технічного напрямку їх розвитку)</p>
3 01 липня 1997 р.	Нова редакція Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 22 травня 1997 р. (з наступними змінами та доповненнями)	<p>Збережено стягнення податку на прибуток. Однак, внесено кардинальні зміни в механізм його справляння:</p> <ul style="list-style-type: none"> – запроваджено принципово новий спосіб визначення об’єкту оподаткування (оподатковуваний прибуток вираховується шляхом зменшення скорегованого валового доходу на валові витрати і амортизаційні витрати) – так званий спосіб “валових витрат”; – валові витрати, навіть скоректовані на приріст (убуток) балансової вартості покупних товарів, матеріалів, сировини, комплектуючих і напівфабрикатів на складах, у незавершеному виробництві та залишках готової продукції, є значно ширшими за методикою визначення від собівартості реалізованої продукції (витрат обігу); – за аналогією з ПДВ змінено правила визначення дати виникнення (збільшення) валових доходів і витрат – застосовується метод “першої з подій” (раніше на вибір платника застосовувався “касовий” метод чи метод “нарахувань” (за відвантаженням продукції)); 	<p>Нова методика визначення оподаткованого прибутку трохи знижує рівень податкового навантаження на СМП (особливо відчутний ефект зменшення даного тиску на етапі введення нового порядку справляння податку). З іншого боку – дуже ускладнюється податковий облік, виникають принципи розходження між ним та фінансовим і управлінським обліком.</p> <p>Метод “першої з подій” призводить до іммобілізації оборотних коштів та погіршення фінансового стану СМП.</p>

Продовження табл. М.2

Дата впровадження нововведення (внесення змін)	Назва і дата нормативного акта	Короткий виклад суті фіскального нововведення (зміни) в податковому законодавстві	Потенційні наслідки впливу на мале підприємництво
		<ul style="list-style-type: none"> – встановлено уніфіковану ставку (30%) замість диференційованих; – застосування спеціальних умов оподаткування прибутку від деяких операцій особливого виду; – перенос балансових збитків на майбутні податкові періоди дозволено протягом 5 років, наступних за роком їх виникнення, для всіх платників без винятку; – включення до складу валових витрат затрат на НДДКР по основній діяльності; – відсутні спеціальні інвестиційні пільги (за виключенням нового порядку прискореної амортизації основних фондів); – скорочення переліку необґрунтованих пільг 	<p>Єдина ставка спрощує розрахунки податкових зобов'язань.</p> <p>Дозволяє враховувати специфіку окремих видів діяльності, але утруднює дотримання податкових процедур.</p> <p>Сприятливо впливає на фінансові умови господарювання СМП.</p> <p>Сприяє покращенню науково-технічного забезпечення господарської діяльності.</p> <p>У порівнянні з попереднім законодавством дещо послаблені інвестиційні стимули.</p> <p>Зменшує деформації в середовищі МБ та покращує умови конкуренції. Викликає невдоволення тих СМП, котрі користувались такими пільгами</p>
Нарахування на фонд оплати праці (споживання)			
<i>Збір до Фонду Чорнобиля</i>			
3 01 січня 1992 р.	Постанова ВРУ “Про прогноз республіканського бюджету України на 1 квартал 1992 року” від 20 грудня 1991 р.	Утворено Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення із спрямуванням до нього внесків підприємств і господарських організацій незалежно від їх підпорядкованості та форм власності в розмірі 19% до фонду оплати праці з віднесенням сплачених сум на собівартість продукції (робіт, послуг)	Введений збір переважтажував собівартість і зумовлював підвищення цін на продукцію СМП, а отже – зниження її конкурентоспроможності на ринку. Підвищується рівень фіскального “пресу” на зарплату – одну з головних статей витрат СМП
3 01 березня 1992 р.	Постанова ВРУ “Про внесення змін до постанови ВРУ “Про прогноз республіканського бюджету України на 1 квартал 1992 року” від 21 лютого 1992 р.	Розмір внесків зменшено до 12% від фактичних сум витрат, спрямованих на оплату праці (фонду заробітної плати)	Лише частково послаблено негативний вплив відрахувань на конкурентноздатність продукції СМП

Продовження табл. М.2

Дата впровадження нововведення (внесення змін)	Назва і дата нормативного акта	Короткий виклад суті фіскального нововведення (зміни) в податковому законодавстві	Потенційні наслідки впливу на мале підприємство
3 12 липня 1997 р.	Закон України “Про формування Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення” від 20 червня 1997 р.	Уточнено суб’єктний (перелік платників) та розширено об’єктний склад (базу оподаткування) збору до Фонду Чорнобиля, до якого тепер включаються: – виплата основної і додаткової зарплати; – інші заохочувальні і компенсаційні виплати; – виплата авторських винагород; – виплата за виконання робіт (послуг) за договорами цивільно-правового характеру. Ставку знижено до 10% від об’єкту оподаткування з віднесенням сплачених (нарахованих) сум на валові витрати виробництва та обігу	При зниженні ставки на два пункти зменшення частки збору в собівартості (валових витратах) практично не відбулось, бо розширилась база його нарахування
3 01 липня 1998 р.	Указ Президента України “Про встановлення ставки збору у Фонд для здійснення заходів по ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення” від 18 червня 1998 р.	Ставку “чорнобильського” збору знижено вдвоє – до 5%	Сприяло покращенню структури собівартості та зниженню відпускних цін на продукцію СМП
3 01 січня 1999 р.	Указ Президента України “Про деякі зміни в оподаткуванні” від 07 серпня 1998 р.	Повністю відмінено обов’язковий збір до Фонду Чорнобильської катастрофи	Покращення загальних умов господарювання внаслідок зниження прямого (рівня вилучень) і опосередкованого податкового навантаження (зменшення витрат на дотримання фіскальних процедур по скасованому платежу), отримання можливості підвищити попит на продукцію завдяки зниженню цін
<i>Збори на обов’язкове пенсійне і соціальне страхування</i>			
3 01 січня 1992 р.	Постанова ВРУ “Про порядок введення в дію Закону України “Про пенсійне забезпечення” від 06 грудня 1991 р. і постанови КМУ “Про розподіл відрахувань на соціальне страхування у 1992 році” від 21 січня 1992 р.	На заміну відрахувань до Фонду соціального захисту населення і стабілізаційного податку встановлено: – для госпрозрахункових підприємств і організацій незалежно від форм власності й господарювання, громадян-підприємців, які використовують найману працю, тарифи внесків на соцстрах у розмірі 61% від фонду оплати праці (91,6% від загальної суми нарахувань спрямовуються до ПФУ і 8,4% – до ФССУ); – для громадян, що займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на особистій власності та виключно їх праці, а також адвокатів – у розмірі 10% від суми доходу (86% нарахованої суми направляються у ПФУ і 14% – до ФССУ)	Привело до надмірного обтяження собівартості продукції (робіт, послуг) СМП, що використовують найману працю. У більш сприятливі ситуації опинились особи, самозайняті підприємництвом, що сприяло збільшенню їх чисельності

Продовження табл. М.2

Дата впровадження нововведення (внесення змін)	Назва і дата нормативного акта	Короткий виклад суті фіскального нововведення (зміни) в податковому законодавстві	Потенційні наслідки впливу на мале підприємництво
3 01 травня 1993 р.	Постанова ВРУ "Про порядок введення в дію Закону України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про пенсійне забезпечення" від 17 червня 1993 р. та постанови КМУ "Питання соціального страхування" від 02 червня 1993 р.	Розмір внесків на державне соціальне страхування для підприємців – роботодавців (юридичних і фізичних осіб) зменшено до 37% від фонду оплати праці та інших виплат, у тому числі в натуральній формі (з них 88% – до ПФУ і 12% – до ФССУ). Загальний норматив відрахувань для підприємців-одноосібників залишився без змін, змінились тільки пропорції розподілу (9% суми доходу – розмір збору до ПФУ і 1% суми доходу – тариф добровільних страхових внесків до ФССУ, тобто останні стали носити добровільний характер)	Розміри внесків для роботодавців знижено до відносно прийнятних меж, але вони залишаються одними з найвищих у світовій практиці, внаслідок чого їх негативного впливу на ділову активність до кінця позбутись не вдалось. Індивідуальні підприємці продовжували знаходитись в більш сприятливому положенні щодо нарахувань на державне соціальне страхування
3 07 лютого 1996 р.	Постанова ВРУ "Про внесення змін до Постанови ВРУ "Про порядок введення в дію Закону України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про пенсійне забезпечення" від 07 лютого 1996 р.	Тариф обов'язкових внесків До ПФУ для індивідуальних підприємців і адвокатів підвищено до рівня суб'єктів підприємництва, що використовують найману робочу силу (33,6% від суми доходу). До складу платників долучено помічників адвокатів та приватних нотаріусів. Встановлено, що підприємці-громадяни, котрі є роботодавцями, сплачують відповідні внески лише за найманих працівників (самі звільняються від внесків до ПФУ з власного доходу)	Різно погіршилися умови господарювання одноосібних підприємців та діяльності осіб окремих вільних професій. Незначне послаблення отримали СМП – фізичні особи, що використовують найману працю
3 29 липня 1997 р.	Закони України "Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування" та "Про збір на обов'язкове соціальне страхування" від 26 червня 1997 р.	Законодавчо розмежовано як окремі обов'язкові платежі збір на обов'язкове державне пенсійне страхування і обов'язкове соціальне страхування (порядок вирахування, сплати і використання регламентується окремими законами). По обох зборах розширено перелік платників (включено філії, відділення та інші відокремлені підрозділи платників збору, що не мають статусу юридичної особи, розташовані на території іншої територіальної громади) і уточнено об'єкт оподаткування. Ставку збору до ПФУ встановлено у розмірі 32% від фактичних витрат на оплату праці (або суми оподаткованого доходу (прибутку) – для одноосібних підприємців, адвокатів, приватних нотаріусів). Норматив збору на соцстрах для підприємців-роботодавців встановлено у розмірі 5,5% від фактичних витрат на оплату праці (у тому числі 1,5% – на збір на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття), для індивідуальних підприємців та осіб вільних професій – 0,5% від оподаткованого доходу (прибутку) (тільки на збір на соціальне страхування по безробіттю)	Сприяло зменшенню правопорушень, пов'язаних з вирахуванням і сплатою названих обов'язкових платежів до ПФУ та ФССУ. Сумарний розмір відрахувань у ПФУ і ФССУ (без збору на соціальне страхування на випадок безробіття) для СМП – роботодавців майже не змінився (36% замість 37%). Малопомітну перевагу в порівнянні з іншими організаційно-правовими формами СМП отримали самозайняті підприємством особи (загальний розмір відрахувань склав 32,5% проти 37,5% для підприємців, що застосовують найманих працівників)

Продовження табл. М.2

Дата впровадження нововведення (внесення змін)	Назва і дата нормативного акта	Короткий виклад суті фіскального нововведення (зміни) в податковому законодавстві	Потенційні наслідки впливу на мале підприємництво
3 01 січня 1999 р.	Указ Президента України “Про деякі зміни в оподаткуванні” від 07 серпня 1998 р.	Ставку збору на обов’язкове соціальне страхування для суб’єктів підприємництва-роботодавців (включаючи відокремлені підрозділи) знижено до 4,5% від вищезгаданого об’єкта оподаткування, тобто на 1%	Загальний розмір відрахувань для СМП – роботодавців склав 36,5%, тобто практично не змінився
3 22 лютого 2001 р.	Законодавчі акти України “Про розмір внесків на деякі види загальнообов’язкового державного страхування” від 11 січня 2001 р., “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування в зв’язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, зумовленими народженням і похованням” від 18 січня 2000 р. та “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” від 02 березня 2001 р.	У зв’язку з поділом збору на соцстрах на окремі види обов’язкових платежів (створено самостійні фонди для їх акумулювання) встановлено такі ставки внесків: 1. Збір на соціальне страхування в зв’язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, зумовленими народженням і похованням нараховуються у розмірі: а) для підприємців-роботодавців (юридичних і фізичних осіб) – 2,5% від суми фактичних витрат на оплату праці (обов’язковий платіж). Крім цього, впроваджується оплата перших 5 днів тимчасової непрацездатності роботодавцем за рахунок коштів підприємств (підприємців); б) для осіб, що самостійно забезпечують себе роботою (підприємців-індивідуалів, адвокатів, нотаріусів, творчих працівників і т. п.) – 3% від суми оподатковуваного доходу (прибутку) (на добровільній основі). 2. Збір на соціальне страхування на випадок безробіття: а) для підприємців-роботодавців (юридичних і фізичних осіб) – 2,0% від суми фактичних витрат на оплату праці (з 01.07.2001 р. – 2,5%); б) для осіб, самозайнятих підприємницькою, адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю – 2,5% суми оподатковуваного доходу (прибутку) (з 01.07.2001 р. – 3,0%)	Збільшення кількості внесків на соціальне страхування значно ускладнює для СМП дотримання відповідних фіскальних процедур, пов’язаних з вирахуванням та сплатою обов’язкових платежів у численні цільові фонди. Паушальний норматив загальнообов’язкових державних зборів на різні види соціального страхування для роботодавців формально залишився на попередньому рівні (з 01.07.2001 – зріс лише на 0,5%), а реально помітно збільшився в зв’язку із зміною порядку оплати листків тимчасової непрацездатності (перших 5 днів хвороби найманих працівників), тобто “розвантаження” собівартості не відбулось. Незначну прерогативу мають самозайняті особи – право на добровільну сплату внесків на соцстрах в зв’язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, зумовленими народженням і похованням, хоча навіть без їх сплати в порівнянні з попереднім законодавством загальний тариф всеодно зріс на 2 пункти (з 01.07.2001 р. – на 2,5 пункти)
3 01 квітня 2001 р.	Законодавчі акти України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” від 23 вересня 1999 р. та “Про страхові тарифи на загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та	Запроваджено справляння до окремого фонду ще одного різновиду страхового платежу – внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності за тарифами, диференційованими відповідно до класів професійного ризику виробництва. Розмір встановлених страхових тарифів коливається в межах від 0,84% (для 1-го класу професійного ризику виробництва) до 13,8% (для 20-го класу професійного ризику виробництва) від фактичних витрат на оплату праці найманим працівникам	Сумарний норматив усіх разом узятих видів нарахувань на фонд оплати праці для конкретного платника коливається у рамках 37,84–50,8%. Якщо сюди додати витрати на оплату перших п’яти днів тимчасової непрацездатності за рахунок коштів роботодавця та істотно ускладнення адміністрування обов’язкових страхових платежів, то стає зрозумілим, що вище перелічені так звані квазіподатки – один з головних чинників руйнівного впливу на розвиток малого підприємництва в легальних формах

Продовження табл. М.2

Дата впровадження нововведення (внесення змін)	Назва і дата нормативного акта	Короткий виклад суті фіскального нововведення (зміни) в податковому законодавстві	Потенційні наслідки впливу на мале підприємництво
	професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” від 22 лютого 2001 р.		
<i>Збір до Державного фонду сприяння зайнятості населення***</i>			
3 01 січня 1992 р.	Постанова ВРУ “Про введення в дію Закону України “Про зайнятість населення” від 01 березня 1991 р.	Запроваджено обов’язкові внески підприємств, установ, організацій всіх форм власності (крім сільськогосподарських підприємств), які займаються виробничо-господарською або комерційною діяльністю, до фонду зайнятості у розмірі 3% від фонду споживання з віднесенням їх на собівартість продукції (робіт, послуг)	У зв’язку з малими розмірами тарифів обов’язкових внесків до Державного фонду сприяння зайнятості населення (пізніше – збору на обов’язкове соціальне страхування на випадок безробіття) вплив змін його ставок на МБ доцільно розглядати лише в контексті включення до загального (сумарного) нормативу нарахувань на фонд оплати праці
3 01 грудня 1994 р.	Указ Президента України “Про деякі заходи щодо підтримки підприємств, установ, організацій в умовах лібералізації цін” від 28 грудня 1994 р.	Тариф обов’язкового внеску до Державного фонду сприяння зайнятості населення знижено до 1% від фонду споживання	
3 21 квітня 1995 р.	Закон України “Про Державний бюджет України на 1995 рік” від 06 квітня 1995 р.	Норматив збору до фонду зайнятості встановлено на рівні 2% від фонду споживання	
3 20 березня 1997 р.	Закон України “Про систему оподаткування” (в редакції Закону України від 18 лютого 1997 р.	У зв’язку з тим, що згаданий збір не був передбачений в переліку обов’язкових платежів (зборів) він тимчасово не сплачувався до 29 липня 1997 р. (з цього часу його справляння було відновлено, але вже як збору на обов’язкове соціальне страхування на випадок безробіття)	

*** З 29 липня 1997 р. даний платіж почав справлятися як збір на обов’язкове соціальне страхування на випадок безробіття в складі загальних внесків на соцстрах із зарахуванням до ФССУ, а з прийняттям Закону України “Про загальнодержавне соціальне страхування на випадок безробіття” від 02 березня 2001 р. № 1533-III став одним з окремих видів збору на загальнообов’язкове державне соціальне страхування. Тому перелік змін у порядку його стягнення, починаючи з 29 липня 1997 р., наведено в рубриці “Збори на обов’язкове пенсійне і соціальне страхування”.

ДОДАТОК Н

Структура оборотних коштів малих підприємств України в 1997–2001 рр.
(за даними Держкомстату України)

(у відсотках)

Роки	Оборотні кошти – всього	В тому числі:			
		товарно- матеріальн і цінності	грошові кошти	дебітори	інші оборотні кошти
1997:					
на початок року	100,0	47,2	7,8	38,3	6,7
на кінець року	100,0	33,4	5,7	55,1	5,8
1998:					
на початок року	100,0	26,3	4,6	62,4	6,7
на кінець року	100,0	22,9	3,4	66,5	7,2
1999:					
на початок року	100,0	21,6	4,1	57,2	17,1
на кінець року	100,0	20,3	4,0	62,2	13,5
2000:					
на початок року	100,0	21,9	4,9	60,3	12,9
на кінець року	100,0	20,0	5,5	63,2	11,3
2001:					
на початок року	100,0	20,1	6,1	63,4	10,4
на кінець року	100,0	20,4	6,3	63,0	10,3

ДОДАТОК П

Порівняльна характеристика основних компонентів спрощених режимів оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб

Порівнюваний компонент	Єдиний податок	Фіксований податок	Спеціальний торговий патент*
<p><u>1. Обмеження щодо застосування:</u></p> <p>– за видом діяльності та асортиментом товарів (видами послуг)</p>	Не поширюється на підприємців, які провадять діяльність у сфері грального бізнесу, є виробниками та імпортерами підакцизних товарів, здійснюють торгівлю лікєро-горілчаними та тютюновими виробами, пально-мастильними матеріалами	Застосовується виключно при продажу товарів та наданні послуг на ринках, крім торгівлі лікєро-горілчаними виробами	Застосовується виключно при здійсненні оптової і роздрібної торгівлі, діяльності в торговельно-виробничій (громадське харчування) сфері та наданні побутових послуг тільки для населення (виключно для задоволення особистих потреб замовника)
– за формою розрахунків із покупцями (замовниками)	Обмежень не передбачено	Обмежень не передбачено	Патентуванню підлягає торговельна діяльність (включаючи громадське харчування) із здійсненням розрахунків за готівкові кошти, інші готівкові платіжні засоби та з використанням кредитних карток. При наданні побутових послуг населенню обмежень щодо форми розрахунків немає
– за чисельністю осіб, які перебувають у трудових відносинах з підприємцем, включаючи членів його сім'ї	Не більше 10 чол.	Не перевищує 5 чол.	Обмежень не передбачено

* З урахуванням змін, передбачених Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” від 13.12.2001 р. № 2881–III (набрав чинності з 05.01.2002 р.).

Продовження додатку П

Порівнюваний компонент	Єдиний податок	Фіксований податок	Спеціальний торговий патент
– за обсягом виручки (валового доходу) від реалізації товарів (робіт, послуг)	За календарний рік сума виручки не перевищує 500 тис. грн.	За останні 12 календарних місяців, що передують місяцю переходу на фіксований податок, валовий дохід не перевищує 7000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (119 тис. грн.)	За рік сума виручки не перевищує 1 млн. грн.
– за територіальним розміщенням або місцезнаходженням	Обмежень не передбачено	Здійснення відповідної діяльності виключно на ринках України	Застосовується в порядку експерименту на обмежених територіях, визначених КМУ за погодженням з відповідними органами місцевого самоврядування (на даний час на території 13 міст, одного району та двох селищ міського типу)
– за іншими ознаками	Застосовується за умови сплати всіх установлених податків та обов'язкових платежів за попередній звітний (податковий) період, термін сплати яких настав на дату подання відповідної заяви про бажання стати платником єдиного податку. Не поширюється на підприємців, що працюють за спецпатентом	Застосовується за умови обов'язкової сплати ринкового збору у встановленому законодавством порядку	Не поширюється на торговельну діяльність та діяльність з надання послуг підприємцями, які: – здійснюють торгівлю з не стаціонарних об'єктів (лотків, прилавків) у межах ринку і сплачують ринковий збір; – сплачують фіксований податок відповідно до законодавства про оподаткування доходів фізичних осіб; – здійснюють продаж вирощеної в особистому підсобному господарстві та на особистій земельній ділянці продукції рослинництва і бджільництва, худоби, кролів, нутрій, птиці тощо

Продовження додатку П

Порівнюваний компонент	Єдиний податок	Фіксований податок	Спеціальний торговий патент
<p><u>2. Порядок встановлення граничних рівнів податкових ставок та періодичність їх перегляду</u></p>	<p>Встановлюються місцевими радами за місцем державної реєстрації підприємця залежно від виду діяльності і не можуть бути менше 20 та більше 200 грн. на місяць. Якщо підприємець здійснює декілька видів діяльності податок сплачується у розмірі, що не перевищує максимально встановленої ставки.</p> <p>За кожну найману особу, включаючи членів його сім'ї, ставка збільшується на 50 %.</p> <p>Періодичність перегляду ставок не встановлена.</p> <p>Коли протягом терміну дії свідоцтва платника податку (свідоцтво видається на зазначений у заяві термін, але в межах календарного року) місцевою радою змінюються його ставки, то перерахунок сум платежів за період, за який проведена оплата, не здійснюється</p>	<p>Встановлюється відповідною місцевою радою залежно від територіального розташування місця торгівлі і не можуть бути менше ніж 20 та більше ніж 100 грн. на календарний місяць для індивідуальних підприємців. При здійсненні ними діяльності на всій території України податок встановлюється у розмірі 100 грн.</p> <p>За кожну найману особу, включаючи членів сім'ї підприємця, розмір податку збільшується на 50 %.</p> <p>Періодичність перегляду не встановлена.</p> <p>У разі, коли протягом строку дії патенту на право сплати податку (патент видається на строк від 1 до 12 календарних місяців за вибором платника) місцевою радою змінюється його розмір, перерахунок не здійснюється</p>	<p>Вартість спецпатенту встановлюється органами місцевого самоврядування щорічно після затвердження місцевого бюджету залежно від місцезнаходження пункту продажу товарів та їх асортименту або об'єкта з надання побутових послуг та їх виду з дотриманням принципу: розрахункова сума надходжень за рік від суб'єктів підприємницької діяльності у вигляді плати за спецпатент не може бути меншою загальної суми надходжень податків і зборів (замість яких вводиться спецпатент), сплачених ними за попередній бюджетний рік з урахуванням рівня інфляції.</p> <p>Вартість спецпатенту не обмежується граничними рівнями. Дозволяється встановлювати диференційовану плату за спецпатент залежно від площі для здійснення торгівлі або надання послуг. Шкала ставок за 1 кв. м може бути пропорційною або регресивною чи прогресивною.</p> <p>Для приватних підприємців плата за спецпатент може встановлюватись за окремою методикою. Але забороняється її встановлення для окремого платника</p>

Порівнюваний компонент	Єдиний податок	Фіксований податок	Спеціальний торговий патент
<p><u>3. Перелік податків і зборів (обов'язкових платежів), які замінюються (заміщуються)*</u></p>	<p>Підприємець, який сплачує єдиний податок не є платником:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ПДВ (але має право бути його платником за власним бажанням); – податку на доходи фізичних осіб (але не звільняється від обов'язку нарахування, утримання та перерахування до бюджету прибуткового податку з доходів, які виплачуються найманим працівникам, включаючи членів сім'ї**); – плати (податку) за землю (лише за ділянки, які використовуються ним для провадження підприємницької діяльності); – збору за спеціальне використання природних ресурсів; – збору на обов'язкове соціальне страхування (в даний час замінений трьома самостійними видами цільових відрахувань на соцстрах); – податку на промисел (попав у перелік випадково, бо сплачується лише громадянами, що незареєстровані як суб'єкт підприємницької діяльності; 	<p>Підприємець – платник фіксованого податку звільняється від сплати:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ПДВ (не є платником цього податку без права на добровільну реєстрацію); – податку на доходи фізичних осіб (але не звільняється від обов'язку нарахування, утримання та перерахування до бюджету прибуткового податку з доходів, які виплачуються найманим працівникам, включаючи членів сім'ї**); – нарахувань на фонд оплати праці найманих осіб та власний чистий дохід (на даний момент з вищезгаданих об'єктів справляються збір на обов'язкове державне пенсійне страхування та два види внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування); – податку на промисел (попав у перелік випадково, бо зареєстровані суб'єкти підприємництва взагалі його не сплачують); – збору на обов'язкове соціальне страхування (по суті дублюється одна з вище наведених викладок); 	<p>Підприємець, який придбав спецпатент, не сплачує:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ПДВ, крім податку з імпортних операцій (“митного” ПДВ); – податку на доходи фізичних осіб; – плату (податок) за землю; – збір за спеціальне використання природних ресурсів; – збір на обов'язкове соціальне страхування (на даний час замінений трьома самостійними видами цільових відрахувань на соціальне страхування); – збір на обов'язкове державне пенсійне страхування; – ринковий збір; – збір на видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг. <p>Власнику спецпатенту не потрібний торговий патент на здійснення торгівлі та надання послуг населенню</p>

* У наведених переліках не враховано обов'язкові платежі, які на даний момент скасовано для всіх платників без винятку, а саме: зборів до Фонду Чорнобиля і Держіннофонду та відрахувань на утримання автодоріг, а також комунальний податок і внески до Фонду України соціального захисту інвалідів, бо підприємці фізичні особи взагалі не входять до складу їх платників.

** Наведена норма є досить спірною.

Порівнюваний компонент	Єдиний податок	Фіксований податок	Спеціальний торговий патент
	<ul style="list-style-type: none"> – збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; – збору за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг; – внесків до Державного фонду сприяння зайнятості населення (нині існує у вигляді одного з видів внесків на соцстрах); – плати за патенти (крім спецпатенту) 	<ul style="list-style-type: none"> – придбання торгового патенту (включення до переліку незрозуміле, бо Закон про патентування не поширюється на підприємців, які сплачують фіксований податок відповідно до законодавства про оподаткування доходів фізичних осіб); – отримання ліцензії на здійснення роздрібною (дрібнооптовою) торгівлі (на сьогодні придбання таких ліцензій взагалі відмінено для всіх) 	
<p>4. <u>Строки сплати і подачі податкової звітності, її форми</u></p>	<p>У разі щомісячної сплати податку його перерахування на окремий рахунок відділень Державного казначейства здійснюється не пізніше 20 числа місяця, наступного за тим, в якому проводилась попередня (авансова) сплата*.</p> <p>Протягом 5 днів після закінчення звітного періоду (кварталу) платник податку подає до податкового органу за місцем держреєстрації звіт, в якому вказується: фактична чисельність працівників у звітному кварталі (з помісячною розбивкою), сума фактично сплаченого податку та обсяг виручки за звітний квартал</p>	<p>Конкретні строки не встановлено, однак сплата проводиться завчасно (не менше ніж за 3 дні) до дати видачі або продовження терміну дії патенту на право здійснення підприємницької діяльності на умовах сплати фіксованого податку.</p> <p>Не передбачено звільнення від щоквартального подання податкових декларацій наростаючим підсумком з початку року протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу, тобто не пізніше: 10 травня – за I квартал, 9 серпня –</p>	<p>Оплата вартості спецпатенту проводиться щомісяця до 15 числа місяця, який передує звітному (авансом).</p> <p>Дозволяється попередня оплата за весь термін його дії (12 календарних місяців) та на наступні за поточним роки, але не більше ніж на 3 роки. При цьому підприємець звільняється від обов'язків довнесення вартості спецпатенту в разі, якщо прийнятими в наступні роки нормативно-правовими актами вона буде збільшена.</p> <p>Для придбання спецпатенту на наступний рік приватний підприємець подає до державного податкового органу за місцезнаходженням пункту продажу товарів або пункту з надання</p>

* Наведена норма є досить спірною.

Продовження додатку П

Порівнюваний компонент	Єдиний податок	Фіксований податок	Спеціальний торговий патент
	та наростаючим підсумком з початку терміну дії свідоцтва про сплату єдиного податку в календарному році	за I півріччя, 9 листопада – за 9 місяців, 9 лютого наступного року – за звітний рік (аналогічно як при загальній системі оподаткування). Проте, в декларації вказується лише період діяльності за фіксованим податком, розмір валового доходу та суму сплаченого за звітний період зазначеного податку	побутових послуг довідку про обсяг виручки (доходу) за минулий рік (обсяг виручки може визначатись розрахунково: за період діяльності ураховується фактичний її обсяг, за решту місяців – розрахунковий, виходячи із фактичної середньомісячної виручки (доходу))
5. Спрощений порядок ведення податкового обліку	Для визначення результатів власної підприємницької діяльності на підставі хронологічного відображення здійснених і фінансово-господарських операцій платник податку веде Книгу обліку доходів і витрат згідно з додатком № 10 Інструкції про прибутковий податок з громадян № 12 від 21.04.93 р. При цьому обов'язковому заповненню підлягають тільки графи “Період обліку”, “Витрати на виробництво продукції”, “Сума виручки (доходу)”, “Чистий дохід”. Книги обліку доходів і витрат (ф. № 10) отримуються підприємцем, який проводить торговельну діяльність, на кожного найманого працівника, що займається реалізацією товарів	Платник податку звільняється від ведення обов'язкового обліку доходів і витрат у формі Книги обліку доходів і витрат, передбаченій Інструкцією про прибутковий податок з громадян № 12 від 21.04.93 р. Проте, для контролю за розміром, одержаного валового доходу за останні 12 календарних місяців він повинен вести особистий облік цього показника у зручній для нього формі	Підприємець, що придбав спеціальний торговий патент, зобов'язаний вести Книгу обліку доходів і витрат за формою та у порядку, встановленими наказом ДПА України № 43 від 30.01.2002 р., який зареєстровано в Мінюсті України за № 176/6464 від 22.02.2002 р. У Книзі у хронологічному порядку заповнюються графи “№ з/п”, “Період отримання виручки (доходу), витрат”, “Вид товарів (робіт, послуг)”, “Сума виручки (доходу)” та “Сума витрат”

Порівнюваний компонент	Єдиний податок	Фіксований податок	Спеціальний торговий патент
<p><u>6. Застосування реєстраторів розрахункових операцій та розрахункових книжок при здійсненні операцій із розрахунків у готівковій та / або безготівковій формі (із застосуванням платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо) у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг*</u></p>	<p>РРО та РК не застосовуються при продажу товарів (крім під акцизних) (наданні послуг) підприємцем, оподаткування якого здійснюється шляхом отримання свідоцтва про сплату єдиного податку, за умови ведення ним книги обліку доходів і витрат у порядку, визначеному КМУ за поданням державного органу, уповноваженого проводити державну регуляторну політику**. До згаданої Книги заносяться наступні відомості: порядковий номер запису; дата здійснення операції, пов'язаної з проведеними витратами і/або отриманим доходом; сума витрат за фактом їх здійснення, в тому числі зарплата найманого працівника; сума вартості товарів, отриманих для їх продажу (надання послуг); сума виручки від продажу товарів (надання послуг) – з підсумком за день</p>	<p>РРО та РК не застосовуються при продажу товарів (крім під акцизних) (наданні послуг) підприємцем, оподаткування якого здійснюється шляхом отримання свідоцтва про сплату єдиного податку, за умови ведення ним книги обліку доходів і витрат у порядку, визначеному КМУ за поданням державного органу, уповноваженого проводити державну регуляторну політику. (На сьогодні проект згаданого документа проходить міжвідомче узгодження.) При продажу товарів на одному торговому об'єкті або в одному з торгових об'єктів, де в асортименті є підакцизні товари (крім пива на розлив) підприємець повинен використовувати РК разом з КОРО або, за їх бажанням, належним чином зареєстровані РРО***</p>	<p>РРО та РК не застосовуються при продажу товарів (крім підакцизних) (наданні послуг) підприємцем, оподаткування якого здійснюється шляхом придбання спец патенту на право здійснення торгівлі та надання послуг населенню, за умови ведення ним книги обліку доходів і витрат у порядку, визначеному КМУ за поданням державного органу, уповноваженого проводити державну регуляторну політику. (На сьогодні проект згаданого документа проходить міжвідомче узгодження.) При продажу товарів на одному торговому об'єкті або в одному з торгових об'єктів, де в асортименті є підакцизні товари (крім пива на розлив) підприємець повинен використовувати РК разом з КОРО або, за їх бажанням, належним чином зареєстровані РРО***</p>

* З урахуванням вимог Закону України “Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг” від 01.06.2000 р. № 1776–III (з внесеними змінами і доповненнями), який набрав чинності 01.01.2001 р.

** Встановлений Постановою КМУ від 26.09.2001 р. № 1269 “Про затвердження Порядку ведення книги обліку доходів і витрат”.

*** Згідно Податкового роз'яснення щодо застосування пунктів 5, 6, 7 статті 9 Закону України “Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг”, затвердженого наказом ДПА України від 14.01.2002 р. № 20.

Порівнюваний компонент	Єдиний податок	Фіксований податок	Спеціальний торговий патент
	При продажу товарів на одному торговому об'єкті або в одному з торгових об'єктів, де в асортименті є підакцизні товари (крім пива на розлив) підприємець повинен використовувати РК разом з книгами обліку розрахункових операцій (КОРО) або, за їх бажанням, належним чином зареєстровані РРО***		

ДОДАТОК Р

Модель модернізованої підсистеми оподаткування малого бізнесу в Україні

Кваліфікаційні критерії*	Особливості застосування альтернативних режимів оподаткування	
	Спрощеного	Загальноприйнятого
1	2	3
Обсяг річного валового доходу** (виручки від реалізації та позареалізаційних доходів)*** не перевищує неоподатковуваного “порогу” для ПДВ – 62,5 тис. грн. або EUR 12,5 тис. (для переводу в гривні застосовується курс НБУ на початок року)	Сплата єдиного універсального податку здійснюється у фіксованій сумі шляхом придбання спецпатенту, вартість якого залежить: – від виду підприємницької діяльності; – чисельності жителів населеного пункту, де здійснюється господарська діяльність; – основного фізичного (“реального”) параметру, який найбільше впливає на обсяг отриманого доходу від конкретного виду діяльності (кількості працівників, потужності виробничого обладнання, торговельної площі пункту продажу, кількості, та виду автотранспортних засобів для перевезень, числа посадочних місць у пунктах громадського харчування, перукарнях тощо). Конкретні розміри плати за спецпатент встановлюються місцевими радами, за єдиною методикою, розробленою Міністерством економіки України і закріпленою у законодавчому порядку.	Надається право добровільної реєстрації платником податку на додану вартість. Сплата податку на прибуток підприємств (податку на доходи підприємців – фізичних осіб) і ПДВ (у разі добровільної реєстрації його платником) та подача відповідної податкової звітності проводиться один раз в рік без перерахування авансових платежів
Обсяг річного валового доходу (виручки від реалізації та позареалізаційних доходів) не перевищує 125 тис. грн. або EUR 25 тис. (для переводу в гривні застосовується курс НБУ на початок року)	При здійсненні кількох видів діяльності одночасно та в різних місцевостях застосовується максимальна із встановлених ставок. Для цілей оподаткування ведеться лише Книга обліку загального обсягу валового доходу (в хронологічному порядку). При здійсненні розрахунків із споживачами за готівку дозволяється не застосовувати реєстратори розрахункових операцій за умови обов’язкової видачі документа строгої звітності (квитанції), підтверджуючого факт реалізації. Плата за спецпатент замінює собою переважну більшість податків та зборів, включаючи ПДВ та єдиний соціальний податок (збір)	Новостворені суб’єкти малого підприємництва, а також ті, що жодного разу з моменту створення не реєструвались платником ПДВ, які протягом минулого календарного року діяльності не перевищили початкового “порогу” для обов’язкової реєстрації платником ПДВ (62500 грн.), а в поточному році передбачають не перевищити наступного обмеження господарського обороту (125000 грн.), звільняються від сплати ПДВ
Обсяг річного валового доходу (виручки від реалізації та позареалізаційних доходів) не перевищує 250 тис. грн. або EUR 50 тис. (для переводу в гривні застосовується курс НБУ на початок року). Чисельність найманих працівників зі “сторони” не перевищує 5 осіб (до встановленої квоти не входять члени сім’ї засновника (власника) суб’єкта малого підприємництва, які ведуть з ним спільне домашнє господарство), а загалом кількість працюючих в будь-якому періоді становить не більше 10 чол.****		Сплата податку на прибуток підприємств (податку на доходи підприємців – фізичних осіб) і ПДВ та подача відповідної звітності проводиться два рази в рік без перерахування авансових платежів

* Усі вартісні показники підлягають щорічній індексації, виходячи з темпів інфляції (або у відповідності з будь-яким іншим дефлятором із широкою базою).

** Для цілей справляння ПДВ враховується показник обсягу всіх операцій з продажу товарів (робіт, послуг) протягом будь-якого періоду з останніх 12 календарних місяців.

*** Для суб’єктів підприємництва – юридичних осіб відповідає сумарному значенню показників доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), інших операційних доходів, доходу від участі в капіталі, інших фінансових доходів та інших доходів, визначених за національними П (С) БО [83, С.24-31, 58-61].

**** Для малих фірм, де працюють виключно члени сім’ї власника (засновника), що ведуть спільне з ним домашнє господарство, і які не перевищують визначених лімітів за кількістю зайнятих і господарським оборотом, доречно ввести поняття “малої сімейної справи”, що дозволяє, зокрема, не укладати трудових угод із такими працівниками та знімає спірні питання щодо оплати праці чи розподілу доходів.

Продовження додатку Р

1	2	3
<p>Обсяг річного валового доходу (виручки від реалізації та позареалізаційних доходів) не перевищує 1 млн. грн. або EUR 200 тис. (для переводу в гривні застосовується курс НБУ на початок року)</p>	<p>На найближчу перспективу (два-три роки) зберігається справляння єдиного універсального податку у відсотках до валового доходу (у вигляді “оборотного” податку), диференційованого за укрупненими галузями (сферами) підприємницької діяльності, а саме:</p> <p>а) послуг (за винятком тих, що не підпадають під критерії малого підприємництва);</p> <p>б) матеріального виробництва, будівництва, транспортування вантажів;</p> <p>в) торгівлі, громадського харчування, включаючи ресторани, та готельного бізнесу. Податкові ставки встановлюються, виходячи із розрахунку середніх часток сумарних фіскальних вилучень податків і зборів, що заміщуються унітарним податком, у загальному обсязі валового доходу, отриманого в укрупнених сферах господарської діяльності за ряд попередніх років*.</p> <p>Для цілей оподаткування роздільно ведуться Книги обліку обсягів валового доходу у розрізі названих вище галузей.</p> <p>У майбутньому необхідно перейти до інтегрованого податку на чистий потік реальних трансакцій у грошовому виразі (R-based Corporate Cash-Flow Tax, real), тобто до оподаткування різниці між виручкою від реалізації і вартістю факторів, що використовуються у господарській діяльності. Податковий облік ведеться за спрощеною методикою, без застосування подвійних проводок, на основі простих записів в Журналі обліку грошових потоків (надходжень і видатків).</p> <p>Єдиний сукупний податок замінює собою переважну більшість податків та обов’язкових платежів, за винятком ПДВ** і єдиного соціального податку (збору)</p>	<p>Сплата податку на прибуток підприємств (податку на доходи фізичних осіб) і ПДВ та подача відповідної звітності проводиться щоквартально без перерахування авансових платежів.</p> <p>Зберігається вищезгадана цільова інвестиційно-інноваційна пільга з податку на прибуток новостворених малих підприємств у сфері виробництва, науки і наукового обслуговування та послуг (крім визначеного переліку обмежень), та поширюється на суб’єктів малого підприємництва без створення юридичної особи, що задовольняють встановленим вимогам (при справлянні податку на доходи фізичних осіб).</p> <p>Надається право на добровільний вибір спрощеної методики обчислення величини ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету, суть якої полягає у застосуванні до обороту платника податку за поточний рік коефіцієнтів (середніх відсоткових співвідношень чистих зобов’язань з ПДВ до загального обсягу продажів)*, отриманих на основі аналізу відповідних даних за ряд попередніх років по трьох укрупнених галузях (сферах) діяльності, а саме:</p> <p>а) послуг (за винятком тих, що не підпадають під критерії малого підприємництва);</p> <p>б) матеріального виробництва, будівництва, транспортування вантажів;</p> <p>в) торгівлі, громадського харчування, включаючи ресторани, та готельного бізнесу. Щоб застосувати спрощений спосіб розрахунків ПДВ до сплати в бюджет платник зобов’язаний вести роздільний облік обсягу продажів у розрізі вищевказаних галузей</p>

* Податкові ставки єдиного податку (коефіцієнти для обчислення ПДВ) підлягають періодичному перегляду раз у два роки і оприлюдненню у законах про Державний бюджет на наступний рік.

** Платник може на власний розсуд обрати спрощену методику обчислення ПДВ, належного до сплати в бюджет, суть якої розкрито у сусідній колонці “Загальноприйнятий режим оподаткування”, що дозволяє обмежитись податковим обліком, котрий ведеться для цілей справляння єдиного сукупного податку, тобто не збільшувати витрати на його ведення.

Продовження додатку Р

1	2	3
<p>Обсяг річного валового доходу (виручки від реалізації та поза-реалізаційних доходів) не перевищує 2,5 млн. грн. або EUR 500 тис. (для переведення в гривні застосовується курс НБУ на початок року).</p> <p>Середньооблікова чисельність працюючих за календарний рік не перевищує 50 осіб (з урахуванням працюючих за договорами та за сумісництвом, а також працівників усіх відособлених підрозділів)*</p>	Не застосовується	<p>Можливість обрати касовий метод ведення податкового обліку для обчислення податку на прибуток підприємств та податкових зобов'язань і податкового кредиту з ПДВ**. Авансові платежі з вищевказаних податків не справляються.</p> <p>Надається право на використання для цілей обчислення податку на прибуток підприємств (податку на доходи підприємців – фізичних осіб) коефіцієнта прискореної амортизації основних фондів, але не вище 2.</p> <p>Надається право визначати витрати для цілей обчислення сукупного чистого доходу підприємця – фізичної особи за встановленими нормами до валового доходу (без необхідності їх документального підтвердження)***.</p> <p>Надається право на застосування спрощеної методики ведення бухгалтерського обліку витрат і визначення фінансових результатів підприємства****.</p>
<p>Перевищення вищезгаданих критеріїв обсягу річного валового доходу (виручки від реалізації та позареалізаційних доходів) та середньооблікової чисельності працюючих</p>	Не застосовується	<p>Застосування повністю стандартних правил оподаткування, які у реформованому вигляді, зокрема, передбачають:</p> <p>– скорочення переліку загальнодержавних та місцевих податків та зборів, як це передбачено проектом Податкового кодексу України;</p>

* Встановлені кваліфікаційні критерії поширюються і на підприємців – фізичних осіб. Крім цього, зберігаються інші обмеження, передбачені діючим законодавством щодо дефініції “суб’єкт малого підприємництва” (див. додаток А, табл. А.4).

** “Касовий” метод, можливість застосування якого встановлено діючим законодавством з ПДВ для певних категорій суб’єктів підприємництва, передбачає врахування попередньої (авансової) оплати товарів (робіт, послуг), що зумовлює відрив обчислення ПДВ від руху реальних товарно-матеріальних цінностей. На відміну від нього автор пропонує касовий спосіб констатації доходів і видатків, використання котрого дозволялось вітчизняним законодавством у 1991–1996 рр. Згідно останнього умовою врахування в обліку оплати (надходження коштів чи іншої компенсації) є зареєстрований факт відвантаження товарів (виконання робіт, надання послуг), що відбувся раніше. Це забезпечує зв’язок руху грошових коштів та реальних активів платника податків та усуває імобілізацію оборотних коштів, пов’язану з оподаткуванням.

*** На наш погляд, необхідно обмежити застосування нормативного способу обчислення оподаткованого доходу приватних підприємців встановленими рамками, адже з метою уникнення податкових зловживань для значних масштабів виробничо-комерційної діяльності доцільно вести повний скрупульозний облік доходів та витрат. Крім цього, чинні норми витрат для окремих видів підприємництва необхідно переглянути у більшу сторону. В той же час при їх встановленні потрібно враховувати можливу економію приватних підприємців від спрощення порядку ведення податкового обліку в порівнянні із малими підприємствами.

**** Можливість її застосування передбачена Положенням про спрощену форму бухгалтерського обліку суб’єктів малого підприємництва, затвердженого наказом Мінфіну України від 30.09.98 р. № 196 (із змінами і доповненнями, внесеними наказами Мінфіну від 25.02.2000 р. № 39 та від 07.12.2000 р. № 315). За умови уніфікації податкового та бухгалтерського обліку за національними стандартами, а саме: використання ідентичних методів визнання доходів та витрат; визначення оподаткованого прибутку підприємства на основі показників прибутку від звичайної діяльності до оподаткування, надзвичайних доходів та надзвичайних витрат, суб’єкти малого підприємництва зі статусом юридичної особи отримують додаткові переваги у вигляді зменшення витрат на дотримання регулятивних фіскальних процедур.

Продовження додатку Р

1	2	3
<p>Перевищення вищезгаданих критеріїв обсягу річного валового доходу (виручки від реалізації та позареалізаційних доходів) та середньооблікової чисельності працюючих</p>	<p>Не застосовується</p>	<ul style="list-style-type: none"> – доповнення базової ставки ПДВ (20 %) однією пониженою – на рівні не вище 10 % для основних груп товарів (робіт, послуг) першої необхідності при паралельному скороченні переліку пільг або зниження стандартної податкової ставки до 17 % за умови підвищення фіскальної ефективності згаданого податку; – справляння податку на прибуток підприємств за помірно прогресивною шкалою податкових ставок (з максимальною ставкою 30 % та елементом регресу для прибутків, що перевищують певний рівень); – справляння податку на доходи підприємців – фізичних осіб за трьохступеневою слабопрогресивною шкалою ставок оподаткування з елементом регресу для надвисоких доходів, перегляд розміру неоподаткованого мінімуму та введення системи податкових знижок соціального характеру; – запровадження замість сукупності внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, включаючи відрахування до Пенсійного фонду України, єдиного пропорційного соціального податку (збору) в розмірі 30 % від фонду заробітної плати найманих працівників – для роботодавців та 5 % від суми заробітку – для представників найманого персоналу (з особистого чистого доходу приватних підприємців податок стягується за ставкою 20 %); – максимальну уніфікацію податкового та фінансового обліку

ДОДАТОК С

Преференційні елементи при застосуванні ПДВ у відношенні до підприємств малого бізнесу в країнах – членах ОЕСР [141]

Таблиця С.1

Звільнення від обов'язкової постановки на облік в органах податкової служби у якості платника ПДВ

Країна	Підстава для пільги		Критерій		Необов'язкова реєстрація	Мінімальний період реєстрації*
	Розмір підприємця	Вид підприємця	У місцевій валюті	У доларах США		
Австрія	Так	Ні	Оборот до 40 тис.	3 270	Так	5 років
Бельгія	Ні	Ні	--	--	--	--
Канада	Так	Ні	Оборот до 30 тис.	22 760	Так	1 рік
Данія	Так	Ні	Оборот до 20 тис.	2 960	Так	2 роки
Фінляндія	Так	Ні	Оборот до 75 тис.	13 170	Так	--
Франція	Так	Так	Оборот до 70 тис. без ПДВ	11 820	Так	2 роки
Німеччина	Так	Ні	Оборот до 25 тис.	14 340	Так	5 років
Греція	Так	Так	Оборот до 1 млн.	4 тис.	Так	--
Ісландія	Так	Ні	Оборот до 140 тис.	1 920	Так	--
Ірландія	Так	Ні	Оборот до 40 тис.	57 140	Так	--
Італія	Так	Так	Оборот до 10 млн.	--	Так	1 рік
Японія	Так	Ні	Оборот до 30 млн.	269 060	Так	2 роки
Люксембург	Так	Ні	Оборот до 400 тис.	11 040	Так	5 років
Мексика	Ні	Ні	--	--	Ні	1 місяць
Нідерланди	Так	Ні	Чиста сума ПДВ до 4150	2 130	Так	--
Нова Зеландія	Так	Ні	Оборот до 30 тис.	6 880	Так	--
Норвегія	Так	Так	Оборот до 30 тис.	3 990	Ні	2 роки
Португалія	Так	Так	Оборот до 1,5 млн.	8 520	Так	5 років
Іспанія	Ні	Так	Індивідуальні роздрібні торговці	--	Ні	Знятися не можна
Швеція	Так	Ні	Оборот до 200 тис.	24 615	Ні	--
Швейцарія	Так	Ні	Оборот до 75 тис.	50 990	Так	--
Туреччина	Так	Так	В залежності від виду діяльності	--	Ні	--
Великобританія	Так	Ні	Оборот до 45 тис.	67 260	Так	--

* Щоб уникнути спекуляції на різниці в часі придбання і наступної реалізації цих же товарів, багато держав – членів ОЕСР встановлюють мінімальні періоди реєстрації, протягом яких вже зареєстрований платник зобов'язаний залишатися на податковому обліку (зазвичай, вказаний період варіюється між одним та п'ятьма роками). Аналогічне обмеження діє і в Україні: суб'єкти підприємництва, зареєстровані раніше платниками ПДВ, можуть бути зняті з реєстрації (анулювання реєстраційного свідоцтва) не раніше, ніж через 24 календарних місяці після неї при дотриманні передбачених законодавством вимог щодо обсягів оборотів з продажу (див. додаток М, табл.М.1), і його слід зберегти надалі у вдосконаленій вітчизняній методиці справляння ПДВ. Крім цього, в більшості країн ОЕСР звільнення від постановки на відповідний облік з ПДВ не надається у тих випадках, коли підприємницькі структури штучно розділяються на менші з метою зниження сумарного обороту, що доцільно запровадити в Україні.

Таблиця С.2

Застосування спрощених методик обчислення податкових зобов'язань з ПДВ

Країна	Критерії надання пільги (обсяг обороту за рік)		Коефіцієнт виводиться на основі:	Для обчислення коефіцієнт застосовується до:	Підлягає послідовному коректуванню*
	У місцевій валюті	У доларах США			
Бельгія	20 млн.	552 180	Середній валовий прибуток по галузі	Ціна придбання реалізованих товарів	Так
Канада	200 тис.	151 750	<u>Торгівля</u> : 1,5% від перших \$30 тис., 2,5% від решти обсягу реалізації товарів; <u>Послуги</u> : 4% від перших \$30 тис., 5% від решти обсягу реалізації послуг	Загальний обсяг оподатковуваних продажів (з врахуванням податку) за виключенням оподатковуваних за нульовою ставкою	Ні
Франція	3,5 млн.	591 220	Відношення розміру податкового зобов'язання до загального обороту (включаючи неоподатковувану діяльність) за попередній рік	Обсяг обороту за поточний рік	Так
Японія	200 млн.	1 793 720	Середні значення по галузі	Обсяг оподатковуваних продажів без врахування податків	Ні
Іспанія	50 млн.	349 650	Середні значення по галузі	Обсяг оподатковуваних продажів без врахування податків	Ні
Швейцарія	500 тис.	339 905	Раніше розраховані коефіцієнти по галузі	Обсяг обороту за поточний рік	Ні

* В Україні при застосуванні спрощеного методу розрахунку суми ПДВ, належної до сплати в казну, необхідно відмовитись від її наступного коригування, виходячи з фактичних сум податкових зобов'язань та податкового кредиту, бо в цьому випадку фактично втрачається сенс застосування подібної методики.

Таблиця С.3

Періодичність подачі декларацій з ПДВ для підприємств малого бізнесу

Країна	Загальні звітні періоди	Звітні періоди тільки для малих підприємців		Величина річного обороту, нижче якої підприємець має право на більш тривалий звітний період	
	У місяцях	У місяцях	Вирішує платник	Національна валюта	Долари США
Австрія	1 і 12	3 і 12 або 12	Ні Так	300 тис. податок 8 тис.	24 490 податок 650
Бельгія	1	3	Так Так	20 млн. 3 млн.	552 180 82 830
Канада	1	3 або 12	Так	6 млн. 500 000	4 552 350 379 360
Данія	3 або 6	--	--	--	--
Франція	1	3 або 12	--	податок 12 000 або оборот 3,5 млн.	податок 2 030 591 220
Німеччина	1 і 12	3 і 12 або 12	Так	податок 1000 податок 6000	податок 570 податок 3 440
Греція	1 і 12 або 2 і 12	3 і 12	Так	6 млн.	23 990
Ісландія	2 і 6	--	Так	--	--
Ірландія	2	12	Так	--	--
Італія	1 і 12	3 і 12	Так	360 млн. 1 000 млн.	211 640 587 890
Японія	3 або 6 і 12	--	--	--	--
Люксембург	1 і 12	3 і 12	Так	25 млн.	690 230
Мексика	1 або 3 і 12	3	Ні	2 млн.	643 850
Нідерланди	1	3 і 12	--	1 тис./ 36 тис.	510/ 18 450
Нова Зеландія	1 або 2	6	Так	250 тис.	140 690
Норвегія	2	--	--	--	--
Португалія	1	3	Так	40 млн.	227 140
Іспанія	1 або 3 і 12	--	--	--	--
Швеція	1 або 2	12	Так	200 тис.	24 620
Швейцарія	3	3	Ні	--	--
Туреччина	1	12	Так	В залежності від виду діяльності	--
Великобританія	1 або 3	12	Так	300 тис.	448 430

Таблиця С.4

Ведення податкового обліку та звітності з ПДВ на основі касового методу

Країна	Можливість обліку на основі платежів	Платники податку вибирають метод ведення обліку	Критерії для надання пільги
Австрія	Так	Так	Оборот до 1,5 млн. Sch + вільні професії
Бельгія	Так	Так	Роздрібні торговці
Канада	Ні	Ні	--
Данія	Ні	--	--
Фінляндія	Так	Так	Вільні професії
Франція	Ні	--	--
Німеччина	Так	Так	Оборот до 250 тис. DM + вільні професії
Греція	Так	Так	Оборот до 6 млн. Dr
Ісландія	Ні	--	--
Ірландія	Так	Так	Роздрібні торговці
Італія	Так	Так	Роздрібні торговці
Японія	Так	Так	Окремі категорії платників
Люксембург	Так	Так	Оборот до 6 млн. LF
Мексика	Так	Так	Доход до 600 тис. песо
Нідерланди	Так	Так	Роздрібні торговці, що забезпечують приватний сектор
Нова Зеландія	Так	Так	Оборот до 1 млн. NZ\$
Норвегія	Ні	--	--
Португалія	Ні	--	--
Іспанія	Ні	--	--
Швеція	Так	Так	Оборот до 482 тис. SKr
Швейцарія	Так	Ні	--
Туреччина	Ні	--	--
Великобританія	Так	Так	Роздрібні торговці з оборотом до 350 тис. фунтів

Додаток Т

Ставки ПДВ в окремих країнах з перехідною економікою [148, С.17]

Країна	Базова (стандартна) ставка податку	Пільгові (понижені) ставки та повне звільнення від податку (перелік основних видів товарів та послуг)
Азербайджан [143]	18,0%	0% – експорт товарів та послуг, товари і послуги для дипломатичних представництв, придбання товарів (робіт, послуг) за рахунок безоплатної допомоги з-за кордону, поставка золота та ін. цінностей Нацбанку; не оподатковуються – приватизація майна держпідприємств, фінансові послуги, поставка та імпорт валюти і цінних паперів, імпорт золота для Нацбанку, внески в статутний фонд, періодика, підручники і дитяча література, ритуальні послуги та ін.
Естонія	18,0%	5% – книги, медицина, медичне обладнання, опалення; 0% – експорт товарів та послуг; не оподатковуються – підручники, періодика за підпискою, страхові і фінансові послуги, туризм, театри і концерти, повітряна і водяна енергія та ін.
Китай [140, С.81; 147]	17,0%	13% – зерно, олія, пакувальні послуги, друкарські видання, корми, добрива, сільгосптехніка та хімікати для сільського господарства та ін.; 0% – експорт товарів та послуг; не оподатковуються – нетоварна продукція власного виробництва сільськогосподарських підприємств і фермерів, антикварні книги, придбані в населення, медичні препарати і засоби, імпорتنі інструменти і обладнання для НДДКР та освіти, імпорتنі ТМЦ у вигляді благодійної допомоги, імпорتنі вироби для потреб інвалідів та ін.
Литва	18,0%	9% – опалення; 5% – пасажирські перевезення, продукція сільського господарства; 0% – експорт та імпорт послуг; не оподатковуються – освіта, книги, газети, журнали, медичне обслуговування і ліки, оренда, будівництво, страхування, фінансові послуги, пошта, міжнародні мандрівки і послуги та ін.
Польща [139, С.61-62; 149, С.159]	22,0%	7% – готові продукти харчування, товари для дітей, будматеріали, роботи з будівництва житла, окремі види продукції сфери охорони здоров'я, послуг пасажирського транспорту, послуг бюро подорожей та громадського харчування та муніципальних послуг та ін.; 3% – внутрішній продаж та імпорт непереробленої продукції сільського господарства, лісового, мисливського та рибного господарства; 0% – експорт товарів та послуг, внутрішній продаж та імпорт засобів сільськогосподарського та лісового виробництва, книг та преси, продаж квартир та ін.; не оподатковуються – вироби народних промислів та живопис, послуги у сфері сільського, лісового і рибного господарства, фінансові послуги, культура і мистецтво, спорт, наука та освіта, послуги державної пошти та ін.
Російська Федерація* [142, С.27-28]	20,0%	10% – основні продукти харчування, вироби дитячого асортименту; 0% – експорт товарів та послуг; не оподатковуються – фінансові послуги у вигляді грошової позики, реалізація власної сільськогосподарської продукції в рахунок оплати праці та харчування працівників, імпорт обладнання в якості статутного внеску, НДДКР за рахунок бюджету і спеціальних фондів та згідно господарських договорів, реалізація товарів (робіт, послуг) громадськими організаціями інвалідів та ін.
Словаччина	23,0%	10% – продукти харчування, медицина та ін.
Україна [150, С.21-26]	20,0%	0% – експорт товарів та послуг, міжнародні перевезення, транзит; не оподатковуються – вітчизняні продукти дитячого харчування із молочних кухонь, періодика, освіта, спеціальні товари для інвалідів, медичне обслуговування, фармацевтична продукція, продаж путівок на санаторно-курортне лікування, міські і приміські пасажирські перевезення, благодійна допомога бюджетним і некомерційним установам, продаж товарів (робіт, послуг) підприємствами, де більшість працюючих інваліди, та ін.
Чехія [138, С.66]	22,0%	5% – хліб, м'ясо, крупи, олія, цукерки, товари для інвалідів, лікарські препарати, більшість послуг та ін.

* Аналогічний підхід до диференціації ставок ПДВ, зокрема, застосовується у Республіці Білорусь [151], Республіці Узбекистан [152, С.24-26].

ДОДАТОК У

Порівняння ставок податку на доходи фізичних осіб в Україні, Республіці Польща, Чеській Республіці та окремих країнах СНД

Таблиця У.1

Шкала ставок прибуткового податку з громадян в Україні, пристосована до діючого неоподаткованого мінімуму [115, С.39]*

Річний сукупний оподатковуваний доход	Ставки та розміри податку
включно до 204 грн. (\approx \$ 38)	не оподатковується
від 204 грн. до 1020 грн. (\approx від \$ 38 до \$ 191)	10 % із суми, що перевищує 204 грн. (\approx \$ 38)
від 1021 грн. до 2040 грн. (\approx від \$ 191 до \$ 383)	81,6 грн. (\approx \$ 15) + 15 % суми, що перевищує 1020 грн. (\$ 191)
від 2041 грн. до 12240 грн. (\approx від \$ 383 до \$ 2297)	234,6 грн. (\approx \$ 44) + 20 % суми, що перевищує 2040 грн. (\$ 383)
від 12241 грн. до 20400 грн. (\approx від \$ 2297 до \$ 3829)	2274,6 грн. (\approx \$ 427) + 30 % суми, що перевищує 12240 грн. (\$ 2297)
від 20401 грн. (\approx \$ 3829) і вище	4722,6 грн. (\approx \$ 886) + 40 % суми, що перевищує 20400 грн. (\$ 3829)

Таблиця У.2

Шкала податку на доходи фізичних осіб, яка діяла в Польщі у 2000 році [139, С.61]

База оподаткування (річний оподатковуваний доход)	Ставки та розміри податку
до 32736 злотих (\approx \$ 7990)**	19 % бази оподаткування за вирахуванням суми 436,20 злотих *** (\approx \$ 106)
від 32736 до 65472 злотих (\approx від \$ 7990 до \$ 15980)	5783,64 злотих (\approx \$ 1412) + 30 % суми понад 32736 злотих (\approx \$ 7990)
понад 65472 злотих (\approx \$ 15980)	15604,44 злотих (\approx \$ 3809) + 40 % суми понад 65472 злотих (\$15980)

* Для того, щоб можна було здійснити порівняння із тарифами оподаткування доходів фізичних осіб у Польщі та Чехії, шкалу податкових ставок для місячного доходу адаптовано до річного податкового періоду, а вартісні показники додатково відображено в доларах США (в дужках).

** Переведено в долари США через крос-курс польського злотого до української гривні (за офіційними курсами НБУ).

*** У Польщі замість неоподаткованого мінімуму застосовується стандартна (загальна) податкова знижка із суми податку, що еквівалентно вирахуванню з оподаткованого доходу 2295,79 злотих (\approx \$ 560).

Таблиця У.3

Шкала податку на доходи фізичних осіб, яка діяла в Чехії у 2000 році [138, С.66]

База оподаткування (річний оподатковуваний доход)	Ставки та розміри податку*
до 102 тис. крон (\approx \$ 3070)**	15 % бази оподаткування
від 102 до 204 тис. крон (\approx від \$ 3070 до \$ 6140)	15300 крон (\approx \$ 460) + 20 % суми, що перевищує 102 тис. крон (\approx \$ 3070)
від 204 до 312 тис. крон (\approx від \$ 6140 до \$ 9390)	37500 крон (\approx \$ 1128) + 25 % суми, що перевищує 204 тис. крон (\approx \$ 6140)
понад 312 тис. крон (\approx \$ 9390)	32 % бази оподаткування

Таблиця У.4

Шкала податку на доходи фізичних осіб в Азербайджані [143, С.52]

База оподаткування (річний оподатковуваний доход)	Ставки та розміри податку
до 1200000 манатів (\approx \$ 247)***	податок не утримується
від 1200001 до 7200000 манатів (\approx від \$ 247 до \$ 1483)	12 % з суми, що перевищує 1200000 манатів (\approx \$ 247)
від 7200001 до 16800000 манатів (\approx від \$ 1483 до \$ 3461)	720000 (\approx \$ 148) манатів + 20 % від суми, що перевищує 7200000 манатів (\approx \$ 1483)
від 16800001 до 36000000 манатів (\approx від \$ 3461 до \$ 7417)	2640000 (\approx \$ 544) манатів + 25 % від суми, що перевищує 16800000 манатів (\approx \$ 3461)
від 36000001 до 60000000 манатів (\approx від \$ 7417 до \$ 12362)	7440000 (\approx \$ 1533) манатів + 30 % від суми, що перевищує 36000000 манатів (\approx \$ 7417)
понад 60000000 манатів (\approx \$ 12362)	14640000 (\approx \$ 3016) манатів + 35 % від суми, що перевищує 60000000 манатів (\approx \$ 12362)

* В Чеській Республіці відсутній неоподатковуваний мінімум або універсальна податкова знижка, що зумовлює оподаткування навіть найнижчих доходів. Крім цього, тут діяли вищі, ніж у Польській Республіці, ставки оподаткування доходів, еквівалентних суми в діапазоні приблизно 5–32 тис. дол. США. Все це створює ілюзію вищого фіскального навантаження на доходи чеських громадян-резидентів, включаючи приватних підприємців. Однак, у Чехії на відміну від Польщі немає додаткових нарахувань на фонд оплати праці та особистий підприємницький доход, а зібраний податковий податок з громадян розподіляється у певній пропорції в пенсійний фонд і фонд соціального та медичного страхування. Тобто загалом рівень фіскальних вилучень з особистих доходів чехів є нижчим.

** Переведено в долари США через крос-курс чеської крони до української гривні (за офіційними курсами НБУ).

*** Переведено в долари США через крос-курс азербайджанського маната до української гривні (за офіційними курсами НБУ).

Таблиця У.5

Шкала податку на доходи фізичних осіб у Вірменії [166]*

База оподаткування (річний оподатковуваний дохід)	Ставки та розміри податку
до 960 тис. драмів (\approx \$ 1650)**	10 % бази оподаткування
понад 960 тис. драмів (\approx \$ 1650)	96 тис. драмів (\approx \$ 165) + 20 % із суми, що перевищує 960 тис. драмів (\approx \$ 1650)

Таблиця У.6

Шкала податку на доходи фізичних осіб у Казахстані [167, С.74]

База оподаткування (річний оподатковуваний дохід)	Ставки та розміри податку
до 15-кратного річного розрахункового показника***	5 % із суми оподаткованого доходу
від 15-кратного до 40-кратного річного розрахункового показника	Сума податку з 15-кратного річного розрахункового показника + 10 % із суми, що його перевищує
від 40-кратного до 600-кратного річного розрахункового показника	Сума податку з 40-кратного річного розрахункового показника + 20 % із суми, що його перевищує
від 600-кратного річного розрахункового показника і вище	Сума податку з 600-кратного річного розрахункового показника + 30 % із суми, що його перевищує

Таблиця У.7

Шкала податку на доходи фізичних осіб у Киргизії [168, С.27]

База оподаткування (річний оподатковуваний дохід)	Ставки та розміри податку
до 5-кратної мінімальної річної заробітної плати	5 % з суми доходу
від 5 до 15-кратної мінімальної річної заробітної плати	сума податку з 5-кратної мінімальної річної заробітної плати + 10% з суми, що її перевищує
від 15 до 25-кратної мінімальної річної заробітної плати	сума податку з 15-кратної мінімальної річної заробітної плати + 15% з суми, що її перевищує
від 25 до 35-кратної мінімальної річної заробітної плати	сума податку з 25-кратної мінімальної річної заробітної плати + 20% з суми, що її перевищує
від 35 до 45-кратної мінімальної річної заробітної плати	сума податку з 35-кратної мінімальної річної заробітної плати + 30% з суми, що її перевищує
понад 45-кратної мінімальної річної заробітної плати	сума податку з 45-кратної мінімальної річної заробітної плати + 40% з суми, що її перевищує

* Для порівнянності показників шкалу податкових ставок для місячного доходу адаптовано до річного податкового періоду, а вартісні показники додатково відображено в доларах США (в дужках).

** Переведено в долари США через крос-курс вірменського драма до української гривні (за офіційними курсами НБУ).

*** Розмір річного розрахункового показника – своєрідної константи для цілей оподаткування щорічно встановлюється законодавством Республіки Казахстан.

Шкала податку на доходи фізичних осіб в Узбекистані [152, С.17-18]

База оподаткування (річний оподатковуваний дохід)	Ставки та розміри податку
до 3-кратного розміру мінімальної річної заробітної плати	15 % з суми доходу
від 3 (+ 1 сум) до 5-кратного розміру мінімальної річної заробітної плати	сума податку з 3-кратного розміру мінімальної річної заробітної плати + 25 % з суми, що його перевищує
від 5 (+ 1 сум) до 10-кратного розміру мінімальної річної заробітної плати	сума податку з 5-кратного розміру мінімальної річної заробітної плати + 35 % з суми, що його перевищує
від 10 (+ 1 сум) до 15-кратного розміру мінімальної річної заробітної плати	сума податку з 10-кратного розміру мінімальної річної заробітної плати + 40 % з суми, що його перевищує
від 15-кратного (+ 1 сум) розміру мінімальної річної заробітної плати і вище	сума податку з 15-кратного розміру мінімальної річної заробітної плати + 45 % з суми, що його перевищує

ДОДАТОК Ф

Ставки єдиного соціального податку (внеску) у Російській Федерації

Таблиця Ф.1

Регресивна шкала ставок єдиного соціального податку (внеску) для суб'єктів підприємництва – роботодавців (фізичних і юридичних осіб)* у Російській Федерації [170, С.58-59]

Податкова база на кожного окремого працівника нарастаючим підсумком з початку року	Пенсійний фонд Російської Федерації	Фонди обов'язкового медичного страхування		Разом
		Федеральний фонд обов'язкового медичного страхування	територіальні фонди обов'язкового медичного страхування	
До 100 000 руб. (≈ 17 тис. грн.)	32,0%	0,2%	3,4%	35,6%
Від 100 001 до 300 000 руб. (≈ 17–51 тис. грн.)	32000 руб. + 18% із суми, що перевищує 100000 руб.	200 руб. + 0,1% із суми, що перевищує 100000 руб.	3400 руб. + 1,9% із суми, що перевищує 100000 руб.	35600 руб. + 20,0% із суми, що перевищує 100000 руб.
Від 300 001 до 600 000 руб. (≈ 51–102 тис. грн.)	68000 руб. + 9,1% із суми, що перевищує 300000 руб.	400 руб.	7200 руб. + 0,9% із суми, що перевищує 300000 руб.	75600 руб. + 10% із суми, що перевищує 300000 руб.
Понад 600 000 руб. (≈ 102 тис. грн.)	95300 руб. + 2,0% із суми, що перевищує 600000 руб.**	400 руб.	9900 руб.	105600 + 2,0% із суми, що перевищує 600000 руб.

* За винятком виступаючих у якості роботодавців організацій, зайнятих у виробництві сільськогосподарської продукції, для родових, сімейних общин малочислених народів Півночі, що займаються традиційними галузями господарювання, а також селянських (фермерських) господарств, для яких встановлено більш пільгову регресивну шкалу оподаткування. Зокрема, максимальна ставка єдиного соціального податку для перелічених категорій платників становить не 35,6%, а лише 26,1%.

** Відповідно до ст. 17 Ввідного закону II в 2001 р. замість податкової ставки в розмірі 2,0% застосовувалась 5-відсоткова податкова ставка [170, С.63].

Таблиця Ф.2

Регресивна шкала ставок єдиного соціального податку (внеску) для індивідуальних підприємців та інших самозайнятих громадян* у Російській Федерації [169, С.60-61]

Податкова база на кожного окремого працівника нарастаним підсумком з початку року	Пенсійний фонд Російської Федерації	Фонди обов'язкового медичного страхування		Разом
		Федеральний фонд обов'язкового медичного страхування	територіальні фонди обов'язкового медичного страхування	
До 100 000 руб. (≈ 17 тис. грн.)	19,2%	0,2%	3,4%	22,8%
Від 100 001 до 300 000 руб. (≈ 17–51 тис. грн.)	19200 руб. + 10,8% із суми, що перевищує 100000 руб.	200 руб. + 0,1% із суми, що перевищує 100000 руб.	3400 руб. + 1,9% із суми, що перевищує 100000 руб.	22800 руб. + 12,8% із суми, що перевищує 100000 руб.
Від 300 001 до 600 000 руб. (≈ 51–102 тис. грн.)	40800 руб. + 5,5% із суми, що перевищує 300000 руб.	400 руб.	7200 руб. + 0,9% із суми, що перевищує 300000 руб.	48400 руб. + 6,4% із суми, що перевищує 300000 руб.
Понад 600 000 руб. (≈ 102 тис. грн.)	57300 руб. + 2,0% із суми, що перевищує 600000 руб. **	400 руб.	9900 руб.	67600 + 2,0% із суми, що перевищує 600000 руб.

* За винятком адвокатів, для яких тимчасово встановлено трохи відмінну регресивну трьохступеневу шкалу оподаткування (до вступу в дію федерального закону, що встановлює порядок оплати їх праці за рахунок бюджетних коштів при наданні ними безплатної юридичної допомоги фізичним особам). Зокрема, максимальна ставка єдиного соціального податку для вказаної категорії платників становить не 22,8%, а лише 17,6%.

** Відповідно до ст. 17 Ввідного закону ІІ в 2001 р. замість податкової ставки в розмірі 2,0% застосовувалась 5-відсоткова податкова ставка [170, С.63].

ДОДАТОК X

Порівняльна характеристика спеціальних спрощених паушальних режимів оподаткування (інтегрованих податків) для малого бізнесу в окремих країнах з перехідною економікою

Країна	Назва паушального режиму оподаткування (інтегрованого податку)	Обмеження щодо застосування альтернативного паушального податкового режиму (інтегрованого податку) або критерії визначення суб'єктів бізнесу, що мають право на його використання (платників податку)	Об'єкт оподаткування інтегрованим (єдиним) податком (податкова база)	Ставки інтегрованого (єдиного) податку	Податки та збори (обов'язкові платежі), що заміщуються інтегрованим (єдиним) податком)
1	2	3	4	5	6
Азербайджанська Республіка [143]	Податок за спрощеною системою	Застосовують підприємства, не зареєстровані для цілей справляння ПДВ (у яких обсяг оподатковуваних операцій за попередній трьохмісячний період не перевищив тисячкратну суму неоподаткованого місячного доходу громадян – 100 млн. манатів (приблизно \$ 20,6 тис. за квартал або \$ 82,4 тис. на рік), за винятком підприємств, що виробляють підакцизні товари, кредитних і страхових організацій, інвестиційних фондів і професійних учасників ринку цінних паперів	Загальний обсяг доходів, набутих за звітний період платником податку від надання товарів (робіт, послуг) і майна, а також від діяльності, не пов'язаної з реалізацією	2% від суми коштів, отриманих платниками даного податку від відвантаження товарів, виконання робіт і надання послуг (від обсягу загального видобутку)	ПДВ, подоходний податок, земельний податок і податок на майно
Республіка Беларусь[177]	Спрощена система оподаткування суб'єктів малого підприємництва (єдиний податок)	Застосовують малі підприємства зі середньомісячною чисельністю працівників до 15 чоловік (включаючи осіб, працюючих за договорами підряду або іншими договорами громадянсько-правового характеру, а також працюючих в їх філіалах чи інших відособлених підрозділах) та приватні підприємці, якщо протягом двох попередніх кварталів, їх щоквартальна виручка від реалізації товарів (робіт, послуг) не перевищувала розміру 5000 мінімальних заробітних плат, установлених законодавством Республіки Беларусь. Спрощену систему оподаткування не вправі застосовувати підприємства і підприємці, що виробляють підакцизні товари;	Валова виручка, отримана від реалізації продукції, товарів (робіт, послуг) за звітний період, яка визначається як сума виручки від реалізації продукції, товарів (робіт, послуг), іншого майна і доходів від позареалізаційних операцій	Суб'єкти господарювання, що застосовують спрощену систему оподаткування, сплачують єдиний податок у розмірі 10% від валової виручки	Для платників єдиного податку, зберігається лише діючий порядок сплати акцизів, податку на доходи, мита, держмита, ліцензійних зборів, відрахувань у державні цільові бюджетні фонди, понадлімітного екологічного податку

Продовження додатку X

1	2	3	4	5	6
		банки та інші кредитно-фінансові організації, які здійснюють ліцензовану фінансову діяльність; страхові організації; інвестиційні фонди; підприємства і підприємці, що виробляють і (або) реалізують ювелірні вироби із дорогоцінних металів або дорогоцінного каміння; учасники договору про спільну; зайняті організацією і проведенням ігрових і розважальних заходів; професійні учасники ринку цінних паперів			
Бразилія [144, С.28]	Єдиний податок для мікро- та малих підприємств	Застосовують суб'єкти підприємництва зі статусом мікропідприємства (валовий доход у календарному році не повинен перевищувати 120 000 реалів або приблизно \$ 50,5 тис.) та малого підприємства (валовий доход у календарному році не повинен перевищувати 720 000 реалів або приблизно \$ 303 тис.)	Валовий доход платника податку, одержаний протягом податкового періоду	Ставки диференційовані в залежності від розміру валового доходу і коливаються в межах від 3% до 7%	Інформація відсутня
Республіка Вірменія [166]	Спрощений податок	Застосовують суб'єкти підприємництва, в яких загальна сума обороту з реалізації поставлених товарів і наданих послуг (без ПДВ) за попередній рік не перевищила 30 млн. драмів (приблизно \$ 51,6 тис.). Указане обмеження не поширюється на торговельну діяльність через магазини, кіоски (павільйони) і діяльність у сфері громадського харчування. Не можуть рахуватись платниками деякі категорії суб'єктів підприємницької діяльності (платники фіксованих платежів, платники акцизного податку, кредитні і страхові організації та ін.)	Оборот з реалізації поставлених товарів і наданих послуг протягом звітного періоду. В оборот з реалізації не включається оборот з реалізації основних засобів, що належать платнику спрощеного податку на правах власності, придбаних і взятих на облік з метою забезпечення здійснення його діяльності	В частині торговельної діяльності через магазини, кіоски (павільйони) податок обчислюється за ставкою 4% до обороту з реалізації, а в частині діяльності у сфері громадського харчування за ставкою 7%; інші платники обчислюють податок за наступними ставками до обороту від реалізації: а) із суми до 30 млн. драмів (приблизно \$ 51,6 тис.) – 7%; б) із суми понад 30 млн. драмів – 12%	ПДВ і податок на прибуток (податок на доходи)

Продовження додатку X

1	2	3	4	5	6
Республіка Казахстан [167, С.200-206]	Спеціальний податковий режим для суб'єктів малого бізнесу включає в себе:	Спеціальний податковий режим для суб'єктів малого бізнесу не вправі застосовувати: 1) юридичні особи, що мають філіали, представництва; 2) філіали, представництва; 3) дочірні організації юридичних осіб і залежні акціонерні товариства; 4) платники податку, що мають інші відособлені структурні підрозділи в різних населених пунктах. Спеціальний податковий режим не поширюється на такі види діяльності: 1) виробництво підакційної продукції; 2) консультаційні, фінансові, бухгалтерські послуги; 3) реалізація нафтопродуктів; 4) збір і приймання склопосуду; 5) надкористування; 6) ліцензовані (за винятком 10 визначених видів ліцензованої діяльності)	Об'єкт оподаткування залежить від конкретного обраного способу (режиму) оподаткування	Порядок визначення вартості разового талону, патенту та ставки інтегрованого податку наведено нижче	Соціальний податок і корпоративний або індивідуальний податок, за винятком індивідуального податку, що утримується біля джерела виплати
	1) спеціальний податковий режим на сонові разового талона;	Спеціальний податковий режим на основі разового патенту застосовують фізичні особи, діяльність яких носить епізодичний характер (протягом не більше 90 днів на рік)	Факт здійснення епізодичної підприємницької діяльності	Вартість разових талонів встановлюється у фіксованій сумі рішенням місцевих законодавчих органів на основі середньоденних даних хронометражних спостережень і обслідувань, проведених податковим органом, з врахуванням місця розташування, виду, умов здійснення діяльності, якості і площі об'єкта здобування доходу, а також інших факторів, що впливають на ефективність зайняття діяльністю	Фізичні особи, що здійснюють діяльність епізодичного характеру на основі разового талона без застосування найманої праці, не є платниками соціального податку і звільняються від державної реєстрації в якості індивідуального підприємця

Продовження додатку X

1	2	3	4	5	6
Республіка Казахстан [167, С.200-206]	2) спеціальний податковий режим на основі патенту;	<p>Спеціальний податковий режим на основі патенту застосовують індивідуальні підприємці, які відповідають наступним умовам:</p> <p>1) не використовують працю найманих робітників;</p> <p>2) здійснюють діяльність у формі особистого підприємництва;</p> <p>3) дохід за рік не перевищує 1,0 млн. тенге (приблизно \$ 6,5 тис.)</p>	Заявлений дохід за період, на який видається патент (під час отримання патенту); фактичний дохід за період, на який було видано патент (після закінчення терміну дії патенту). Дохід включає в себе всі види доходів, отриманих (що підлягають отриманню) на території Республіки Казахстан і за її межами, за винятком раніше оподаткованих доходів за наявності документів, що підтверджують утримання податку біля джерела виплати, і (або) разового талона, а також майнового доходу	3% від заявленого доходу (при отриманні патенту) або від фактичного доходу (при проведенні перерахунку вартості патенту після закінчення терміну його дії)	Вартість патенту сплачується в бюджет рівними долями у вигляді індивідуального подоходного і соціального податків. Інші податки та обов'язкові платежі сплачуються в загальностановленому порядку
	3) спеціальний податковий режим на основі спрощеної декларації	<p>Спеціальний податковий режим на основі спрощеної декларації застосовують суб'єкти малого бізнесу, що відповідають таким умовам:</p> <p>1) для індивідуальних підприємців: гранична середньоспискова чисельність працівників за податковий період (квартал) складає п'ятнадцять чоловік, включаючи самого індивідуального підприємця; граничний дохід за податковий період (квартал) складає 4500,0 тис. тенге (приблизно \$ 29,4 тис. за квартал або \$ 117,6 тис. на рік)</p> <p>2) для юридичних осіб: гранична середньоспискова чисельність працівників за податковий період (квартал) складає двадцять п'ять чоловік; граничний дохід за податковий період (квартал) складає 9000,0 тис. тенге (приблизно \$ 58,8 тис. за квартал або \$ 235,2 тис. на рік)</p>	Доход, фактично отриманий за податковий період (квартал). Доход включає в себе всі види доходів, отриманих (що підлягають отриманню) на території Республіки Казахстан і за її межами, за винятком раніше оподаткованих доходів за наявності документів, що підтверджують утримання податку біля джерела виплати, і (або) разового талона, а також майнового доходу. Для суб'єктів малого бізнесу, що застосовують даний податковий режим і є платниками ПДВ в дохід за податковий період сума ПДВ не включається	<p>Індивідуальний підприємець сплачує податок за такими ставками: до 1500,0 тис. тенге – 4%; від 1500,0 до 3000,0 тис. тенге – 60,0 тис. тенге + 7% з суми, що перевищує 1500,0 тис. тенге; понад 3000,0 тис. тенге – 165,0 тис. тенге + 11% з суми, що перевищує 3000,0 тис. тенге.</p> <p>Юридична особа сплачує податок за такими ставками: до 1500,0 тис. тенге – 5%; від 1500,0 до 3000,0 тис. тенге – 75,0 тис. тенге + 7% з суми, що перевищує 1500,0 тис. тенге; від 3000,0 до 4500,0 тис. тенге – 180,0 тис. тенге + 9% з суми, що перевищує 3000,0 тис. тенге; від 4500,0 до 6500,0 тис. тенге – 315,0 тис. тенге + 11% з суми, що перевищує 4500,0 тис. тенге; понад 6500,0 тис. тенге – 535,0 тис. тенге + 13% з суми, що перевищує 6500,0 тис. тенге</p>	Нарахований на підставі спрощеної декларації податок сплачується в бюджет рівними долями у вигляді індивідуального (корпоративного) подоходного податку і соціального податку. Інші податки та обов'язкові платежі сплачуються в загальностановленому порядку

Продовження додатку X

1	2	3	4	5	6
<p>Киризька Республіка [177]</p>	<p>Спрощена система оподаткування суб'єктів малого підприємництва (єдиний податок)</p>	<p>Застосовують суб'єкти малого підприємництва – зареєстровані належним чином юридичні і фізичні особи з обсягом валової виручки до 3 млн. сомів (близько \$ 60 тис.) на рік, за винятком:</p> <ul style="list-style-type: none"> – суб'єктів, зобов'язаних або які мають право здійснювати свою діяльність на патентній основі; – суб'єктів – платників земельного податку за користування сільськогосподарськими угіддями; – суб'єктів, що надають кредитні, фінансові, страхові послуги; <ul style="list-style-type: none"> – інвестиційних фондів; – професійних учасників ринку цінних паперів; – суб'єктів, що виробляють і імпортують підакцизні товари 	<p>Валова виручка – сума коштів у грошовому і натуральному виразі, отримана платником податку від реалізації товарів (робіт, послуг), за винятком ПДВ, а також доходи від здавання майна в оренду</p>	<p>Єдиний податок сплачується за наступними ставками:</p> <ul style="list-style-type: none"> – для суб'єктів, зайнятих переробкою сільськогосподарської продукції, у виробничій сфері і сфері громадського харчування – 5%; – для суб'єктів, зайнятих у сфері торгівлі і надання транспортних послуг – 6%; – суб'єкти, що надають інші види послуг і зайняті в інших сферах, не перерахованих вище – 10%. <p>Суб'єкти, що займаються декількома видами діяльності, сплачують податок окремо за ставками, встановленими для цих видів діяльності</p>	<p>Єдиний податок сплачується взаємін:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) для юридичних осіб: <ul style="list-style-type: none"> – податку на прибуток; – відрахувань в Фонд попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій; – податку за користування автомобільними дорогами; – податку за надання платних послуг населенню і з роздрібних продажів; 2) для фізичних осіб: <ul style="list-style-type: none"> – податку (за винятком податку, що утримується з осіб, працюючих за наймом); – податку за надання платних послуг населенню і з роздрібних продажів

Продовження додатку X

1	2	3	4	5	6
<p>Республіка Польща [139, С 60-61; 178, С137-139, 210; 179; 180]</p>	<p>До форм спрощеного оподаткування відносяться:</p> <p>1) податкова картка або лист (tax card)</p>	<p>Підприємці, що відповідають встановленим вимогам:</p> <ul style="list-style-type: none"> – кількість найманих працівників не перевищує 5 осіб (до вказаної квоти не включаються: члени сім'ї, якщо вони ведуть спільне з підприємцем домашнє господарство; особи, яких найнято з метою професійного навчання; пенсіонери та інші утриманці, але не більше 2 чол., що виконують допоміжні для бізнесу функції); – займаються визначеними видами підприємницької діяльності (таких видів передбачено 11); – здійснюють підприємницьку діяльність у регіонах, визначених Міністерством фінансів Польщі 	<p>Факт здійснення регулярної підприємницької діяльності</p>	<p>Податкова картка сплачується у фіксованій сумі за рік, диференційованій в залежності:</p> <ul style="list-style-type: none"> – від виду підприємницької діяльності; – кількості найманих працівників; – чисельності жителів конкретної місцевості, де здійснюється підприємницька діяльність. Інколи застосовуються й інші додаткові критерії. Наприклад, для фірм, що збудували і експлуатують автостоянку, враховується кількість місць, відведених для паркування автомобілів. <p>Ставки tax card підлягають щорічній переоцінці, виходячи з норм зростання споживчих цін. Перевищення ліміту найманого персоналу дає право податковим органам збільшити суму фіксованого податку. Якщо підприємець хоче здійснювати декілька видів діяльності одночасно й у різних місцевостях, для яких податкові тарифи різняться, тоді він зобов'язаний сплатити податок за максимальною серед передбачених ставок</p> 	<p>Всі податки та збори (обов'язкові платежі)</p>

Продовження додатку Х

1	2	3	4	5	6
<p>Республіка Польща [139, С.60-61; 178, С137-139, 210; 179; 180]</p>	<p>2) акордний податок на зареєстрований (обліковий) доход фізичних осіб або так званий “ричалт”</p>	<p>Застосовують фізичні особи, які провадять підприємницьку діяльність самостійно або у формі цивільної спілки, доходи яких отримані в попередньому році не перевищують визначеного ліміту, який щорічно переглядається. (Обрати цей вид розрахунків з бюджетом у 1999 р. могли підприємці, чий доход, отриманий в 1998 р., не перевищив 400,0 тис. злотих, а в 2000 р. – якщо розмір доходів у 1999 р., не перевищував уже 426,4 тис. злотих.) Ричалтовий податок не поширюється на окремі види доходів від підприємництва (наприклад, від торгівлі напоями з вмістом алкоголю більше ніж 1,5%)</p>	<p>Облікові (зареєстровані) доходи від фінансово-господарської без вирахування вартості витрат на їх отримання). Вищевказаний об’єкт (базу) оподаткування можна зменшувати на суму:</p> <ul style="list-style-type: none"> – внесків на соціальне забезпечення підприємця та найманих ним осіб; – видатків на реабілітацію підприємця-інваліда або осіб з обмеженою дієздатністю, що перебувають на його утриманні; – виплачених аліментів (крім аліментів на дітей); – відрахувань до організацій, приналежність підприємця до яких є обов’язковою (професійних спілок тощо); – витрат на будівництво власного житла (будинку) або купівлю земельної ділянки під таку забудову; – внесків на благодійництво 	<p>В 1999 р. діяли такі ставки ричалтового податку:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) 8,5% для доходів від діяльності в сфері побутових послуг; б) 5,5% для доходів від виробничої діяльності, виконання будівельних робіт, надання транспортних послуг автомобілями вантажопідйомністю понад 2 тонни; в) 3,0% для доходів від ресторанної, торговельної діяльності, готельного бізнесу тощо. На деякі види доходів з інших джерел, вони збільшуються до 10% (наприклад, перемога у змаганнях чи іграх) та 20% (наприклад, знижка чи процент з цінних паперів, дивіденди чи інший дохід від участі у доходах юридичних осіб), на доходи від незадекларованих джерел або тих, що не відповідають вказаним в декларації, – 75% 	<p>Крім ПДВ та обов’язкових платежів (зборів)</p>
	<p>3) спрощений облік у формі податкової книги доходів і витрат</p>	<p>Застосовують суб’єкти підприємництва – фізичні особи та товариства фізичних осіб, в яких обсяг чистих доходів (нетто-доходів) від продажу товарів, продуктів та фінансових операцій за попередній звітний рік не перевищує 800 тис. ЄВРО (до 01 січня 1999 р. було 400 тис. ЄВРО)</p>	<p>Справляється ті ж податки та збори, що й при звичайній системі оподаткування, однак застосовується спрощений метод обчислення об’єктів оподаткування (податкової бази) на основі даних податкової книги доходів та витрат</p>	<p>Застосовуються стандартні податкові ставки, що й при загальноновстановленому порядку оподаткування</p>	<p>Справляється стандартний перелік (набір) податків та зборів (обов’язкових платежів), що й при загальноприйнятому способі оподаткування</p>

1	2	3	4	5	6
<p>Російська Федерція [4, С.163-174; 177; 181, С.31-32]</p>	<p>До спрощених режимів оподаткування належать:</p> <p>1) спрощена система оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва (єдиний податок);</p>	<p>Застосовують індивідуальні підприємці і організації, що задовольняють критеріям:</p> <ul style="list-style-type: none"> – гранична чисельність працюючих (включаючи працюючих за договорами підяду та іншими договорами цивільно-правового характеру, на філіалах і підрозділах) до 15 чоловік; – розмір валової виручки, отриманої протягом року, що передувє кварталу переходу на єдиний податок, не перевищує 100-тисячного мінімального розміру оплати праці. <p>Не можуть перейти на спрощену систему оподаткування підприємства:</p> <ul style="list-style-type: none"> – зайняті виробництвом підакцизної продукції; – створені на базі ліквідованих структурних підрозділів діючих підприємств; – кредитні організації, страхові компанії, інвестиційні фонди; – професійні учасники ринку цінних паперів; – підприємства грального і розважального бізнесу; – господарюючі суб'єкти інших категорій, для яких Мінфіном Росії встановлений особливий порядок ведення бухгалтерського обліку та звітності, наприклад, бюджетні організації тощо 	<p>Об'єктом оподаткування може бути сукупний доход або валова виручка. Сукупний доход – різниця між валовою виручкою і вартістю використаних в процесі виробництва товарів (робіт, послуг) сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, придбаних товарів, палива, експлуатаційних витрат, поточного ремонту, затрат на оренду приміщень, що використовуються для виробничої і комерційної діяльності, витрат на оренду транспортних засобів, витрат на сплату процентів за користування кредитними ресурсами банків (в межах діючої ставки рефінансування Центробанку Росії плюс 3%), наданих послуг, а також сум ПДВ, сплачених постачальникам, єдиного соціального податку (внеску) та страхових пенсійних внесків, сплаченого мита, державного мита і ліцензійних зборів. Валова виручка – сума виручки від реалізації товарів (робіт, послуг), майна і позареалізаційних доходів, отримана за звітний період (квартал). Вибір об'єкта оподаткування здійснюється органом державної влади суб'єкта Російської Федерації</p>	<p>Загальна величина ставки єдиного податку на сукупний доход не повинна перевищувати 30% (10% – до федерального бюджету, не більше 20% – до бюджету суб'єкта Федерації та місцевого бюджету). Загальна величина ставки єдиного податку на суму отриманої валової виручки не повинна перевищувати 10% (3,33% – до федерального бюджету, не більше 6,67% – до бюджету суб'єкта Федерації та місцевого бюджету). Індивідуальні підприємці замість єдиного податку сплачують річну вартість патенту, яка не повинна перевищувати 30% сукупного річного доходу таких осіб</p>	<p>Єдиний податок замінює собою сплату сукупності федеральних, регіональних і місцевих податків та зборів, за винятком мита, державного мита, ліцензійних зборів, єдиного соціального податку (внеску) та страхових пенсійних внесків. На відміну від юридичних осіб наявність патенту в індивідуальних підприємців не звільняє від сплати ПДВ та податку з продажів</p>

1	2	3	4	5	6
<p>Російська Федерція [4, С.163-174; 177; 181, С.31-32]</p>	<p>2) єдиний податок на “вмененный” (очікуваний) дохід для певних видів діяльності</p>	<p>Застосовуються в обов’язковому порядку суб’єктами малого бізнесу в сферах, де найбільше обертається необлікована готівка, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> – юридичними особами (організаціями), що займаються наданням побутових і перукарських послуг населенню, а також зайнятими в сфері громадського харчування (з чисельністю до 50 чол.), роздрібною торгівлі (з чисельністю до 30 чол.), роздрібною торгівлі паливно-мастильними матеріалами, послуг з надання автостоянок і гаражів; – суб’єктами малого підприємництва з чисельністю працюючих до 100 осіб, зайнятими у сфері надання транспортних послуг; – індивідуальними підприємцями, які oprіч вище перерахованих видів діяльності, працюють у сфері ремонтно-будівельних послуг, зі здавання в найом приміщень, із надання консультаційних, бухгалтерських, аудиторських і юридичних послуг, послуг з навчання, репетиторства, викладання та іншої діяльності в галузі освіти 	<p>База оподаткування (“вмененный” дохід) визначається не за звітністю (податковою декларацією), а на основі обчисленої розрахунковим способом базової доходності для перелічених видів підприємницької діяльності. Причому визначення потенційного (уявного) доходу конкретного платника прив’язується до фізичних (“видимих”) параметрів, які на відміну від вартісних показників легше перевірити (торговельної площі; чисельності зайнятих; одиниці виробничої потужності; кількості автомобілів, їх типу та середнього пробігу і т.п.). Крім цього, можуть застосовуватись поправочні (коректуючі) коефіцієнти в залежності від регіонів та інших факторів, що впливають на базову доходність (товарного асортименту, місцезнаходження, типу населеного пункту тощо). Федеральне законодавство представляє собою лише правову оболонку для прийняття відповідних законів суб’єктами Федерації, тому конкретні види діяльності, із результатів зайняття якими буде справлятися єдиний податок на “вмененный” дохід, розмір такого доходу та інші складові формул розрахунку сум податку, податкові пільги, порядок і строки його сплати уточнюються законодавчими органами регіонального рівня</p>	<p>Ставка єдиного податку на “вмененный” дохід встановлена федеральним законодавством у розмірі 20% і не може бути змінена законодавчими органами суб’єктів Федерації (у зв’язку із виключенням з переліку податків та обов’язкових платежів, які заміщуються сплатою згаданого податку, єдиного соціального податку (внеску) з 01.01.2002 р. вищевказану податкову ставку було знижено до 15%)</p>	<p>Із платників даного податку перестають справлятися платежі в державні позабюджетні фонди, а також абсолютна більшість федеральних, регіональних і місцевих податків, за винятком:</p> <ul style="list-style-type: none"> – державного мита; – мита та інших платежів; – ліцензійних і реєстраційних зборів; – податку з власників транспортних засобів; – земельного податку; – податку на покупку іноземних грошових і платіжних документів, виражених в іноземній валюті; – єдиного соціального податку (з 01.01.2002 р.); – податку на доходи, що сплачується фізичними особами, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, з будь-яких доходів, за винятком тих, з яких сплачується єдиний податок та деяких ін.

1	2	3	4	5	6
Республіка Таджикистан [177]	Податок, сплачуваний суб'єктами малого підприємництва за спрощеною системою	Підприємства і організації, не зареєстровані платниками ПДВ, за винятком підприємств, зайнятих виробництвом підакцизної продукції, кредитних організацій, страховальників, інвестиційних фондів, професійних учасників ринку цінних паперів	Валова виручка, обчислена на касовій основі як сума виручки, отримана від реалізації товарів (робіт, послуг), продажної ціни майна, реалізованого за звітний період (квартал), і позареалізаційних доходів у рамках підприємницької діяльності за вирахованням податку з роздрібних продажів	5% від об'єкта оподаткування (валової виручки) за податковий період (квартал)	Податок на прибуток юридичних осіб, податок на майно підприємств, податок із користувачів автомобільних доріг і податок на надкористувачів. При здійсненні зовнішньоекономічної діяльності платники податку за спрощеною системою, сплачують усі податки і митні платежі (мито, митні процедури, ПДВ, акцизи та ін.), встановлені податковим і митним законодавством Республіки Таджикистан, а при здійсненні поставок бавовни-волокна і алюмінію первинного сплачують податок з продажу цих товарів